

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
Министерство образования и науки Республики Казахстан

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы
Национальная академия образования имени И. Алтынсарина

**БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНДА ИНКЛЮЗИВТІК
МӘДЕНИЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ БОЙЫНША
ӘДІСТЕМЕЛІК ҰСЫНЫМДАР**

**МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ
ПО ФОРМИРОВАНИЮ ИНКЛЮЗИВНОЙ КУЛЬТУРЫ
В ОРГАНИЗАЦИЯХ ОБРАЗОВАНИЯ**

Нұр-Сұлтан
2019

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы Ғылыми кеңесімен баспаға ұсынылды (2019 жылғы 28 мамырдағы № 4 хаттамасы)

Рекомендовано к изданию Ученым советом Национальной академии образования им. И. Алтынсарина (протокол № 4 от 28 мая 2019 года)

«Білім беру ұйымдарында инклюзивтік мәдениетті қалыптастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар». Әдістемелік ұсынымдар. – Нұр-Сұлтан: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2019. – 320 б.

«Методические рекомендации по формированию инклюзивной культуры в организациях образования». Методические рекомендации. – Нур-Султан: НАО имени И. Алтынсарина, 2019. – 320 с.

Әдістемелік ұсынымда инклюзивтік мәдениетті қалыптастырудың өзектілігі мен тәсілдерін, білім беру ұйымдарында табысты инклюзивті білім беру үдерісінің негізі ретінде қарастырады.

Сондай-ақ, мұғалімдердің, ата-аналардың және жалпы білім беретін мектептерде білім алушылардың инклюзивтік мәдениетін қалыптастыруға арналған материалдар, жеке тұлғаның толеранттылық мәдениетін қалыптастыруға арналған тренингтер, ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларды қабылдаған жалпы білім беретін мектепте әлеуметтік-адамгершілік ортаны қалыптастыруға бағытталған сынып сағаттарын ұсынады.

Әдістемелік ұсыным білім беру ұйымдары басшыларына, педагогтарға, психологтарға, ата-аналарға және педагогтардың біліктілігін арттыру институттарына арналған.

В методических рекомендациях освещается актуальность и пути формирования инклюзивной культуры как основы успешного процесса инклюзивного образования в организациях образования.

Также предложены материалы по формированию инклюзивной культуры педагогов, родителей и учащихся общеобразовательных школ, разработке тренингов по формированию толерантной культуры личности, классных часов, направленных на создание социально-гуманной среды в общеобразовательной школе, принимающей детей с особыми образовательными потребностями.

Методические рекомендации предназначены для руководителей организаций образования, педагогов, психологов, родителей, институтов повышения квалификации педагогов.

© Ы. Алтынсарин атындағы
Ұлттық білім академиясы, 2019.

© Национальная академия образования
им. И. Алтынсарина, 2019.

Кіріспе

Қазіргі заманғы білім беруді жаңғырту, жаңа стандарттарды енгізу, жас ұрпақтың санасын рухани-адамгершілік бағдарларға аудару ізгілендіру мен білім алудың тең мүмкіндіктерінің идеясы өзектіленуде. Атап айтқанда, идеяларды ізгілендіру, дараландыру «Білім туралы» Заңда ерекше білім алу қажеттіліктері бар (бұдан әрі - ЕБҚ) балалардың және олардың ата-аналарының құқықтары туралы ереженің пайда болуына, білім алудың нысаны мен білім беру ұйымдарын өз бетінше анықтауға алып келді.

Инклюзивтік тәсіл бағытындағы білім беру ұйымы қызметінің негізгі бағыты – бұл ерекше білім алуды қажет ететін балаларды әдетте, құрдастарымен дамитын және «бірдей дәрежедегі серіктестер» құқығындағы ересектер ұжымына, мектептік өзін-өзі басқару арқылы мектеп өміріне «қосу», инклюзивті кеңістіктегі қатысушылар тұрғысынан қабылдаушы «толеранттық» жағдайын қалыптастыру болып табылады.

Инклюзивтік білім беруді енгізу «тосқауылсыз орта» (пандустар, бір қабатты мектеп дизайны, сурдоаудармашылар штатын енгізу, жалпы қолдану орындарын қайта жабдықтау және т.б.) деп аталатын тек ұйымдастырудың қиындықтарымен ғана емес, сонымен бірге жалпы таралған таптаурындар мен нанымдарға, оның ішінде педагогтер, оқушылар мен олардың ата-аналарының қарастырылған білім алу нысанын қабылдауға дайындығы немесе бас тартудан тұратын ілеуметтік сипаттағы кедергілерге де тап болады.

Инклюзивті білім беру саласындағы маңызды міндеттер – инклюзияның тиісті мақсаттарына білім беру ұйымдарының мәдениетін қалыптастыру болып табылады. Бұл кез-келген білім беру немесе әлеуметтік-мәдени ұйымның білім беру ортасына қойылатын талаптарды белгілейді: ол әртүрлі мүмкіндіктері бар ересектер мен балалардың білім беру қарым-қатынастарына қосылу үшін дайын болуы керек.

Егер дені сау бала айналамыздағы әлемді тек сабақта ғана емес, сонымен қатар, көбінесе балалар өздерінің құрдастарымен тікелей қарым-қатынас жасау мүмкіндігіне сабақтан тыс уақытта ие болады, ал үйде оқитын ерекше білім алуды қажет ететін балалар бұл мүмкіндіктен айырылады. Сақталған зият кезінде мұндай балаларда әлеуметтендіру тәжірибесі аз болады, олардың қоршаған әлем туралы тануы үстірт болып табылады, болашақ олар үшін белгісіз болып көрінеді. Көптеген балалар, оқыту мен тәрбиелеу мақсатында отбасы, мамандар және қоғам қабылдаған күш-жігерге қарамастан, ересек адам болып, әлеуметтік-экономикалық өмірге қосылуға дайын емес екендігін көрсетеді.

Осының барлығы білім беру ұйымдарында инклюзивті мәдениетті, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға төзімділік қарым-қатынасты, оқушыларды ЕБҚ оқушыларға деген достық қарым-қатынасы үшін ынталандыруды қалыптастыру қажеттілігіне негізделеді. Әлеуметтік қолдау үшін балалардың бірге ойнап, бірге жұмыс істеуі өте маңызды. Сонымен қатар,

«ерекше» балаларға масылдық сезімінен арылуға көмектесу қажет. Оларға мектеп өміріне өз үлестерін қосу үшін мүмкіндіктер беру керек.

Мектепте инклюзивті білім беру мәдениетін қалыптастыру ерекше білім алуды қажет ететін оқушыларды мектептік қоғамға табысты қосудың маңызды жағдайларының бірі болып табылады. Тиімді жұмыстың міндетті шарты – бұл білім беру ұйымдарындағы барлық қызметтердің өзара байланысы мен бірлескен жұмысы: психологиялық, педагогикалық, әлеуметтік, медициналық. Ерекше білім алуды қажет ететін баланы тәрбиелеп отырған отбасын білікті қолдау бала тұлғасына әсер ететін қосымша ықпалдардың алдын алуға, өзінің мүмкіндіктерін, қабілеттерін сезінуге көмектеседі.

Мектепте инклюзивті мәдениет құндылықтарының бірыңғай жүйесін құру немесе оны сипаттау қарапайым мәселе емес. Дегенмен, инклюзивті мектептер үшін ортақтастық, ынтымақтастық және теңдік принциптерін іске асыру бағытында инклюзивті мәдениетті қалыптастыру векторы басымдық болып табылатыны ешқандай күмәнсіз екені белгілі. Оқытуда инклюзивтік тәсілдермен жұмыс істейтін мектептер үшін әсіресе жылулық пен қамқорлық ахуалы тән: бұл әрбір оқушыны қабылдайтын мектеп. Мұндай мектептерде ұжымға тиістілік сезімі, тығыз әлеуметтік байланыс барынша қажет, сонымен қатар мұнда айналасындағыларға қамқорлық жасауға назар аударылады.

Инклюзивті мәдениет тосыннан пайда болмайды, ұжымшылдық және теңдік сияқты құндылықтарды мектеп өміріне енгізу жөніндегі күштердің нәтижесі болып табылады. Білім беру ұйымдарында инклюзивті білім беру мәдениетін қалыптастыру аспектісінде теңдік, ортақтастық, ынтымақтастық басымдылықтарының құндылықтары оқушылардың әртүрлілігіне позитивтік қарым-қатынас жетекші болып табылатын әлеуметтік және білім берудің инновациялық процесі, қарқынды дамитын тәсіл ретінде инклюзивті білім берудің негізгі принциптерімен тікелей байланысты, ал жеке ерекшеліктері проблема ретінде емес, тану процесін сапаландыру мүмкіндігі ретінде қабылданады.

Сондықтан, инклюзивті мәдениет – инклюзивті білім берудің мақсаттарына сәйкес жоғары нәтижелерге қол жеткізу мүмкіндіктерін қамтамасыз ете отырып, қажеттіліктердің алуантүрлілігін қабылдауды қоғам дұрыс қабылдайтын, қолдайтын, жинайтын инклюзивті қоғамның мәдениетін қалыптастыру, жалпы алғанда, педагогикалық қоғамдастық пен қоғамды үздіксіз жетілдіруді сақтау, қабылдау, ынтымақтастықпен ынтыландыру үшін маңызды негіз болып табылады. Атап айтқанда, мектеп білім беру кеңістігіне қатысушылардың барлығының назарын білім беру және ерекше білім алуды қажет ететін балаларды әлеуметтендіру мәселелеріне аударып отырып, инклюзивті қоғам құруды насихаттауы қажет.

1. ЗАМАНАУИ ҚОҒАМДАҒЫ ИНКЛЮЗИВТІ МӘДЕНИЕТТІҢ РӨЛІ

Қазіргі қоғамда инклюзияны түсіну негізгі проблемалардың біріне айналды.

Ерекше білім алуды қажет ететін адамдардың қоғамда өздерін қалай жүзеге асыратыны маңызды емес, ең бастысы, адамзаттың осындай адамдарға деген қарым-қатынасы. Себебі әр адам айналасындағы адамдардың қолдауы мен қабылдауына мұқтаж. Инклюзия ерекше қажеттіліктері бар адамдарға барлық әлеуметтік процестердің формасы мен құралдарын таңдауға және іс-шараларға қатысуға шектеу қоймайды, білім берудің барлық деңгейінде, бос уақытты ұйымдастыру процесінде, жұмысында, әртүрлі әлеуметтік рөлдер мен қызметтерді жүзеге асыру барысында олардың еркіндігі сақталады. Инклюзивті білім берудің кедергіз енуі, тек рухани-адамгершілікке, ізгілікке, салауатты өмір сүруге негізделген қоғамға байланысты болмақ.

Инклюзия сөзі кең мағынада тек білім беру саласын ғана қамтып қоймайды, сонымен бірге қоғамдық қатынастардың барлық спекторын қарастырады: еңбек, қарым-қатынас, ойын-сауық.

Қоғамдық ортадағы кедергілерді жеңетін, сананы өзгертетін қолжетімді және жағымды ахуал жасау қажет. Сондықтан да заманауи әлемде инклюзия процесі қоғамдық өмірге, қандай да бір техникалық немесе ақпараттық өзгерістерді енгізу ғана емес, ең алдымен өмірге және оның құндылықтарына деген көзқарастардың өзгеруі.

Инклюзия идеясы «қоғамға кіріктіру» концепциясына негізделетіні белгілі. Қоғам мен оның институттарының өзгерісі, денсаулық мүмкіндігі шектеулі адамдардың нәсіліне, дініне, дене, психикалық, мәдени-этникалық және басқа да ерекшеліктеріне қарамастан қоғамда қолайлы жағдай туғызуынан көруге болады.

Институттардың осылай өзгеруі, қоғамның барлық мүшелерінің мүдделеріне, олардың өз бетінше өмір сүру қабілетінің өсуіне, сонымен қатар олардың құқықтарының теңдігін қамтамасыз етуге және т.б. мүмкіндік береді.

Егер инклюзия институттардың талапқа сай өзгеруімен қамтамасыз етілмесе, онда оның нәтижесінде ЕБҚ адамдардың әлеуметтік бейімделуі нашарлайды және оларға басқа адамдардың тарапынан қысым көрсетіледі.

Инклюзия тәжірибесінде басқалардай болуға мәжбүрлеуден аулақ болу маңызды, себебі бұл жағдай өзінмен-өзін болу құқығына қарама-қайшы келеді.

Басқа адамның өзгеруіне қоғамның дайын болуы инклюзияның маңызды алғышарты болып табылады және оны тәрбиелеу қажет.

«Инклюзияны» әлеуметтік-мәдени феномен ретінде қарайтын болсақ, оны міндетті түрде қоғам дамуының жалпы контекстінде ғана қарастыру маңызды екендігін түсіну қажет. Бұл жағдайда ЕБҚ бар балаларды барлық қоғамдық процестерге толыққанды кіріктіру үшін, социумда физикалық және әлеуметтік кедергілерді жою қажет деп тұжырымдауға болады.

«*Инклюзивті білім беру*» (француз тілінен аударғанда «*inclusif*» «өзіне ендіру» дегенді білдірсе, латын тілінен аударғанда «*include*» - «ену» дегенді білдіреді) жалпы білім беруді трансформациялау процесі ретінде мүмкіндігі шектеулі адамдар заманауи әлемде өздерін социумға кіріктіре алатындығын түсіну қажет. Аталған трансформация жеке-дара мүмкіндіктерін ескере отырып, барлық адамдардың білім алуға тең қолжетімділігін қамтамасыз етуге бағытталған, соның ішінде мүгедек балалардың білім алуына жағдай жасауға негізделген.

Инклюзивті білім беру- қазіргі заманның сәнді үрдісі ғана емес, жалпы білім беру жүйесін дамытудың табиғи және заңды бөлігі, арнайы білім қажеттіліктерін меңгерген, ерекше балаларға білім берудің жалпы тәсілі. Ол балалардың дене, психикалық, зияткерлік, мәдениетникалық, тілдік және басқа да ерекшеліктеріне қарамастан, сапалы білім беру ортасына айрықша білім алу қажеттіліктері бар балаларды қосуды, барлық кедергілерді жоюды, олардың сапалы білім алуы үшін және олардың әлеуметтік бейімделуін, социумге кірігуін көздейді.

Іс жүзінде әлемнің дамыған барлық елдерінде бұл жаңа білім беру бағыты қабылданып, енгізілді және инклюзия қоғамның сыйы ретінде ғана қарастырылмай, ЕБҚ балаларға білім беру игілікті іске айналды, бұның өзі арине аз емес. Инклюзивті білім беру бұл балаларды оқытатын, оларды отбасында тәрбиелейтін, олармен бірге оқитын барлық адамдар үшін пайдалы деп түсіндіріледі және жүзеге асырылады, азаматтық қоғамда тең құқықтарын, әр адамның еркіндігі мен ар-ожданын, адамгершілік құндылықтарын тәжірибеде қолдану мүмкіндігі болып табылады.

Бүгінгі таңда инклюзияны немесе білім беру ортасына кіріктіруді, ерекше қажеттіліктері бар балаларды басқа дамуы қалыпты оқушылармен бірге оқыту деп те атауға болады. Ерекше білім алуды қажет ететін балалар осындай тәжірибе арқылы басқа балалармен араласады, өседі, дамиды және қалыпты білім беру мекемесіне барып, онда өз достарын табады. Жалпы айтқанда, барлық балалар сияқты өмір сүреді. Бұл идеяның ерекшелігі, ерекше қажеттіліктері бар балалар сапалы білім алып және қоғамда психологиялық бейімделу үшін басқа балалармен белсенді түрде бірлесіп әрекет етуі керек. Бұндай қарым-қатынас олардың дамуында немесе денсаулығында ешқандай шектеу жоқ балалар үшін де маңызды. Бұның барлығы инклюзивті білім берудің, кіріктіріп оқытудың рөлін арттырады және ЕБҚ балалардың әлеуметтену мүмкіндіктерін кеңейтуге көмектеседі.

Қазіргі қоғамда ерекше білім алуды қажет ететін балаларды жалпы білім беру мекемесіне интеграциялау- бұл дамыған елдердің барлығына әсер еткен қоғамның жаһандану процесі болып табылады. Оның негізі қоғам мен мемлекеттің мүгедек және ерекше білім алуды қажет ететін адамдарға қатысты барлық жүйені қайта қарауға дайын болуы. Білім алу- әр адамның құқығы.

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында дамуында ауытқушылығы бар балаларды дамуы қалыпты құрдастарымен бірге интеграциялап оқыту мен

тәрбиелеу идеясын тәжірибеге ендірудің жаңа концептуальды әдістері анықталған. Тәрбиелеу мен оқытудың әртүрлі бағдарламаларына ЕБҚ балалардың тең қолжетімділігін қамтамасыз ету Қазақстанның білім беру жүйесінің басым міндеттерінің бірі болып табылады [1].

Арнайы білім беру жалпы орта білім беру жүйесінің бір бөлігі болып табылады, және мемлекет оларға білім алуда бірдей мүмкіндіктерді қамтамасыз ету мақсатында арнайы білім алу қажеттілігі бар тұлғаларға жағдай жасайды. Қазақстан Республикасының заңнамасымен білім беру саласындағы негіз болатын халықаралық құжаттарға сәйкес ЕБҚ бар тұлғалар үшін білім алуда бірдей құқықтар принциптері қарастырылған. Ерекше білім алуды қажет ететін балаларға білім алу кепілдігі Қазақстан Республикасының Конституциясымен, «Қазақстан Республикасындағы балалардың құқықтары туралы», «Білім туралы», «Мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеуді қолдау туралы», «Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы», «Арнайы қызмет көрсету туралы» Қазақстан Республикасының Заңдарымен бекітілген. Негізгі міндет – олардың әлеуметтік оңалуы мен бейімделуі үшін жағдайлар жасау және көмек көрсету, қоғамдағы толыққанды өмірге дайындық.

Адамгершілік тұрғысынан қарағанда, біздің арнайы мектеп негізгі кемшіліктерімен ерекшелінеді, яғни өздерінің тәрбиеленушілерін, соқыр, саңырау, ақыл есі кем балаларды мектеп ұжымының шағын ортасына тарту, барлығы баланың кемістігіне, барлығы өзінің кемшілігіне шоғырланған тұйық әлемді қалыптастырады және оны қазіргі әлемге жетелемейді [2]. Уақытының көпшілігін өзі сияқты ортада өткізген бала бірте-бірте кәдімгі әлеуметтік ортадағы өмірге бір кездері бейімделу мүмкіндігіне күш жұмсайды. Кейінірек мұндай балалар әлеуметтік тәжірибені меңгеру проблемаларына тап болады, әлеуметтік өзара қарым-қатынастар процесінде бұзылушылықтар болады.

Шетелдік тәжірибелер қол жетімді мектептер құру мен бірлесе оқыту мүгедектердің әлеуметтік бейімделуіне, олардың дербестігі мен тәуелсіз болуына ықпал етеді, ал ең бастысы, мүгедектерге деген қоғамдық пікірді өзгертеді, оларға толыққанды адамның қарым-қатынасын қалыптастырады.

Балаларды жалпы білім беретін ұйымға «қосу» - бұл кез келген әлемде арнайы білім беру жүйесін дамытудың заңды құбылысы, мұндай процеске жоғары дамыған елдердің барлығы, оның ішінде Қазақстанда тартылған.

Қазақстан жалпы білім беру жүйесіне инклюзивтілікті енгізу бойынша орталық азия елдерін басып озады. Елімізде осы процеске қатысушы білім беру ұйымдарына, педагогикалық құрамға және ата-аналарға әдістемелік және психологиялық-педагогикалық көмек көрсететін 7 орталық жұмыс істейді. Солардың ішінде инклюзияны тәжірибеге енгізген өңірлердің бірі Ақтөбе, Ақмола, Қарағанды мен Батыс Қазақстан облыстары және Қызылорда.

Республикада шамамен айтқанда 16 мыңнан астам ЕБҚ балалар дамуы қалыпты құрдастарымен интеграциялануда, соның 3000 астамы мектепке дейінгі жастағы балаларды құрайды, оның 395-і балабақшаға барса, 12000 мектеп жасындағы балалар, оның 769-і жалпы білім беретін мектепте

оқиды. 3 мыңнан астам қазақстандық мектептер инклюзивті білім беруді енгізу үшін жағдай жасауда. 2017 жылғы жағдай бойынша Қазақстанда 495 балабақша инклюзивті түрде жұмыс жасай бастады. Онда 6 мыңнан астам бала қажетті білім мен тәрбие алды. 2020 жылы Қазақстанда орта білім беру ұйымдары осындай мекемелердің жалпы санының шамамен 70%-ын, ал мектепке дейінгі мекемелердің үлесі -30% құрайды.

Қазіргі уақытта біздің қоғамымыз әлеуметтік қатынастарды ізгілендіру жағдайында барлық процестер инклюзияны дамытуға байланысты болғандықтан осы бағыттағы оң өзгерістерді ескере отырып, инклюзия мәселесіне назар аударуда.

Білім беруде инклюзияны және инклюзивті мәдениетті дамыту көбінесе мемлекеттік органдармен, үкіметтік емес ұйымдармен, ата-аналардың бастамашыл топтарымен серіктестікте жүзеге асырылады.

Жалпы типтегі білім беру ұйымдары жүйесіне дамуы ерекше қажеттіліктері бар балаларды *кіріктіріп оқытудың* бастамасына мыналар кіреді:

- мүгедектігі бар балалардың ата-аналарымен, мүгедектердің құқықтары мен мүдделерін қорғайтын ұйымдармен бірігу;

- балаларды оңалту және оқыту саласында қызмет көрсететін мамандармен (педагогтар, психологтар) бірігу.

Мүгедектігі бар тұлғалардың әлеуметтік-бағдарланған қоғамдық ұйымдары ата-аналар мен қатар мектеп қауымдастығын да ақпараттандыру мен хабарландыру қызметін атқарады; қоғамдық серіктестер мүгедектігі бар ересектер мен балаларға қоғам тарапынан тең құқылы және оң көзқарасты қалыптастыру бағытында шаралар өткізеді; мүгедек балалардың білі алу құқығын заң тарапынан қорғау үшін кәсіби заңгерлерді тартады; ерекше білім алу қажеттілігі бар балалармен жұмыс істеудің жаңа технологиялары мен әдістерін қолдану үшін эксперттерді тартады.

Инклюзивті білім беруді дамыту бойынша қоғамдық шаралар өткізу туралы.

Оң өзгерістердің негізі азаматтардың белгілі бір идеяларды түсінуде жатыр. Көптеген жағдай әрқайсымыздың күнделікті өміріміздің қалай жақсаратындығын түсінуімізге байланысты. «Инклюзивті мәдениет»- инклюзивті саясат- инклюзивті тәжірибе» триадасында ең бірінші «инклюзивті мәдениет» тұжырымдамасы басты рөлді атқарады, себебі онсыз қоғамды құру мақсаттарына сәйкес келетін саясатты әзірлеу және табысты тәжірибені дамыту мүмкін емес. Инклюзияны дамыту тұтастай қоғамның, адамдардың ауқымды топтарының көзқарастары мен құндылықтарын өзгертуді талап етеді. Бұндай өзгерістер бір мезгілде емес, біраз уақытты қажет етеді.

Ақпараттық жұмыс инклюзивті білімнің мәнін терең түсіну қажеттілігін, қоғамға шыдамды, толерантты, ашық және өзгерістерді тез қабылдайтын тұлға қажет екендігін ескеру керек.

Қоғамдық кампаниялардың түрлері мен құралдары

Қоғамдық шаралардың әртүрлі типологиялары пайдаланылады:

- Медиа- кампаниялар (жүзеге асыру үшін тек қана БАҚ ғана қолданылады);

- Коммуникациялық кампаниялар (БАҚ ғана емес, басқа да коммуникациялық байланыс ресурстары: тікелей электронды пошта парақтары, директ-мейл парақтары, визуалды үгіт ұқұралдары т.б.);

- Кешеді кампаниялар (шерулер, акциялар, флэшмобтар және т.б.).

Ақпараттық кампания белгілі бір мақсаттар мен міндеттерге, ұзақ мерзімге, қарқындылығы мен таралуына байланысты құрылады. Ақпараттық кампанияны таңдау, ең алдымен нақты кампанияның мақсаттарына байланысты.

Кез-келген ақпараттық кампания кампанияның алдын-ала тұжырымдамасын жасаудан басталады.

Мақсаттар мен міндеттерді белгілеу негізінде анықталады:

- мақсатты аудиториялар;

- әсер етудің қосымша арналары (орталық және аймақтық БАҚ);

- кампанияның сипаты мен стилі, жаңалықтар мен жарнамалаудың, бідін кампанияға байланысты жоспарланған немесе кенеттен өткізілетін іс-шаралар мен басылымдардың арақатынасы);

- және басқалары

- Бқпал ету арналары ретінде ақпараттық агенттіктер, бұқаралық және мамандырылған БАҚ , баспа және электронды (теледидар, радио, интернет) көрінеді.

Кампанияның мақсаты- қоғамның назарын көп балалардың қоғамдық өмірден тыс қалатындығына аудару. ЕБҚ бар балалар арнайы мектептерде немесе үйде оқиды, нәтижесінде әлеуметтену процесіне толық қатыспайды. Кампания бұл жағдайда қоғамға инклюзивті білім беру балама болатындығын хабарлайды, яғни ЕБҚ бар балалардың жалпы білім беретін мектептерде мүгедектігі жоқ балалармен қатар білім алу процесі.

ЕБҚ бар балалармен мәдени-сауықтыру жұмысы және әлеуметтік оңалту кең қолданылады. Аталған бағыт мүгедекке әлеуметтік өзара әрекеттестік пен коммуникацияға қатысудың қолайлы жүйесіне қол жеткізу мен қолдауға көмек көрсетуге, қажетті мәдени құзыреттілік деңгейіне бағдарланған, бұл өмір сүру салтында позитивті өзгерістер үшін қаражатты және оның еркіндігі есебінен қоғамда барынша толық интеграциялануды қамтамасыз етеді.

Қоғамдық науқан барысында акциялар, әлеуметтік роликтерді көрсету және талқылаулар өткізіледі. Балалардың ерекшеліктері мен мүмкіндіктеріне қарамастан әрбір бала үшін басымдылық тұрғысынан айтылатын инклюзивті юілім беру туралы бейнероликтерді ұсынамыз. Бейнероиктер аудиториясы – мүгедектігі жоқ балалардың ата-аналары.

1. <http://www.youtube.com/user/rooiperspektiva#p/search/0/LMq0phPH2IU>

2. <http://www.youtube.com/user/rooiperspektiva#p/search/1/4Ky6RAzIQwg>

Аталған бағыт ЕБҚ ететін балаларға әлеуметтік өзара әрекеттестік пен коммуникацияға қатысудың қолайлы жүйесіне қол жеткізу мен қолдауға көмек көрсетуге, қажетті мәдени құзыреттілік деңгейіне бағдарланған, бұл өмір сүру салтында позитивті өзгерістер үшін қаражатты және оның еркіндігі есебінен қоғамда барынша толық интеграциялануды қамтамасыз етеді.

Мектеп балалар үшін уақытының барынша басым бөлігін өткізетін орын, бір-бірімен қарым-қатынас жасайды, басқа адамдармен танысады, жаңа достар табады. Мектеп ұжымына бірден ену кез келген уақытта қолайлы бола бермейді, әсіресе мүгедектігі мен дамуында ерекшеліктері бар балалар арасында мұндай жағдайлар кездеседі. Мектепте қолайлы ахуал болуы үшін ата-аналар, педагогтер, тьюторлар, оқушылардың өздерінің тараптарынан барынша күш-жігер талап етіледі.

ЕБҚ бар балалардың басқа балалармен қарым-қатынас орнату тәсілдері әртүрлі болады: бұл бірлеске іс-шаралар, спорттық жарыстар, жалпы қызығушылықтар мен әуестенулер болуы мүмкін. Әсіресе, балалар жаңаша бағытта оқуды жақсы көреді, беймәлімдерді тануға қызығады, алған білімдерін практикада және конкурстарға қатысу кездерінде қолданғандары үшін қуанады.

Мектептерге инклюзияны кіргізу үшін белсенділік танып жүрген қоғамдық ұйымдардың белсенділері әртүрлі балалар оқитын мектепте өткізілген кез келген іс-шара мынадай принциптердің негізінде қалыптастырылатынын ескеру керек:

- ЕБҚ бар балалар үшін жеке ештеңе істемеу: ЕБҚ бар балаларға арналған барлық іс-шаралар қарапайым балалардың бірге қатысуымен жоспарланады;

- Топтар ішінде ЕБҚ бар балаларды ерекшелемеу, оларды «бірінші кезекке» шығармау (әйтпесе топ толық болуды тоқтатады да, екі топқа бөлінеді);

- Қайырымдылық мақсатта ештеңе ұйымдастырмау (егер ЕБҚ бар балаларға сыйлықтар берілетін болса, онда осындай сыйлықтар ұжымдағы барлық балаларға берілуі керек).

Мүмкіндігінше, педагогикалық ұжым осы принциптермен танысуы және өздерінің жқмыстарына пайдалануы керек.

Назар аудару!

1992 жылы БҰҰ Бас Ассамблеясы 3 желтоқсанды Халықаралық мүгедектер күні – өздерінің құқықтары мен бірдей мүмкіндіктер үшін адамдардың мүгедектікпен күрес күні деп жариялады. Бірақ, мектепте «Мүгедектер күнін» атап өту және осы «мерекемен» оқушыларды мүгедектікпен құттықтау қажет емес.

Еліміздің арнайы білім беруіне әртүрлі қоғамдық ұйымдары айрықша көмек көрсетеді.

Қазақстанда *Samruk-Kazyna Trust «Тең-теңімен: Қазақстанда инклюзивті қоғам құру»* жобасы бірінші жыл жұмыс істеп жатқан жоқ:

ПРОФАЙЛ ЖОБАСЫ

КСО саласы: филантропия бойынша бағдарлама. Қайырымдылық және демеушілік көмек.

КСО атауы, жоба бастамалары: Samruk-Kazyna Trust «*Тең-теңімен: Қазақстанда инклюзивті қоғам құру*»»

Жоба кезеңі: 2014 жылғы ақпан – қазіргі уақытқа дейін.

Жоба географиясы: Қазақстан Республикасы (Астана, Ақтөбе, Қарағанды, Көкшетау, Тараз, Өскемен, Петропавл, Шымкент және Орал қалалары).

«Samruk-Kazyna Trust» әлеуметтік жобаларды дамыту қоры – Қазақстан Республикасында қайырымдылық, әлеуметтік маңызы бар бағдарламалар мен жобаларды іске асыратын «Самұрық - Қазына» АҚ компаниялар тобы қайырымдылық қызметінің бірыңғай операторы. «Samruk-Kazyna Trust» қор-серіктестіктерімен бірлесіп 6 жылдан астам уақыт бойы балалар мәселесін, атап айтқанда балаларды емдеу, оналту бойынша сапалы қызмет көрсетуді қамтамасыз ету және Қазақстанда әлеуметтік жетімдіктің алдын алу, қазақстандық қоғамда инклюзивті мәдениетті қалыптастырумен айналысып келеді.

Жоба ерекше қажеттіліктері бар балалардың білім беру мен дамуына қол жетімділік мүмкіндіктерін кеңейтуге бағытталған. Сонымен қатар, ол елімізде инклюзивті білім беруді неғұрлым тиімді енгізуге және қоғамда мүмкіндігі шектеулі адамдарға деген позитивті қарым-қатынасты қалыптастыруға ықпал етеді.

Қазақстанның Мүгедектердің құқықтары туралы конвенцияны ратификациялағанын назарға ала отырып, осыған сәйес біздің Республикамыз инклюзивті білім беруді дамыту үшін жағдайлар жасауға міндетті, сондай-ақ ЕБҚ бар балалар санының өсуіне байланысты баланың және оның отбасының тұрғылықты жерінен «қадам басар» жерде орналасқан психологиялық-педагогикалық түзеу кабинеттерінің желісін кеңейту бойынша стратегиялық маңызды міндеттер болып табылады.

Бағдарлама бастамасышы жергілікті серіктестік – «ДАРА» қоры болып табылады. Серіктестік қызығушылығы еліміздің өңірлерінде өзінің пилоттық жобасының географиясын кеңейту және жобада оқыту компонентін өткізу үшін ірі серіктестіктің болуы болып табылады.

Бағдарлама ерекше қажеттіліктері бар балаларға арналған. Ағымдағы уақытта бағдарлама қызметімен шамамен 1500 бала қамтылған. Сонымен қатар, тікелей пайда көруші ЕБҚ бар балалардың отбасы, сондай-ақ кәсіби тренингтер мен оытуларды алатын Түзеу кабинеттерінің (250-ден астам адам) мамандары болып табылады.

Жанама пайда көруші өздерінің баланстарына жақсы жабдықталған және жаракталған Түзеу орталықтары, кабинеттерін алатын жергілікті атқарушы билік (Өңірлердің білім басқармалары) болып табылады.

Бағдарлама мақсаты өңірлерде балалар арасында арнайы түзеу қызметтеріне қол жетімділікті жақсарту және инклюзивті білім берудің мүмкіндіктерін арттыру болып табылады. Сонымен қатар, ерекше білім беруді қажет ететін адамдардың құқықтарын іске асыруды жақсарту мен қоғамда осы

мәселе бойынша хабардар еті мен толеранттылықты арттыру да маңызды компонент болып табылатынын сөзсіз.

Жоба үш негізгі бағыт бойынша іске асырылады:

1) Облыстық маңызы бар қалаларда оларды ашу арқылы республика бойынша Психологиялық-педагогикалық түзеу кабинеттерінің желісін кеіейту;

2) Қазақстанда инклюзивті білім беруді дамыту үшін ашылған ППТК базаларында инклюзивті білім берудің 2 пилоттық ресурстық орталықтарын ашу;

3) Ерекше білім алуды қажет ететін балалармен жүргізілетін жұмыстың әдістемелік негізін жаөсарту.

Жобада бірнеше негізгі кезеңдер жүзеге асырылады:

- *Өңірлік қалаларда жаңа Түзеу орталықтарын ашу.* Қазіргі таңда 17 орталық ашылды, тағы да үш орталықты ашу жоспарлануда. Әрбір Түзеу орталығы толығымен жабдықтармен жарақталады, кедергісіз орта (пандустар, қолмен ұстап тұруға арналған қондырғылар, сигналдық ккрсеткіштер және т.б.) құрылды. Штат оқыту мен дайындықтан өткен мамандардан құрылады. Толығымен жабдықталған Орталықтар ашылғаннан кейін жергілікті атқарушы органдардың (әкімдіктердің) балансына беріледі. Сонымен қатар, Орталықтардың басым бөлігі ЕБҚ бар балаларды тасымалдауға арналған автомобильдермен жабдықталды. Орталықтардың ашылуы нәтижесінде көптеген қалаларда бірінші рет балалар тұрғылықты орындары бойынша тегін немесе екі есе арзан түзеу қызметтерін алу мүмкіндіктеріне ие болды

- *Мамандарды оқыту.* 2014-2015 жылдары Ресей мен шетелден жетекші мамандарды шақыру арқылы 15 оқыту семинарлары мен тренингтер өткізілді. Негізінен, оқыту дамуында бұзылыстары бар (есту, көру, сқйлеуғ ДЦП және т.б.) балалармен жүргізілетін жұмыстардың барлық бағыттары бойынша өткізілді. Жоба аясында әртүрлі бейіндегі 250-ден астам мамандар оқытылды. Әр өңірде оқығаннан кейін біліктілігі жоғары мамандар тәжірибе алмасуды ұйымдастырады және олардың аудандық және облыс мамандарына қосымша білім береді. Жобаның келесі кезеңінде коррекцияның жаңа кабинеттеріне мамандарды даярлау 2014 жылы бұрын ашылған кабинет мамандарының күшімен және олардың жинақтаған тәжірибелерін есепке алу арқылы жүзеге асырылады. дайындау

- *Отбасына қолдау көрсету жүйесі* қысқамерзімді топтар ашу және ата-аналарды қолдау клубтарын ұйымдастыру арқылы іске асады. ЕБҚ бар балаларды тәрбиелейтін отбасылар үшін үлкен проблема баланың қажеттіліктеріне қарай бейімделген және тиісті мамандардың штатынан құрылған балабақшаға немесе даму орталығына жіберуге мүмкіндіктің болмауы.Көптеген жағдайларда балалардың аналары жұмысынан бас тартуға және ЕБҚ бар баламен үйде отыруға мәжбүр болады. Жобаның шеңберінде ашылған кабинеттердің айрықша ерекшелігі баланың қысқамерзімде болуына байланысты топ ұйымдастыру болып табылады. Осындай топтардың ашылуы балаларды әлеуметтену процесінде, коррекциялық сабақтарда дағдыларын

бекітуге көмектеседі.Топтарды ашудағы екінші мақсат- жинақталған істерді шешу үшін кемінде бірнеше сағатқа ата-аналарды босату.

- *Қоғамдық пікірді өзгерту, стереотиптерді жеңу, ЕБҚ бар балаларға қамқорлықпен қарау.* Ақпараттық бағдарламадағы материалдар мен арналарындағы танымал жаңалықтардан басқа жоба ЕБҚ бар балалармен жұмыс істейтін мамандардың және ғалымдар мен қоғам қайраткерлерінің қатысуымен сұхбаттар сериясын, ток-шоу және мақалалар жинағын ұйымдастырды.Сонымен қатар Қор инклюзия және ЕБҚ бар балалардың құқықтары туралы тақырыптар бойынша әуежайларда, кинотеатрларда және ұлттық теледидарда таратылатын бейнефильмдер жасауды бастады.

- *Инклюзивті білім беруді қолдау.* Жобаның одан әрі дамуы ЕБҚ бар балалар үшін инклюзивті білім беруді жүзеге асыруда орта білім беру мектептерді әдістемелік қамтамасыз етуде коррекциялық орталықтарын ашумен байланысты болмақ. Пилоттық модельді әзірлеуге және енгізуге негізделген орталықтардың мамандары мұғалімдерге және мектеп әкімшілігіне ұжымдық бағалауда, жеке білім беру бағыттарын құрастыруда және ЕБҚ бар балаларды тұрақты сыныптарда қолдауға көмектеседі. Табысты іске асырылған жағдайда, пилоттық модель барлық мемлекеттік органдарға одан әрі пайдалану үшін ұсынылады.Шектелген әлеуметтік бюджет жағдайында мектеп инклюзивті білім беруді жүзеге асыратын мекеме болып табыладвы.

Жобаны іске асыру барысында әр өңірдің жергілікті билік органдарымен (қалалық балансқа) ынтымақтастық орнатылып, Орталық ашылғанға дейін аударылған үш жақты меморандумға қол қойылды. Сондай-ақ ерте даму, ЕБҚ бар балалармен жұмыс жасау бағытында Қазақстан мен Ресейдің жетекші ұйымдарымен және ғылыми ұйымдармен келісім жасалуда.

«ДАРА» қорының бағдарламасын жүзеге асыру барысында жеке демеушілер тартылып, бағдарлама географиясын кеңейтіп, 5 қалада осындай ұқсас орталықтар ашылды.

Жобаның коммуникациялық технологиялары

Ішкі аудитория – орталықтың арнайы мамандары, ерекше қажеттіліктері бар балалардың ата-аналары. Компанияның қатысуы бағдарламаның барлық кезеңдерінде көрінеді, әсіресе ақпарат арналарындағы жаңалықтардан, сондай-ақ компания қызметкерлерін жобаның барлық іс-шараларына қатысуға шақыруынан.

Сыртқы аудитория – қоғамның кең түрде хабарландырылуы БАҚ мақалалар, ақпараттық бейнелер, презентациялар және әлеуметтік медиа арқылы жүзеге асады.

Жетістіктер

Үш жыл ішінде 7 қалада бағдарлама жүзеге асырылды, ЕБҚ бар балалар ерте жастан бастап ата-аналарымен бірге коррекциялық орталықтың жақсы жабдықталған заманауи технологияларын пайдалануға мүмкіндік алады.

Қалалардың жартысында мұндай мүмкіндік бірінші рет пайда болды.

Тұтастай алғанда, кабинет желілерін дамытуда белгілі бір деңгейдегі сапа деңгейі белгіленді, бұл жергілікті билік органдарының қаланың басқа

бөліктерінде осындай орталықтар ашқанда ұстанатын ұстанымы болып табылады.

Жобаның шеңберінде ашылған КККП барлық мүдделі тараптар, соның ішінде жергілікті билік органдары түзету қызметтерін көрсетудің модельдік орталығы ретінде қарайды және қазіргі кезде келесі коррекциялық кабинеттерді ашу үшін кәсіби және әдіснамалық база ретінде қызмет атқарады. Осындай тірек алаңдарының болуы аймақтағы жалпы білім беру ұйымдарына инклюзивті білім беру қағидаттарын неғұрлым белсенді енгізуге мүмкіндік береді.

Білім және Ғылым министрлігі шеңберінде, үш жыл ішінде кейбір қалалардың жергілікті деңгейлерінде балалар мен отбасыларын түзету қызметтерімен қамтамасыз ету мәселелері бірнеше рет көтерілді. Мәселен, Алматыда 2016 жылы 4 коррекциялық кабинет ашуға шешім қабылдады, ал Астанада тағы үшеу. Министрлік өңірлер үшін алғаш рет әрбір облыс орталығында тұрғылықты жеріне сәйкес орталықтарды ашу міндеттерін қойды және олар үшін заңнамаға және стратегиялық жоспарларға қажетті өзгерістер енгізді.

Мамандарды оқыту бағдарламаның басым бағыттарының бірі болып табылады. Оқытылған мамандар өз аймақтарындағы білімдердің локомотиві болды, олар жастармен, жаңашыл әріптестерімен, сондай-ақ түзету мекемелерінің қызметкерлерімен белсенді түрде білім алмасты.

Перспективалар

Келесі кезең - инклюзивті білім беруді қолдау, Қазақстандағы инклюзивті білім беру үдерісін дамытуға практикалық тұрғыда үлес қосты. Жобаның перспективалары автономды болып табылады, орталықтағы коррекциялық кабинеттер жүйесі дербес өмір сүреді, ашылғаннан бастап жергілікті мемлекеттік бюджеттен қаржыландырылады.

Компанияны қосымша қаржыландыру жоқ. Инклюзивті қолдау жүйесін сынақтан өткізгеннен кейін, модельдің әдіснамалық сипаттамасы және оны уәкілетті органдарға (Білім және ғылым министрлігі мен жергілікті білім бөлімдері) беру, сондай-ақ ол мемлекеттік қаржыландыруда қалады және одан әрі қаржы инвестицияларын қажет етпейді, бірақ ол сондай-ақ үлкен мультипликативтік әсерге ие.

Мәселелер мен қиындықтар:

Жергілікті билік органдары ЕБҚ -ның балаларына арналған түзету мекемелерінің ашылуына, сондай-ақ олардың құқықтары мен әлеуетін іске асыруға мүдделі емес, сондықтан да бұл аймақтарда проблема туындайды. 2016 жылы Қор Білім және ғылым министрлігіне және Қазақстан өңірлеріне арналған орталықтарды ашу процесін қолдайтын хат жіберді. Көптеген аймақтарда орталықтарды ашу мәселесін шешті.

Тағы бір проблема шақырылған ресейлік сарапшылардың өткізетін тренинг бағасының қымбаттылығы. Қор оқытудан өткен жергілікті мамандардың тәжірибелерін пайдалана отырып, оқыту үлгісін ұсынды және қазіргі уақытта жергілікті тренерлер топтарын дайындайды. 2017 жылға дейін

жергілікті мамандардың күшімен оқытудың іс-шаралары ұйымдастырылады және ол шетелдің әдістері мен инновацияларын қолдану арқылы іске асырылады.

«Samruk-Kazyna Trust» әлеуметтік даму қоры мен БҰҰ балалар қоры (ЮНИСЕФ) арасындағы балалардың құқықтарын қорғау саласындағы ынтымақтастық туралы меморандум шеңберінде «Аутизмнің жеңісі», «Қазақстандағы инклюзивті қоғам құру», «Салауатты балалар, оңалту орталықтарының даму жобасы» және «Отбасын қолдау орталығы», келесі мақсаттарды көздейді:

- Бизнесі жүргізу кезінде баланың құқық қағидаттары бойынша корпоративтік сектордың білімдерін жетілдіру;
- Инновациялық технологияларды қолдану арқылы балалар мен жастардың мүдделеріне сәйкес «Самұрық-Қазына» қорының бизнес құрылымдары мен серіктестері арасында әлеуметтік жауапкершілікті дамыту;
- балалармен жұмыс істейтін үкіметтік емес сектордың әлеуетін арттыру;
- «Самұрық-Қазына» қорының және оның серіктестерінің балалардың құқықтарын іске асырудағы халықаралық стандарттар туралы және табысты тәжірибе мысалдары туралы ақпараттандыру.

ЮНИСЕФ-пен ынтымақтастық болашақта елімізде балалардың әлауқатын жқсарту үшін жүйелі, тиімді жұмысты құруға мүмкіндік береді.

Сондай-ақ, қазіргі әлемде инклюзия процесі, тек қоғамдық өмірдегі қандайда -бір өзгерістерді техникалық немесе ақпараттық тұрғыда енгізу ғана емес, сонымен бірге өмірге деген көзқарастардың өзгеруі оның құндылықтарына байланысты.

Инклюзивті білім берудің басты критеріі – тиімді әлеуметтендіру, мәдениетке кіріктіру, барлық балалардың, оның ішінде арнайы білім беру қажеттіліктері бар балалардың әлеуметтік тәжірибесін дамыту.

Әлеуметтік мәселелер ең негізгі болып табылады. Сондықтан, логистикалық және басқа да проблемаларды шешумен қатар, қазіргі заманғы қоғамда инклюзивті мәдениетті қалыптастыру мәселесіне жеке назар аударуымыз керек.

Инклюзивтік мәдениетті дамытудың өзектілігі инклюзивтік білім беру тәжірибесін енгізуге бағытталған және білім берудегі қазіргі заманғы үрдістерді түсіну арқылы айқындалады, ол мектептің мәдени-білім беру кеңістігін қайта құруды талап етеді, әр баланың жеке қабілеттеріне, психофизикалық даму ерекшеліктеріне қарамастан, толыққанды білім беру құқығын қамтамасыз етеді.

Мүмкіндігі шектеулі оқушылардың білім алуы мен әлеуметтік бейімделу процесі қоғамның назарында болады, бұл білім беру процесін дұрыс ұйымдастыру арқылы мүмкін болады және ол жалпы білім берудің мемлекеттік стандарттарының ажырамас бөлігі ретінде қарастырылуы керек

Қазақстандық білім беру жүйесінде инклюзивті тәсілді іске асырудағы басымдықтардың бірі оқу процесіне қатысушылардың барлығында инклюзивтік мәдениетті қалыптастыру болып табылады.

Бұл тарихи қалыптасқан процесс бойынша «мүгедек» сөзіне жақын қоғамдық сананың ұзаққа созылған жүйесінде «қызметке жарамсыз» деген ұғым қолданылды. Олармен өзара қарым-қатынас жасау барысында айналасындағылардың арасында ерекше қиындықтар пайда болды, соның салдарынан оларға қатысты немқұрайлы және нигативті көзқарас қалыптасты. Сондықтан ерекше қажеттілігі бар адамдарға қатысты әлеуметтік көзқарасты өзгерту, инклюзивті мәдениетті қалыптастыру мәселесі өте маңызды.

«Инклюзивті мәдениет» ұғымы дегеніміз не?

Философиялық энциклопедиялық сөздікте «мәдениет» деген ұғымға мынандай анықтама береді: (латын тілінен аударғанда - мәдениет- білім беру, білім, тәрбие, даму) олардың өзара қарым-қатынасы, сондай-ақ олардың материалдық және рухани құндылықтары [3].

Осыған сүйене отырып, келесі анықтама беруге болады: инклюзивтік мәдениет - бұл өзара қоғамның ортақ идеялары арқылы көрінетін, адамгершілікке, толеранттылыққа, өзара қарым-қатынастарға, шыдамдылыққа бағытталған қоғам дамуының деңгейі. Оқу процесінің барлық қатысушылары ынталандырылады, мұнда әрбір адамның құндылығы жалпы жеткен жетістіктері арқылы қалыптасады. Инклюзивті құндылықтар-инклюзивтік мәдениеттің нормалары мен идеалдарын негізге алған маңызды компоненттерінің бірі.

Инклюзивті мәдениет- инклюзивті білімнің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Оны қалыптастырудың жүйесінің болмауы білім беру үдерісіне теріс әсер етеді және жақсы нәтиже бермейді. Дені сау балалар мен арнайы білім беруді қажет ететін балаларға білім беру үшін жақсы жағдайлар жасаға болады, бірақ осы орайда адам факторын жоққа шығару мүмкін емес. Баспасөз, радио, теледидар және басқа бұқаралық ақпарат құралдары өздерінің күштерін физикалық немесе ақыл-ой кемістігі салдарынан ауыр жағдайға тап болған барлық адамдарға құрметпен қарауға жұмсауы керек [4].

Қоғамның инклюзивтік мәдениетін инклюзивті білім беруді табысты жүзеге асыру факторы ретінде ғана емес, сонымен қатар Қазақстандағы көп мәдениетті білім беруді дамыту факторы ретінде де қарастыруға болады.

Педагогикалық мәдениет – «көп мәдениетті білім» тұжырымдамасы жас ұрпақты көпұлтты және көп мәдениетті ортада өмірге дайындау идеясына негізделген білім ретінде анықталады. Мұндай білімнің мақсаты әртүрлі ұлт, дін өкілдерімен ынтымақтастық қарым-қатынас жасау және басқа мәдениеттің өзіндік ерекшеліктерін түсінуді қалыптастыру, оларға қатысты теріс көзқарастарды жою болып табылады.

Қазіргі заманғы адам толерантты, шыдамды, басқа мәдениеттегі адамдарға құрмет сезімімен қарау, олармен бейбітшілік пен келісімде өмір сүре алатын және белсенді өзара әрекеттесуге дайын болуы керек. Осындай дағдыларды меңгеру үшін сіз тиісті мәдениетке ие болуыңыз керек.

Шетел мәдениетіне, оның өкілдеріне, құндылықтарына, дәстүріне, тіліне құрметпен қарау, оның мәдениетіне оның мәдениетіне қолдау жасау, біздің

еліміз көпұлтты ел болғандықтан, көп мәдениетті білім беруді дамытудағы басты міндет басты міндет болып табылады.

Инклюзивті білім беру және көпмәдениетті білім беру арасында нақты байланыс бар, бұл көптеген идеялар мен концепциялардың бірлігінде, сондай-ақ олардың мақсаттары мен міндеттерінде көрініс табады.

Осы екі бағыттың маңызды ұқсас белгілері қоғамда адамгершілік тәрбиені жүзеге асыруда жоспарланған жүйемен инклюзивті мәдениетті дамыту, насихаттау және тарату арқылы қол жеткізуге болатын ерекше төзімділікті талап етеді.

«Инклюзивті мәдениет» термині инклюзивтік білім берудің бөлігі ретінде көп мәдениетті білімге қатысты. Осы анықтамада инклюзивті мәдениет ерекше білім беру қажеттілігі бар адамдарға ғана емес, басқа ұлтқа, дінге немесе басқа да ерекшеліктерге байланысты адамдарға да қатысы бар.

Адамдарға құрметпен қарау, адамгершілік көзқарас, жауапкершілік кез-келген адам үшін маңызды. Сондықтан адамдардың, ең бастысы оқушылардың, ата-аналардың, педагогтардың оны меңгеруі инклюзивті білім беруді дамытудың маңызды негізі ретінде қарастыруға болады [5].

Қазіргі уақытта инклюзивті білім беру саласы белсенді түрде қалыптасып, дамып келеді. Ең маңызды бағыттарының бірі білім беру ұйымдарының инклюзивті мәдениетін зерттеу болып табылады.

Зерттеушілер білім беру ұйымдарындағы жағдайды жақсартудың үш маңызды бағыттарын анықтайды: инклюзивті мәдениетті қалыптастыру, инклюзивті саясатты дамыту, инклюзивті тәжірибені енгізу. Британдық мамандардың пікірі бойынша, бұл бағыттар- мектептердің инклюзия саласын реформалауға негізделген, тең бөлінген үшбұрыштың үш жағы сияқты.

Үшбұрыштың негізінде «инклюзивті мәдениетті құру» аспектісі жатыр.

Зерттеушілердің пікірінше, «ортақ инклюзивтік құндылықтар мен кооперативтік қатынастарды дамыту басқа аспектілердегі өзгерістерге әкелуі мүмкін» [6].

Канадалық мұғалім Жан Ваниердің айтуынша, білім берудің инклюзивтік білім беру қатынастарының жаңа парадигмасын анықтап, білім берудің гуманистік сипатына ерекше назар аударады.

Мектепте инклюзивті білім беру мәдениетін құру мүмкіндігі шектеулі оқушылардың мектеп социумына кіруінің маңызды шарттарының бірі болып табылады. Мектепте инклюзивті мәдениетті құру ынтымақтастық идеясын бөлісетін, барлық қатысушылардың дамуын ынталандыратын қауіпсіз, шыдамды қоғамдастықты; әркімнің құндылығы ортақ жетістіктердің негізі болып табылатын қоғамдастықты құруға ықпал етеді. Мұндай мектеп мәдениеті жалпы инклюзивтік құндылықтарды жасайды, оларды мектептің барлық қызметкерлері, оқушылар, әкімшілер, ата-аналар/заңды өкілдер бөледі және қабылдайды. Инклюзивті мәдениетте бұл қағидаттар мен құндылықтар барлық мектеп саясатына қатысты шешімдерге де, әр сыныпта оқытудың тәулік сайын практикасына да әсер етеді. Мектептің инклюзивті мәдениетін дамыту үздіксіз процесс болып табылады

Мектептегі немесе мектепке дейінгі ұйымда инклюзивті білім беру мәдениетін қалыптастыру аспектісінде теңдік, қатысу, ынтымақтастық басымдықтарының құндылықтары инклюзивті білім берудің негізгі қағидаттарымен әлеуметтік және білім беру инновациялық процесі, динамикалық дамып келе жатқан тәсіл ретінде сәйкес келеді, бұл ретте жетекші оқушылардың әр алуандығына оң көзқарас болып табылады, ал жеке ерекшеліктер мәселе ретінде емес, тану процесін байыту мүмкіндігі ретінде қабылданады. Білім беруде инклюзивті ұстанымның негізгі принциптерін анықтаймыз:

Білім берудегі инклюзияға:

- Қоғам үшін барлық оқушылар мен педагогтардың тең құндылығын тану;
- Мектеп өмірінің барлық аспектілеріне мектеп оқушыларының қатысу дәрежесін арттыру және оқушылардың кейбір топтарының оқшаулану деңгейін бір мезгілде төмендету;

- Білім берудің педагогикалық әдістері мен технологияларын мектеп жанында тұратын барлық оқушылардың әртүрлі қажеттіліктеріне толық сәйкес болатындай етіп өзгерту;

- Білім алу жолындағы кедергілерді талдау, зерделеу және еңсеру және тек мүгедектігі бар немесе ерекше білім беру қажеттілігі бар адамдар үшін ғана емес, мектептің барлық оқушылары үшін мектеп өміріне толыққанды қатысу;

- Қандай да бір топтың ғана емес, жалпы мектеп оқушыларының игілігіне бағытталған реформалар мен өзгерістер жүргізу;

- Оқушылар арасындағы айырмашылықтар – бұл жеңуге қажетті кедергілер емес, педагогикалық үдеріске ықпал ететін ресурстар;

- Оқушылардың академиялық нәтижелерін арттыруда ғана емес, сонымен қатар жергілікті қоғамдастықтардың әлеуметтік құндылықтарын дамытуда мектептердің рөлін мойындау;

- Білім берудегі инклюзия – қоғамдағы инклюзивті аспектілерінің бірі жатады.

Инклюзивті білім беру процесі негізінде жатқан бұл тұжырымдамалық ережелер *мектептің инклюзивті мәдениетін қалыптастыру ережелерін немесе тәсілдерін* қалыптастырады:

1. Инклюзивті мектеп мәдениеттердің алуан түрлілігін жаңа шындық ретінде қарастырады. Қазіргі заманғы мектеп әртүрлі этникалық топтар мен мәдениеттерге жататын, әртүрлі экономикалық және әлеуметтік мәртебесі бар, әртүрлі қабілеттері, денсаулық жағдайы, қызығушылықтары мен оқыту мақсаттары бар балаларды оқытуға дайын болуы тиіс. Осылайша, мектеп бірыңғай оқу жоспарымен және барлық балаларды оқытуға бірыңғай көзқараспен шектелмеуі тиіс.

2. Инклюзивті мектеп барлық оқушылар үшін білімге, дағдыларға және ақпаратқа қол жеткізуді қамтамасыз етуі тиіс. Мұндай қол жеткізуді ұсыну әрбір оқушының таңдау еркіндігін қамтамасыз ете отырып, мүмкіндігін арттырады және білім берудегі кедергілерді жеңуге және мектеп өмірінің барлық салаларына қатысуға жағдай жасайды.

3. Инклюзивті мектеп оқыту процесін дараландыруды сақтайды. Педагогикалық процессте инклюзивті мектеп мұғалімдері әртүрлі әдістер мен тәсілдерді қолданады, бұл ретте жеке қажеттіліктерге, қабілеттер мен оқушыларды оқытудың мақсаттарына сәйкес оқытуды дербестендіруге қол жеткізеді. Инклюзивтік мектеп әрқашан өзінің барлық оқушыларына оқуда жоғары нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді.

4. Инклюзивті мектеп жұмыстың командалық стилін пайдалануды көздейді. Бірде-бір мұғалім өте көп түрлі балаларды оқыта отырып, табысқа жете алмайды: оған әріптестерінің тарапынан көмек қажет болады. Психологиялық-педагогикалық қолдау мамандарының, мектеп әкімшілігінің мүшелерін қоса алғанда, әртүрлі мамандардың командалық жұмысы әр баланың дамуында ең жақсы нәтижелерге қол жеткізуге көмектеседі және шынайы мектеп қауымдастығын қалыптастыруға ықпал етеді.

5. Инклюзивті мектеп отбасылармен, мемлекеттік және қоғамдық ұйымдармен ынтымақтастықта жұмыс істейді. Барлық мүдделі тараптардың мүшелерін мектеп қызметіне қатысуға тарту мектеп қауымдастығын кеңейтуге алып келеді және мектеп қызметіне қосымша ресурстарды тарту көзі болып табылады.

6. Инклюзивтік мектеп әр оқушыдан білім алуда табыстар күтеді. Оқытушылар әр оқушыға сенуі, оның қабілеттері мен дарындарын лайықты бағалауы тиіс. Әрбір баладан, оның қандай да бір мәдениетке, тілге, қабілетіне, денсаулық жағдайына немесе отбасылық жағдайларға жататынына қарамастан, табыс пен жетістіктер күтеді. Оқушылардың өздері өткізетін театрлық қойылымдар, конференциялар, көрмелер, дөңгелек үстелдер және т.б. сияқты сабақтан тыс қызметтің әртүрлі түрлері инклюзивтік мектептерде өзін жақсы жағынан көрсетті.

7. Инклюзивті мектеп қоғамның әлеуметтік дамуына ықпал етеді. Мектеп әр баланы қабылдау философиясы мен мәдениетін, оқуға икемділігін, сонымен қатар оның маңызды әлеуметтік құндылығын қолдайды. Инклюзивтік мектеп әрбір мүшенің даралылығы бағаланатын және әрқайсысы көмек пен қолдау ала алатын қоғамды қалыптастыруға ықпал етеді.

Білім берудің *инклюзивті құндылықтары* білім беру қатынастарының жаңа парадигмасын анықтайды және білім берудің гуманистік сипатын бағдарлайды. Ғалымдар «инклюзивтік мәдениет» ұғымын әртүрлі түсіндіреді. Бұл:

1) ерекше философия, оған сәйкес құндылықтар, инклюзивті білім беру туралы білім және жауапкершілік осы процестің барлық қатысушылары арасында қабылданған және бөлінген;

2) инклюзивті құндылықтарды қолдауды қамтамасыз етуге бағытталған жалпы мектеп мәдениетінің бір бөлігі, оның жоғары деңгейі жалпы инклюзия процесінің тиімділігін арттыруға ықпал етеді;

3) келеңсіз жағдайларды болдырмауға және процесстің әрбір қатысушысына ықтимал зиян келтіруге мүмкіндік беретін отбасы мен

мектептің өзара тәуелді қатынастарын дамытуға ықпал ететін сенімді бірегей микроклимат;

4) енгізілген модификациялар белгілі бір мектептің қажеттіліктеріне бейімделген және оның жалпы құрылымына органикалық өрілген ерекше инклюзивті ахуал, сондай-ақ педагогтарға әкімшілік тарапынан да, басқа педагогтар тарапынан да түрлі қолдау алу мүмкіндігі берілген, көптеген қайшылықтардың туындау қаупін төмендетуге мүмкіндік береді;

5) инклюзивті білім беру мақсаттарына сәйкес жоғары нәтижелерге қол жеткізу мүмкіндігін және педагогикалық қоғамдастық пен жалпы қоғамды үздіксіз жетілдіруді сақтауды, қабылдауды, ынтымақтастықты және ынталандыруды қамтамасыз ете отырып, қажеттіліктердің алуан түрлілігі құпталады, қолдайтын, жинақталады инклюзивті қоғам мәдениетін құру үшін іргелі негіз [7].

Осылайша, мектепте инклюзивті мәдениет құндылықтарының бірыңғай жүйесін құру немесе оны сипаттау – күрделі міндет. Дегенмен, инклюзивті мектептер үшін қатысушылық, ынтымақтастық және теңдік қағидаттарын іске асыру бағытында инклюзивті мәдениетті қалыптастыру векторлары басым болып табылады. Оқытудың инклюзивтік тәсілі бар мектептеріне жылу мен қамқорлық атмосферасы тән; бұл әр оқушыны қабылдайтын мектеп. Мұндай мектептерде ұжымға қатыстылық сезімі, әлеуметтік байланыстар тығыз, мұнда айналасындағыларға қамқорлық көрсетуге көп көңіл бөлінеді. Инклюзивтік мәдениет кенеттен пайда болмайды, ал ұжымшылдық пен теңдік сияқты құндылықтарды мектеп өміріне енгізу бойынша күш-жігердің нәтижесі болып табылады.

Инклюзивті білім беру кеңістігінің мәдениетін қалыптастыру және ерекше білім беру қажеттілігі бар оқушыларды білім беру процесіне енгізу процесі «барлығы сияқты болу» деген ұмтылысқа сүйенбеуі тиіс, себебі бұл жағдайда ол «өзі болу» құқығына қайшы келеді. Қоғамның басқасына қарсы өзгерістерге дайындығы – табысты инклюзияның маңызды алғышарты және ол тәрбиеленуі тиіс.

Аталған дефинициялар инклюзивті мәдениетті кең және тар мағынада қарастыруға мүмкіндік береді. Мәдениетті көп жоспарлы феномен ретінде түсіну үшін зерттеушілер *айсберг моделін* пайдалануды ұсынады. Айсбергтің «су үсті» бөлігі – бұл оңай байқалатын, сезілетін, көрінетін элементтер. «Су асты» бөлігі өзін-өзі тану ережелерін, әлеуметтік нормаларды, құндылықтар мен олардың иерархиясын, бейвербальдік коммуникация нормаларын және т.б. қамтиды. Олар адамның мінез-құлқын анықтайды. Егер бұл модельді мектептің инклюзивтік мәдениетін қарастыру үшін пайдаланса, онда «су үсті бөлігі» – бұл қолжетімділік пен қауіпсіздік қағидаттарына сәйкес білім беру кеңістігін ұйымдастыру, бейімделген білім беру бағдарламалары, оқыту мен тәрбиелеудің арнайы әдістері, оқулықтар, оқу құралдары, дидактикалық материалдар, техникалық құралдар, мамандар командасы және т. б. Инклюзивтік мәдениеттің «су асты» бөлігі – неғұрлым күрделі, терең құбылыс, өйткені инклюзивті саясат пен білім беру ұйымы тәжірибесінің құндылық-мағыналық негіздерін, білім

беру процесі субъектілерінің қарым-қатынас нормаларын қамтиды. Мәдениеттің бұл құрамдас бөлігі адамдар олар туралы пайымдамайтын дәрежеде игерілген танылмайтын ережелердің, стандартты рәсімдер мен жүріс-тұрыс тәсілдерінің жиынтығы ретінде айқындалады, бұл топ үшін ортақ және топ тұрақтылығының шарты болып табылатын мінез-құлық түсініктерінің, ережелерінің, қондырғыларының, құндылықтары мен модельдерінің жүйесі. «Су асты бөлігі» инклюзияның негізін құрайды.

Стокгольм университетінің профессоры Ульф Йонсон (U. Janson, 1997) бала білім беру ұйымының мәдениетіне енгізілген кезде ғана оқыту инклюзивтік деп аталуы мүмкін деп санайды.

Ол бала үшін маңызды үш мәдениет түрін бөледі:

1) оқыту мәдениеті, яғни сабақта өзін-өзі ұстау ережелерін меңгеру, әдістерді меңгеру, білімді меңгеру және т.б.;

2) білім беру ұйымында мінез-құлық нормаларын, ересектермен қарым-қатынас нормаларын меңгеруді, балабақшада немесе мектепте балаға тән рөлдерді қабылдауды білдіретін күтім мәдениеті;

3) құрдастарының мәдениеті, яғни балалар ұжымында басым балалар тобының тілін білуі, құрдастарымен қарым-қатынас жасауға қажетті еркіндік пен дербестіктің болуы және т.б. [8].

Инклюзия әрбір адам — өзара іс-қимыл және коммуникацияның икемділігі процесінде жеке тәсілді талап ететін өз мүдделерімен, қабілеттерімен және қажеттіліктерімен бірегей және қайталанбас жеке тұлға болып табылады. Бұл ықпал тигізуін осындай қасиеттерін ретінде әдептілік пен ізеттілік, жанашырлық және қылмысқа қатысу білу, тыңдауға және түсінуге, басқа, олар құрамдас бөліктері болып табылады төзімділік. Бұл құндылық ретінде мейірімділік-шыдамды, достық-қайырымды, жеккөрушілік, агрессия және иеліктен айыру тудырмай, басқаға жиі қынжылтатын көзқараспен байланысты.

Толеранттылық басқаның ұқсастығын сақтайды және мойындайды, онымен тиімді өзара іс-қимыл жасау үшін жағдай жасайды, мұнда «бөтен адамға бітімгерлік көзқарас қабілеті өте аз берілетін табиғаттың ең жоғары және асыл сыйы бар». Толеранттылықпен гуманистік идеялар үндес. Гуманизм дүниетанымдық доктрина ретінде адамды жоғары құндылық ретінде жариялайды, бұл ретте оның еркіндік пен даму, қабілеттер мен бақыт көрсетуге құқығын бекітеді.

И. Кантқа сәйкес практикалық ақыл-ойды сынаумен айналысатын гуманистік философия, шын мәнінде, моральдық сана мен адамгершілік: «Адалдық максимасы – (практикалық адамдықсүйгіштік) – барлық адамдардың бір-бірінің алдындағы борышы – жақынды өзінің өзі сияқты сую – кемелдіктің этикалық заңы». Кант этикасында адам жоғары құндылық болып табылады, оның әрекеті жалпы игілікке бағытталуы тиіс. Болмысқа инклюзивті көзқарас және инклюзивті білім беру құндылықтардың өзіндік шкаласын қалыптастырады, онда үш дүниетанымдық қағида: төзімділік, гуманизм және әдістемелік базаны детерминациялайтын шығармашылық бастама негізгі болып табылады.

Тұлғаның толерантты санасының негіздерін қалыптастыруды балалардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, төзімділіктің оң тәжірибесін мақсатты ұйымдастыру, басқа көзқарастар немесе мінез – құлық бойынша адамдармен, немесе қоғамдастықтармен тікелей немесе жанама өзара іс-қимыл жасау кеңістігі – әртүрлі өзара іс-қимыл жасау кеңістігі үшін қажетті жағдай жасай отырып, мектеп қабырғасынан бастау қажет. Бұл әртүрлі болса да, педагог оған дайын болуы керек, ал ол үшін-тек бастау көздерін ғана емес, сонымен қатар төзімділікті қалыптастыру қажеттілігін тудыратын фактілерді білу керек. Білім алушыларда төзімділікті қалыптастыру процесі неғұрлым тиімді болады, егер:

- толеранттық сипаттағы қажетті мақсаттарды, міндеттерді, қағидаларды, білімді, іскерлікті меңгеру мүмкіндігін қамтамасыз ететін төзімділікті дамыту жүйесі әзірленсе;

- толерантты тәрбие үрдісін ұйымдастыру тек оқу-танымдық жұмысты жандандыруға ғана емес, сонымен қатар мектеп пен отбасындағы әлеуметтік-маңызды қызметтің әр түріне оқушыларды қосуға жағдай жасауға бағытталған болса;

- төзімділікті қалыптастырудың педагогикалық шарттары танымдық, жеке және коммуникативтік блоктарды қамтыса.

Соңғы уақытта *толерантты әлем*, зорлық-зомбылықсыз және қатыгездіксіз әлем, басты құндылық қайталанбас және қол сұғылмайтын адамдық тұлға болып табылатын әлем туралы жиі әңгімелер туындайды.

Бұл тақырыптың сөзсіз маңыздылығы толеранттылық күнінің болуын растайды. *Төзімділік қағидаттарының декларациясы қарармен бекітілді 5.61 1995 жылғы 16 қарашадағы ЮНЕСКО-ның Бас конференциясы, 3-бап*. Содан бері бұл күн Халықаралық толеранттылық күні болып саналады.

ЮНЕСКО-ның толеранттылық қағидалары декларациясының идеяларымен толеранттылықты түсіну:

1.1. Толеранттылық біздің әлем мәдениетінің бай алуан түрлілігін, өзін-өзі көрсету нормаларын құрметтеуді, қабылдауды және дұрыс түсінуді және адам даралығын білдіруді білдіреді. Толеранттылық – бұл бейбітшілікке қол жеткізуге мүмкіндік беретін және соғыс мәдениетінен әлем мәдениетіне әкелетін нәрсе.

1.2. Толеранттылық – бұл кемшілік, құмарлық немесе қуаңшылық емес. Толеранттылық – бұл ең алдымен белсенді қарым-қатынас, адамның әмбебап құқықтары мен негізгі бостандықтарын тану негізінде қалыптастыру. Ешқандай жағдайда төзімділік осы негізгі құндылықтарға қол сұғушылықты ақтауға бола алмайды. Толеранттылықты жеке адамдар, топтар мен мемлекеттер танытуы тиіс.

1.3. Толеранттылық – бұл адам құқықтарын, плюрализм, демократия мен құқық салтанатын бекітуге ықпал ету міндеті.

Қоғамның инклюзивтік мәдениеті – инклюзивті саясат пен практиканы іске асырудың нәтижесі.

«Инклюзия» туралы *әлеуметтік-мәдени феномен* ретінде айта отырып, оны қоғамның жалпы даму контекстінде ғана қарастыру қажет екенін түсіну

маңызды. Британдық ғалымдар инклюзия индексі инклюзивті саясатты, инклюзивтік мәдениет пен практиканы кешенді жүзеге асыру болып табылады деп санайды.

Мүгедектердің құқықтары туралы конвенцияда бекітілген, инклюзияның мүмкіндігі мен қажеттілігін негіздейтін мүгедектіктің әлеуметтік моделі негізінде жеке тұлғаның дербестігі, оны қоғамда сөзсіз қабылдау, ерекше білім беру қажеттілігі бар адамдарға (ЕБҚ) қоғамдық қызметке қатысудың толыққанды мүмкіндіктерін беру, олардың әлеуметтік байланыстарын күшейту идеялары жатыр. Бұл ретте, социум адамның қоп-дан барлық қоғамдық процестерге толыққанды қосылуына кедергі келтіретін физикалық және әлеуметтік кедергілерді жою керек деген ой тұжырымдалады.

Білім беру практикасында инклюзияның әлеуметтік моделін іске асыру, ең алдымен, инклюзия қоғамда қалыпты даму орташа статистикалық норма болып табылмайды деген фактіні мойындауға, сондай-ақ ерекше балалардың ерекше білім беру және жеке қажеттіліктерін қанағаттандыру, оларға қолдау жүйесін құру, оның ішінде жалпы білім беретін мектеп ортасында болуы мүмкін барабар білім беру жағдайлары түрінде идеясына әкелуі мүмкін деп болжайды. Атап айтқанда, құжаттардағы және философия мен Инклюзия теориясы бойынша көптеген жарияланымдарда білім беру инклюзиясы оны дұрыс ұйымдастыру кезінде баланың қабілеттерін дамыту, оның толыққанды әлеуметтенуі сияқты жағымды әсерлерге, ал болашақта – қоғамдағы маңызды оң әлеуметтік және психологиялық өзгерістерге, мысалы, психологиялық қауіпсіздікті, әлеуметтік тұрақтылықты, әлеуметтік әл-ауқатты арттыру сияқты жағымды әсерлерге әкелуі мүмкін. [9].

Егер «инклюзивтік саясат – инклюзивтік мәдениет – инклюзивтік практика» триадасының әрбір компонентін қарастырсақ, одан кейін оларды интеграцияға ұсынуға тырысса, онда саясат пен білім мен мәдениетті қамтитын әлеуметтік-мәдени инклюзияның кейбір моделін алуға болады. Әлеуметтік-мәдени инклюзия мәселелерін ерекше қарастыру қажет. Ол жоғарыда айтылғандай, қоғам мен жекелеген қоғамдастықтардың жалпы мәдениетін, халықтың көпшілігінде басым болатын құндылықтар жүйесін, қоғамның адамгершілік-рухани жағдайын көрсететін интеграцияланған құбылыс болып табылады.

Әлеуметтік-мәдени ортақтықты инклюзивтік ретінде қалыптастыру туралы мәселе инклюзия ұғымының өзін және оның идеологиясын талдауды көздейді. Осыған байланысты, бұл ұғым көп жағдайда басқа, ерте ұғымға қарама-қарсы пайда болғанын еске салу орынды, ол сондай-ақ бірлескен оқыту жағдайын сипаттау үшін қолданылған: бұл интеграция ұғымы (және кейде инклюзияның синонимі ретінде қолданылады). Алайда, инклюзия мүгедектігі бар балаларды бірлесіп оқыту тәсілі ретінде интеграцияның оппозициясы және соңғы тұжырымға сүйенген тұжырымдама, атап айтқанда – қалыпқа келтіру тұжырымдамасы ретінде пайда болды.

Білім беру инклюзиясының әлеуметтік-мәдени аспектілерін жүзеге асыруда елеулі кедергілердің болуына қарамастан, «ерекше» адамдарға деген

ізгілікті қарым-қатынас жасау процесі әлі де толық қарқынмен жүріп жатыр. Инклюзияның қарама-қайшылықтарының бірі инклюзия жағдайында мүгедектігі бар адамдардың өз құқықтарын қорғау үшін тиімді топтық ынтымақтастығын қамтамасыз ету қиындығы, сондай-ақ инклюзивті қоғамдастықтағы осындай адамдардың жалғыздығын бастан кешіру шарасыздығы болып табылады. Яғни, бұл әдіс аясында әртүрлі ерекшеліктері бар адамдардың әлеуметтік-мәдени ортақтығын құру мәселесі туралы сөз болып отыр.

Білім беру инклюзиясын енгізудің болашағы мен қиындықтарын анықтау оған қатысы бар әрбір адамнан көптеген онжылдықтар бойы тең білім алу құқығын жақтаушылар құрған әлеуметтік-мәдени контексті түсінуді талап етеді. Бұл білім беру тәжірибесін ұйымдастырушылармен ескерілуі тиіс даусыз факт.

Гуманистік әлеуметтік-мәдени қоғамды құру процесі мемлекеттік басқару органдарының, саясаткерлердің қолдауымен білім беру және әлеуметтік-мәдени қызметтің барлық қатысушылары тарапынан ортақ іс-қимылды талап етеді. Қоғамның ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдарға қарым-қатынасын өзгерту мәселесі үлкен жұмысты талап етеді. Барлық адамдар әртүрлі екенін түсіну маңызды, әрі бала кезінен бастау керек. Балалар бірге өскен кезде, олардың арасында ешнәрсе жоқ, олар итермейді, керісінше, бір-бірін қабылдайды. ЕБҚ бар балалар өздерін қалыпты, қоғамға қажетті, дені сау сезінеді – шыдамды, қамқор, әлсіз адамдарға жауапты болуға үйренеді. Бұл қасиеттер очерк емес, әрі қарай немқұрайлы қалмауға көмектеседі. Осыған байланысты, ерекше білім беру қажеттілігі бар балалардың өз отбасыларында өмір сүруге; егер олардың ерекшелігі мүмкіндік берсе, кәдімгі мектептерде білім алуға; жалпы балалар «игіліктеріне» қол жеткізуге және кәсіби оқуға тең қол жеткізуге мүмкіндік алуға мүмкіндік беру үшін тұрғылықты жері бойынша көрсетілетін қызметтерді әзірлеу және енгізу туралы айту қажет. Әлеуметтік оқшаулау проблемаларын шешу үшін түрлі әлеуметтік құрылымдардың қатысуымен кешенді тәсілді пайдалану қажет [10].

Инклюзивті мәдениет жалпы қоғамдағы инклюзивті білім берудің тікелей жағдайы мен даму деңгейін көрсететін маңызды аспект болып табылады. Инклюзивті мәдениет жаһандық нәрсе, жалпы қоғам мәдениетінің бір бөлігі болып табылады.

Бұл аспектіде мәні мен *инклюзивтік корпоративтік мәдениеттің* айқындамасы мен ерекшелік белгілерін қарастыру қажеттілігі орынды болып табылады.

Бұдан әрі, «инклюзивтік корпоративтік мәдениет» ұғымын нақтылау үшін жай ғана «корпоративтік мәдениет» ұғымының мағынасына жүгіну қажет. Бұл ұғым әлеуметтануда өз бастауын алады және корпоративтік мәдениет саласындағы зерттеулермен айналысатын ғалымдардың пікірлерін талдау негізінде корпоративтік мәдениеттің келесі анықтамаларын атап өтуге болады. Корпоративтік мәдениет — бұл тек осы ұйымға тән, сыртқы ортаға және ішкі интеграцияға бейімделу проблемаларын шешу кезінде пайда болған ортақ

мақсаттарға қол жеткізу үшін бірлескен қызмет барысында қалыптасатын, өзінің тиімділігін дәлелдеген, мінез-құлқында, өзара іс-қимылда, өзін және қоршаған ортаны қабылдағанда көрінетін, жалпы тағдырдың сезімін қалыптастыратын негізгі ұғымдардың, құндылықтар мен нормалардың жиынтығы [11].

Осылайша, ұсынылған тұжырымдаманы негізге ала отырып, корпоративтілік белгісі негізінен белгілі бір ұйымға жататынын, сондай-ақ жалпы нәтижеге қол жеткізуге бағытталған бірлескен қызметтің міндетті болуын білдіреді. Өз кезегінде, жалпы білім беретін білім беру ұйымдары жалпы нәтижеге қол жеткізуге (білім беруге арналған әлеуметтік және мемлекеттік тапсырысты орындау) бағытталған бірлескен қызметпен (оқу, тәрбие және т. б.) біріктірілген субъектілердің (оқушылар, мұғалімдер, әкімшілік кадрлар, оқушылардың заңды өкілдері және т. б.) нақты белгіленген шеңбері бар ұйым ретінде өзге де нәрсе бар, демек, оларда корпоративтік мәдениет қалыптасуы мүмкін және қалыптасуы тиіс..

Инклюзивтік мәдениетке қатысты бірнеше анықтамаларды жоғарыда қарап, олардың бір-бірімен арақатынасын белгілеуге болады. Мәселен, кең құбылыстан тарға өту арқылы бір-бірінен кейін жүреді:

- 1) жалпы мәдениет;
- 2) инклюзивті мәдениет;
- 3) инклюзивті корпоративтік мәдениет;
- 4) білім беру ұйымдарының инклюзивтік корпоративтік мәдениеті;
- 5) жалпы білім беру ұйымдарындағы инклюзивті корпоративтік мәдениет.

Осылайша, жоғарыда аталған анықтамалар мен аталған градацияны пайдалана отырып, одан әрі зерделеу үшін негіз болатын құбылыс ұғымын, атап айтқанда «жалпы білім беру ұйымдарындағы инклюзивті корпоративтік мәдениет» ұғымын атап өтуге болады. Жалпы білім беру ұйымдарындағы инклюзивтік корпоративтік мәдениет – бұл жалпы білім беру ұйымдарының барлық субъектілері ортақ мақсатқа қол жеткізуге бағытталған оның субъектілерінің бірлескен қызметі барысында жалпы білім беру нақты ұйымында қалыптасатын немесе қалыптасқан жалпы мәдениеттің бір бөлігі, оның негізінде инклюзивті білім беру мен жалпы инклюзияның құндылықтары мен қағидаттарын қолдау жатыр.

Жалпы білім беру ұйымдарында инклюзивті корпоративтік мәдениеттің тікелей мәнін көрсететін белгілер:

- Жалпы мәдениеттің бөлігі. Инклюзивті мәдениет жалпы мәдениеттің іргелі негізінсіз қалыптаса алмайды;
- Бірлескен қызмет. Ұйымның мәдениеті оның қатысушыларының немесе бір-бірімен өзара іс-қимыл жасай алмайтын субъектілердің мәдениетінен қалыптасады;
- Нақты ұйым. Ұғымның өзі жалпы білім беру ұйымдарымен ғана шектелетін тар таратуды көздейді;
- Мақсаты ортақтығы. Жалпы мақсатсыз субъектілердің өзара іс-қимылы (бірлескен қызметі) мағынадан айрылады;

- Негізінде — инклюзияның, инклюзивті білім берудің, инклюзивтік қоғамның құндылығы мен қағидаттары. Бұл құбылыстың негізінде жатқан маңызды көрсеткіш. Тек белгілі бір ортақ құндылықтарды бөлісе отырып, мәдениетті қалыптастыруға болады.

Білім беру ұйымының инклюзивтік корпоративтік мәдениеті туралы айта келе, бүгінгі таңда мәдениеттің бұл түрі білім беру қызметтері нарығындағы оның имиджін бағалау кезінде анықтаушы болып табылатынын атап өтпеуге болмайды. Осы контексте бәсекеге қабілетті, күшті және табысты білім беру ұйымын құру жөніндегі жұмыс онда инклюзивтік корпоративтік мәдениетті қалыптастырудан басталуы тиіс деп әділ айтуға болады. Жалпы білім беру ұйымдарында инклюзивтік корпоративтік мәдениетті, сондай-ақ жоғарыда берілген мәдениеттің қарастырылатын түріне тән оның белгілерін анықтауды ескере отырып, ол тұратын компоненттерді бөліп көрсетуге болады. Бұл – кез келген адам қандай да бір өнімді жасауы үшін оның құрамдастарын білу керек болғандықтан жүзеге асыру қажет маңызды қадам. Әйтпесе, шығу кезінде құру жоспарланғаннан өзгеше нәрсе болуы мүмкін.

Біздің жағдайда мұндай өзіндік «өнім» инклюзивтік корпоративтік мәдениет болып табылады, оны жалпы білім беру ұйымының басшысына қалыптастыру қажет. Жалпы білім беретін ұйымның ішінде қалыптасатын немесе қалыптасқан қандай да бір бөлінген компоненттерге сәйкес келген жағдайда ғана оның сипаты мен инклюзияға қатыстылығы туралы айтуға болады.

Педагогикалық ғылымда инклюзивтік корпоративтік мәдениеттің келесі құрылымдық компоненттерін бөлу қабылданған: білім беру ұйымының миссиясы, оның қызметі негізінде құрылатын *құндылықтар мен қағидаттар* [12].

Білім беру ұйымының *миссиясы*, оның қызметінің негізгі себебі болып табылатын және оларға белгілі бір уақыт кезеңінде қол жеткізілуі тиіс айқын мақсатты бағыттардың болуын көздейді. Жалпы білім беретін ұйымның дәстүрлі миссиясын (жоғары сапалы жалпы білім берудегі қоғамның қажеттіліктерін қанағаттандыру; педагогтармен ғылыми зерттеулерді орындау; белгілі бір қасиеттері, дағдылары, білімі мен қабілеті бар оқытушыларды жан-жақты дамыту; азаматтардың жалпы білім алуға тегін және тең қол жеткізу құқықтарын қамтамасыз ету үшін қол жетімді жағдайларды жасау және т.б.) іске асырудан басқа бұл жерде әртекстілік мәселелерін қозғау да маңызды. Айта кететіні, әртекстілік ретінде тек ЕБҚ ететін балаларды оқуға қабылдау ғана емес, сонымен бірге ұлттық, нәсілдік, этникалық, діни, мәдени әртүрлілік тұспалданады. Бұдан мынадай қорытынды шығаруға болады: қазіргі заманғы жалпы білім беретін ұйымның инклюзивтік корпоративтік мәдениетті қалыптастыру контекстіндегі миссиясы мәдениеттердің, діндердің, тілдердің және т.б. әртүрлілігін қолдау арқылы қоғамды жан-жақты жетілдіруге, демократиялық қоғамның интеллектуалдық, әлеуметтік-экономикалық, мәдени және этникалық дамуына септігін тигізуге, оқушылар тұлғасының дамуына ықпал етуге және олардың жеке ерекшеліктеріне, жынысына, нәсіліне, дініне,

жыныстық бағдарына, тұратын жеріне және т.б. қарамастан олардың білім алу қажеттіліктерін қанағаттандыруға қызмет ету болып табылады. Бұл ретте, жалпы білім беретін ұйымның миссиясы әр білім алушының тұлғасын дамытуға жәрдемдесумен шектелмейді, сонымен қатар, айырмашылықтардың құндылығын мойындау арқылы қоғамдағы әртүрлілік идеяларының таралуына ықпал етеді.

Инклюзивті корпоративтік мәдениеті бар жалпы білім беретін ұйымының басты *құндылықтарына* – адам, оның құқықтары мен бостандықтары, адами тұлғалардың әртүрлілігі мен алуан түрлілігі, жеке тұлғаның бірегейлігі, теңдігі және тең құқықтығы, білім мен тәрбие беру, жеке тұлғаны дамыту, табысқа жету, қолдау, сенім және сыйластық, достық жатады. Мұндай құндылықтар жүйесі жалпы білім беретін ұйымының инклюзивті корпоративтік мәдениетін қалыптастырудың сенімді негізін құруға мүмкіндік береді.

Сонымен, инклюзивті мәдениеттің негізгі *принциптері* мынадай: гуманизм, бейзорлық, қол жетімділік, демократизм, қорғау, толеранттық, ақпараттандыру және ақпараттық қолдау, әртүрлілікті қолдау, жеке көмек, толыққанды қатысу (қосылу), қоғам қатарына жататындығы, білім беру процесінің барлық субъектілерінің барлық деңгейдегі ынтымақтастығы, педагогикалық оптимизм.

Жалпы білім беретін ұйымда инклюзивті корпоративтік мәдениетті қалыптастыру үшін қарастырылып жатқан құбылыстың мәнін көрсететін айқындалған белгілерге сәйкес білім беру ұйымының миссиясы, құндылықтары мен принциптері білім беру процесінің барлық қатысушыларымен саналы түрде меңгерілуі және қабылдануы қажет, сондай-ақ, білім беру ұйымының барлық субъектілерінің қызметі мен қарым-қатынастарының негізінде инклюзивті корпоративтік мәдениеттің құндылықтары мен принциптері болуы тиіс [11].

Жалпы білім беру ортасына ЕБҚ ететін балаларды қосудың маңызды шарттарының бірі инклюзивті мектептің *оң мәдениетін қалыптастыру* болып табылады.

Қазақстанда орын алып жатқан демократиялық қайта құрулар, әлемдік экономикалық қауымдастыққа кіру үдерісі қоғамның ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдарға деген көзқарасын өзгертуге әкелді, олардың қоғамға кеңірек кірігу қажеттілігін ұғындыруға әкелді. Ерекше білім беруді қажет ететін адамдар – өздерінің физикалық, сенсорлық, интеллектуалдық және басқа ерекшеліктерінің шектеулілігіне байланысты толыққанды өмір сүру үшін әлеуметтік процестер мен арнайы технологияларды ұйымдастыруды қажет ететін әлеуметтік қоғамдастық.

Интеграция үдерісіне жасына, біліміне, денсаулығының жағдайына, этникалық және әлеуметтік ерекшелігіне, әлеуметтік мәртебесіне қарамастан барлық қоғам мүшелері, барлық әлеуметтік қауымдастықтар енгізілген.

Қазақстанда ерекше білім беруді қажет ететін барлық адамдарға олардың қажеттіліктеріне және мүмкіндіктеріне сәйкес келетін білім алу үшін жағдайлардың жасалуын қамтамасыз ететін шаралар қабылданады. «Білім

туралы» ҚР Заңының 8-бабы *Білім беру саласындағы мемлекеттік кепілдіктер* б-тармағында айтылған: «Мемлекет инклюзивті білім берудің мақсатын іске асыра отырып, *білім берудің барлық деңгейінде* даму мүмкіндіктері шектеулі азаматтарға олардың білім алуына, дамуындағы ауытқуды түзетуіне және *әлеуметтік бейімделуіне арнайы жағдайлар* жасауды қамтамасыз етеді».

«Білім туралы» ҚР Заңының 6-бабы Білім беру саласындағы жергілікті өкілді және атқарушы органдардың құзыреті ерекше білім беруді қажет ететін балалар мен жасөспірімдерді оңалтуды және әлеуметтік бейімдеуді қамтамасыз етуді қамтиды.

Бірақ, қабылданып жатқан шараларға қарамастан ерекше білім беруді қажет ететін адамдардың социумға интеграциялануы әлі де төмен болып қалады, әлеуметтік белсенділік және кәсіби өзін-өзі іске асыру, әлеуметтік және отбасылық сценарийлер бар шектеулермен деформацияланған.

Арнайы білім беру саласындағы интеграциялық үдерістерді одан әрі дамытуға бағытталған міндеттердің бірі – ЕБҚ ететін балаларға білім берудің қол жетімділігі мәселесіне қоғамдық оң көзқарасты, халықтың құқықтық мәдениетін, дамуында проблемалары бар балаларға және жастарға *толерантты көзқарасты* қалыптастыру болып табылады.

Толеранттық басқа адамдарды олар қандай болса солай қабылдауға және олармен келісім негізінде өзара әрекеттесуге дайын болуды білдіреді.

Ең алдымен, ол барлық мүдделі тараптардың өзара кепілдігін және белсенді позициясын болжайды. Толеранттық өз құндылықтары мен мүдделері бар және сонымен бірге басқа адамдардың көзқарастары мен құндылықтарына құрметпен қарайтын жетілген адамның өмірлік ұстанымының маңызды компоненті болып табылады. Күнделікті өмірде толеранттық мәдениеті ересектер мен балалар арасындағы өзара қарым-қатынастарды кез-келген төзімсіз қарым-қатынастардан босату кезінде ғана мүмкін болады.

Сонымен бірге нақты өмірде кейбір әлеуметтік топтарды тұрақты бөлектеу бар. Ең алдымен, бұл құбылыстар психологиялық-денелік қабілеттерінің шектеулі болуына байланысты қоғам үшін типтік қызмет түрлерін жүзеге асыра алмайтын мүгедектерге әсер етеді. Бөлектеу қоғамның олардан бас тарту жағдайына, мүмкіндіктері шектеулі адамдарды, соның ішінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қабылдамауына тікелей байланысты. Мұндай жағдайдың себептерінің бірін бүкіл кеңестік кезеңде елдегі мүгедектік проблемаларын айтылмауынан көреміз [13].

ТП ҰҒПО әлеуметтік жұмыс зертханасының қызметкерлері және «Өрлеу» БАҰО АҚ филиалы БАИ тұлғаны әлеуметтендіру және тәрбиелеу кафедрасының оқытушылары жаппай мектептердің оқытушыларына және дені сау оқушылардың ата-аналарына олардың психологиялық-денелік бұзылулары бар балаларға көзқарасты зерттеу және осы балаларды жалпы білім беру процесіне қосу мақсатында сауалнама жүргізді. Сауалнама нәтижелерін жалпыланған талдау мынадай қорытындыларды жасауға мүмкіндік береді:

Инклюзивті білім беруді енгізуге оң көзқарас білдірген респонденттер саны, ата-аналар арасында – 20%-ды, мұғалімдер арасында – 54,5 % -ды құрады.

Сонымен қатар, көптеген ата-аналар мен мұғалімдер дамуында проблемалары бар балаларды біріктіруге теріс көзқарас танытады, оның негізгі дәлелі - қарапайым мектептегі мүгедек баланың дефектология мұғалімдеріне мұқтаж екендігі, оларға ерекше мектеп ортасы қажет. Кәдімгі мектеп мұғалімдерінің 52%-ның пікірі бойынша - арнайы мектептер мен мектеп-интернаттар олардың білім алуы және өмірге дайындығын жақсы орындап шығады.

Респонденттердің басым көпшілігі, бірлескен оқыту жағдайында ЕБҚ ететін балалар мұғалімдерден басқа балаларға зиян тигізетін назарын күшейтуді талап етеді және оқу бағдарламасын өтуіне кедергі келтіреді және баяулатады деген көзқарасты ұстанады. Респонденттердің жартысынан көбі ЕБҚ ететін балалар басқа балалардың жағымсыз эмоцияларын тудырады деп есептейді. Олар өздерінің құрдастарының «балалық қатыгездігінің» құрбанына, мазақтау объектісіне айналады, нәтижесінде өзара жеккөру, жатсыну пайда болады.

Талдау нәтижелері көрсеткендей, респонденттердің пікірінше, жалпы білім беретін мектепте бірлескен оқыту көбінесе есту, көру және тірек-қимыл аппаратының бұзылулары бар балалар үшін ықтимал.

«Мұғалімдер» тобының көптеген респонденттері ЕБҚ ететін балаларға оң көзқарас танытты. Мұғалімдер атап өткен мүгедектігі бар адамдарға тән жақсы қасиеттерінің саны жағымсыз қасиеттерінің санынан көп. «Ата-аналар» топтары оң көзқарасты бей-жай көзқараспен бірдей білдірді. Мүгедектігі бар адамдарға тән оң және теріс қасиеттердің арасындағы айырмашылық аз болғанымен, соған қарамастан, оң қасиеттер көбірек байқалды.

Зерттеу барысында ата-аналар мен мұғалімдер біздің еліміздегі ЕБҚ ететін балалардың проблемаларына қатысты мәселелерді аз білетіні анықталды. Дегенмен, ата-аналардың басым бөлігі және кейбір мұғалімдер ЕБҚ ететін балалардың проблемасы бұқаралық ақпарат құралдарында жеткілікті түрде қамтылған деп есептейді. Жалпы алғанда, бұл респонденттер ЕБҚ ететін балаларға көбінесе мемлекет көмек көрсетуге және қолдауға тиіс, ол мүгедектерді оқыту, емдеу және жұмысқа орналастыру үшін арнайы ұйымдарды құруға тиіс деген пікірді ұстанады.

Респонденттердің көпшілігіне тән мұндай көзқарас елімізде жалпы қабылданған мүгедектігі бар адамдарды бөлектеу тәжірибесінің нәтижесі болып табылады. Бөлектеу ЕБҚ ететін балалардың өмірінің басынан бастап бар, өйткені мемлекеттік әлеуметтік саясат негізінен ЕБҚ ететін балаларды интернат үлгісіндегі стационарлық мекемелерде күтіп-ұстауға бағытталған. Нәтижесінде мұндай саясат - психофизикалық даму деңгейінің негізінде балаларды бөлектеу саясаты оларды әлеуметтік саралауды және қоғамдағы теңсіздікті одан әрі тереңдетудің күшті факторы болып табылады, ал ол өркениетті азаматтық қоғамның қазіргі заманғы құндылықтарына қайшы келеді.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, жалпы білім беретін мектептің мұғалімдерінің белгілі бір бөлігі және әсіресе дені сау балалардың ата-аналары инклюзивті білім беру туралы, Қазақстанда білім беру саласында болып жатқан интеграциялық процестер туралы мүлдем ештеңе білмейді. Олардың көпшілігі инклюзивті білім беру саласындағы ҚР азаматтарының құқықтарын қорғауға қатысты Заңдарды атай алмады. Сұралғандардың едәуір бөлігіне мүмкіндігі шектеулі адамдардың санаттарына қатысты қосымша түсіндірмелер талап етілді.

Және ең басты анықталғаны – ол сауалнаманың барлық қатысушыларына ЕБҚ ететін адамдарға, және олардың проблемаларына немқұрайлы қарау тән, осы проблемаларды шешуге ықтимал қатысу мәселелеріндегі белсенді азаматтық ұстанымның жоқтығы. Ересек адамдар ЕҚБ ететін балалардың проблемалары ол мүгедектік мәселелерімен тікелей байланысты емес, салауатты қоғамның емес, мемлекеттік биліктің проблемалары деп санайды. Деректерді өңдеу нәтижелері зерттелетін мәселенің тереңдігі мен күрделілігін анықтады, бұл ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға оң көзқарасты және төзімді қарым-қатынасты қалыптастыру мәселесін шешуге кешенді тәсілдер мақсатында қосымша материалдарды, ресурстарды іздестіру қажеттілігін туындатты.

ЕБҚ ететін балаларға және мұндай балаларға білім алудың қол жетімділік мәселесіне оң және төзімді көзқарасты қалыптастыру бізге жан-жақты және ұзақ мерзімді процесс ретінде көрінеді, ол мүгедектік мәселесі туралы хабардарлықты арттыру, оны теріс қабылдаумен күресу бойынша шараларды қарастыруға және мүгедектіктің нақты көрінісін қалыптастыруға жағдай жасау қажеттілігін көздейді. Ең алдымен, мүгедектікті, оның әлеуметтік мәнін дұрыс түсінуді қалыптастыру қажет. Адамгершілік және құқықтық мәдениетті арттыру, қандай да бір теріс көзқарасты, қорқынышты және таптаурынды женуде психологиялық қолдау және көмек көрсету керек. Мүгедектігі бар адамдармен өзара әрекеттесудің белсенді ұстанымын қалыптастыру, олармен қарым-қатынас тәсілдерін орнатуға мүмкіндік жасау.

Соқыр сенімдерді жою шектеулі мүмкіндіктер мәнін түсінуден және білімнің таралуынан басталуы керек; теңдік және адам құқығы сияқты ұғымдарды насихаттау. ЕБҚ ететін балаларға инклюзивті білім беруге халықтың дайындығын қалыптастыру; арнайы педагогика және арнайы психология саласындағы педагогтардың біліктілігін арттыру; инклюзивті білім берудің нормативтік-құқықтық және әдістемелік базасын әзірлеу қажет.

Республикада арнайы білім беру жүйесін дамыту біріктірілген білім беру қызметтерін дамыту арқылы ерекше қажеттіліктері бар балалардың және олардың сау құрбыларының өзара әрекеттесу шекараларын кеңейту бағытында болжанады. Мемлекеттің басымдығы психофизиологиялық даму ерекшеліктері бар балаға тұрғылықты жері бойынша білім беру қызметтерін ұсыну және олардың табысты әлеуметтенуі болып табылады.

Қазақстандық білім беру кеңістігінде инклюзия процестерін тиімді дамыту үшін, біріншіден, білім берудің мемлекеттік-қоғамдық жүйе ретінде

ашықтығын; екіншіден, инклюзивті білім берудің барлық субъектілерінің рөлі мен жауапкершілігін және олардың өзара әрекеттестігін күшейтуді қамтамасыз ету қажет.

Инклюзивті білім беру жалпы мақсаттағы білім беру ұйымдарының жұмысын өзге режимде көздейді, яғни ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қабылдау үшін арнайы жағдайлар жасалуы керек. Өз кезегінде, бала дені сау құрдастарымен бірлескен оқуға дайын болуы тиіс. Инклюзивті білім беруді тиімді іске асыру үшін білім беру процесінің әрбір қатысушысының жарқын эмоциялық-психологиялық жай-күйі міндетті шарт болып табылады. Осы мәселені шешу кезінде бұқаралық жалпы білім беретін мектептердің мұғалімдерінің арнайы білім беру (түзету) ұйымдарындағы әріптестерімен өзара әрекеттесуіне басты назар аудару керек. Білім беру процесінің барлық қатысушыларының тарапынан инклюзивті білім беруге жағымсыз көзқарастарының себептерін анықтау және егжей-тегжейлі талдау, туындаған әлеуметтік-психологиялық қиындықтарды жеңудің тиімді жолдарын табу маңызды.

ЕБҚ ететін балаларды жалпы білім беретін ортаға енгізу қарапайым процесс емес. Ол белгілі бір тәуекелдермен байланысты. Ең бірінші және ең маңыздысы сау қоғамдастықтың балаларды қабылдауы болып табылады. Қабылдаушы жалпы білім беретін мектеп барлық оқушылар үшін құрметтеу атмосферасын және дамушы ортаны құруға тиіс.

Инклюзивті мектепті дамытудың іргелі идеясы мен стратегиясы – ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың білім алуына қол жеткізу проблемасына оң көзқарасты, халықтың құқықтық мәдениетін, дамуында проблемалары бар балаларға және жастарға кооперация, өзара сыйластық, түсіністік пен төзімділік принциптеріне негізделген төзімді көзқарасты қалыптастыру болып табылады.

Мүгедектік проблемаларына оң пікірді, оларға төзімді көзқарасты қалыптастыру бойынша жұмысты жұртшылықтың, әртүрлі деңгейдегі әкімшілік өкілдерінің, әлеуметтік қызметкерлер мен БАҚ өкілдерінің назарын аударып, барлық жерде жүргізу қажет. Онда ағартушылық сипаттағы қызмет (ғылыми конференциялар мен семинарлар, дөңгелек үстелдер, мерзімді басылымдарда материалдарды жариялау), аралас білім беру жүйесінің жағдайында жұмыс істеу үшін түрлі салалардағы мамандарды қайта даярлау және олардың біліктілігін арттыру курстарын ұйымдастыру, ерекше қажеттіліктері бар балаларды әлеуметтік және білім беру ісіндегі интеграциялау саласындағы шетелдік тәжірибені зерделеу үлкен рөл атқаруы мүмкін. Әрине, мұндай жұмыс әрбір орта мектепте жүргізілуі керек [14].

Инклюзивті білім беруді жүзеге асыратын жалпы білім беретін мектептің әкімшілігі мен педагогикалық ұжымның бастапқы кезеңдегі күш-жігері ЕБҚ ететін балаларға қатысты жағымсыз әлеуметтік көзқарастар мен стереотиптерді жеңуге бағытталуы тиіс.

Алдағы жұмыстарды жоспарлау кезінде келесі бағыттарды белгілеуге болады:

- ЕБҚ ететін балаларға *инклюзивті білім беру*, мүгедектігі бар адамдарға көзқарас *проблемалары бойынша қоғамдық пікірге мониторинг жүргізу*.

Ата-аналарға, педагогтарға жүргізілген пікіртерім, сауалнама нәтижелері бойынша алынған деректер негізінде инклюзивті (кіріктірілген) оқытуды іске асыру шарттарын, жағымсыз аспектілерді, тәуекелдерді және білім беру процесінің қатысушыларының қанағаттану дәрежесін бағалау қажет. Алынған ақпарат нақты жалпы білім беру ұйымының қызметін жоспарлау негізіне қойылуы мүмкін. Мектептің жылдық жұмыс жоспарына инклюзивті білім беруге оқушылардың, мұғалімдердің, ата-аналардың оң көзқарасын қалыптастыруға бағытталған іс-шараларды қосу керек; білім беру ұйымдарының оқу жылына жұмысын талдауларына өткізілген іс-шаралардың нәтижелілігі көрсетілуі тиіс.

- *Ұйымдастыру қызметі*, оның шеңберінде мұндай іс-шаралар болуы мүмкін: ЕБҚ ететін балаларға білім берудің қол жетімділігі мәселесіне назар аударуға мүмкіндік беретін мерекелерді өткізу, байқаулар, әлеуметтік акцияларды өткізу, ерекше қажеттіліктері бар адамдарға төзімділік танытуға бағытталған әлеуметтік жобаларды іске асыру.

Сонымен қатар, педагогтармен олардың біліктілігін арттыру бойынша жұмысты ұйымдастыру, мектептің әдістемелік бірлестігі жұмысының шеңберінде тиісті іс-шараларды жоспарлау қажет.

Балалар мен олардың ата-аналарына арналған мәдени-ағартушылық және танымдық іс-шараларды (мектептік мерекелер, ертеңгіліктер, балалар шығармашылығының көрмелері, фото экспозициялар, мәдени орындарға бару, экскурсияларды) ұйымдастыруға маңызды орын бөлінеді.

- *Ақпараттық қызмет* осы мәселе бойынша стендтерде, ақпараттық бұрыштарда, мектептің электрондық сайтында материалдарды толықтыруды, мүмкіндігі шектеулі балаларға көзқарасқа әсер етуге мүмкіндік беретін БАҚ-та және мектеп газетінде жарияланымдарды дайындауды, ата-аналар жиналысындағы баяндамаларды болжайды.

- *Ата-аналар комитетімен жұмыс істеу*. Ата-аналар комитеті мектептің әкімшілігі мен педагогтарының көмегімен сыныптың немесе топтың ата-аналарының мүдделі адамдардың біртұтас тату ұжымына бірігуіне, ата-аналардың өздерінің арасында және балалардың арасында барабар қатынастарды қалыптастыруға көмектеседі. Ата-аналардың қатысуымен клубтарды, балалар бірлестіктерін құру жөніндегі жұмысты ойластыру қажет. Осы бағытта жұмыстың маңызды нысандарының бірі ата-аналарға арналған кітапхананы жасау және оларды мамандар ұсынған әдебиеттерді оқуға тарту болып табылады.

Сонымен, ЕБҚ ететін балаларға оқушылардың, педагогтардың, ата-аналардың және жалпы қоғамның оң, төзімді көзқарасын қалыптастыру бойынша жұмыстың ең тиімді түрлері болып табылады:

1. Әртүрлі көрнекіліктерді (бейне, таныстырылымдар және т.б.) міндетті түрде көрсете отырып, форумдарды, арнайы семинарларды, жиналыстарды ұйымдастыру.

2. Қатысушыларда ЕБҚ ететін адамның жағымды бейнесін қалыптастыру мәселесі бойынша іскерлік ойындар мен тренингтерді жүргізу, теріс ұстанымдарды жою, өзара позитивті әрекеттесудің нысандарына оқыту және т.б.

3. Біліктілікті арттыру курстарын жоспарлау және өткізу, онда педагогтар инклюзия жағдайындағы жұмыс әдістеріне оқиды, жұмыс тәжірибесімен алмасады және т. б.

Егер қазіргі қоғам «өзінің әрбір мүшесін ол қандай болса солай қабылдауды» үйренсе, «өзгелердің өзіне ұқсамауына ашулану сезімін» жеңе білсе, онда ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдарға, бөтен мәдениеттерге төзімділікті тәрбиелеу, оларға деген қызығушылықты ояту және оларды құрметтеу мәселесі шешілді деп есептеуге болады.

Осылайша, осы мәселені шешу үшін инклюзивті мәдениетті қалыптастыру проблемасы өзекті болып табылады. Инклюзивті мәдениетті инклюзивті білім беруді табысты іске асыру факторы ретінде ғана емес, сонымен қатар жалпы қоғамды өзгерту үшін негіз ретінде қарастыруға болады.

2. ИНКЛЮЗИВТІ МӘДЕНИЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ: ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕДЕГІ ЖЕТІСТІК ЖОЛДАРЫ

Дүние жүзіндегі әртүрлі елдер барлық оқушыларға әділ қол жетімділікті қамтамасыз ету және білім алу құқығын іске асырудың тәсілі ретінде инклюзивті білім беруді қабылдады. Біріккен Ұлттар Ұйымы (БҰҰ) мүмкіндігі шектеулі балалардың тең құқықтарын іске асырудың бастамашысы болып табылады. БҰҰ өзінің құрылған күнінен бастап (1945 ж.) мүмкіндіктері шектеулі адамдардың сапалы және қолжетімді білім алу құқықтарын қамтамасыз ету мәселелеріне мемлекеттер мен үкіметтердің назарын аударды және олар БҰҰ-ның бірқатар құжаттарында көрініс тапты: Адам құқықтары декларациясы (1948 ж.), Білім беру саласында кемсітушілікке қарсы күрес туралы конвенция (1960 ж.), Бала құқықтары декларациясы (1959 ж.), Ақыл-есі кем адамдардың құқықтары туралы декларация (1971 ж.), Мүгедектердің құқықтары туралы декларация (1975 ж.) [15-19].

XX ғасырдың басында - 1960 жылдардың ортасына дейін негізгі міндет ерекше қажеттіліктері бар балаларға көмек көрсету, арнайы білім беру мекемелерінде жүзеге асырылуы тиіс, күтіп-бағу және емдеу болып табылды.

1960 жылдардың ортасынан бастап 1980 жылдардың ортасына дейін ерекше қажеттіліктері бар балаларға көзқарастың жаңа моделін құруға ерекше көңіл бөліне бастады. Ол осы балалардың құқықтары мен мүдделерін қорғауға қосылуға қоғамды тарту; жасөспірімдерді оқыту мен тәрбиелеу процесіне тарту, сондай-ақ қоғам өміріне ықпалдасу үшін жағдай жасау болып табылды.

«Мүгедектерге қатысты дүниежүзілік іс-қимыл бағдарламасы (1982) «Барлығына арналған білім беру» қағидасын дамытуды жалғастыруда [20]. Осы құжаттың 120-тармағында мүмкіндіктері шектеулі адамдарға білім беру мүмкіндігінше жалпы білім беру жүйесі шеңберінде жүзеге асырылуы тиіс деп айтылған. Сонымен бірге, 124-тармағында көрсетілген, егер қандай да бір себептермен жалпы білім беретін мектептің мүмкіндіктері ЕБҚ ететін балалар үшін жеткіліксіз болса, бұл балалар тиісті уақыт ішінде арнайы мекемелерде оқуға тиіс.

1980 жылдардың ортасынан бастап 1990-шы жылдардың басына дейін ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға білім беру міндеттерін шешуді ұйымдастыру принциптерін қалыптастыру жүргізілді, олар білім беру жүйесінің, ата-аналарды білім беру және тәрбиелік қызметке тартудың, медициналық және психологиялық көмек көрсету және қолдаудың негізін құрады.

1990 жылдардың басында ерекше қажеттіліктері бар балалардың білім беру процесіне, сондай-ақ қоршаған әлемнің құндылықтарын меңгеруге тең құқықты жағдайларда қатысуына педагогикалық, әдістемелік және арнайы қамтамасыз етуді әзірлеуді қарастыратын инклюзивті тәсіл қалыптаса бастады.

1990 жылдың наурызында Таиландтың Джомтьен қаласында Барлығына арналған білім беру туралы бүкіләлемдік декларация және білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған қолданылу шеңбері қабылданды

[21]. Онда, атап айтқанда, барлық санаттағы мүгедектерге білім беруге тең қол жеткізуді қамтамасыз ету бойынша шараларды қабылдау қажет, мүгедектерге білім беру жалпы білім берудің ажырамас бөлігі болып табылады делінген (Барлығына арналған білім беру туралы бүкіләлемдік декларация... Электр. ресурс).

Одан кейін инклюзивті тәсіл барлығына арналған білім берудің барлық қозғалысының негізгі элементі ретінде қарастырыла бастады. Осылайша, ықпалдастыру тұжырымдамасының орнына, яғни, жүйенің өзін өзгертпей, ерекше қажеттіліктері бар балаларға қолданыстағы жүйенің шеңберінде арнайы жағдай жасаудың орнына инклюзивті білім беру тұжырымдамасы пайда болды, оның негізгі мақсаты мектептерді барлық оқушылардың қажеттіліктеріне сәйкес қайта құру болып табылады.

1994 жылы қабылданған Саламанка декларациясының қабылдануы маңызды болып табылады, ол инклюзияны әрбір оқушының айырмашылықтары мен ерекшеліктерін қолдайтын реформа ретінде белгілейді [22]. Ол «инклюзияны» білім беруді дамытудың негізгі бағыты ретінде жариялайды. Мұндай тәсілдің басты айырмашылығы - білім беру жүйесі әр баланың ерекшеліктері мен қажеттіліктеріне бейімделуі керек, бірақ жалпы білім беретін мектептерде бірлесіп білім алуымен қатар, кейбір балалар арнайы мекемелерде оқуға болатындығын жоққа шығармайды.

Инклюзивті модельдегі басты мәселе ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды, сондай-ақ мектептердегі барлық оқушыларды бірыңғай оқу процесіне тартатын бірлескен іс-әрекеттерге басты назар аудару болып табылады. Онда барлығы, мұғалімдер де, оқушылар да тең болатын ортаны және мәдениетті қалыптастыруға бағытталған инклюзивті тәсілді іске асырудағы ынтымақтастық негіз болып табылады.

Осы құжатты қабылдағаннан кейін шетелде инклюзивті білім берудің мазмұнды аспектілерін әзірлеуге назар күшейді.

Бірінші бағыт ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды мынадай принциптердің негізінде оқыту туралы ғылыми ұсыныстарды әзірлеу болды: ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушылар кәдімгі балалар баратын мектептерге барады; бірлесіп білім алады, бірақ жеке тұлғалық және білім беруді дамытудың жеке дара ерекшеліктеріне ие.

Инклюзивті білім беруді дамытудың келесі стратегиялық мақсаттары мен міндеттері анықталды: ерекше қажеттіліктері бар балаларды оқыту мен тәрбиелеу жүйесінің философиясын әзірлеу; білім берудің осы түрін материалдық-техникалық, нормативтік-құқықтық және педагогикалық қамтамасыз ету жүйесін қалыптастыру; білім беру ұйымында ерекше қажеттіліктері бар балалармен жұмыс істеуге педагогикалық, психологиялық және медициналық кадрларды дайындау.

Елдер арасындағы деңгейде 2010-2020 жылдарға арналған Мүгедектік мәселелері бойынша еуропалық стратегия қабылданды [23]. Бұл мүгедектігі бар адамдар үшін және олардың мүдделерін білдіретін ұйымдар үшін Еуропадағы кедергісіз ортаны құру үшін пайдаланылатын негізгі саяси құрал. Стратегия

қызметтің 8 негізгі бағытын анықтайды: қол жетімділік, қатысу, теңдік, жұмыспен қамту, білім мен кәсіби дайындық, әлеуметтік қорғау, денсаулық сақтау және сыртқы әрекеттер.

Осы аталған құжаттарда БҰҰ қатысушы елдерінде білім беру жүйесінің жалпы бағыттары мен жетілдіру принциптері ғана анықталған. Ерекше қажеттіліктері бар балаларды жалпы білім беру жүйесіне енгізу процесі әлемнің түрлі елдерінде әрбір нақты елдің нақты дәстүрлері мен даму деңгейін, әлеуметтік-мәдени жағдайлар мен басшылығының саяси еркін ескере отырып, орын алады.

ЕБҚ саясаты мен практикасына қатысты халықаралық салыстыруларды жүргізу қиын, өйткені әрбір елде өзіндік жіктеу жүйесі бар. Ерекше қажеттіліктері бар білім беруді дамыту жөніндегі еуропалық агенттігі (EADSNE, 2009, 2010) осы әртүрлілікті көрсетті, бірақ үйлестірілген жүйені міндеттеуге тырысқан жоқ. Бұған қарағанда, ЭЫДҰ (2000, 2005, 2007) елдер арасындағы айырмашылықтарды талдауға және елдер арасындағы салыстыруларды жүргізу үшін санаттарды біріктіруге тырысты. 2000 жылы жарияланған есепте ЭЫДҰ 23 елде пайдаланылатын анықтамаларды талдап, мынадай төрт негізгі модельді анықтады [23]:

1. Мүгедектік санаттарын ғана пайдалану (мысалы, Франция, Германия)
2. Мүгедектік санаттарын пайдалану плюс қолайсыз жағдайларда жүрген оқушылар (мысалы, Грекия, Жаңа Зеландия)
3. Мүгедектік санаттарын пайдалану плюс қолайсыз жағдайларда жүрген оқушылар плюс дарынды Білім алушытер (мысалы, Испания, Түркия).
4. Оқушыларды анықтауға емес, айрықша жағдайларға әрекет етуге негізделген ереже (мысалы, Нью-Брансуик, Канада, Ұлыбритания, Дания).

Ел аралық салыстырмалы талдауды жүргізу үшін ЭЫДҰ ЕБҚ зерттеулерін жүргізуге қатысатын 22 елге өздерінің ұлттық санаттарын мынадай құрылымға қайта сыныптауды ұсынды:

- А санаты: органикалық шығу тегімен мүгедектік, онда санаттарына қатысты елеулі нормативтік келісім бар (мысалы, сенсорлық, қозғалыс, ауыр, терең, ақыл-ой бұзылуы);

- В санаты: органикалық тегі жоқ немесе әлеуметтік-экономикалық, мәдени немесе тілдік факторлармен тікелей байланысты (мысалы, мінез-құлқындағы қиындықтар, оқудағы жеңіл қиындықтар, оқудағы нақты қиындықтар, дислексия);

- С санаты: әлеуметтік-экономикалық, мәдени және / немесе тілдік факторлардан туындайтын қиындықтар; білім өтеуге тырысатын біршама қолайсыз немесе әдеттегі емес фон.

Тағы бір жүйе - Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы (ДДҰ, 2002) әзірлеген Жұмыс істеу, мүгедектік және денсаулықтың халықаралық жіктемесі (ICF) болып табылады [24]. Бұл жүйе әлеуметтік және медициналық модельдер арасындағы айырмашылықтарды жоя отырып, бұзушылықтарға, белсенділіктің шектеулеріне және әлеуметтік қатысудың шектеулеріне ерекше назар аудара отырып, саясатты анықтайтын тұлғаларға арналған жоспарлауды құру ретінде

арналған. Бұл қиындықты көрсете отырып, ол «биопсихоәлеуметтік үлгі» деп аталды. ХҚЖ шеңберінде адам төрт өлшемде сәйкестендіріледі:

1. дене қызметі (физикалық және психологиялық функцияларды қамтиды)
2. дене құрылымы
3. белсенділік және қатысу
4. қоршаған ортаның факторлары

Еуропада ЕБҚ анықталған балалардың үлесінде айтарлықтай айырмашылық байқалады, 1-Суретте және 1-Кестеде көрсетілгендей, олар ерекше қажеттіліктері бар балаларға білім беруді дамыту жөніндегі еуропалық агенттіктің 2010 жылы жарияланған деректеріне негізделген [25]. Олар ерекше білім беру қажеттіліктері бар ретінде белгіленген мектеп халқына пайыздық қатынаспен елеулі айырмашылықты көрсетеді, Швецияда 1,5% бастап Исландияда 24% - ға дейін.

Елдердің географиясы, тарихы мен мәдениетіне байланысты мектептерде арнайы орындарды пайдалану бойынша елеулі айырмашылықтары бар. Иерархиялық құрылымдық мектеп жүйелері бар Солтүстік-Батыс Еуропа елдері және дефектология дәстүрлерінің ықпалымен жүрген бұрынғы Кеңес Одағының елдері де арнайы мектептерді кеңінен пайдалануды жалғастыруда. Географиялық және тарихи факторлар бір-бірімен тығыз байланысты, өйткені өткен арнайы мектептер, әдетте, тек қалалық аудандарда салынды. Көлік мәселелеріне байланысты ауылдық жерлердегі арнайы мектептер шығындар тұрғысынан тиімсіз болып саналды, ал жергілікті мектептер дәстүрлі түрде аудандағы барлық балаларға қызмет көрсетті. Аралдағы және ауылдық қауымдастықтарда тұратын ЕБҚ ететін балаларды мектеп-интернаттарға жіберу жалғыз балама болатын. Мұндай институттар соңғы уақытқа дейін Оңтүстік, Орталық және Шығыс Еуропаның көптеген бөліктерінде сақталған, бірақ қазір олар жойылып жатыр. Егер ата-аналар өздерінің ерекше қажеттіліктері бар балаларға арналған мектепті таңдау құқығына ие болса, олар, ең алдымен, қосымша ресурстарға қол жетімді болатынына сенімді болған жағдайда негізгі орынды таңдайды. Дауларды шешудің сот және сотқа жатпайтын жүйелері ата-аналарға ресурстарды бөлу және орналастыру туралы жергілікті шешімдерді талдауға мүмкіндік береді, және осындай жүйелер негізгі құралдарды орналастыру үшін үздік ресурстарды қолдауда маңызды рөл атқарады.

Қаржыландыру механизмдері инклюзивті практикалардың дамуына ықпал етуі мүмкін, мысалы, егер арнайы мектептер үкімет тарапынан блокты гранттар алса, олар қолда бар барлық орындарды толтыратын оқушыларды табады. Қаржыландыру режимдерін инклюзивті әдістермен көтермелеу емес, ынталандыру керек, сонда қосымша қаржыландыру ерекше білім беру қажеттілігі бар балаға, ол орналастырылған кәдімгі мектепке бағытталуы тиіс. Мұндай өзгеріс Нидерландыда шамамен бес жыл бұрын енгізілді, және нәтижесінде арнайы мектептердегі балалар саны азайды. Керісінше, арнайы мектептерге арналған ірі блокты гранттар Бельгиядағы жағдай сияқты бөлектелген орналастыру орындарын пайдалануға мүмкіндік береді [26].

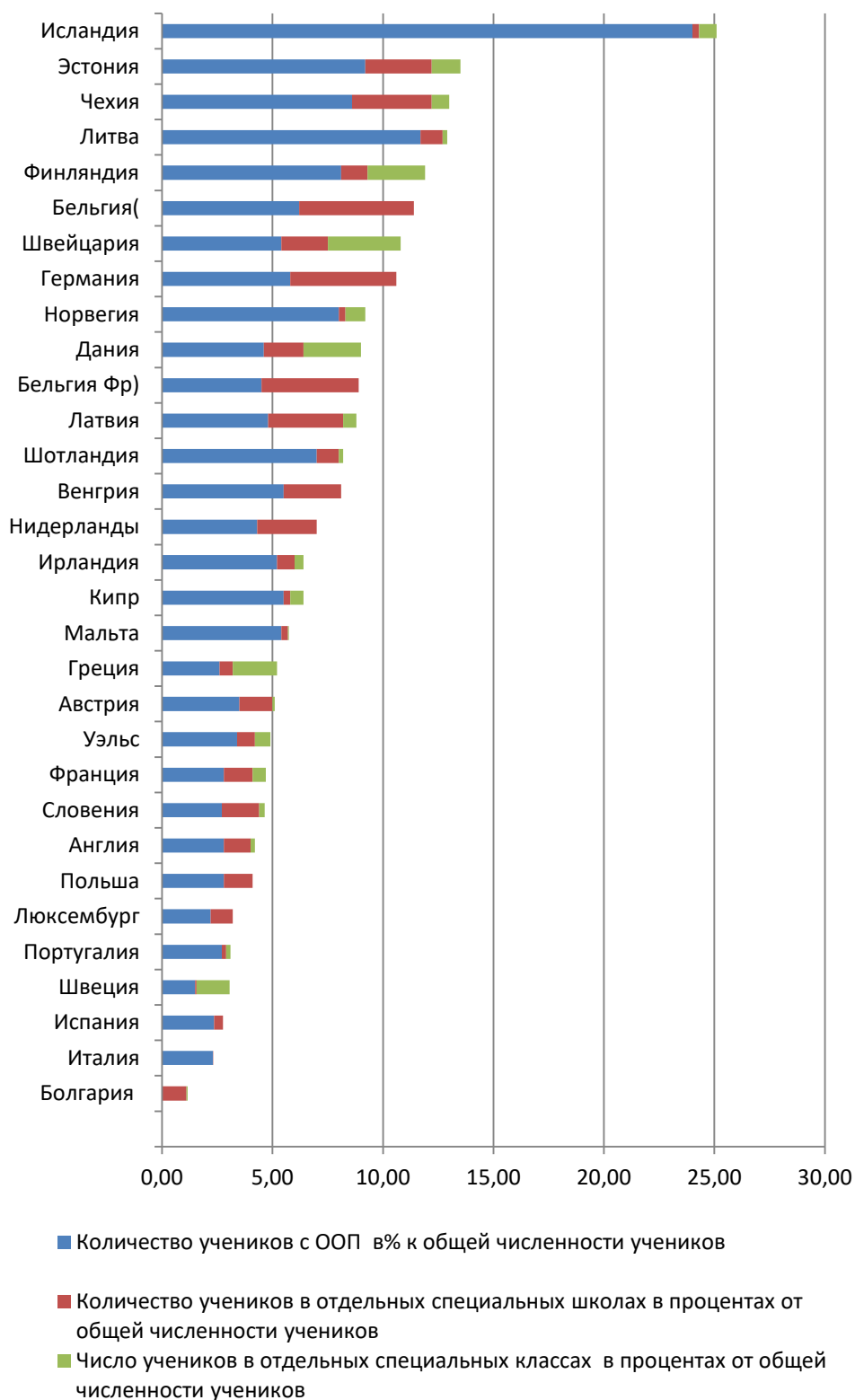
1-кесте. Міндетті білім алатын еуропалық елдердегі оқушылар саны және арнайы мектептер мен сыныптардағы үлесі.

Елдер	Міндетті білім берудегі оқушылар саны	SEN –і бар оқушылар саны және оқушылардың жалпы саны %	Жекелеген арнайы мектептердегі оқушылар саны және оқушылардың жалпы санындағы пайызбен	Бөлектенген, арнайы сыныптардағы оқушылардың саны және оқушылардың жалпы санының пайызы
Австрия	802,519	28,525 (3.5%)	11,787(1.5%)	965 (0.1%)
Бельгия	871,920	54,336 (6.2%)	46,091 (5.2%)	0
Бельгия Фр	687,137	30,993 (4.5%)	30,773 (4.4%)	0
Болгария	693,270	14,083 (2.0%)	8,119 (1.1%)	391 (0.05%)
Кипр	97,938	5,445 (5.5%)	293 (0.3%)	583 (0.6%)
Чехия	836,372	71,879 (8.6%)	30,092 (3.6%)	7,026 (0.8%)
Дания	719,144	33,733 (4.6%)	12,757 (1.8%)	18,986 (2.6%)
Эстония	112,738	10,435 (9.2%)	3,782 (3.0%)	1,459 (1.3%)
Финляндия	559,379	45,493 (8.1%)	6,782 (1.2%)	14,574 (2.6%)
Франция	12,542,100	356,803 (2.8%)	161,351(1.3%)	75,504 (0.6%)
Германия	8,236,221	479,741 (5.8%)	399,229 (4.8%)	0
Греция	1,146,298	29,954 (2.6%)	7,483 (0.6%)	22,471 (2.0%)
Венгрия	1,275,365	70,747 (5.5%)	33,014 (2.6%)	0
Исландия	43,511	10,650 (24.0%)	143 (0.3%)	348 (0.8%)
Ирландия	649,166	33,908 (5.2%)	,976 (0.8%)	42,380 (0.4%)
Италия	7,326,567	170,696 (2.3%)	693 (0.01%)	0
Латвия	185,032	9,057 (4.8%)	6,363 (3.4%)	1,175 (0.6%)
Литва	440,504	51,881 (11.7%)	4,253 (1.0%)	855 (0.2%)
Люксембург	64,337	1,374 (2.2%)	663 (1.0%)	0

Мальта	48,594	2,645 (5.4%)	137 (0.3%)	13 (0.03%)
Нидерланды	2,411,194	103,821 (4.3%)	64,425 (2.7%)	0
Норвегия	615,883	48,802 (8.0%)	1,929 (0.3%)	5,321 (0.9%)
Польша	4,511,123	127,954 (2.8%)	59,880 (1.3%)	0
Португалия	1,331,050	35,894 (2.7%)	2,660 (0.2%)	2,115 (0.2%)
Словения	162,902	10,504 (2.7%)	2,829 (1.7%)	400 (0.24%)
Испания	4,437,258	104,34 (2.35%)	17,400 (0.4%)	0
Швеция	906,189	13,777 (1.5%)	516 (0.06%)	13,261 (1.5%)
Швейцария	777,394	41,645 (5.4%)	16,223 (2.1%)	25,422 (3.3%)
Англия	8,033,690	225,920* (2.8%)	96,130 (1.2%)	16,190 (0.2%)
Шотландия	647,923	45,357 (7.0%)	6,659 (1.0%)	1,481 (0.2%)
Уэльс	377,503	12,895 (3.4%)	3,070 (0.8%)	2,843 (0.7%)

Ақырында, Еуропада білім беруді дербес басқару үрдісі күшеюде, оның нәтижесінде саясат пен ресурстар туралы шешім жергілікті деңгейге жіберіледі. Бұл әлеуметтік артықшылықтары бар аудандардағы мектептер әлеуметтік қолайсыз аудандарында тұратын ерекше қажеттіліктері бар балаларды «білімсіз нашар мектептер» деп аталатын бірлескен оқу мекемелерінде қалдырып, өз оқушыларын таңдауға қабілетті болу қаупін арттырады.

1-сурет. Жекелеген еуропалық елдерде мектептегі халықтың жалпы санынан пайызбен алғандағы ЕБҚ анықталған оқушылар саны.

Инклюзивті білім беру дегеніміз барлық мектептерде әртүрлі оқушылар оқытылатын болады, және әлеуметтік әділеттілік проблемаларды емес, нарықты негізге алатын жүйелерде осы нәтижеге қол жеткізу қиын.

Жалпы алғанда, жоғарыда анықталған сәйкес келмеушіліктер арнайы білім беру жүйесінің рөлі туралы маңызды сұрақтарды туғызады, қазірдің өзінде шектеулі әлеуметтік жағдайға тап болған оқушыларды одан әрі бөлектеу олардың болашақ өмірге деген мүмкіндіктерін төмендетеді.

Балалардың белгілі бір топтары үшін арнайы білім беру мекемелерін пайдаланудағы айтарлықтай ұлттық айырмашылықтар анықталды. Ерекше физикалық және когнитивтік қиындықтарға ұшыраған кейбір балалар үшін арнайы жағдайларда орналастыру мамандардан қарқынды қолдау алуға мүмкіндік беретін ақылға қонымды білім беру шешімі болуы мүмкін. Дегенмен, көптеген балалар үшін арнайы жағдайға орналастыру олардың әлеуметтік шектеуді арттыра түседі және әлеуметтік бақылаудың жасырын құралы бола алады. Кейбір елдерде белгілі бір этникалық азшылықтардың балаларына арналған, әсіресе рома және иммигранттардың арасынан шыққан балаларға арналған арнайы орындарды пропорционалды емес пайдалану ерекше алаңдаушылық тудырады. Зерттеулер көрсеткендей, мұндай балаларды қарапайым мектепке қосуға болар еді, егер олар өздерінің тілдік дағдыларын дамытуға және мәдени айырмашылықтарға сезімталдық деңгейін арттыруға көп қаражат жұмсаған болса.

Инклюзивті білім Еуропада және қалған дамыған әлемде гегемониялық мәртебеге қол жеткізген сияқты, бірақ әлі күнге дейін әртүрлі жағдайларда ерекше білім беруді қажет ететін оқушылардың және мүгедектігі жоқ оқушылармен салыстырмалы үлгеріміне қатысты зерттеулер аз.

Инклюзивті педагогика және оқу бағдарламалары бойынша зерттеулер баяу дамыды. ЕБҚ ететін балалар саналы түрде енгізілуі үшін оқу бағдарламасын және педагогиканы ажырата білу қажет, бірақ ерекше білім алу қажеттілігі бар оқушыларға ғана емес барлық адамдарға әртүрлі тапсырмалар қол жетімді болуы керек. Сонымен қатар, саралау белгілі бір қиындыққа ұшыраған барлық оқушылар, мысалы, аутизм спектрінің бұзушылығымен ауыратын балалар бірдей оқиды деген болжамға негізделмеуі тиіс. Сонымен бірге, жалпы тәсілдер әзірленген кезде көру қабілетінің бұзылуы немесе есту қабілетінің бұзылуы сияқты мүмкіндіктері шектеулі балаларға мамандандырылған мұғалімдер тарапынан қолдау талап етілуі мүмкін. Көптеген елдерде кәдімгі сыныптарда ерекше қажеттіліктері бар балаларды қолдау үшін оқытушының көмекшілері пайдаланылады, бірақ әлі де олардың рөліне қатысты қайшылықтар туындайды, сонымен қатар кейбіреулер тәуелділікті жасайды дейді, және, демек мүгедек балаларды дербестігінен айырады. Қабілеттерінің сипаты мен оқу туралы мұғалімдердің пікірлері олар өз сыныптарында инклюзивті практикаларды қолданады ма, соны анықтау үшін маңызды рөл атқарады, және, демек, педагогикалық білім білімді жинақтауда және инклюзивті практикаларға берілуде шешуші рөл атқарады. Инклюзивті білім беруді терең түсінетін мұғалімдерді дамыту бүкіл Еуропа бойынша қақтығысы кем және одан да көп топтасқан қоғамдардың дамуына ықпал етеді.

Жалпы алғанда, білім берудің ерекше қажеттіліктері бар балаларды оқытудың тәсілдері көбінесе ең жақсы нәтижелерге әкелетін эмпирикалық

нәтижелерге емес, идеологияға негізделеді. Қолданыстағы эмпирикалық зерттеулер (қазіргі уақытта ескірген) инклюзия оқудағы және әлеуметтік саладағы нәтижелерді жақсартады деп болжайды, бірақ эксперименттік зерттеулер өте аз, және соңғы кезекте этикалық ойларға байланысты. Инклюзивті практикалар, нақты балаларға неғұрлым қолайлы болып табылатын ғылыми талдауға емес, әдетте, адам құқықтарының мәселелеріне негізделген. Педагогикалық тәсілдер, әдетте, жеке баланы өзгертуге немесе басқаруға немесе оқыту ортасын өзгертуге бағытталған. Балалардың тапшылығына негізделген тәсілдерге негізделген педагогика ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар өз құрдастарынан айтарлықтай ерекшеленеді деген пікірді көрсетеді және шеттетілген ортадағы ерекше жағдайларды қолдайтын адамдармен көтермеленеді. Қоршаған ортаның тапшылығы тәсіліне негізделген педагогика ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар басқа балалармен бірдей болатындығына негізделген және білім беру ортасы барлық балаларды қамту үшін бейімделуі керек. Бұл екі көзқарасты салыстыратын зерттеулер жоқ. Дегенмен, интеграцияның қолдаушылары инклюзивті ортадағы тәсілдердің типтерін анықтады, олар ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар үшін ғана емес, барлық балалар үшін пайдалы.

Білім, оқыту және жұмысқа орналастыру саласындағы арнайы және негізгі қызметтер арасындағы кернеу.

Әлеуметтік саясаттың әртүрлі бағыттарында интеграция принциптерін қалай іске асыру керектігі туралы әлі де белгісіздік бар. Мысалы, білім беру саласында барлық еуропалық елдер инклюзивті саясатты жүргізуді қабылдады, бірақ арнайы мектептерде орналастырылған балалардың пайызы айтарлықтай өзгереді. Германия мен Бельгия сияқты кейбір елдер әлі күнге дейін елеулі өзгерістерге ұшыраған ірі арнайы секторларға ие. Сол сияқты бұрынғы Кеңес Одағының мүшелері болып табылатын бірқатар елдер кіру дискурсын қабылдады, бірақ көптеген мамандар олардың бұрынғы кәсіби дайындығының бөлігі болатын дефектологиялық ойлауды әлі де ұстанады. Нәтижесінде Чех Республикасы сияқты елдерде үлкен арнайы секторлар бар. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға арнайы білім беру бағдарламалары, оқу бағдарламалары мен бағалау нысандары қажет пе, әлде олардың қажеттіліктері оқуда ерекше қиындықтарды кешетін оқушыларға сараланған оқу материалдарын және қосымша бейімдеуді пайдалана отырып, оқуда әмбебап тәсілдерді пайдаланғанда жақсы қанағаттандырылады ма деген даулар жалғасуда. Әртүрлі елдер көптеген тәжірибелердің үлгісі болып табылады, бірақ кеңейтілген мектеп жүйесінің иерархиялық бөлігі ретінде үлкен арнайы секторы бар елдер арнайы педагогика мен оқу бағдарламалары қажет деп сенеді. Көптеген еуропалық елдердің бәтуаластығы барлық балаларды қамтуды қамтамасыз ету үшін негізгі педагогикалық және білім беру тәсілдеріне икемді бейімделу қажет болуында. Сонымен қатар, кейбір соқыр немесе саңырау балаларға мамандармен және тиісті біліктілігі бар қызметкерлермен ұсынылатын Брайль шрифті түрінде немесе ымдау тілінде бейімдеу қажет болуы мүмкін деп танылады. Қазіргі уақытта арнайы әдістер туралы

пікірталастар жүріп жатыр, ал ата-аналар дислексия, аутизм спектрі бұзылулары сияқты ерекше қиындықтағы балаларды оқытудың арнайы тәсілдерін талқылауда бастамашы ретінде әрекет етуі мүмкін.

Педагогикалық білім анағұрлым инклюзивті жүйелерге жылжыту үшін маңызды болып табылатыны сөзсіз. Германия және Бельгия сияқты ірі арнайы секторы бар елдерде, әдетте, қиындықтардың белгілі бір санаттары бар оқытушыларға арналған кәсіптік оқу бағдарламалары бар. Арнайы білім нақты бір балаларға арналған оқу материалдарын саралау кезінде пайдалы болуы мүмкін, бірақ мұғалімдер көбінесе кез-келген қиындықтар үшін арнайы дайындық қажет екендігіне сенімді болса, олар да кері әсер етуі мүмкін.

Инклюзивті білімге аса назар аударатын педагогикалық білім беру бағдарламалары оқушылардың алуан түрлілігіне әрекет етудің жалпы дағдыларын дамытуға бағытталған, атап айтқанда, жеке қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін негізгі педагогиканы, оқу жоспарын және бағалауды бейімдеу және қандай жағдайда маманың үлесі қажет екенін анықтау. Кейбір елдерде педагогикалық білім беру бағдарламалары оқушылардың әр түрлілігіне жеткілікті көңіл бөлмейді, және нәтижесінде ерекше қажеттіліктері бар оқушылар назардан тыс қалуы мүмкін.

Шетелдік жалпы орта білім беретін мектептерге инклюзияны енгізудің практикалық нұсқалары [М. А. Шаповалова, О. А. Денисова. Тенденции развития инклюзивного образования детей с ограниченными возможностями здоровья в зарубежных странах и России]

Норвегия. Қазіргі уақытта арнайы мектептерді тарату және оларды жалпы білім беру орталықтарына ауыстыру процесі қарқынды дамып келеді. Арнайы мектептер жүйесі бұқаралық мектептер жүйесіне қосымша болып табылады. Жаңа жағдайларда жұмыс істеу үшін арнайы мектептердің оқытушыларын қайта даярлау жүргізілуде, бірақ осы қызмет тапсырылған білім беру мекемелері дәстүрлі рөлдерді басшылыққа алады және интеграциялық тұрғыда жұмыс істеу үшін қажетті нақты дағдылары бар мұғалімдерді толық жабдықтай алмайды [26].

Швеция. Ақыл-есі кем балаларға арналған арнайы мектептер оның ғимаратында сыныптарды орналастыру арқылы жалпы орта білім беретін мектепке біріктірілген. Швеция - мектепке дейінгі білім деңгейінде лекотекалар пайда болған әлемдегі бірінші ел. Бұл кішкентай кезінен бастап ЕБҚ ететін әртүрлі балалары бар отбасыларына арналған түрлі ойыншықтар, дидактикалық материалдармен жабдықталған ресурстық орталық пен ойын-сауық кітапханасы. Кейіннен лекотекалар басқа елдерге таралды [27].

АҚШ. Мүмкіндіктері шектеулі адамдарға арналған білім беру (IDEA) дамуында бұзушылықтар бар туғаннан 21 жасқа дейінгі балаларға олардың жеке қажеттіліктерін ескере отырып, тегін және тиісті мемлекеттік білім беру құқықтарын бекітеді. IDEA инклюзивті процестерді дамыту үшін білім беру мекемелерін қаржыландыруды көздейді, егер олар заңның 6 негізгі қағидаттарына сәйкес келетін болса: тиісті тегін мемлекеттік білім беруді (FAPE), тосқауылсыз орта (LRE), тиісті бағалау, дараланған білім беру

бағдарламасы (IEP), нақты белгіленген процедуралар, ата-аналар мен отбасылардың қатысуы [23].

АҚШ-та бір сыныпта қарапайым педагогпен бірге арнайы педагогтың оқыту тәжірибесі кеңінен таралған. Арнайы педагогтар тек қана ЕБҚ ететін балаларға ғана емес, бүкіл сыныпты оқытады. Олар басқа мұғалімдерге ЕБҚ ететін әрбір балаға жеке оқу бағдарламасын бейімдеуге көмектеседі. Арнайы педагогтар «жоғары біліктілік» мәртебесіне ие болуы керек. Ол үшін 1) бакалавр дипломы болуы керек; 2) емтихан тапсыру және арнайы педагог ретінде штатта оқытуға лицензияны алу арқылы педагогикалық білім беру сертификатын қорғау керек; 3) іс жүзінде кәсіби құзыреттерін құзыретті пайдалану қажет [28]

Білім беру «Инклюжен» моделіне негізделген және басымдық болып табылады. Инклюзивті тәсіл шеңберінде әрбір мектеп немесе мекеме барлық оқушылардың жеке қажеттіліктерін ескереді. Оқушыларға ым тілін меңгерген аудармашылар, материалды жазу процесін жеңілдететін жеке көмекшілер, жеке кеңес беру үшін әлеуметтік педагогтар мен психологтар беріледі. Көру қабілеті бұзылған балаларға жетектеуші итті пайдалану мүмкіндігі беріледі.

0-3 жас аралығындағы балаларға арналған Отбасына қызмет көрсетудің дербестендірілген жоспар (IFSP) әзірленеді, ол оқытудың келесі деңгейіне көшу жоспарын қамтиды және баланың және оның отбасының қажеттіліктерін ескереді ретінде. Мақсаттар академиялық және академиялық емес даму бағыттарына бағытталған. IFSP нақты қызметтерді, оларды ұсыну уақытын, жиілігін және орнын қамтиды. Отбасылық қызмет көрсетудің үйлестірушісі тағайындалды [23].

3-21 жас аралығындағы балалар үшін ата-аналар, оқушылар, педагогтар, психологтар, мектеп әкімшілігі және жергілікті білім беру органдарының өкілдері Дербестендірілген білім беру бағдарламасын (IEP) әзірлейді. IEP білім беру қызметтерін және олардың кезеңділігі, инфрақұрылымдық жағдайларды қамтиды, оқушының ағымдағы үлгерім деңгейі және өлшенетін жылдық академиялық және функционалдық мақсаттары сипатталады. Сонымен қатар, IEP-тегі мақсаттар оларды өлшеуге болатын етіп әзірленеді, (мысалы, «Жылдың соңында бала шамалы қателіктермен минутына 110-130 сөз жылдамдығымен мәтіндерді оқи алады» («Бала оқу дағдыларын жақсартады» емес).

Канада. Инклюзивті білім беру жүйесі бар және баланың тілегі мен қабілеттеріне негізделген жеке жоспарлау тәсілі қолданылады. Оқу жоспары баланың қажеттіліктеріне бейімделеді. Барлық балалар оқу процесіне тартылған және іс жүзінде ешқандай арнайы мектептер жоқ. Бөлек сыныптар бар (бірақ бұл ерекше жағдайларда). Негізінен, барлық балалар білім беру процесіне, бос уақытын өткізуге, ойын-сауыққа, өмірге тартылған.

Германия. Инклюзивті білім беру тұжырымдамасын іске асыру балалардың жеке айырмашылықтарына қарамастан, бірақ ондайларды ескере отырып, бірлесіп оқытуды көздейді. Инклюзивті мектеп – бұл барлығына арналған мектеп. Бұл идея елеулі өзгерістерді талап етеді: оқу бағдарламаларын

өзгерту, жаңа технологияларды іздестіру, педагогтарды тиісті дайындауды ұйымдастыру [28]. Ата-аналар өз баласын тәрбиелеу мен оқыту ісінде сарапшылар ретінде қарастырылады. Білім берудің бір деңгейінен екіншісіне («балабақша - бастауыш мектеп», «мектеп – балалар мамандыққа оқитын мекеме») баланы ауыстыруды ұйымдастыруға және қолдауға ерекше назар аударылады. Қазіргі уақытта педагогтарды даярлау және қайта даярлау мәселесі шешілуде, бірақ ерте көмек беру жүйесін әзірлеу маңызды проблема болып қалуда.

Германия федералды ел болғандықтан, оның мектептегі білім беру жүйесін оның құрамына кіретін 16 тәуелсіз жер құрайды. 2008 жылы Германия қол қойған Денсаулығының мүмкіндігі шектеулі адамдардың құқықтары туралы БҰҰ Конвенциясына сәйкес федералдық жерлер инклюзивті мектептік білім беру бағдарламасын іске асыруға міндетті. Әрбір екі жылда Адам құқықтары жөніндегі институт (Берлин) федералды жерлердегі білім беру ортасындағы инклюзивті білім беру және педагогика бағдарламасының іске асыру жағдайын және оны білім беру жүйесіне маңызды құрамдас бөлігі ретінде оны кіргізуді тексереді

Ұлыбритания. Ұлыбритания мектептерінде мүгедектігі бар балаларға білім алудың үш түрлі тәсілі бар: «мектеп қызметі», «мектеп қызметі плюс» және «акт». «Мектеп қызметі» балаға оқу жоспарын өзгерту тұрғысында көмекке мұқтаж екенін білдіреді. «Мектеп қызметі плюс» балаға қажетті қолдауды қамтамасыз ету үшін маманның және кәсіпқойлардың араласуын талап етеді. Бұл жағдайда сынып жетекшісі және SEN (SENCO) үйлестірушісі педагог-психологтан немесе тілдік терапевттен кәсіби кеңестер мен нұсқауларды алады.

Егер формальды бағалау орын алса, балаға арнайы білім беру қажеттіліктері туралы акт, яғни, баланың қажеттіліктерін және оған көрсету қажет ерекше көмекті көрсететін құжат беріледі. 2014 жылы Англия мектептеріндегі білім алушылардың саны 2,8% (232 190 баланы) құрады [23].

Инклюзивті білім беру жүргізілген саясаттың арқасында алға басуда және соның салдары ретінде, Ұлыбританиядағы заңнамалық өзгерістер, атап айтқанда, SEND (Білім беру қажеттіліктері мен мүгедектік жүйесіне — Special educational needs and Disability) өзгерістер енгізген 2014 жылғы «Балалар мен отбасылар туралы» заңға байланысты.

Бұл реформалар серіктестік тұрғысынан және шешімдерді қабылдау үдерісінің перспективасы тұрғысынан өте маңызды, себебі ата-аналар, сондай-ақ мүгедек балалар мен жастардың естілу құқығы бар.

«Балалар мен отбасылар туралы» Заңның 19-бабына сәйкес балалар мен жастардың өздеріне қатысты шешімдерге толық қатысуға мүмкіндігі болуы тиіс. ЕНС жоспарларының басты артықшылығы олар ДМШ балалардың қажеттіліктерін анықтау және қанағаттандыру бойынша көптеген кәсіби мамандардың ынтымақтастығы мен бірлесіп жұмыс істеуін қажетті шарт болуында. Бұдан басқа, әрбір балаға ЕНС жоспарына сәйкес оның

қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жеке бюджет бөлінеді және білім беру таңдауына қатысты балалардың қалауы ескеріледі.

Франция. Инклюзивті оқыту екі нысан түрінде ұсынылған: 1) ЕБҚ ететін балалар арнайы емес мұғалімнің жетекшілігімен қарапайым сыныпта оқиды (бұл «мектеп инклюзиясы» сыныбы); 2) ЕБҚ ететін балалар мүгедек балаларға арналған арнайы сыныптарда оқиды, бірақ арнайы мұғалімнің жетекшілігімен («педагогикалық кіріктіру сыныбы») [23]. Мектептегі инклюзия сыныбы сабақ күнінде ЕБҚ ететін баланың арнаулы педагогпен жеке немесе топтық жұмыс жүргізу үшін қажетті уақытында шығып кетуге болатын ашық сынып. Арнайы педагогтар, әдетте, ресурстық орталықтарда жұмыс жүргізеді және де кестеге сәйкес балаларға және мұғалімдерге қажетті көмек көрсете отырып, орталыққа бекітілген барлық оқушыларды қамтиды. Инклюзия уақыты балаға «мектептік инклюзия сыныбынан» толық жеке инклюзияға ауысуға мүмкіндік бере отырып, біртіндеп ұзарады. Франция педагогтары аталған инклюзия нысаны көру және қимыл-тірек аппаратында бұзушылықтары бар балалар үшін өте тиімді деп санайды. Алайда есту және ойлау қабілеті нашар балалар үшін тиімсіз. Мұндай балалар үшін педагогикалық кіріктіру сыныптары ашылады, олар қостау және бақылау үшін ортаңғы және ересек сыныптардың оқушыларын біріктіретін ашық жүйе болып табылады. Әрбір мүгедек оқушы үшін мектеп үдерісі жағдайларын, және сонымен қатар педагогикалық, психологиялық, әлеуметтік, медициналық іс-шараларды анықтайтын мектептегі оқытудың жеке жоспары жасақталады. Франциядағы инклюзивті білім беруді іске асырудың негізгі мәселелері кадрлармен жеткіліксіз қамтамасыз етілетін инклюзивті тәжірибелерді әдістемелік қостауды әзірлеу болып табылады.

Италия. ЕБҚ ететін немесе қажет етпейтін балаларға сабақ беретін мектептегі инклюзивті процестердің негізгі координаторлары – арнайы мұғалімдер – көмекшілер басқа мұғалімдермен сабақ беру және оқыту мәселелері бойынша жауапкершілікті бөліседі, ЕБҚ ететін мектеп оқушыларының оқудағы жетістіктерін жоспарлау және бағалау процесіне қатысады. Арнайы мұғалім – көмекші болу үшін, жоғарғы оқу орнында оқудан және машықтанудан өтуден (көлемі 300 сағаттан кем емес/12 кредит) басқа, арнайы біліктілікке (60 кредиттен кем емес) ие болу үшін екі жылдық арнайы курстан өту талап етіледі. Сонымен қатар, қосымша адами ресурстар тартылады - оқытуды қолдау бойынша ассистент, көмекші персонал/ бейімделгіш педагог (жеке гигиена және алып жүруге көмек көрсету үшін) [29].

Италияда ЕБҚ ететін балаларға қосымша оқу-материалдық ресурстар ұсынылады – техникалық құралдар (мысалы, Брайль жазу машинкасы) және қызметтер (мысалы, мектепке тегін жеткізу және білім беру мен медициналық орталықтарға тегін жеткізу); мақсатқа сәйкес реттеу және бейімдеу (мысалы, емтихан кезінде қосымша уақыт, сурдоаудармашылар).

Үндістан. Инклюзивті мектептер арнайы мектептермен қатар жұмыс істейді. Арнайы мектептерде айқын білінетін және күрделі патологиясы бар балалар оқиды. Инклюзивті мектепте оқитын баланың өз отбасында болу, үйіне

жақын орналасқан мектепке қатынау мүмкіндігі бар. Үндістанда 90 % астам мүгедек балалар ауылдық жерде тұрады. Арнайы мектепте оқу және кіріктірілген бағдарлама бойынша оқу барлық балалар үшін қолжетімді емес, сондықтан инклюзивті оқыту барлық оқушыларды тең мүмкіндіктермен қамтамасыз ету және әлеуметтік мәдениеттену құқығын іске асыруға мүмкіндік береді. Қазіргі таңда Үндістанда инклюзивті оқытудың келесі модельдері іске асырылуда: мүгедек балалар жалпы білім беретін мектептерде оқиды және қалыпты дамып келе жатқан балалармен бірге интернатта тұрады, немесе ЕБҚ ететін балаларға арналған интернатта тұрады, немесе үйде тұрады (ата – аналарымен); бұл жерде мүгедек балалар жалпы білім беретін мектепте бөлек сыныпта оқиды; мұғалім балаға жергілікті мектепке барып тұрады, бала ата – анасымен қалады; ЕБҚ ететін балалар жалпы білім беретін мектепте оқиды, бұл жерге әрдайым осы білім беру саласында білімі бар мұғалім және маман (логопед, дефектолог, психолог) келіп оқытады; белгілі жерде жалғыз арнайы мұғалім түрлі санаттағы мүгедек балаларды оқытады. Инклюзивті білім берудің мінсіз тұжырымдамасы баланың қоғамға толық кірігуіне бағытталған [26].

Ресей. 2016 жылдан бастап үлгілік бейімделген жалпы білім беру бағдарламаларды қамтитын Федералдық мемлекеттік білім беру стандарттары (бастапқы білім беру, ақыл-есі кем балаларға білім беру) енгізілді, оларды ескере отырып, білім беру ұйымдары өздерінің бейімделген білім беру бағдарламаларын құра алады және де сонымен барлық Ресей бойынша ЕБҚ ететін білім алушылардың білім сапасын қамтамасыз ете алады. Стандарттар білім беру ұйымдарында БББ іске асыру кезіндегі міндетті талаптар жиынтығы болып табылады. Стандарттар БББ игерудің тұлғалық және пәндік нәтижелерін кешенді бағалау, ПМПК тұжырымы және ата-ананың келісімі негізінде білім беру маршрутын, бағдарламаларды және білім алу шарттарын икемді ауыстыру мүмкіндігін көздейді. Денсаулығының ауыр бұзушылықтары бар балалар үшін арнайы жеке даму бағдарламалары әзірленеді (СИПР) [30].

Денсаулық бұзушылықтарын ерте анықтау үшін және балалардың дамуындағы бұзушылықтардың алғашқы белгілерін түзету мақсатында кешенді түрде сүйемелдеу үшін Бастапқы көмек қызметі (БКҚ) құрылады. БКҚ ата-аналармен бірлесіп балаға және оның отбасына бастапқы көмек беру және сүйемелдеудің Кешенді жеке бағдарламаларын әзірлейді. БКҚ өзіндік жеке мекеме ретінде де, немесе балабақша, психологиялық- педагогикалық, медициналық және әлеуметтік көмек беру орталықтарының жанынан қызмет жүргізе алады. [23].

Азия аймағында ерекше білім беруді қажет ететін балалардың көпшілігі кіретін бастауыш мектептегі білім берудегі парадигманы елеулі өзгерту бағытында прогресс бақыланады. Осы елдердің көпшілігі бастауыш мектептегі білім беруді сапалы жақсарту міндетіне кірісті, бұл осы балалардың қатысуын білдіреді. Тіпті кейбір жерлерде бастауыш білім алуға қол жеткізуді жақсарту қажеттілігі бар болса да, бұл елдер осы осындай оқыту сапасын арттыру бойынша бағдарламаларды бір уақытта жоспарлауда және жүзеге асыруда. Азия елдерінің көпшілігі арнайы мектептерде де, сонымен қатар, кәдімгі

мектептерде кіріктірудің түрлі нысандарды арқылы ерекше білім алуды қажет ететін балаларға бастауыш білім беруді ұсыну мүмкіндігін кеңейтуде, бірақ олардың көпшілігі әлі де бастапқы сатыда және олардың көпшілігі әлі бағаланбай қалуда [31].

Мұғалімдер мен мектеп директорларын бастапқы және мерзімді қайта даярлау, сондай-ақ біртіндеп мұқият және шығармашылық талдаудан өткізіліп, жүйелі түрде жетілдіріліп тұрады. 1960-шы және 70-ші жылдарда қолданылған батыс педагогикалық білім беру модельдеріне негізделген пайдасыз теорияның үлкен бөлігінен бас тартып, мектептер мен қауымдастықтармен іс-қимыл әдістері мен тығыз байланыстарға, сондай-ақ оқу бағдарламаларына негізделген оқытуға бет бұрылуда. Практикаға, топтық жұмыс дағдыларына, барлық мезгілге арналған оқытуға, оқушыларды үздіксіз бағалауға және алған білімін бекітудің түрлі тәсілдерін, оқыту әдістерін, стратегиялар мен іс-әрекеттерді пайдалана отырып, әртүрлі балаларды оқытудың ынталандыру тәсілдеріне көп көңіл бөлінеді.

Непал. Әлемдегі ең кедей елдердің бірі болғанына қарамастан, Непал 1991 жылы балалар және оларды дамыту мүддесінде қабылдаған Непал ұлттық бағдарламасы жеңіл дәрежеден орташа дәрежеге дейін бұзушылықтары бар балаларды кәдімгі бастауыш мектептерге кіріктіру міндетін көздейді. Оның мақсаты арнайы білім беруді негізгі және бастауыш білім берудің ажырамас бөлігі ретінде жасау болып табылады. Жалпы мақсаты 2000 жылға қарай мүмкіндігі шектеулі балалардың 100% (шамамен 170 000 бала) негізгі және бастауыш білім берумен қамтамасыз ету болып табылады. Негізгі басымдық жеңіл/орташа жағдайларды ескеруге бағытталған. Арнайы бағдарламалар тек 25 ауыр бұзушылықтары бар балаларға арналған.

Пәкістан. В 1985 жылы Пәкістанда арнайы бюджеті және бағдарламалары бар арнайы білім беру министрлігі құрылды, содан бері аталған министрлік шамамен 1 млн. АҚШ доллар сомасына көру қабілеті бұзылған балаларға арналған жаңа орталық ашты. Арнайы білім берудің 32 қосымша орталықтарын салу үшін бюджеттен қаржы бөлу (1992 жылға) қарастырылған.

Үндістан. Үндістандық 1991-1996 жылдарға арналған сегізінші бесжылдық жоспар бес ретке дейін өскен. Бұл кәдімгі мектептердегі балаларды дамытудың үлкен бағдарламасын қолдайды. Барлық мектептер қатысатын, SEN оқушыларын қосқанда, бастауыш білім берудің аймақтық бағдарламасы (DPER).

Филиппин. Филиппинде 1968 жылы Республика заңына сәйкес арнайы білім беру мұғалімдері мен ерекше балалар үшін он жылдық оқу жоспары қабылданды. Ал білім беру бойынша 26 Конгресс комиссиясы: «Дарынды адамдардың немесе дарынды мүгедектердің, сондай-ақ басқа да мәдени қауымдастықтардың мүшелерінің оқу бағдарламаларына, арнайы қызметтер мен физикалық құралдарына өзгерістер талап етіледі» деп мәлімдеді.

Шри-Ланка. Шри-Ланка балалары мүддесінде құрылған іс-әрекет жоспары (1991 жыл) «кемістікті және мүгедектікті ерте анықтау» бойынша

және кемістігі бар балаларға арнайы білім беру деңгейін арттыру үшін мұғалімдерді даярлау бойынша іс-әрекет жоспарларын қамтиды. Оның мақсаты 1995 жылға дейін 3000 мұғалімді даярлауға және 25 аудандық орталықтарды құруға бөлінген 37 млн. рупий (800 000 АҚШ доллары) ақшаның 1%-нан 10%-ға дейін қамту болып табылады. Ұсынылған шаралар институционалдық көмекті жақсарту, қауым деңгейінде оңалту қызметтерін көрсету және мүгедектікті диагностикалау, сонымен қатар, мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды мектеп жүйесіне кіріктіруді қамтиды.

Қытай. Қытайда мүмкіндігі шектеулі оқушыларға арналған арнайы мектептер саны 1980 жылы 292-ден 1988 жылы 650-ге дейін өсті. Көптеген кәдімгі бастауыш мектептерде баяу ағымды кемшілігі бар оқушыларға арналған сыныптар ашылған, бірақ саны және бөлу туралы деректер жоқ. 1988 жылдан бастап Аньхой білім беру бойынша провинция комиссиясы Біріктірілген Әмірліктің Балаларды құтқару қорымен бірлесіп, кешенді ауылдық балабақшаларды ұсынуға кірісті, оларға мүмкіндігі шектеулі балалармен қатар мектепке дейінгі жастағы кәдімгі балалар барады.

Жапония. Жапонияда білім беру министрлігі эксперименталдық негізде оқуда қиыншылықтары бар оқушыларға арналған «цукю» деп аталатын киім шешетін бөлмелеріне арналған нұсқамалардың жаңа түрін енгізді.

25/ Nepal, HMG, National Planning Commission (1991), National Program of Action for Children & Development for the 1990s. Kathmandu: National Planning Commission, pp.70-76.

26/ 1991, Congressional Commission on Education, Making Education Work (An Agenda for Reform) Manila: Congress of the Republic of the Philippines, p.1 1.

27/ Sri Lanka National Planning Department (1991), A Plan of Action for the Children of Sri Lanka. Colombo: Ministry of Policy Planning & Implementation.

28/ UNICEF (1989), Children and Women in China, A Situation Analysis. Beijing: UNICEF, pp. 1 17-18.

Азияда барлығына арналған сапалы бастауыш білім беруді қамтамасыз ету мақсатында оқыту, ұйымдастыру және кәсіби дайындаудағы тәсілдер, заңдар, операциялар, қаржыны басқару, материалдардағы өзгерістер мынадай принциптер негізінде дамиды:

1-принцип: Саясатты әзірлеу. Құқықтық шеңберлер мен институционалдық механизмдер.

Азияның барлық 15 қатысушы елі барлық балаларға білім беруді қамтамасыз ету үшін құқықтық шеңберлерді әзірледі.

2-принцип: Балаға бағдарланған білім беру философиясын ұстану.

Оқытуға деген дәстүрлі тәсілдер, жалпы сыныптағы тәсілдер, жатқа айтуға үйрету және топтық оқу, Азиядағы көптеген мәдениеттерге таныс, және де оларды беру мұғалімдерге оңай. Бірақ тұтастай алғанда, олар бастауыш мектептер кездесетін оқытудың стильдері мен тарауларының өсіп келе жатқан сан алуандығын ескере алмайды, бұл көптеген жүйелерде төмен қатысу және қайталаудың жоғары жиілігі мен шығуынан көрінеді.

Азия өңірінде дамып келе жатқан бастауыш білім беру парадигмасына сәйкес педагогтар арасында барлық баланың оқуға деген қабілеті бар деген сенім өсіп келеді. Ата-аналар, мұғалімдер және әкімшілер ерекше білім беру қажеттілігі бар балалар оқи және дами алатыны туралы үміттерін арттырады, және де мұғалімдер бұл процесте балаға көмектесуге міндетті. Осылайша, балаларды олардың дамуға деген қабілетіне күшті және шынайы жолдаумен сенімділікпен тәрбиелей бастайды. Оқыту әр баланың мықты жақтары мен табысты жетістіктеріне бағытталған. Қателіктер мен қиыншылықтар оқыту процесінің маңызды элементтері ретінде қарастырылады және жеңіп шығылады. Оқыту процесі жүру үшін оқытудың мазмұны, деңгейі және қарқыны баланың қабілетіне сәйкес келуі тиіс, баланың күнделікті өміріне және оның жеке қажеттіліктеріне қатысты болуы қажет.

Ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларды бастауыш мектептің негізгі ұйымына және оқу бағдарламасына кіріктіру барлық балалардың бір оқыту бағдарламасын бірдей алуын білдірмейді. Арнайы білім берудің бас ерекшелігі көптеген жылдар бойы, IDEA арнайы білім беру туралы жиі қайталанатын америкалық заңнамада бекітілген, «Жекеленген білім беру бағдарламасы» (IEP) болып табылады. IEP – бұл, шын мәнінде, өзгертілген мектеп бағдарламасын қамтитын жеке оқыту жоспары болып табылады. Корея, Малайзия, Шри-Ланка, Қытай, Непал, Индонезия және Таиланд елдері ерекше білім беру қажеттілігі бар балалар орналастырылатын өз сыныптары, бөлімшелері мен мектептерінде IEP құрған азия елдерінің қатарына жатады.

Малайзия ерекше білім алу қажеттіліктері бар балаларға арналған жеке білім беру жоспарларын, сонымен қатар, жеке даму жоспарын іске асыруды жоспарлауда. Жапония қатал академиялық бағдарламаны кемшіліктері бар оқушылардың санатты талаптарына сәйкес келетін «оқыту курсына» бейімдеуде. Кореяда педагогикалық колледжде IEP жоғары бағаланды. Барлық ерекше білім беру қажеттілігі бар корейлік балалар екі IEP алады: біреуі ұзақ мерзімді білім беру және кәсіби мақсаттары бар және сабақтың кезекті оқу жоспары болатын қысқа мерзімді IEP. Таиландта жақын арада өткен зерттеу кіріктірілген сынып бөлмелерінде IEP басшылыққа алатын есту қабілеті нашар оқушылардың, IEP жоқ оқушылармен салыстырғанда, білімі тек жоғары ғана емес, сонымен олардың оқуға деген қызығушылығы да жоғары деген дәлелдемені ұсынды. IEP пайдаланатын мұғалімдер IEP «қолайлы білім беру инновациясы» болып табылады деген пікірді білдірді.

Басқа да елдер ерекше білім алу қажеттіліктері бар оқушыларға арналған ұлттық оқу бағдарламаларын әзірлеп жатыр деп хабарланды. Сингапурда мемлекеттік субсидиялармен үкіметтік емес ұйымдар басқаратын жекеленген мектептерде оқитын ерекше білім алу қажеттіліктері бар барлық оқушылар, есту және көру кемшіліктері бар балалар бейімделген ұлттық жоспар бойынша оқиды, бұл оларды бастауыш мектепке қабылдағаннан кейін және оны өткеннен кейін емтихан тапсырғаннан кейін, орта мектеп деңгейінде оларды кіріктіруге дайындайды.

Есту қабілеті төмен немесе нашар көретін, немесе нашар еститін балалар ым тілі жүйесінің қолдауынсыз жергілікті тілде оқыту жүргізілгенде ерекше жағдайда қалады. Осы себептен, егер мұғалім немесе көмекші мұғалім мен құрбы балалары ымдау тілін үйренбесе, есту кемшілігі бар балаларды кәдімгі сыныпқа кіріктіру қиынға соғады.

Кәдімгі аудиториямен араласқан жаңа жекеге бейімделген қызметті ұсыну тәсілдерінің бірі «tsukyu» болып табылады (арнайы толық емес жұмыс күні жүйесі, Жапония). Бұл тәсіл оқуға жауап бермейтін немесе сыныптағы жұмысқа кедергі жасайтын оқушылар үшін икемді қызметтерді мүмкін етуге бағытталған. Бұл оқушыларда оқу, арифметика немесе басқа да мектеп пәндерімен, әлеуметтік бейімдеу немесе ынталандырумен, немесе тіл және қабылдау сияқты негізгі дағдылармен қиыншылықтар туындауы мүмкін. Бүгінгі таңда қиын оқушылардың көпшілігі кәдімгі сыныпта іс жүзінде мұғалімнің бақылауысыз қалатыны анық. «Цукю» - бұл ерекшеленген, автономды объектілерге көп үміт күттіретін балама болып табылады. Бұл модель балаға арнайы осы мақсатта жабдықталған арнайы бөлмеде жеке немесе топпен нұсқама алуға мүмкіндік береді.

3-принцип: Табысқа және сапаны арттыруға ерекше көңіл аудару

Ең алдымен, философияда дәстүрлі бағдардан білім беру практикасына, табысқа жетуіне, икемділігіне және әр түрлілікке бейімделуіне бағытталған жаңа құрылымға жылжу қажет: бұл әмбебап білім беру тұжырымдамасын қабылдайды, яғни барлық балалар білім алуға қабілетті. Бұл екі нәрсені білдіреді; біріншіден, баланы фрагменттеуді жою және оның қажеттіліктерін жену, және екіншіден, бастауыш білім берудің көп бөлігінің қазіргі сәтсіздік синдромын табыс рухымен ауыстыру.

Білім беруді жоспарлау бойынша мамандар мен педагогтар мектеп дисфункциясының проблемаларына араласуға олар шешім қабылдайтын саясат пен стратегияның терең құрылымында жатқан болжамдарды нақты түсінуі керек. Білім беру саласындағы табыстар мен сәтсіздіктерге олардың бағдары жауапты таңдауына және олар өздері құратын жобалардың негіздеріне және басқа да іс-шараларына әсер етеді.

4-принцип: Кәдімгі және арнайы жүйелер арасындағы байланысты күшейту

Тақырыптық зерттеулерде арнайы білім беру және тұрақты білім беру бағдарламалары арасында тығыз ынтымақтастық пен үйлестіру үшін бірқатар негіздер ұсынылған. Бұл жалпыға бірдей білім беру тұжырымдамасына негізделген арнайы және тұрақты мектептер арасындағы тығыз қарым-қатынастың қажеттігіне сенім «Тұрақты білім беру бастамасы» (REI) деген жаңа терминмен түсіндіріледі. REI әдеттегі білім беру жүйесіне барлық оқушылардың жетістігі үшін өзіне толық жауапкершілікті алуды және арнайы білім тұрақты білім алу үшін ресурс ретінде қызмет етуін ұсынады. Малайзияда кіріктірілген білімге деген мақсатты бағытталғандық кешенді бағдарламаны әзірлеуге және сонымен бірге жоспарлы негізде кіріктірілген және инклюзивті

білім беруді енгізуге бағытталған, және ол 1996 жылы бүкіл Малайзия бойынша жалпы жобаны аяқтаған.

Жапонияда «транзакциялық» деп аталатын бағдарлама жұмыс істейді, оның шеңберінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушылар кәдімгі мектептердегі балалармен бірге білім беру және әлеуметтік іс-шараларға қатысу үшін көп мүмкіндіктер алады.

Неғұрлым шектеулі кіріктірілген жағдайларда транзакциялық бағдарлама ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушыларға белгілі бір пәндер бойынша тұрақты сабақтар баруға қатысуға мүмкіндік береді. Ауыр бұзушылықтары бар балалар үшін дала күндері сияқты кіріктірілген қоғамдық іс-шаралар ұйымдастырылады.

Филиппиндер ерекше қажеттіліктері бар балаларды әдеттегі мектеп жүйесіне кіріктіру үшін көптеген инновациялық тәсілдер әзірледі. Академиялық қарқындарды қолдай алатын балаларды ең төменгі қолдаумен толық кіріктірілген сыныптарға қосымша жартылай жұмыспен қамтылумен кіріктіру тиімдірек болды. Жартылай кіріктірілген баламаларда әдеттегі сыныпта балаға қажеттілігі бойынша көшіп жүретін маман мұғалім көмектеседі. Филиппинде қолданылатын тағы бір жартылай кіріктірілген тәсіл - бұл саңырау балаларға арналған кооператив класы. Бұл баламада саңырау балаға қолдау сыныптарында қарым-қатынас мәдениетін, математика, жаратылыстану және әлеуметтік ғылымдарды оқытады, онда «толық қарым-қатынас» мультимодалды тәсіліне қоса, әртүрлі қарым-қатынас әдістері пайдаланылады, содан кейін дене шынықтыру, музыкалық өнері, еңбек тәрбиесі сабақтары және бірлескен оқу іс-шаралары бойынша әдеттегі сыныпқа қосылады. Ауыр немесе көп бұзушылықтары бар оқушылар және интеллектуалды дарынды оқушылар автономды топтарда бірдей жолмен оқиды [31]. Оқытушы мамандарды әдеттегі мұғалімдер мен мұғалімдердің білікті көмекшілері қолдайды, әсіресе дамушы елдерде кейде тәжірибе алғысы келетін орта мектептің жоғары сыныптарының оқушылары болып табылатын ерікті мұғалімдер қолдайды. Бұл тәсіл сондай-ақ «кері кіргізу» деп аталады. Бұл тәсілдің күші құрдастарын оқыту немесе ерекше қажеттіліктері бар балаларға ұсына алатын коучинг болып табылады.

Брунейде Ресурстық орталық пен аралас сыныптар тәсілдерінің үйлесімі ерекше қажеттіліктері бар адамдарға білім берудің үлгісі ретінде қарастырылады.

5-Принцип: Қоғамдастық ішінде жалпы жауапкершілікке берілгендік

Мұғалімдер, мектеп директорлары, ата-аналар мен қоғамдастық шешімдерді жоспарлау және қабылдау процесіне қатысады, сондықтан балалардың жетістіктері үшін жауапкершілік қоғамның бір бөлігінің жауапкершілігі ғана емес, ортақ болып табылады. Арнайы білім беру мекемелері, мұғалімдер және тұрақты білім беру мекемелері арасындағы ынтымақтастық пен үйлестіру кең таралған тәжірибе болуы керек, себебі ешбір жүйе балалардың барлық қажеттіліктерін қанағаттандыра алмайды.

Білім беру жүйелеріндегі басқару стилі арнайы білім беру қажеттіліктері бар және онсыз балаларға жақсы білім беруді қамтамасыз ету мақсатында интеграцияны және білімді және ресурстармен алмасуды ынталандыру үшін арнайы және тұрақты білім беру арасындағы ынтымақтастықты және үйлестіруді көрсетеді.

Инклюзивті білім беру саясатын жүргізетін елдер мынадай жалпы жедел мақсаттарды тұжырымдау процесін бастады, олар әрбір принцип бойынша келесі түрде бөлінген:

(a) барлық балалардың, кем дегенде негізгі және бастауыш деңгейде, білім алуға ажырамас құқығын заңнамада және саясатта тану, және осы мақсатқа жету үшін басқарушылық, жедел және оқу принциптері мен практикасын орнату;

(b) білім беру процесінде баланың орталық рөлін тану және оқыту үшін баланың мәдениетіне және мектепте табысты оқытуға арналған басқа да алғышарттарға білім берудің іс-шараларын шоғырландыру үшін жүйені және мұғалімді бейімдеу;

(c) мектеп реформасының негізгі мақсаты ретінде сапаны жақсартуды белгілеу, арнайы оқытудағы балалардың қажеттіліктерін неғұрлым инклюзивті және икемді айқындаумен сапаны жақсартуды белгілеу, сондай-ақ балалардың неғұрлым кең алуан түрлілігінің өмірі мен болашағы үшін бастауыш білім беруді неғұрлым тиімді және өзекті ету үшін оқу бағдарламалары мен оқулықтар сияқты салаларда осы мақсатта қажетті ресурстардағы мандаттар мен өзгерістерді белгілеу; осы мақсатқа қол жеткізу үшін тиісті түрде даярланған персоналды, құрылымдарды, рәсімдерді, басқарушылық құрылымдарды және институционалдық ынталандыруды ұсыну және үздіксіз қызмет көрсетуді қамтамасыз ету үшін тұрақты және арнайы білім беру жүйелерінің арасындағы байланыстарды нығайтуды көтермелеу;

(e) қауымдағы барлық балаларды кешенді негізде дұрыс дамыту және білім беру үшін бірлескен жауапкершілікті насихаттау және көтермелеу, сондай-ақ қауымдастықтарға өз проблемаларын анықтауға және оларға әрекет етуге өз қызметтерін «иеленуге» мүмкіндік беретін ресурстарды және әкімшілік құрылымдарды ұсыну;

(f) мектеп пен мұғалімге оқудағы қажеттіліктердің кең алуан түрлілігін тануға және оларға әрекет етуге мүмкіндік беру және мұғалімдер мен әкімшілерге жақсартылған басқаруды және қолайлы әрі үздіксіз кәсіби дамытуды қамтамасыз ету;

(g) бала туралы неғұрлым біртұтас, дамушы және кемінде секторлық ішінара көзқарас деп атауға болатын балалардың денсаулығы мен тамақтануы және олардың білімінің мәселелерін тығыз ұштастыру, және қол жеткізу үшін саясаттың негіздерін, ынталандыруды, арналарды және ресурстарды қамтамасыз ету.

Бірқатар негізгі «хабарламаларды» былай түйіндеуге болады:

(a) ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды әдеттегі мектептерге, немесе бөлектенген орындарға кіргізбей, бұл айтарлықтай қымбат, UPE қол жеткізу мүмкін емес;

(b) Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың басым көпшілігін қарапайым бастауыш мектептерге кіріктіруге арналған балама институционалдық және педагогикалық әдістердің бір қатары бар, олардың көпшілігі қазіргі кезде осы есепте қамтылған елдерде енгізілуде;

(c) ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға жағдаятты кемшіліктері немесе физикалық, ақыл-ой немесе эмоциялық бұзылулары бар балалар, сондай-ақ мектеп жасында кез келген уақытта оқуда қиындық көретін балалар жатады;

(d) қарапайым мектептерде, мүмкіндігінше, ерекше білім беру қажеттіліктері бар кіші жастағы балаларды оқытуға арналған жеке, әлеуметтік және экономикалық дивидендтер бар;

(e) ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың басым көпшілігі үлестік шығындарды шамалы көтерген кезде әдеттегі бастауыш мектептерге тиімді түрде орналастырылуы мүмкін;

(f) ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды әдеттегі мектептерге енгізуге арналған әртүрлі балама модельдердің ішінен мұғалімдерді қолдау жүйесі білім беру тұрғысынан ең экономикалық тиімді және нәтижелі болуға үміттендіреді;

(g) ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың басым көпшілігі үшін білім беруді кешенді қамтамасыз ету құны, оларды оқшауланған жағдайларда қамтамасыз етуге қарағанда айтарлықтай төмен;

(h) неғұрлым инклюзивті бастауыш білім беру бағытындағы өзгерістер осы баяндама қамтитын экономикалық дамудың барлық деңгейлерінде барлық азия елдерінде саясаты мен тәжірибесінде көрініс табуы мүмкін;

(i) отбасылық, қоғамдық және әлеуметтік тәуелділікті сақтап қалудың құны осы балаларды оқытуға қажетті инвестициялардан әлдеқайда жоғары болуы мүмкін;

(j) «инклюзивті» СТБ қол жеткізу үшін бастауыш мектепті жоспарлау, жүзеге асыру және бағалауда, оның ұйымдастыру және педагогикасында маңызды өзгерістер қажет;

(k) «инклюзивті бастауыш мектептерде» оқытуға (және бас жұмыстарға оқытуға) дайындау реформаларды жүргізуді талап етеді, олар мұғалімдерді ағымдағы, бастауыш, кіріспе және кейінгі оқытуға, олардың стиліне, тәртібіне, орналасқан жеріне, процесіне және мазмұнына, сондай-ақ оқытудың түрлі әдістерін, оның ішінде маман, сынып жетекшісі, ресурс оқытушысы және мұғалім көмекшісінің рөлін тануға айтарлықтай дәрежеде сәйкес келеді;

(l) Денсаулық сақтау, тамақтандыру және білім беру саласындағы құрамдастырылған стратегия дұрыс, егер барлық балалар бастауыш білімді толық мөлшерде пайдаланатын болса. Сектор аралық және кәсіби аралық бастамалар барлығын бастауыш білім берумен табысты қамтамасыз ету үшін қажет;

(п) «Инклюзивті бастауыш білім беруді» дамыту үшін қоғамның қатысуы маңызды; және де

(о) Азия аймағында инклюзивті мектептік білім беру бағытындағы көптеген өзгерістерді және олардың көбею жылдамдығын ескере отырып, білім беру тұрғысынан ең үнемді және тиімді болатын модельдерді анықтау үшін жаңа мүмкіндіктерді қосымша зерттеу және бағалау қажеттілігі бар.

Инклюзивті білім берудің маңызды бағыттарының бірі білім беру ұйымының инклюзивті мәдениетін зерттеу болып табылады.

3. ОРТА БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНДА ИНКЛЮЗИВТІ МӘДЕНИЕТТІ ДАМУ

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды бірлескен оқытуды көздейтін кіріктірілген оқыту мен тәрбиелеу объективті педагогикалық шындыққа айналды. Білім беру интеграциясы идеясын іс жүзінде жүзеге асыру жалпы және арнайы білім берудің жақындасуынан, мектепке дейінгі ұйымдар мен жалпы типтегі мектептердің практикасына кіріктірілген оқыту мен тәрбиелеудің әртүрлі модельдері мен нұсқаларын енгізуден көрінеді.

Инклюзивті мектепті құру жолында не ең маңызды болып табылады?

Ең алдымен, өз мектебін дамыту тұжырымдамасы болуы тиіс және осындай даму барысында мыналарға бейімделу керек:

- Инклюзивті мектептерді құру және дамыту инклюзия құндылықтарын қуаттайтын көп тәртіптік команданың бірыңғай жұмысын талап етеді.

Осындай команданы құру және командалық жұмыс стилін ұстану тәжірибелік жұмыста бірінші және ең маңызды қадам болып табылады. Инклюзивті білім беру ортасын құру, мектептегі инклюзивті этностың құрылуы мен дамуы мектепте құрылған «инклюзивті» команданың күш-жігерінің нәтижесі болады, оған мектеп педагогтары мен әкімшілері, түзете білім берудің тартылған мамандары ғана емес, сонымен қатар оқушылардың ата-аналары, түрлі әлеуметтік қызметтердің, қоғамдық ұйымдардың өкілдері, ал кейіннен – және оқушылардың өздері кіруі тиіс.

- Инклюзивті білім берудің принциптері мен құндылықтарын түсіну, мүгедектіктің әлеуметтік моделін қабылдау, инклюзивті білім беру - әрбір адамның білім алу құқығын іске асыру екенін түсіну - мұның бәрін техникалық қолдау қызметтердің қызметкерлерін қоса алғанда, мектеп командасының әрбір мүшесі түсінуі керек. Инклюзивті білім беру принциптерін, мүгедектікті түсінудің әлеуметтік моделін түсіндіруде үкіметтік емес ұйымдар, бірінші кезекте мүгедектердің қоғамдық ұйымдары маңызды рөл атқарады.

- Жағдайды бағалау мен талдаудан бастау керек.

Көп деңгейлі тәсілді пайдалану кезінде микро деңгейден бастау керек, яғни, алдымен мектептегі жағдайды зерттеу керек. Зерттеудің маңызды аспектісі мектеп ұжымының өзгерістерге дайындығының дәрежесін анықтау болып табылады, яғни, мектепте «типтік емес» оқушылардың пайда болуына, оның үстіне, ұжымдық дайындық дәрежесін ғана емес, сонымен қатар әрбір қызметкердің тұлғалық деңгейде болжамды өзгерістерді қабылдауға қабілеттілігін анықтау болып табылады.

- Одақтастарды іздеу өте маңызды.

Инклюзивті білім беруді жылжыту бойынша бағдарламалар мемлекеттік жалпы білім беру жүйесімен байланысты болғандықтан, аймақтық білім беру басқармаларының, жергілікті билік органдарының мамандарын осы қызметке тарту аса өзекті болады. Сонымен қатар, инклюзивті білім - бұл ең маңызды әлеуметтік міндет, сондықтан азаматтық қоғам ұйымдарымен - қоғамдық

ұйымдармен, мүгедектер ұйымымен, ЕБҚ ететін балалардың ата-аналарымен ынтымақтастық және өзара іс-қимыл бірдей маңызды болады.

- Мектепке осы бағытта әртүрлі деңгейдегі нормативтік-құқықтық қолдауды енгізу қажет.

Бұл жергілікті білім беру басқармасының бағдарламаны іске асыруға кірісуі және инклюзивті білім беру эксперименталды алаң құру туралы немесе ЕБҚ ететін балаларға инклюзивті білім беру нысандарын дамыту бойынша өңірлік бағдарламаға мектептің қатысуы туралы шешім қабылдау болуы мүмкін. Сонымен қатар, білім беру ұйымының ұйымдық құжаттамасына өзгерістерді енгізу бойынша жұмысты бастау қажет (мектеп Жарғысына тиісті өзгерістерді енгізу, инклюзивті білім беру сыныптары туралы ережені әзірлеу және т.б.).

- Инклюзияға көшу үшін стратегиялық жоспарлауды жүзеге асыру қажет.

Тиімді бағалау жүйесі және жоспарланған жұмысты жүргізу табыстылығын бағалау кезіндегі өте пайдалы индикаторлар «Инклюзия көрсеткіштері» оқу құралында әзірленді.

- Инклюзияға көшуге дайындық мұғалімдерді кәсіби қайта даярлауды міндетті түрде қамтуы тиіс.

Қайта даярлауда жалпы білім беру мұғалімдерінің осы немесе басқа да даму бұзылулары туралы хабардарлық деңгейін көтеру ғана емес, сонымен қатар әртүрлі және көп деңгейлі орталарда жұмыс істеуді үйрету, кез келген білім алушыға арналған дараланған оқыту бағдарламасын құруға оқыту, педагогикалық қызметті жүзеге асырудың бейімделген әдістері мен тәсілдеріне оқыту маңызды болып табылады. Алайда педагогтар іс жүзінде білім беру инклюзиясын қолдануға тырысқанға дейін толық оқу курсының өткізудің қажеті жоқ.

Инклюзивті процесті жүзеге асырудың қиындықтарымен бетпе-бет келген педагогтар оларға тағы қандай білім жетіспейтінін, әлі неге үйренуге керек екенін анықтау мүмкіндігі болуы үшін қайта даярлау курсының бір бөлігі «нақты уақыт» режимде өткізілуі тиіс.

- Мектеп қауымдастығын дайындау сонымен қатар оқушылармен тікелей жұмыс жасауды қамтиды.

Мүгедектігі бар жастармен кездесулер, оқушылармен мүгедектікті түсіну бойынша сабақтар («мейірімділік сабақтары») өткізу, оқушыларға басқа да адамдардың, оның ішінде мүгедектігі бар адамдардың, көп ұзамай осы мектепке келетін оқушылардың проблемаларын түсінуге әсер етуі мүмкін басқа да интерактивті кездесулерді өткізу өте маңызды [32].

- Инклюзивті білім беру нысандарына көшу кезінде бастапқыда білім берудің үй жағдайында оқитын оқушылардың мектепте тікелей білім алуына ауыстыру жұмыстары жүргізіледі.

Содан кейін мектеп жасақтаудың меншікті принциптерін әзірлейді, және мектеп үшін инклюзивті бағдарламаларды іске асыратын мектепке дейінгі

ұйымдармен байланыс айрықша маңызға ие болады. Кейбір жағдайларда мектептер мектепке дейінгі инклюзивті дайындық топтарын ашады.

- Инклюзивті білім беруді қолдау бойынша ақпараттық кампания өткізу қажет.

Әрі, бұл барлық деңгейлерінде қажет – мектепте, жергілікті қоғамдастықта, қалада, аймақта, - ол үшін серіктес ұйымдардың мүмкіндіктері мен ресурстарын пайдалану қажет.

Инклюзивті білім беру кеңістігін құру - бұл барлық кезеңдері мен бағыттары маңызды болып табылатын кешенді процесс.

Инклюзия мектептерде жағдайды жақсарту процесін құрайтын үш тең құқықты құрамдас бөлігін бір мезгілде дамыту кезінде қол жеткізіледі:

- инклюзивті мәдениетті құру;
- инклюзивті саясатты әзірлеу;
- инклюзивті тәжірибені дамыту және енгізу.

Бұл аспектілер тек инклюзия саласында ғана емес, кең мағынада мектептерді реформалауға бағытталған ойлау векторларының «осьтерін» білдіреді.

Инклюзивті мәдениетті құру:

- мектеп қоғамдастығын құру,
- инклюзивті құндылықтарды қабылдау.

Мектепте инклюзивті мәдениетті құру қоғамдастық идеяларын қолдайтын, әрқайсысының құндылығы жалпы жетістіктердің негізі болатын қоғамдастықтың, оның барлық қатысушыларының дамуын ынталандыратын қауіпсіз, төзімді (толерантты) қоғамдастықты құруға ықпал етеді. Мұндай мектеп мәдениеті барлық жаңа қызметкерлермен, оқушылармен, әкімшілермен және ата-аналармен / қамқоршылармен қолданатын және қабылдайтын ортақ құндылықтарды жасайды. Инклюзивті мәдениетте бұл қағидалар мен құндылықтар мектептегі мектеп саясаты мен әр сыныптағы әрбір секунд сайын оқыту тәжірибесіне қатысты шешімдерге әсер етеді. Мектептің дамуы бұл ретте тұрақты және үздіксіз процеске айналады.

Инклюзивті мәдениетті жасау саласында мынадай индикаторлар қаралады:

- 1) Мектеп жалпы инклюзивті құндылықтардың дамуына ықпал етеді.
- 2) Төзімділік пен өзара сыйластық принциптері сақталады, кемсітушілік жоқ.
- 3) Оқушылардың өзін-өзі басқаруды дамыту көтермеленеді.
- 4) Ата-аналар оқу-тәрбие процесінің мәселелері бойынша шешімдер қабылдау процесіне белсенді қатысады.

Инклюзивті саясатты әзірлеу:

- барлығына арналған мектепті дамыту,
- әр түрлілікті қолдау.

Барлық мектеп жоспарларында инклюзивті тәсілдер болуы қажет. Әрбір оқушыны білім беру процесіне және мектеп өміріне енгізу принциптері барлық қызметкерлер мен мектеп оқушыларын осы жұмысқа ең бірінші кезеңнен бастап қатысуға және қысым болдырмайтын практиканы азайтуға барынша

ынталандырады. Барлық принциптері инклюзивті білім беру ортасын құру бағытында мектепті реформалаудың айқын стратегияларын қамтиды. Өз оқушыларының қажеттіліктерінің әр түрлілігіне тиісті түрде әрекет ететін мектептің кез-келген іс-әрекеті қолдау болып саналады.

Қолдаудың барлық түрлері инклюзивті принциптерге сәйкес әзірленеді және жалпы жүйеге біріктіріледі.

Инклюзивті саясатты әзірлеу саласында мынадай индикаторлар қаралады:

1) Мектеп әрбір балаға ашық.

2) Инклюзивтілік саясаты барлық білім беру процесіне қатысушылармен сақталады.

3) Мектеп саясаты қудалауға қарсы тұру және қауіпсіз психологиялық ортаны құруға бағытталған.

4) Оқушылар оқудың келесі деңгейіне көшкен кезде немесе басқа білім беру ортасына ауысқан кезде бейімделуіне көмек көрсетіледі.

5) Оқушылардың сабақтарды жіберіп алуын және оқудан артта қалуын болдырмау бойынша жұмыс жүргізілуде.

6) Педагогтардың инклюзивті білім беру саласындағы кәсіби дамуы үшін мүмкіндік беріледі.

Инклюзивті тәжірибені дамыту:

- оқу үдерісін басқару,

- ресурстарды жұмылдыру.

Оқыту практикасын дамытуда мектептің мәдениеті мен саясатының жалпыға бірдей бағдарлануы маңызды. Сыныпта осындай тәжірибені енгізу кезінде Білім алушылардың қажеттіліктерінің әртүрлілігі міндетті түрде есепке алынады және оқушылар мектептен тыс тәжірибе мен білімге негізделген өздерінің білім алуына белсенді қатысуға шақырылады. Мектеп қызметкерлері материалдық емес, қосымша ресурстарды табуға мүдделі. Оқуды қолдауға және әрбір баланың мектеп өміріне толық қатысуына көмектесетін ресурстарды іздестіру барлық мектеп қызметкерлері, ата-аналар/ қамқоршылар және жергілікті қоғамдастықтар арасында жүргізіледі.

Инклюзивті тәжірибені дамыту кезінде келесі көрсеткіштер қаралады:

1) Мектеп барлық оқушыларға сапалы білім алу үшін тең мүмкіндіктер ұсынады.

2) Оқушылардың үлгерімі мен оқушылардың жетістіктерін бақылау.

3) ЖКО-ның балаларына қажетті материалдық-техникалық жағдайлар жасалады.

4) Арнайы білім беру қажеттіліктері мен балалардың жеке қабілеттерін қанағаттандыру үшін жағдайлар жасалады.

5) Психологиялық, медициналық және педагогикалық қолдау қызметі тиімді жұмыс жасайды.

6) Басқа білім беру ұйымдарымен және қоғамдық бірлестіктермен өзара іс-қимыл жасалады және қолданады.

Осы үш аспектің барлығы мектепке ену үшін өте маңызды. Мектептегі реформалар мен өзгерістердің кез келген жоспарында барлық үш бағытқа назар аудару керек.

Дегенмен, «инклюзивті мәдениетті құру» аспектісі әдейі үшбұрыштың негізіне орналастырылады. Мектеп мәдениетінің білім беру реформаларының сипаты мен динамикасына жағымды немесе жағымсыз әсер ету мүмкіндігіне назар аудару жеткіліксіз. Мектеп мәдениеті тұрақты реформалар мен өзгерістердің негізі болып табылады.

Ортақ инклюзивтік құндылықтар мен кооперативтік қатынастарды дамыту оның басқа құрамдас бөліктерінің өзгеруіне әкелуі мүмкін. Бұл мектепте білім мен оқытудың саясаты мен тәжірибесін өзгертетін инклюзивтік мәдениет, ол жаңа қызметкерлер мен мектеп оқушылары тарапынан белсенді қолдау көрсете алады [32].

Әрбір аспектіде білім беру деңгейін көтеру және мектептегі өмірге толыққанды қатысуы үшін не істеу керек екендігіне көбірек назар аудару үшін екі бағыт қалыптастырылады. Олар бірге инклюзивтік мектепті дамыту жоспарын құру бойынша жұмыстарды құрылымдау бойынша бағалау әдіснамасын анықтайды; Осьтер мен секциялардың ұсынылған атаулары осындай жоспардың бөлімдері үшін тақырыптар болуы мүмкін.

Инклюзивті бағыттағы мектептердің дамуы міндетті түрде осы барлық облыстарда болуы тиіс екендігі туралы нақты түсінік қалыптастыру қажет.

Мектептің басты міндеті - мәдениетаралық сәйкестікті қалыптастыру, баланың әмбебап құндылықтар жүйесін қалыптастыру болатын білім беру үдерісін құру.

Әлеуметтік мекеме ретінде мектеп балалардың толеранттылығын арттыру үшін зор әлеуетке ие. Бұл мүмкіндіктер оқу және сабақтан тыс іс-шаралар барысында да жүзеге асырылуы мүмкін. Мектеп қоғамдастықта бала гуманистік құндылықтар мен толерантты мінез-құлыққа шынайы дайындығын қалыптастыра алады.

Білім алушылардың мұғалімге қызмет етуін ұйымдастыруда маңызды рөл атқарады - оны үлгі ретінде қабылдау. Мұнда көптеген қиын мәселелер бар. Мұғалім, әрине, ұнататын немесе ұнатпайтын оқушылары болуы мүмкін, олар жағымды және жағымсыз. Және бұл адамға түсінікті. Кәсіби түрде, әртүрлі нәрсе талап етіледі және талап етіледі: балалар әртүрлі және оларға қатысты көзқарастар әртүрлі болуы мүмкін, бірақ дәлірек айтқанда, сыйластық, шыдамдылық, сыпайылық, кейде өз эмоцияларын көтеру керек. Бұл ашуға, шатастыруға, наразылық пен талап қоюға түсінікті құқықты жоққа шығармайды, бірақ олардың дұрыс көрінісін болжайды.

Мұғалімнің толеранттылығы кешірімсіздік немесе кемшіліктер емес, кемшіліктерге немқұрайдылық, ал толеранттылық заң бұзушылықты, жатақхана, әлеуметтік және мектеп тәжірибесінің нормаларын қабылдауды білдірмейді. Балалардың өздеріне мұғалімге деген төзімділігі барлық балаларға тең дәрежеде мейірімділік, қамқорлық көрсете алады, шын мәнінде қаншалықты қиын болса да: проблемаларды шешуге шығармашылық

көзқарастарды ынталандырады, Білім алушылардың жеке жетістіктері үшін, өмірдегі мәдени айырмашылықтарды тану үшін жағдай жасайды, агрессивті мінез-құлықты ынталандырмайды, сыни ойлауға үйренеді және басқалардың ұстанымдарын бағалай алады.

Білім беру ұйымында инклюзивтік мәдениетті қалыптастыру зерттеушілер мен тәжірибешілердің қосылуы негізінде жатыр және әртүрлілікке, төзімділікке, ынтымақтастыққа, әрбір адамның жетістіктерін көтеруге және олардың негізінде инклюзивті қоғамдастықты құруға қатысты құндылықтарды қабылдауды қарастырады. Салауатты Білім алушылардың теріс көзқарастары, кейбір жағдайларда «арнайы» сыныптасымен байланысқа түсуден бас тарту белгілі бір даму кемшіліктері бар адамдар сипаттамалары туралы білімдердің жетіспеушілігімен түсіндіріледі және олармен қарым-қатынас жасау тәжірибесінің жоқтығы.

Демек, педагогикалық жұмыс сонымен қатар гуманизм мен теңдік принциптеріне сәйкес мектеп оқушыларының патологияның белгілі бір түрлерімен және адамгершілік дамуы бар адамдардың өмір сүруі туралы хабардар болуына бағытталған.

Біз табысты инклюзивті тәжірибеден келесі әдіснамалық әдістемелерді:

- білім беру бағдарламаларында мүгедектікті түсіну мәселелерін қосу; мүгедектердің оң бейнесін пайдалану; бір-бірінің оқушылары бірлескен оқыту мен оқыту тәсілдерін дамыту;

- мүгедектік туралы тиісті сөздерді қолдану;

- мүгедектікті, тең құқықтарды және мүмкіндіктерді түсіну бойынша тренингтер өткізу.

«Инклюзивтік мектепке дейін» [33] нұсқаулығында мүгедектердің теңдігін түсіндіру үшін әңгімелерді, әндерді, музыканы, қойылымдарды, рөлдік ойындарды, сурет салуды, теледидарларды және фильмдерді қолдану ұсынылады. Адамның онтогенетикалық дамуының әртүрлі кезеңдерінде бұл әдістерді пайдалану жас ерекшелігіне ие болады.

Мектепке дейінгі жас шамасы толеранттылыққа негізделген жеке қасиеттердің көпшілігін қалыптастыруға оңтайлы, себебі бұл кезеңде балалардың қарқынды дамуы орын алады; әлеуметтік қатынастар саласына деген қызығушылық пайда болады, мәдени нормалар мен мінез-құлық ережелерін игере бастайды; өзін-өзі басқару мен өзін-өзі реттеу басталады; құрбыларымен қарым-қатынас бағалы болады; басқа адамдармен ынтымақтасу қажеттілігі бар, оларды тану және құрметтеу; өзара көмек пен қайырымдылыққа, олардың теріс импульстарын шектеуге және конфликт жағдайларын сындарлы түрде шешуге дайындық бар.

Ғалымдар мен практиктер мүгедектер мен мүгедектігі бар адамдарға мектепке дейінгі тәрбиеленушілерге төзімділік танытуға бағытталған оқу бағдарламаларын әзірлейді. Тренингтерге арнайы білім беру қажеттіліктері бар адамдар, ертегі терапиясының элементтері, әдеби шығармаларды оқу және талқылау, өзара көмек пен қайырымдылық, өзін-өзі бақылау және өзін-өзі

реттеу, өзін-өзі қамтамасыз ету және т.б. үшін дайындықты дамыту бойынша жаттығулар кіреді. Кіші мектеп жасында когнитивті және жеке қасиеттердің дамуына сезімтал: өзін-өзі бағалау, өзін-өзі және басқаларын сыни тұрғыдан дамыту, әлеуметтік нормалар, моральдық даму, құрдастарымен қарым-қатынас жасау, достық байланыстар орнату.

Кішкентай Білім алушытермен жұмыс істеу әңгімелер, әдеби шығармаларды оқу және талдау, анимациялық фильмдерді қарау және талқылау, өнер элементтері мен ертегі терапиясының жаттығулары болып табылады. Заманауи әлемдегі арнайы білім қажеттіліктері бар адамдардың өміріне әдетте дамып келе жатқан балаларды таныстыратын «Мейірімділік сабақтары» циклын, адамдарға көмектесу және олармен қарым-қатынас жасау ережелерін қарастырыңыз [34].

«Мейірімділік сабақтары» мақсаты мүгедектерге оң көзқарас қалыптастыру және мүгедектікті қоғамның адамнан бас тартуына және оны әртүрлі өмір салаларынан алып тастауға себеп болмайтынын түсіндіру болып табылады. Сабақтарда мынадай тақырыптар қарастырылған: арнайы білім беру қажеттіліктері бар адамдарға қатысты стереотиптер, осындай адамдардың құқықтары мен мүмкіндіктерін жүзеге асыру, архитектуралық ортаға қолжетімділік, инклюзивті білім беру психофизикалық дамудың әртүрлі деңгейлері бар балалардың өмір сүру формасы, арнайы білім қажеттіліктері бар адамдармен қарым-қатынас жасау этикеті.

Негізгі әдістер - шағын дәрістер, рөлдік ойындар, пікірталастар, миға шабуылдар, киноларды көру және талқылау, шағын топтарда жұмыс істеу. Біз белсенді оқыту әдістерін (проблемалық әңгіме, проблемалық көрнекі құралдар, когнитивті ойындар әдісі, ұқсас әдіс, өмірлік жағдайларды модельдеу және талдау, пікірталас элементтері, проблемалық жағдайлар, этюдтер кейіпкерлер мен эмоциялардың жеке қасиеттерін білдіру және т.б.).

Балалардың эмпатикалық тәжірибесін жандандыру және жетілдіру мақсатында мүмкіндігі шектеулі адамдарға «Цветик-семицветик» (В.П.Катаев), «Аленький цветочек» (С.С. Аксаков), «Карлик Нос» В. Хауф), «Стойкий оловянный солдатик» (Г.Г. Андерсен) және басқалар.

Жасөспірімдердің психологиялық ерекшеліктері (өзін-өзі тану және қарым-қатынас, рефлексиялық ойлау, теңдестікке бағдарлау) балалықтан басқа әдістерді қолдануға: дискуссияларға, рөлдік ойындарға, квесттерге, жағдайларды талдауға, тренингтерге, көзқарастар мен бейнефильмдерді, фильмдерді, деректі фильмдерді талқылауды талап етеді.

Жастар кезеңінің негізгі жаңа құрамы жеке және кәсіби өзін-өзі анықтауға, тұрақты және тәуелсіз өзіндік тұжырымдамаға, жеке мінез-құлыққа арналған нұсқаулық ретінде құндылықтар мен этикалық принциптер жүйесін қалыптастыруға, дүниетанымдық көзқарас пен өмірлік жоспарларды қалыптастыруға және мінез-құлықтың өзін-өзі анықтауына көшуге дайын болып табылады. Егде жастағы оқушылармен жұмыс жасағанда сіз жасөспірімдермен жұмыс істеу әдістерін қолдана аласыз, бірақ жастарды ақпаратты сыни түрде түсінуге және өз көзқарасын дамытуға мүмкіндік беретін

басқаларды дамыту маңызды. Көптеген жолмен, бұл әңгімелерге үлес қосады. Аңгіме - бүгінгі күнге дейін сақталған ең ежелгі жанрлардың бірі. Өмірдің ұзақ тарихында негізгі жанрлық ерекшеліктері қалыптасты, түрлер қалыптасты, композиция анықталды, аңыздың көркемдік ерекшеліктері қалыптасты. Қазіргі заманғы анықтамада - бұл «аңыздық нысандағы оқытуды қамтитын, бірақ моральдық емес, тікелей нұсқаулықты қамтитын қысқа әңгіме». Әрбір адамның моральдық әңгімесінен өзі шығарған (немесе шығармаған) нұсқаулықтар (немесе нұсқауларды орындамаған) керек. Мысал сізге ойланып, өзіңіздің сезіміңіз бен әрекеттеріңізді түсініп, сәтсіздікке ұшырап, жақсы болуға көмектеседі. Әңгіме адамгершілікке үйретеді»[35].

Әңгімелермен жұмыс істеудің әдістемелік әдістері әртүрлі: аңгіменің негізгі мағынасын талқылау; сұрақтарға жауап беру, атын ұсыну; аяқтауды немесе жалғастыруды құрастырады; драматизация, мақал сөзді таңдау; сөздерді кірістіру; бірнеше әңгімелерді (түрлі мәдениеттер) салыстыруға болады. Әңгімелерді қоғамдағы атиптік адамдар позициясының проблемаларын талқылаған кезде іс жүзінде барлық гуманитарлық пәндер оқытушылары (әлеуметтік зерттеулер, тарих, әдебиет және т.б.) пайдалана алады.

Мысал ретінде, біз «Күз» деген астарлы әңгімені ұсынамыз. Бірде соқыр адам аяқтарының шетіндегі ғимараттың баспалдақтарында және «Мен соқырмын, өтінемін» деп белгілеген белгілеп отырды. Бір адам өтіп, тоқтады. Ол шляпасында бірнеше ғана монета бар мүгедек адамды көрді. Ол бірнеше монетаны тастап, планшетте рұқсатсыз жаңа сөздер жазды, соқыр адамға қалдырып, кетіп қалды. Күннің соңына қарай ол оралып, шляпалар монеталарға толы екенін көрді. Соқыр адам оны қадамдық деп таныды және планшетті қайта жазған адам екенін сұрады. Сондай-ақ, соқырлар жазғандарының бәрін білгісі келді. Ол былай деп жауап берді: «Бұл дұрыс емес нәрсе еді. Мен жай ғана басқаша жаздым «. Ер күліп, кетіп қалды. Тапсырма: тактайшадағы жапсырма нұсқаңызды ұсыныңыз. Түпнұсқада планшеттегі жаңа жазба: «Қазір күз келеді, бірақ оны көре алмаймын».

Жастар мұғалімнің өздері таңдаған немесе мұғалімнің мәлімдемесін дайындаған эссе жазуға шақырылуы мүмкін. Мысал ретінде, егер біз сіздерге мүлдем ұқсамасаңыз, мен сізді мүлдем қорлайтын емес, сізге беремін (Антуан де Сент-Экзюпери): «Адамдар ортақ бір ғана нәрсе бар: бәрі басқаша», (Роберт Зенд): «Егер біз айырмашылықтарымызды жоққа шығара алмасақ, әлемді әртүрлілік үшін қауіпсіз орынға айналдыра аламыз» (Джон Фицджеральд Кеннеди).

Жас жігіттер мүгедектігі бар адамдарға арналған таныстырылымдарды дайындауға қызығушылық танытады (Серік Есімов, Шахан Жолдасбаев, Зульфия Раухатовна - «Қазақстанның 100 жаңа есімі» жобасының кейіпкерлері, Пабло Пайнд, Ника Вучич, Стивен Хокинг және т.б.) . Тұсаукесерлерді пайдалану мүмкіндігі кең. Атап айтқанда, олар талқылауды ұйымдастыру үшін «эмоциялық ынталандыру» ретінде әрекет етуі мүмкін.

Жасөспірімдермен және жас жігіттермен жұмыс жасауда жоба әдісін қолдануға болады. «Адами әңгімелер» журналистік жобасы мүгедектігі бар

адамның өмір сүру тарихын қоршаған ортадан (отбасы, мектеп және т.б.) сипаттайтын кезде перспективалы болып көрінеді.

Сондай-ақ, Дүниежүзілік қант диабеті күні, Дүниежүзілік мүмкіндігі шектеулі адамдар күні, Сирек кездесетін аурулардың халықаралық күні, Даун синдромымен Дүниежүзілік адамзат күні, Аутизммен адамзат күні және басқалары сияқты «арнайы күндер» күнтізбесін әзірлеуді ұсынуға болады. (маңызды күннің тарихы, оның символы, статистикалық деректер және осы күн туралы қызықты деректер, бұзушылықтарды сипаттау және олардың себептері, қысқаша өмірбаяндары мен «арнайы» адамдардың жетістіктері, психологиялық композицияны қарау (адамның өзі қалай сезінеді, әлемді қалай көреді, қандай қиындықтар туындаса, оған қандай көмек қажет), танымал ғылым және әдістемелік әдебиеттер тізімі, интернет ресурстары, көркем фильмдер, осы ауруға шалдыққан адамдар туралы кітаптар, мүгедектер және т.б.).

Түрлі әдістерді кешенді қолдану тек білім беру ұйымдарының білім беру кеңістігінде инклюзивтік мәдениетті дамытуға, арнайы білім беру қажеттіліктері бар адамдарға төзімділік қарым-қатынаста болуына ықпал етеді.

Ұйымның білім беру ортасы Білім алушылардың әртүрлі білім беру мүмкіндіктеріне сәйкес келуі керек. Оқу - бұл әлеуметтік процесс, бұл топтық әрекет. Мектеп кеңістігіне жаңа көзқараспен қоса, инклюзивтік білім беру ортасын құру мектептегі адамдардың мәдени құрылымын және қарым-қатынастарын талдауды қажет етеді. Осындай орта тек ата-аналармен тығыз қарым-қатынаста, оқу үрдісіндегі барлық қатысушыларды тығыз қарым-қатынаста жасай алады.

Мұндай ортада адамдар инклюзивті қоғамда тек «арнайы» ғана емес, сондай-ақ ең әдеттегі, бақылайтын *этикетпен* ғана емес, баламен және баланың мүддесі үшін өзгеруге дайын болуы керек:

o *Алдымен, адам.*

Ерекше қажеттіліктері бар адамдар ең алдымен адамдар екендігін ұмытпауымыз керек. Олар барлық адамдар сияқты бірдей құқықтар мен қажеттіліктерге ие - отбасында өмір сүру, үйрену, достасуы, естілуі. Мұндай адамдар туралы сөйлескенде немесе олармен және олардың жақын адамдарымен сөйлескенде есіңізде болсын. «Алғашқы адам» принципі адамға, оның жеке қасиеттеріне, қажеттіліктеріне, мүдделеріне ғана назар аударуымыз керек.

Диагнозынан (соқыр, саңырау, аутистикалық, опоративтік және т.б.) бастап мүгедектігі бар адамдарды шақыру дұрыс емес. «Көру қабілеті бұзылған адам», «Даун синдромымен ауыратын бала», «аутизммен ауыратын адамдар» деп айту дұрыс.

2. *Жаныңда болыңыз.*

Адамдардың ерекшеліктерін жақсы түсіну үшін оларға ерекше қажеттіліктерге ие адамдар (балалар мен ересектер) үйреніп, ойнап, демалуға және басқа адамдармен сөйлескенде жандарыңызда өмір сүруіңіз керек. Барлық адамдар отбасымен өмір сүруге, достарымен және құрдастарымен араласып,

қоғамдық орындарға (кафелер, мейрамханалар, қоғамдық көліктер) бару, балабақша мен мектептегі басқа балалармен танысу құқығына ие.

Әртүрлі балалар кафеде, ойын алаңында, балабақшада және мектепте бірге болуы керек. Ересектер жұмыс орындарына, күнделікті өмірге және бос уақытқа тең қол жеткізуі керек.

3. Даму ерекшеліктері туралы ақпаратты оқшауламаңыз.

Мүмкіндіктері бар адамдар қоғамнан ұзақ уақыт оқшауланған. Оларды мектепте, дүкенде, ойын алаңында, мұражайда, саябақта, қоғамдық көлікте және т.б. көре алмадық. Сондықтан көптеген адамдар мұндай адамдармен қалай сөйлесуге болатынын білмейді. Кейбіреулеріміз бір нәрсені дұрыс істемеуден қорқып, сондықтан бір жаққа кетуді қалайды. Ақпараттың жетіспеушілігі келіспеушілікті тудырады.

Қазіргі әлемде кез-келген ақпаратты табуға болады. Арнайы білім беру қажеттіліктеріне және өз құқықтарын қорғауға, адамдар мен олардың отбасыларына көмек көрсететін ұйымдар өз білімін бөлісуге қуанышты болады.

4. Байланыс тілі әртүрлі болуы мүмкін.

Әлемде адамдар түрлі тілдерде (орыс, ағылшын, француз және т.б.) сөйлейтініне таңғалмаймыз, тілдердің алуан түрлілігі біздің өміріміздің және әлемдік мәдениеттің табиғи компоненті болып табылады. Сонымен қатар, ауызша сөйлеу - жалғыз қарым-қатынас формасы емес, біз әртүрлі байланыс жүйелерін пайдаланамыз: біз хаттар мен хабарлар жазамыз, қимылдар арқылы сөйлесеміз.

Арнайы білім беру қажеттіліктері бар адамдар қимылдарды, кескіндерді (суреттерді, пиктограммаларды, арнайы таңбаларды) және коммуникативтік құрылғыларын пайдалана алады. Бұл оларға өздерінің тілектерін, пікірін білдіруге және басқалардың сұрақтарына жауап беруге көмектеседі.

Барлық байланыс әдістеріне құрметпен қарауға лайық. Адамның қалай қарым-қатынас жасайтынын және қарым-қатынас жолын құрметтеуге тырысыңыз.

5. Ересек адамға ересек адам болып қараңыз.

«Өмірлік сипаттамалары бар адам өз өмірінің кішкентай баласы болып қала береді» - миф. Әркім өз пікірін білдіруге құқылы, оны құрметтеп, оны тыңдау керек.

Үшінші тұлғаның адам туралы айтуы дұрыс емес (мысалы, ата-анасына ұнауы мүмкін немесе ұнатпайтыны туралы сұрау). Өзіңізден сұраңыз. Мүгедектігі бар адаммен сөйлескенде, оны тікелей ұстаушы емес, тікелей хабарласыңыз.

Балалар мен ересектерге ерекше білім беру қажеттіліктерімен кішкентай балалар ретінде қарау дұрыс емес. Нормализация қағидаты дегеніміз, адамның мүдделері мен қызметі оның бұзылуына қарамастан, оның жасына сәйкес келуі тиіс дегенді білдіреді.

6. Мүгедектігі бар адамдарға сау адамға қарағандай көңіл аударыңыз.

Қолын алыңыз, өзіңзді таныстырыңыз. Егер сіз көру қабілеті нашар адаммен байланыссаңыз, алдымен өзіңзді таныстырыңыз. Егер сіз есту қабілеті

нашар адаммен сөйлессеңіз, дауыстап емес, сөйлеу кезінде қимылмен назар аударған дұрыс және қолыңызбен немесе тағаммен ауызды жаппаңыз. Есту құралы дыбысты күшейтеді, бірақ оны анықтай алмайды. Егер сіз мүгедектік арбада отырған немесе басқа арнайы мүгедектік құрылғыда отырған адаммен кездесуге сөйлесетін болсаңыз, жүзіңізді оның жүзі деңгейінде ұстауға тырысыңыз, жоғарыдан төменге қарап сөйлесу дұрыс болмайды.

7. Сөйлеу ерекшеліктерін есепке алыңыз.

Егер сіз сөйлесу қиындықтарымен ауыратын адаммен сөйлесесеңіз - шыдамды және мұқият болыңыз, ойды үзбей, түзетпей, адамға толық ойын айтуға мүмкіндік беріңіз .

Қажет болса, сұрақтар қойыңыз, бірақ қысқа жауаптар болуы үшін оларды тұжырымдау керек. Түсінбегеніңізді қайтадан сұраған дұрыс. Тым жылдам немесе тым көп сөйлеменіз. Сөйлеуіңізді қимылдармен бірге жеткізіңіз, қажет болса суреттерді немесе жазбаша сөздерді және сөз тіркестерін пайдаланыңыз. Кейде адамдар естуден гөрі көрнекі ақпаратты жақсы қабылдайды.

8. Кез-келген мінез-құлықтың себебі бар.

Кейбір адамдарға өз сезімдерін білдіру және реттеу қиындық тудырады. Мінез-құлқының себебін түсінуге тырысыңыз және оны қалпына келтіруге уақыт беріңіз. Агрессивтілік мүгедектігі бар адам үшін міндетті емес. Қажет болса, сабырлы және көмек көрсетуге дайын екендігіңізді көрсетіңіз. Егер мүгедектігі бар адамға көмек көрсетсеңіз, ұсынысыңыз қабылданғанша күтіңіз.

9. Даму ерекшеліктері үшін дұрыс сөздер.

Аутизм, Даун синдромы, Церебральды сал ауруы даму ерекшеліктері. Олар ауырып қалмайды, емделе алмайды, олар жұқтырыла алмайды. Сондықтан оларды «ауру» деп атауға болмайды, ал бұл диагнозы бар адамдар «ауру» емес.

Даму мүмкіндіктері шектеулі болудан «зардап шегу» туындауы мүмкін емес- ауруға немесе аурудан, реніштен, жалғыздықтан және әділетсіздіктен зардап шегеді. Бала немесе ересек адам даму мүмкіндіктері шектеулі болудан «зардап шегпейді», өмір сүреді.

10. Баланың ата-аналары - ең алдымен адамдар.

Ерекше қажеттіліктері бар балалар - бұл жаза емес, крест емес, өмір бойы ерлік. Даму мүмкіндіктері шектеулі адамдар мен олардың ата-аналарына мейірім мен сыпайылық қажет емес. Оларға көмек пен қолдау қажет болуы мүмкін, бірақ бұл олардың сүйіспеншілікке, өмірден ләззат алуға және олардың ләззат ете алмайтынын білдірмейді.

Инклюзивті білім беру педагогикалық құбылыс ретінде қоғам үшін аса маңызды жаңа білімге, тұжырымдамаларға, идеяларға, жаңа педагогикалық құндылықтарға, педагогикалық қызметтің әдістеріне, мұғалімнің кәсіби және шығармашылық мәдениетін игеру және аудару механизміне әсер етеді [36].

Бұқаралық білім беру мекемелерінің оқытушылары ЕБҚ бар балаларға педагогикалық қолдау көрсетеді, олардың оқу ортасын ұйымдастырушылар. Мұғалімнің кәсіби қызметінің жаңа шарттары - білім беру интеграциясы үшін

жағдай (инклюзивті білім) - болашақ мұғалімдердің арнайы (арнайы) білімдерін, дағдыларын, құзыреттіліктерін, интегралды тұлғалық қасиеттерін қалыптастырудың мазмұны мен формаларын анықтау қажеттілігін анықтайды, бір жағынан оқу процесінің сапасын қамтамасыз етеді және екінші жағынан - табысты кәсібиді іске асыру. Оқу үрдісінің барлық қатысушыларымен тиімді педагогикалық өзара әрекеттесуді ұйымдастыруға мүмкіндік беретін кәсіптік және педагогикалық мәдениеттің қалыптасқан инклюзивті аспектісі бар мұғалім жаңа ойлауды қалыптастыру міндетін анық түрде айқындайды.

ЕБҚ бар балалармен жұмыс жасайтын мұғалім олардың қызметін реттеудің жоғары деңгейіне ие болуы керек, стресстік жағдайларда өздерін бақылап, тез өзгереді және өзгеретін жағдайларға сенімді және шешім қабылдауға тиіс. Ол өзінің арсеналында теріс эмоцияларға, релаксация дағдыларына, өзін-өзі бақылауға, күрделі, күтпеген жағдайларға бейімделуге қабілеттілікке дағдылануы керек. Мұғалімнің өзін-өзі бақылауы, теңгерімі және эмоционалды тұрақтылығы балалар арасындағы, балалар мен мұғалім арасындағы қақтығыстарды болдырмауға мүмкіндік береді. Осының барлығы білім беру үдерісін дұрыс ұйымдастыру үшін ерекше маңызды болады, онда маңызды рөл атқарады, онда қорғаныс режимін құру маңызды рөл атқарады, ол ЕБҚ бар баланың жүйке жүйесін сақтайды және оның шектен тыс шаршаудан және қайта қозудан қорғайды.

Инклюзивті білім беру ортасында баламен өзара әрекеттесу жоғары кәсібилік, креативтілік, арнайы педагогика мен психология білімдерін меңгеруді, оларды стандартты емес жағдайларда қолдану қабілетін талап етеді. ЕБҚ-мен балалармен жұмыс жасайтын мұғалімдердің психологиялық дайындығын қалыптастыруға кедергі жасайтын басты кедергі - білім беру процесінің басқа қатысушыларына инклюзивті білімге зиян келуден қорықу, стереотиптер, мұғалімнің кәсіби мүмкіндіктері туралы белгісіздік және өзгеріссіздік.

Осылайша, психологиялық қолдаудың жекелеген түрлерімен шешуді талап ететін басым міндет ЕБҚ бар балалар үшін инклюзивті білім беруді енгізу бойынша мұғалімдердің кәсіби және жеке дайындығын қалыптастыру мәселесі болып табылады.

Жеке қасиеттері	Кәсіби қасиеттер
Позитивтілік	Кәсібилік
Жауапкершілік	Шығармашылық
Өнегелік	Құзыреттілік
Альтруизм	Жауаптылық
Төзімділік	Талапшылдық
Мейірімділік	Эрудиция
Қайырымдылық	Әлеуметтілік

Эмпатия Адамзатты сүю Эмоционалдық Дұрыс Ізгі ниет	Білімділік Байқампаздық
--	----------------------------

Инклюзивті білім берудің мұғаліміне тағы қандай талаптар қойылуы мүмкін? *Негізгі критерийлер:*

1. Басқа мамандармен психологиялық, медициналық және педагогикалық консультациялар шеңберінде өзара әрекеттесуге дайындық. Мамандардың құжаттамасын (психологтар, патологтар, логопедтер және т.б.) оқып білу мүмкіндігі. Басқа мамандармен бірге балаларды жеке дамыту бағдарламаларын жасау мүмкіндігі.

2. түзету-дамыту жұмыстарын жүргізуге мүмкіндік беретін арнайы әдістерді игеру. Баланың динамикасын қадағалау мүмкіндігі.

3. Балалар командасына қабылданбағандарды қорғау мүмкіндігі.

4. Білім беру бағдарламаларын психологиялық-педагогикалық қолдауды жүзеге асыру (психолог және басқа мамандармен бірге).

5. Психологиялық диагностиканың қарапайым әдістерін меңгеру, оқушылардың жас ерекшеліктерін және психологты қоса, баланың жеке қасиеттерін бақылау. Білім алушының жеке басының психологиялық-педагогикалық сипаттамаларын (портретін) құрастыру қабілеті (психолог және басқа мамандармен бірге).

6. Білім алушылардың жеке және жас ерекшеліктерін ескере отырып, жеке даму бағдарламаларын әзірлеу және іске асыру мүмкіндігі.

Бірақ, инклюзивті мәдениетті қалыптастыру бойынша жұмыс жасағанда, елеулі проблемаларды анықтауға болады, мысалы:

- Арнайы білім алу қажеттілігі бар балалар, мектептегі оқушылар назар аударады, сондықтан олар өздерінің ерекше мәртебесін теріс пайдалануға кірісе алады, бұл олардың талаптарын азайтуға мүмкіндік береді.

- Көптеген ата-аналар өздерін «ерекше» балаға үздік мұғалімдер, логопедтер, сөйлеу патологтары және басқа мамандардан талап етуді талап етеді.

- ЕБҚ балаларының ата-аналары өте осал, олардың көпшілігі өз проблемалары мен қиындықтары туралы сөйлесгісі келмейді. Көптеген ата-аналар психикалық және соматикалық бұзылулардан зардап шегеді. Олардың көпшілігімен мектептің әкімшілігінің өкілдері үшін де, мектеп мұғалімдері, сынып мұғалімдері мен мамандар үшін де сенімді қарым-қатынас орнату қиын болады.

Инклюзивтік мәдениетті қалыптастыру және жалпы білім беру ұйымдарында Білім алушытер мен мұғалімдер арасында «ерекше» баланы қабылдауға дайындық туралы айта отырып, біз ЕБҚ бар балаларды тәрбиелеу туралы пікірлерді зерттеу мақсатында жасырын сауалнама жүргізуді ұсынамыз:

1) Сіз күнделікті өмірде ерекше қажеттіліктері бар балалармен кездестіңіз ба?

2) Сіздің ойыңызша, ерекше білім беру мұқтажы бар балаларды қай жерде оқыту керек ?

3) Арнайы білім беру қажеттіліктері бар балалар қандай категорияда ең үлкен қиындық тудырды?

4) Сіз сабақ беретін сыныпта арнайы білім алу қажеттілігі бар балаланың болғанына қалай қарайсыз?

5) Арнайы білім алу қажеттілігі бар балаңыз сіздің сыныпта оқитынына қалай қарайсыз?

6) Сіздің пікіріңізше, ЕБҚ бар баланың жалпы білім беретін мектептің тұрақты сыныбында оқитынын жаман емес?

7) ЕБҚ бар баланың орта мектептің жалпы сыныптарында оқығанын жақсы деп ойлайсыз ба?

Білім беру ұйымдары жүргізген зерттеулер нәтижесі сауалнамаға қатысушылардың көпшілігі (88%) оқуда арнайы қажеттілігі бар балалармен өз қызметінде кездескен. Респонденттердің көпшілігі (53% және 32%) бұл санаттағы балалар арнайы ұйымдарда және сыныптарда оқу керек деп есептейді. Анықталған жайт көпшілігі инклюзивті білім берудің негізгі қағидаларын түсінбейтінін және біз әлі де болса оқуда арнайы қажеттілігі бар балаларды оқытуға қатысты ескі көзқарасты ұстанатынымызды көрсетеді. Алайда педагогтердің 51% және 59% сәйкесінше балалардың мектепте оқуына оң пікір білдірді, 31 % педагог бұл сұраққа жауап беруге қиналған, 23% оқушылар «Маған бәрібір» деп жауап берген. Педагогтердің пікірінше, жұмыс істеуде аса қиындық тудыратын балалар санаты: зияткерлік/ақыл-ой бұзылысы бар балалар (71%), көру қабілетінде ақауы бар (43%), есту қабілетінде ақауы бар (34%).

54% сауалнамаға қатысушылар оқуда арнайы қажеттілігі бар бала басқа балалармен бірге оқитын болса, оның еш кедергісі болмайды деп есептейді. 15% оқуда арнайы қажеттілігі бар балалар бүкіл сыныптың оқуын тежейді деп санайды. Көпшілік балалар оқуда арнайы қажеттілігі бар сыныптасына оқуда, бейімделуіне көмектесуге дайын екендігін айтады және «дос табуына көмектесемін», «қолымнан келгенше көмек беремін» деген жауаптарды таңдаған. Алайда оқушылардың 7% бұдан ешқандай жақсылық күтпейді.

Қорытынды: жалпы алғанда білім беру ұйымдарындағы балалар мен педагогтер оқуда ерекше қажеттілігі бар балаларды қабылдауға дайын. Алайда, егер педагогтер осындай балалармен жұмыс жасаған болса, өзінің көпжылдық еңбекөтілінде ерекше қажеттілігі бар балаларды оқытуда және тәрбиелеуде проблемаларға кездескен болса, олар қандай проблемалар туындауы мүмкін екенін түсінеді. Балалар бұл проблемалармен бетпе—бет кездеспегендіктен терең ойланбады, дегенмен олардың көпшілігі қарым-қатынасқа түсуге әзір және қарсылық білдіруге қарағанда қабылдауға дайын екенін көрсетеді.

Инклюзивті білім беру ортасында жұмыс істеу педагогтің кәсіби құзыреттілігінің толеранттылық және эмпатия компоненттерін дамытуды көздейді.

Педагогикалық толеранттылық көпқабатты құрылымға ие, оны дамытуға болады және педагогтің кәсіби позициясын айқындайды. Педагогке тәжірибесі мен қызметінің ерекшелігі қандай болса да «ерекше» балаға қатысты интолеранттылық кедергіні жою аса күрделі мәселе болып табылады.

Педагогикалық интолеранттылық педагогтің ашулану және жек көрушілік, жаугершілік сияқты кенеттен пайда болатын эмоциялық сезімдер арқылы көрініс табады. Сонымен қатар, педагогтің әс-әрекетінде балаға қатысты қорқыту, негативті вербальды және ввербальды емес қарым-қатынас және т.б. орын алады. Аталған жайттар ерекше қажеттілігі бар балалармен жұмыс жасау ерекше кәсіби және жеке дайындықтың қажет екендігін, соның ішінде ең алдымен толеранттылықты қалыптастыру өзектілігін көрсетеді.

Толеранттылық – басқа адамдардың көзқарасы мен іс-әрекетін мойындау және сыйлау ғана емес, ол «басқа адамдарды» мойындау және сыйлау. Осы мағынада педагогикалық толеранттылықты педагогтің баланың бойында басқа құндылықтар, көзқарастың, ойлау логикасының, мінез-құлықтың және сырт келбеттің және жалпы жеке дара ерекшелігін мойындау, қабылдау қабілетімен айқындалады.

Мұғалімдер арасында толеранттылық пен эмпатияның ерекшеліктерін анықтау үшін келесі әдістерді қолдануды ұсынамыз:

а) коммуникативтік төзімділікті анықтау әдісі (В.В. Бойко);

б) А. Мехрабиан (Н. Эпштейннің модификацияланған) әзірлеген «Эмпатикалық үрдістер» эмоционалдық сауалнамасы.

Толеранттылықты қалыптастыру үшін ең қолайлы жағдай оқушылар кең ауқымды адамдарға өздерінің жеке көзқарасын көрсете алатын әлеуметтік маңызы бар сыныптан тыс бірлескен қызмет болып табылады. Осы мақсатта мазмұны адамдар арасындағы моральдық қатынастарды қалыптастыруға ықпал ететін сыныптық және сыныптан тыс жұмыстардың барлық түрлері пайдаланылуы мүмкін.

Толеранттылыққа тәрбиелеудің әдістері.

Дәстүрлі түрде, тәрбиелеу әдісі анықталған тәрбие сапасын дамыту мақсатында адамның маңызды салаларына әсер ету тәсілі ретінде қарастырылады. Синергистикалық көзқарасқа сүйене отырып, тәрбие әдістері мен өзін-өзі тәрбиелеудің әдістерін біз бір мәнді мәнмәтінде қарастыруымыз керек. Толеранттылыққа тәрбиелеу әдістері – балаларға басқа адамдарды түсінуге және олардың жеке әрекеттеріне, мінез-құлықтарына түсінуге дайындығын қалыптастыру жолдары.

Зияткерлік салаға әсер еткенде, ең алдымен, *сендіру әдісі* қолданылады. *Сендіру әдісі* арқылы толеранттық мінез-құлықтың қажеттілігін дәлелдер ұсынылады. Тәрбие үдерісінде сендіру әдісі ретінде түрлі әдеби шығармалардан алынған үзінділер, тарихи ұқсастықтар, інжілдік әңгімелер,

аңыздар, метафоралар және сөздерді қолдану арқылы әртүрлі формалармен жүзеге асырылады.

Өзін-өзі сендіру – өзін-өзі тәрбиелеу әдісі сендіру әдісіне сәйкес келеді. Бұл кезде бала саналы түрде, өз бетімен қандай да бір әлеуметтік проблеманың шешімін табуға қатысты өзінің көзқарасын қалыптастырады.

Баланың эмоциялық саласына ықпал ету әдісі оның өз эмоциясын басқаруға, нақты сезімдерді басқаруды үйретуге, өзінің эмоциялық жағдайын және оны туындатып тұрған себептерін түсінуге қажетті дағдыларды қалыптастыруды көздейді.

Баланың эмоциялық сферасына ықпал ету әдісі *көндіру* болып табылады.

Көндіру дегеніміз қандай да бір ақпаратты қиындықсыз түйсіну мен қабылдауға мүмкіндік беретін сөздік немесе образдық психологиялық ықпал. Көндіру әдісі тақпақ, музыкалық туынды, құран сүрелері, атақты адамдардың сөздері, ұрандарды жаттау және оны әртүрлі шараларда ұрандау арқылы іске асады.

Мотивациялық салаға ықпал етін әдістеріне *уәждеу* жатады. Бұл әдісті қолдану кезінде ең алдымен, балалардың толеранттық әрекеттерін және толеранттық тұжырымдарын құптау және мадақтау туралы сөз болады. Уәждеу әртүрлі нұсқада жүзеге асады. Мысалы оның бір түрі ретінде, бала егер өзінің мінез-құлқын позитивті жаққа өзгерткен кезде құптау ишарасын, құптау фразаларын жатқызуға болады.

Мінез-құлықты түзету әдістері. Түзету әдісі бала өзінің басқа адамдарға қатысты мінез-құлқын өзгертуге бағытталған жағдай құруға бағытталған. Алайда түзету өзін-өзі түзетусіз мүмкін емес. Идеалға сүйене отырып, мысалы, бала өзінің мінез-құлқын, іс-әрекетін өзгертетін жағдайлар жиі кездеседі және бұл жағдайда өзін-өзі реттеу деп айтуға болады.

Білім алушылардың толеранттылықтың қалыптасу деңгейін диагностикалау. Бұл диагностика аясында ең алдымен баланы қалыпты, дәстүрлі зерттеу жұмыстары жүргізіледі: оның отбасы, өмір салты, қарым-қатынас ортасы. Әсіресе оның қазіргі балалық шағын, оның қызығушылығын зерттеу әрбір оқушының даму динамикасы (қызығушылығы мен хоббиі, оның «заманауи адам», мода, сленг, эстрада туралы түсінігі) сияқты өте өзекті болып табылады. Диагностиканы жүргізу оның әрекетін, проблемалық дискуссия, рөлдік ойындар, топтық рефлексия кезіндегі эмоциялық жағдайын бақылау немесе оқушының іс-әрекетінің нәтижесін талдау, сауалнама алу арқылы жүзеге асады. Осыған орай, балалардың өмірлік тәжірибесі, оны ұйымдастыруы – педагогтің өзінің де тәрбиеленушілердің де толеранттылық тәжірибесін байытуға бағытталған міндеттерді іске асыруға мүмкіндік беретін негізгі алаң болып табылады. Мұғалім қандай да бір пікірлерді қабылдамауы мүмкін, алайда біріншіден - сол пікірді есту, білу, екіншіден – өзге пікірлерге құрметпен қарау, өзінің пікірінің болуы мен оны айта білуі керек. Осылардың ара-жігін түсінген мұғалім ғана балаларға сыныптан тыс қоршаған ортаны, олардың өміріндегі белсенді әлеуметтік саланың күрделілігін, жаңалықты көре

білу, туындаған проблемалардың себебін түсінуге және осы проблемаға қатысты өзінің оңтайлы әрекетін анықтауға көмектесе алады.

Толеранттылықты тәрбиелеудегі мектеп пен ата-ананың байланысы.

Ата-аналар балалардың алғашқы және негізгі тәрбиелеушілері болып табылатындықтан егер олар педагогтердің одақтасы болмаса баланың бойында толеранттылықты, тіпті басқа да кез келген қасиетті қалыптастыру мүмкін емес.

Толеранттылық тәжірибені меңгеруде ата-ананың, туысқандардың жеке мысалы маңызды рөл атқарады. Ең алдымен, отбасындағы қарым-қатынас атмосферасы, ата-аналардың, туысқандар, балалар арасындағы қарым-қатынас стилі баланың бойында толеранттылықты қалыптасуындағы ықпалы маңызды болып келеді.

Сонымен қатар, мектептегі бірдеңгейлі жауапты мамандар арасындағы, яғни педагогтердің бір-бірімен қарым-қатынасының да мәні ерекше. Алайда бірдей статусқа ие бола отырып педагогтер әртүрлі болады, олардың әрқайсысы мұғалімнің қызметін және рөлін әртүрлі түсінеді және олардың ұстаным, көзқарастары бір біріне ұқсамайды, мінез-құлықтары, өмірлік тәжірибелері, менталитеті де әртүрлі болып келеді. Бұның барлығы кәсіби және адами толеранттылықтың мәнін өзектендіре түседі. Аталмыш жағдайда педагогикалық мәселелерді шешуде ортақ келісімге келу аса маңызды, алайда педагогтер арасында болатын кикілжіңдерге балаларды араластырмау қажет, тіпті олар бұл жағдайлар куәлерге де, оқушыларға да психологикалық травма болатыны сөзсіз. Қандай қиын және күрделі болса да мұғалімдер үшін пайдалы және міндетті шара ол – қоршаған ортамен шынайы қарым-қатынасына байланысты өзіндік талдау, рефлексия жасау, өзінің әрекеті мен ойларына шынайы баға беру.

Пәндік негіздердің бірі болатын әлеуметтік мәдени өзара әрекеттестікті ұйымдастыруға мүмкіндік беретін, толеранттылық шекарасын кеңейтуге ықпал ететін, оқу және оқудан тыс балалардың іс-әрекетін құратын қолайлы орта құрылатын үдерістердің қатарына:

- психологиялық ағартушылық, яғни тақырыптық педкеңестер, мұғалімдермен жүргізілетін психологиялық-педагогикалық семинарлар, отбасында тиімді әрі сындарлы қарым-қатынас жасау амалдарын, балалардың жас ерекшелігі және жағымды коммуникация дағдыларын дамыту мәселелері талқыланатын ата-аналар жиналыстары. Педагог-психологтарға арналған «Толеранттылық мінез-құлықты қалыптастыру бойынша тәжірибелік жұмыстардағы ойын технологиялары» атты шебер-сыныптар беріледі.

Оқушылар мен педагогикалық қауымдастық үшін

– «Толеранттылық заманауи жағдайдағы жеке тұлғаның өмірлік ұстанымының негізі ретінде» атты психологиялық тренинг элементтері кіріктірілген ашық сабақтар, «Біз бәріміз әртүрліміз» (тренинг элементтерімен рөлдік ойын), «Толерантты жеке тұлға» (тренинг элементі кіріктірілген дискуссия), (Толеранттылық – адамның ерекше құндылығы), «Психологиялық сағаттар», «Сындарлы қарым-қатынас психологиясы», «Ашуды қалай басқаруға болады?» атты тренинг элементі кіріктірілген сабақтар (құрбыларымен, ата-

аналарымен және мұғалімдермен кикілжіңсіз қарым-қатынас жасау дағдыларын қалыптастыру), сындарлы қарым-қатынас құруға қатысты оқу үдерісінің барлық мүшелеріне жеке кеңестер беру (оқушыларға, мұғалімдерге, әкімшілік мүшелеріне).

Проблеманы шешу жолдары.

Бұл проблемаларды бір реттік шаралар, акциялар, теориялық білімдік курстар арқылы шешу мүмкін емес екенлігі айтпаса да түсінікті. Баланың жас ерекшелігін және оның мүмкіндігін ескере отырып оған сәйкес келетін, оның өзіне білу, түсінуге ғана емес, сондай-ақ сезінуге мүмкіндік беретін әдістер мен техникаларды қолдана отырып мақсатты жүйелі жүргізілетін жұмыс қажет.

Толеранттық мінез-құлықты қалыптастыру мектептегі атмосфераға, мұғалімдер мен оқушылар арасындағы демократиялық және сыйластық қарым-қатынас деңгейіне, балалардың бір-бірімен қарым-қатынасын анықтайтын құндылықтарға тікелей байланысты болады.

Бұл мәселені шешу үшін мұғалімдерді әрбір сабақта, әрбір үзілісте орын алатын коммуникация жасау шеберлігіне оқыту үдерісінің жалпыортақ, пәннің сыртындағы түсініктің болуы жеткіліксіз. Мұғалімді нақты бір жағдайды өзінің өн бойынан өткізе отырып оның жеке сезімдері мен білімін байланыстыруға мүмкіндік беретін, мінез-құлық дағдыларын және сезімдерді қалыптастыруға бағытталған әдістеме және тәсілдермен жабдықтау қажет.

Ата-аналармен, балалармен мақсатты түрде толеранттылықты қалыптастыруға бағытталған жұмыстар нәтиже береді, егер педагог ата-аналарға және балаларға қатысты өзінің сыйлау, құрмет көрсету және толеранттылық қарым-қатынас жасай отырып үлгі болатын болса.

Толеранттылықтың қалыптастауы – педагогтің «жжылдам жаны мен жүрегін істен шығаруға әкелетін» кәсіби драма болып табылады. Әрине бұл жағдайда көп дүркін осы драманың құрбаны педагог жұмыс жасайтын балалар болады.

Сонымен, толеранттылық адамдар арасындағы, тұлғаралық қарым-қатынастың әртүрлі қырлары енетін көпқырлы түсінік. Осыға орай жас ұрпақты бойында толеранттылықты қалыптастыру жұмыстары да көпқырлы, жан-жақты болуы керек.

Толеранттылық проблемасы ата-аналар үшін де, мұғалімдер үшін де ортақ болып табылады. Отбасы көпжағдайда мектепке көмектесе алады. Алайда керісінше, көп жағдайда осы ата-аналар жаугершілік, антипатия, керағарлықтың ұшқынын жағады. Балалар ата-аналардың бағасы бойына, ойына сіңіреді, басқа адамдарға байланысты негативті қарым-қатынасы қабылдайды. Қазіргі жағдай көрсетіп отырғандай үлкендердің жаугершілік қарым-қатынас балаларға да жұғатыны белгілі.

Осыған байланысты педагог оқушылардың ата-аналарымен мақсатты түрде балалардың бойында қарым-қатынас жасау мәдениетін тәрбиелеудің маңыздылығы туралы түсіндірме жұмыстарын жүргізгені абзал. Ата-аналар мен оқушылар бірге қатысатын өзара талқылаулар ұйымдастыру да маңызды. Егер

балаланың ата-анасының бойында толеранттылық қасиеттер қалыптаспаған болса, баланың бойында оны қалыптастыру қиынға соғады.

Педагог ата-аналарды қайта тәрбиелей алмайтыны сөзсіз, ата-аналардың балаларымен өзара қарым-қатынасына ықпал ете алады, олардың балаларына деген және басқа адамдармен арнайы жұмыстарды өткізу кезіндегі қарым-қатынасына өзгерістер енгізуі мүмкін. Сондықтан ата-аналармен насихаттау жұмыстарын жүргізу мұғалімнің жұмысында маңызды орынға ие және ата-аналарға арналған «Өз балаңа көмектес» дәрістері, ата-аналар жиналыстарына, жеке және топтық кеңестерге, тренингтік сабақтарға қатысу, жаднамаларды тарату, қабырға газеттерін безендіру, бұқаралық ақпарат құралдарына, Интернет желісіне жарияланымдарды жариялау арқылы жүзеге асырылады. Педагогикалық ағартудың бұл формалары ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларға төзімді қарым-қатынасты қалыптастыруға, олармен қарым-қатынасты дұрыс ұйымдастыруға көмектеседі. Педагогтар мен ата-аналардың өзара іс-қимылының негізінде өзара сенім мен құрмет, өзара қолдау мен көмек, бір-біріне қатысты шыдамдылық пен шыдамдылық принциптері жатуға тиіс.

Педагогтардың ата-аналармен балалардың төзімділігін қалыптастыру бойынша жұмысы отбасының, ата-аналардың ерекшеліктерін, ең алдымен отбасылық қарым-қатынасты ескере отырып жүргізіледі. Жеке тұлғаны түсіну үшін ол тәрбиеленіп жатқан жақын әлеуметтік ортаны білу өте маңызды. Сондықтан, үйде, отбасында бала мектеппен салыстырғанда, тәрбиелеу жағдайында басқа жағдайларда, сондықтан мектеп мұғалімінің міндеті оқушының ата-аналарына мектепте басталған тәрбие желісін жалғастыруға көмектесу болып табылады. Егер ата-аналар көмекшілерін тапса, педагог өз міндеттерін табысты орындайды [37].

Мұғалім оқушы отбасымен танысуды әртүрлі формада, мысалы, ата-аналарға арналған шағын сауалнамадан бастай алады. Оның көмегімен оқушының отбасы тұратын әлеуметтік – тұрмыстық жағдайлары туралы және ата-аналардың осы бағыттағы міндеттерін, отбасылық тәрбиенің мақсаттарын және олардың күш-жігерін түсінуі туралы мәліметтер алуға болады. Сауалнама ата-аналарды балаға деген қарым-қатынас туралы ойлануға және отбасылық тәрбиедегі қателіктерді анықтауға итермелейді. Сауалнама нәтижесі негізінде оқушының ата-анасымен әңгімелесу үшін сұрақтар анықталады.

Мектепте ата-аналарға арналған "Менің балам" шығармалар конкурсы өткізілуі мүмкін, оған қатысу ересектердің өз баласына қызығушылығын көрсетеді, ал шығарма мазмұны өз балаларының ата-аналары қалай қабылдайтынын, көретінін көрсетеді, олар үшін не маңызды екенін көрсетеді.

Ата-аналар сұрауының нәтижелерін балалардың ұқсас сұрақтарына пікірмен және жауаптармен салыстыру пайдалы. Бастауыш сынып оқушылары үшін "Менің отбасым" немесе "Біздің отбасымызда демалыс күні" тақырыбына сурет салуды немесе шығарма жазуды ұсынуға болады».

Балаларды тәрбиелеудегі, отбасылық қарым-қатынастардағы, ата-аналардың мінез-құлқындағы проблемаларды анықтау ата-аналарға арнайы

білім беруді ұйымдастыруға, оларды толерантты қарым-қатынас дағдыларына үйретуге мүмкіндік береді. Балалардың төзімділігін тәрбиелеу мәселелері бойынша ата-аналарға психологиялық-педагогикалық ағарту:

- балалардың жас және жеке ерекшеліктерін есепке алу;
- балалардың төзімділігіне тәрбиелеу нысандары мен ата-аналардың ағарту тақырыптарының өзара байланысы, сәйкестігі;
- балалардың төзімділігін тәрбиелеудегі мәселелерді анықтау және ата-аналарды ағарту тақырыбын анықтау кезінде оларды есепке алу; және келесі мәселелерді қамтиды:
- "төзімділік" ұғымының мәні, оның негізгі сипаттамалары мен көріністері;
- төзімділік түрлері;
- балалардың төзімділігін қалыптастыруға әсер ететін факторлар;
- отбасындағы қарым-қатынас балалардың төзімділігін тәрбиелеу факторы ретінде;

- балалардың төзімділігін тәрбиелеу әдістері;
- ата-аналардың балалардың төзімділігін тәрбиелеудегі үлгісі;
Ата-аналармен сабақтардың және әңгімелесудің үлгілік тақырыптары:

- "Бала өміріндегі қарым-қатынастың рөлі»
- "Балаларда қақтығыстардың пайда болу себептері»
- "Балаларды қалай сөйлесуге үйрету керек?»
- "Баланы басқа адамдарды түсінуге қалай үйрету керек?»
- "Балаларда ұқыптылық пен ұқыптылықты тәрбиелеу"»
- "Балалар арасындағы отбасылық қарым-қатынас этикасы"»
- "Адамдарға төзімділікке тәрбиелеу"»

Пікірталасқа арналған сұрақтар (балалар мен ата-аналардың өзара келісімі кезінде бірлесіп қатысуы мүмкін):

- Адамдармен қарым-қатынаста төзімділік деген не?
- Шыдамдылық шегі бар ма? Ол немен (қайда)?
- Өзіңіз болу керек пе?
- Қандай билік ету болып табылады.
- Қақтығыссыз өмір сүру мүмкін бе?

Талқылау үшін мүмкін жағдаяттар:

1. Сіздің балаңыз оның досының ата-анасы оған қалаған нәрселерді сатып алатынын айтады. Сіздің жауабыңыз?

2. Сіздің балаңыз сыныптасын ұрды:

- а) оны ренжітіп көрген;
- б) қыз баланы қорлаған;
- в) үнемі сыныптастарымен мазалайды, ол әлсіз және т. б.

Сіздің іс-әрекетіңіз.

Жағдайды сынып, мектеп ұжымының өмірінен есімдерін көрсетпестен алған дұрыс. Балалар мен ата-аналар арасындағы өзара сыйластық, сезімталдық пен ілтипатты қалыптастыру, отбасында қолайлы жағдай жасау үшін сынып жетекшісіне келесі жұмысты жүргізген жөн:

1. Балалардың өз ата-аналарына құрметпен қарауды тәрбиелеу үшін жағдай жасау:

- мерекелермен, туған күнімен құттықтауларды ұйымдастыру (ата-аналарға сыйлықтар, тосын сыйлар дайындау);

- тақырыбы өзінің жақындары, отбасы туралы әңгімемен байланысты шығармалар жүргізу ("Менің отбасым", "Менің ата-анам қалай еңбек етеді", "Менің шежірем" және т. б.);

- өз мамандығы, қызығушылығы, өзекті мәселеге көзқарасы туралы ата-аналармен шығармашылық кездесулер;

- ата-аналардың еңбек нәтижелерінің көрмелерін ұйымдастыру;

2. Ата-аналармен отбасында қолайлы жағдай жасау бойынша жұмыс:

- ата-аналарды отбасында қарым-қатынасты дамытатын дәстүрлермен таныстыру (отбасылық мерекелерді өткізу, бір-біріне тосын сый дайындау, отбасының әрбір мүшесінің маңызды оқиғаларымен құттықтау, ата-аналар мен балалар арасындағы міндеттерді бөлу);

- отбасында оң қарым-қатынасты қалыптастыру тәжірибесін насихаттау, отбасындағы балаға қолайлы жағдайды қамтамасыз ететін ата-аналарды мақұлдау.

3. Ата-аналар мен балалардың бірлескен қызметін ұйымдастыру:

- мектепте және сыныпта отбасылық конкурстарды ұйымдастыру - "Спорттық жанұя", "Ұйымшыл отбасы", "Оқырман отбасы", отбасылық газеттер конкурсы және т. б.;

- ата-аналар мен балалардың бірлескен шығармашылық нәтижелерін ұсыну, отбасындағы қызығушылықтар туралы әңгіме ("Біздің қызығушылықтар әлемі", отбасылық жұмыстар көрмесін ұйымдастыру);

- бірлескен іс-шараларды өткізу (туристік жорықтар, еңбек істері, кабинетті безендіру, жинау, экскурсиялар және т. б.);

- іс-шараларды дайындау кезінде шығармашылық отбасылық тапсырмаларды орындау (көрнекілікті безендіру, сөз сөйлеу, жобаны ұсыну және т. б.);

- оқу пәндері бойынша отбасылық тапсырмаларды орындау (есеп жүргізу; бақылауды сипаттау; тәжірибе жүргізу; Үйге арналған тұрмыстық заттарды дайындауға тапсырыс беру, оны дайындау жобасын әзірлеу, осы жобаны іске асыру және бірлескен еңбек нәтижелерін ұсыну; сұрақ және т. б. бойынша хабарлама дайындау).

4. «Отбасылық мерекелерді» өткізу.

5. Клуб типтес қызығушылықтары бойынша бірлескен бірлестіктер құру.

Педагогтар, оқушылар мен ата-аналардың бірлескен қызметін ұйымдастыруда балалар мен ата-аналар арасындағы қарым-қатынасты зерттеу және реттеу жақсы. Егер педагог өзі ата-аналар мен балаларға толерантты және құрметпен қараудың үлгісі болса, отбасымен адамгершілік қарым-қатынас үлгісін көрсеткен жағдайда, ата-аналармен толеранттылықты қалыптастыру бойынша мақсатты жұмыс жүргізу нәтиже бере алады.

Ұстаздарға төзімділікке тәрбиелеу жұмыстарына көмектесетін нақты ұсыныстар.

1. Өз шәкірттерімізге күнделікті қарым-қатынастың қауіптілігі туралы және бұл ерекше қажеттіліктері бар балаларды қалай және неге кемсіте алатынын айтып беріңізші. Олар адамдарға деген қарым - қатынас сіздің тарапыңыздан қайырымдылыққа емес, қарапайым әділдік деп ойлауға көмектесіңіз.

2. Барлық оқушылардың қажеттіліктеріне қалай жауап бере алатындығын ойлаңыз. Мысалы, біреу ауырып қалса, оған қоңырау шалыңыз немесе электрондық пошта жазыңыз.

3. Барлық балаларды, тіпті ерекше қажеттіліктері бар балаларды бір-біріне көмектесуге итермелеңіз. Кейбір оқушылар өздеріне не істеу көмектеседі басқа. Біреу, мысалы, біреу оның күртесін ұстап тұру үшін қажет болуы мүмкін. Көмек фактісінің өзі маңызды, ал үлкен немесе кішкентай-маңызды емес.

4. Оқушыларға басқалармен жұмыс істейтін және оларға мадақтау немесе Алғыс айту туралы ойсыз көмектесетін адамдар туралы айтыңыз. Мысалы полицейлер, дәрігерлер, өрт сөндірушілер, әлеуметтік қызметкерлер, адвокаттар, мұғалімдер, ата-аналар болуы мүмкін. Өзара көмек мәдениеті сынып мәдениетінің бір бөлігі болуы керек.

5. Әрбір оқушының жеке тұлға ретінде қабылдану ұстанымын сақтай отырып, жағымсыз мінез-құлықты қабылдамаңыз. Кейбір балаларға үнемі көңіл қажет болмауы мүмкін. Басқаша, керісінше, назар қажет, өйткені олар қорғалмаған сезінеді. Сіз балаларда және кейбір ересектерде жағымсыз мінез-құлықтың қандай түрін білесіз. Оны оқушының ерекше қажеттіліктері бар немесе жоқ екеніне қарамастан, ережелер аясында бағалау қажет. Алайда, кейбір белгілі бір оқушының мінез-құлқы оның ерекше жағдайына байланысты нормаларға сәйкес келмеуі мүмкін. Сол сияқты өзін нашар сезінетін немесе жақсы таңғы асқа мүмкіндігі жоқ немесе қолайсыз отбасылық атмосферада өсетін оқушыларға қатысты. Мүмкін, егер сіз әр адамның жеке қажеттіліктерін қабылдағыңыз келсе, бір оқушыдан екіншісінен кем күтуге тура келеді. Сіз балалардың оларға әртүрлі тапсырмалар беретіндігіне қарсы емес екенін және олардан әртүрлі нәтижелер күтетінінзді байқайсыз, егер сіз неге осылай түсетінінзді түсіндірсеңіз. Ашықтық пен адалдық сияқты теріс реакцияны ештеңе де баса алмайды.

Ең бастысы, осы әлемде, біздің қоғамда, біздің елімізде ерекше білім алу қажеттіліктері бар балалардың бағасы өзгереді. Ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларға бүгінде арнайы ұйымдарда білім алу міндетті емес, керісінше, неғұрлым сапалы білім алу және олар белгілі бір жағдайларда қарапайым мектепте өмір сүруге жақсы бейімделе алады. Дені сау балаларға бұл төзімділік пен жауапкершілікті дамытуға мүмкіндік береді.

"Ерекше" балаларды "қарапайым" қабылдаудың басымдылығы сынып жетекшісінің, мұғалімдердің ұстанымына байланысты болады. Педагог пен сынып жетекшісі ерекше баланы оның нақты оқу мүмкіндіктеріне, мінез-

құлқындағы ерекшеліктерге, психикалық және дене денсаулығының жай-күйіне қарамастан қабылдауға дайын болуы тиіс.

Ерекше білім беру қажеттілігі бар бала білім беру ұйымын еркін таңдау мүмкіндігіне ие болатынын ескере отырып, әрбір мұғалімге оның кәсіби құзыреттілігінің құрамдас бөлігі ретінде инклюзивтік құзыреттіліктің қалыптасуының белгілі бір деңгейіне ие болу қажет.

Педагогтардың инклюзивті құзыреттілігі арнайы кәсіби құзыреттілік деңгейіне жатады. Бұл оқушылардың әртүрлі білім беру қажеттіліктерін ескере отырып және ерекше білім беру қажеттіліктері бар баланы білім беру ұйымының ортасына қосуды және оның дамуы мен өзін-өзі дамытуына жағдай жасауды қамтамасыз ете отырып, мұғалімдердің инклюзивті білім беру үдерісінде кәсіби функцияларды жүзеге асыру қабілетін негіздейтін интегративті жеке білім беру [37].

Мұғалімнің инклюзивтік құзыреттілігінің құрылымына негізгі мазмұндық (уәждемелік, когнитивтік, рефлексивтік) және негізгі операциялық құзыреттіліктер кіреді, олар мұғалімнің инклюзивтік құзыреттілігінің құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады.

Уәждемелік құзыреттілік қалыпты дамып келе жатқан құрдастарының ортасына ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларды енгізу жағдайында педагогикалық қызметті жүзеге асыруға терең жеке мүдделілікпен, оң бағыттылықпен сипатталады, уәждер жиынтығы (әлеуметтік, танымдық, кәсіби, тұлғалық даму және өзін-өзі бекіту, жеке әл-ауқаты және т.б.). Уәждемелік құзыреттілік инклюзивті оқытудың мақсаттары мен міндеттеріне барабар құндылықтар, қажеттіліктер, уәждер жиынтығы негізінде өзін белгілі бір кәсіптік іс-әрекеттерді орындауға уәждемелеу қабілеті ретінде айқындалады.

Бұл құзыреттілік үшін ең маңыздысы мұғалім тұлғасының бағыты болып табылады. Бұл, біріншіден, тұлғаның жалпы гуманистік бағыты, екіншіден, әртүрлі білім беру қажеттіліктері бар балаларға инклюзивті білім беру жағдайында кәсіби қызметті жүзеге асыруға оң бағыт, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды сәтті әлеуметтендіру үшін инклюзивті білім берудің маңыздылығын түсіну, оның гуманистік әлеуетін терең ұғыну.

Когнитивтік құзыреттілік инклюзивті білім беруді жүзеге асыру үшін қажетті білім жүйесі мен танымдық іс-әрекет тәжірибесі негізінде педагогикалық ойлау қабілеті, инклюзивті білім берудің теориялық және практикалық міндеттерін шешу үшін маңызды ақпаратты қабылдау, санада қайта өңдеу, жадта сақтау және қажетті уақытта қайта шығару қабілеті ретінде анықталады.

Осы негізгі құзыреттіліктің негізінде арнайы білім беру қызметі саласындағы инновациялық интеграциялық процестердің ғылыми кәсіптік-педагогикалық білімі; жеке тұлғаның даму негіздері; оқыту мен тәрбиелеудің педагогикалық және психологиялық негіздері; қалыпты жағдайдағы оқушылардың және ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушылардың анатомиялық-физиологиялық, жас ерекшелік, психологиялық және жеке ерекшеліктері; тәрбиеленушілердің өзін-өзі дамыту процесін педагогикалық

басқару негіздері; қоғам мен адамның дамуында бұзылулары бар өзара іс-қимылының негізгі заңдылықтары жатыр.

Мұғалімнің инклюзивтік құзыреттілігінің *рефлексивті* компоненті инклюзивті білім беруді дайындау және жүзеге асыру жағдайында қызмет рефлексиясына қабілеттілігінде көрінетін рефлексивті құзыреттілікті қамтиды.

Мұғалімнің инклюзивтік құзыреттілігінің *операциялық* компоненті педагогикалық процесте нақты кәсіби міндеттерді орындау қабілеті ретінде айқындалатын операциялық құзыреттіліктерді қамтиды және инклюзивті білім беруді табысты жүзеге асыру, туындайтын педагогикалық жағдайларды шешу, педагогикалық міндеттерді дербес және ұтқыр шешу, іздестіру-зерттеу қызметін жүзеге асыру үшін қажетті педагогикалық қызметтің игерілген тәсілдері мен тәжірибесін білдіреді.

Инклюзивті құзыреттіліктің функционалдық саласы операциялық негізгі құзыреттер жүйесімен берілген, бұл ретте әрбір операциялық құзыреттілік өз құрамында негізгі мазмұндық құзыреттіліктің толық циклін қамтиды:

✓ диагностикалық – инклюзивті білім беру жағдайында оқушылар ұжымының даму деңгейіне дұрыс диагноз қою қабілеті, жекелеген оқушылардың тұлғалық дамуы, оқытылуы мен тәрбиелілігі, жалпы және оның жекелеген кезеңдерінде педагогикалық процестің жағдайы;

✓ прогностикалық – инклюзивті білім беру жағдайында сол немесе өзге педагогикалық іс-әрекеттердің нәтижелерін алдын ала болжау мүмкіндігі;

✓ конструктивтік – диагностика деректеріне барабар мақсаттар (жалпы, сондай-ақ жеке) қою және оқушылардың әртүрлі білім алу қажеттіліктерін ескере отырып, өзінің педагогикалық іс-әрекетін сауатты жоспарлау, оқытудың формаларымен, әдістерімен және құралдарымен түрлендіру арқылы инклюзивтік білім беру жағдайында педагогикалық іс-әрекетті қалыптастыру қабілеті;

✓ ұйымдастырушылық – инклюзивті білім беру жағдайында педагогикалық қызметті ұйымдастыру қабілеті, кәсіби қызметте жеке тәсілді шығармашылықпен қолдану (мысалы, жеке білім беру бағыты бойынша оқыту);

✓ коммуникативтік – инклюзивті білім беруді тиімді жүзеге асыруға ықпал ететін педагогикалық процесс субъектілерімен конструктивті қарым-қатынас орнату қабілеті;

✓ технологиялық – әртүрлі білім беру қажеттіліктері және дамуында әртүрлі бұзылу түрлері бар балаларға арналған инклюзивті білім беру әдістемелері мен технологияларын жүзеге асыру қабілеті;

✓ коррекциялық – аралық және қорытынды диагностика нәтижелерін ескере отырып, педагогикалық процестің барысын кез келген кезеңде түзету қабілеті;

✓ зерттеушілік - педагогикалық құбылыстарды зерттеу, талдау, тәжірибелік-эксперименттік жұмыс жүргізу қабілеті.

Мұғалімдердің инклюзивтік құзыреттілігін дамыту педагогикалық қызметті тиімді жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Кәсіби шеберлік мұғалімнің өз қызметінің стратегиялық мақсатын дәл түсінетінін, осылайша міндеттерді тұжырымдай отырып, осы мақсатты нақты жағдайларда көре алатындығын білдіреді. Мұғалім осындай міндеттерді шешу құралдарының кең спектрін біледі және қолда бар құралдардан қажетті құралдарды таңдай алады, сондай-ақ жаңаларын құра алады. Ол өзінің барлық іс-әрекеттерін кәсіби этикалық кодекс пен құндылықтардың жеке жүйесін басшылыққа ала отырып, белгілі бір құндылық шеңберінде жүзеге асырады. Ол өзінің барлық іс-әрекеттерін түсінікпен емес, саналы түрде, рефлексия және өз мүмкіндіктерін жетілдіре отырып жасайды. Және соңғысы: «кәсіби шебер өзінің кәсіби маман екенін біледі және бұл факті оның өзін-өзі құрметтеуінің мәні болып табылады» [38].

Тәрбие процесінде педагог: тәрбие жұмысының формалары мен әдістерін меңгеруге, оларды сабақта да, сыныптан тыс жұмыста да пайдалануға; қауіпсіз білім беру ортасын қамтамасыз ету үшін оқушылардың мінез-құлқын тиімді реттеуге; шығу тегіне, қабілетіне және сипатына қарамастан, оқушылардың дамуына ықпал ететін тәрбие мақсаттарын қоюға, оларға қол жеткізудің педагогикалық жолдарын үнемі іздеуге тиіс.

Жыл сайынғы тәрбие жұмысының жоспары ағартушылық қызметпен байланысты, оқушылардың, педагогтар мен ата-аналардың ерекше білім алу қажеттілігі бар балаларға адамгершілік қарым-қатынасын тәрбиелеуге бағытталған іс-шараларды («Жақсылық апталығы» іс-шаралар циклі, ізгілік, отбасы туралы сынып сағаттары, мониторингтік зерттеулер, сауалнамалар, инклюзивті білім беру мәселелері бойынша қоғамдық пікірді зерделеу мақсатында сауалнама жүргізу) қамтуы тиіс. Сондай-ақ, сыныптар мен мектептің оқу-тәрбие жұмысының жоспарына ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларға төзімді қарым-қатынасты қалыптастыру бойынша іс-шараларды енгізу қажет.

Ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларды әлеуметтендіру міндеті сынып жетекшілерінің қызметіндегі басым бағыттардың бірі болып табылады. Ол педагогтардың қолайлы әлеуметтік-мәдени дамыту ортасын құруға дайындығы, балалармен жұмыс жасаудың әртүрлі нысандары мен әдістерін олардың ерекшеліктері мен мүмкіндіктерін ескере отырып, икемді үйлестіру, мектеп педагогтарының, мамандардың, ата-аналардың тығыз өзара іс-қимылы сияқты жағдайларды бір мезгілде іске асыру кезінде шешілуі мүмкін. Балалардың бейімделуі және әдістері мен тәсілдерін дұрыс таңдау, ерте диагностика, баланы бақылау және жеке даму стратегияларын таңдау, балалардың қажеттіліктеріне сәйкес ортаны трансформациялау маңызды.

Педагогикалық іс-әрекет барысында басты міндеттердің бірі – балалар қызметі түрлерінің (коммуникативтік, еңбек, танымдық-зерттеу, жобалық, спорттық-сауықтыру, рухани-адамгершілік) көмегімен іс-әрекет тәсілі арқылы тәрбие жұмысы жүйесіне ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларды енгізу [8].

Бұл тәсіл инклюзивті мәдениетті қалыптастыру, ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларды әлеуметтендіруді қамтамасыз ету бойынша

балалармен тәрбие жұмысының әртүрлі формаларын кеңінен қолдануды білдіреді:

- пән мұғалімдерінің кейстік, блоктық-модульдік, жобалық және зерттеу жұмыстарын қолдануы,

- ата-аналарды тарта отырып, балалардың тікелей тәрбие қызметін ұйымдастыруда сынып жетекшілерінің жобалық қызметті пайдалануы («Менің шежірем», «Күйзелістен қалай құтылуға болады», «Біз ішетін су»),

- ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларды жаппай іс-шараларға (білім беру ұйымында өткізілетін мерекелер, ойын-сауық және т. б.) тарту (жаңа жылдық дискотека, Жеңіс күніне арналған конкурстар, «Жақсылық апталығы», «Мектепке кітап сыйла»),

- балалардың мектеп оқушыларының өзін-өзі басқаруына қатысуы («Мектеп президентін сайлау» жобасына, жоғары сынып оқушылары Кеңесінің отырыстарына, СӨС бойынша еріктілер бағдарламасына қатысу және т. б.),

- сабақтан тыс қызметке тарту (студияларға, қолданбалы және экологиялық бағыттағы үйірмелерге қатысу («Өнім мерекесі», «Ана Күні» және т.б.), қолдан бұйымдар жасау, қалалық, аудандық, СӨС бойынша конкурстарға қатысу).

Жалпы білім беретін мектепте инклюзивті оқытуды ұйымдастыра отырып, инклюзия – бұл ерекше білім беру қажеттілігі бар балалардың пайдасына дені сау балалардың құқықтарына қысым жасау емес, білім беру барлығы үшін нақты құқыққа айналғанда, мектепті дамытудың келесі сатысы екенін есте сақтау керек.

Білім беру ұйымдары оқушыларының инклюзивтік мәдениетін қалыптастыру.

Жалпы білім беретін мектептерге инклюзивті білім беруді енгізудің табыстылығы көп жағдайда білім беру процесі субъектілерінің оқытудың жаңа жүйесін қабылдауға дайын болуына байланысты. Бұл ретте, олардың жалпы білім беру жүйесінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың өздеріне қалай қарайтыны және ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың қандай орын алатыны маңызды.

Инклюзиясы бар жалпы ізгілік идеясын мойындай отырып, соған қарамастан, қатысушылардың ешқайсысына зиян келтірмеу үшін барлығына білім беру жолындағы әрбір қадамды мұқият ойластырып, бұл мәселеге ұтымды қарау маңызды.

Инклюзивтік мәдениетті құру деп біз мектеп қауымдастығын құруды түсінеміз, онда әркім оған мектепте мейірімді қарайтынын сезінеді. Ерекше білім беру қажеттілігі бар балалар, олардың дені сау құрдастары, педагогикалық құрам, ата-аналар инклюзивті жүйенің қатысушылары болады.

Оқушылар бір-біріне көмектеседі. Оқушылар мен мұғалімдер бір-біріне құрметпен қарайды. Мектепте инклюзивті құндылықтар қабылданған. Барлық оқушыларды бірдей бағалайды. Мектептің барлық оқушыларынан жоғары жетістіктер күтіледі. Мектеп қызметкерлері, оқушылар және ата-аналар инклюзияның идеологиясын бірдей түсінеді. Мұғалімдер оқу жолындағы

кедергілерді жеңуге және барлық оқушылардың мектеп өмірінің барлық аспектілеріне толық қатысуына ұмтылады.

Оқушылар арасындағы айырмашылықтар – оқу процесінде қолданылатын ресурс ретінде қабылданады. Оқушылар арасындағы әртүрлілікке қолдау көрсетіледі. Мектеп қызметі шығу тегі, тәжірибесі, үлгерімі әртүрлі және денсаулығы бұзылған оқушылардың оқу мен мектеп өміріне толық қатысуын қамтамасыз етуге бағытталған. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушылар түрлі қызығушылықтары, білімі мен дағдылары бар тұлға ретінде қабылданады.

Бұл үшін, ең алдымен, барлық білім беру процесіне қатысушылар негізгі қағидаттарды қабылдауы қажет:

- Адамның құндылығы оның қабілеттері мен жетістіктеріне байланысты емес;
- Әрбір адам сезінуге және ойлауға қабілетті;
- Әр адам қарым-қатынас жасауға және естілуге құқылы;
- Барлық адамдар бір-біріне мұқтаж;
- Шынайы білім тек нақты қарым-қатынас контекстінде жүзеге асырылуы мүмкін;
- Барлық адамдар құрдастардың қолдауын және достығын қажет етеді;
- Барлық білім алушылар үшін прогреске қол жеткізу жасай алмайтын ісінен гөрі жасай алатынында;
- Әртүрлілік адам өмірінің барлық жақтарын күшейтеді.

Инклюзивті мәдениетті қалыптастыру бойынша міндеттерді шешу үшін технологиялық тізбекті орындау қажет:

- инклюзивті мәдениет бойынша білім алу,
- құндылық қарым-қатынасты қалыптастыру,
- бірлескен қызмет тәжірибесін алу,
- бар шындыққа оң көзқарас.

Дегенмен бұл тізбекті ауру балалар да, сау балалар өтуі керек.

Инклюзивтік мәдениет бойынша білім алу, құндылық қарым-қатынасты қалыптастыру үшін дәрістер, әңгімелер, сынып сағаттары циклі өткізілуі мүмкін. Мұндай жұмыстың мақсаты оқушылардың назарын мүгедек адамдардың проблемаларына аудару, оқушылардың адамгершілік қасиеттерін дамыту болуы тиіс. Балаларға ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдар өте ерікті, күшті және өмірдің көптеген салаларында жоғары нәтижелерге қол жеткізе алатынын көрсету қажет. Жақсы дамып келе жатқан балалар үшін инклюзивті мәдениетпен танысу, олардың құндылықты қарым-қатынасын дамыту өте маңызды, өйткені оларға ұқсамайтын құрдастарымен кездесу күрделі шок пен дүниетанымдық дағдарысқа әкелуі мүмкін.

Бірлескен қызмет тәжірибесін алу үшін әлеуметтік акциялар, жобалар өткізу, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен хат алмасуды ұйымдастыру, еріктілер қозғалысын және т.б. ұйымдастыру сияқты мектеп іс-шараларына «кәдімгі» мектеп оқушылары мен ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды бірлесіп дайындауға болады.

Бірлескен іс-әрекет тәжірибесін алу – балаларды оқытудың қуатты әлеуметтік құралы. Бірлескен жұмыс балаларға (тек қана «қарапайым» оқушыларға ғана емес, сонымен қатар ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға да) іштей және тіпті сырттай өзгеруге көмектеседі. Әлеуметтік құзыреттілік, құрдастарымен өзара іс-қимыл жасаудың әлеуметтік тәжірибесін алу, проблемаларды шешу дағдылары, тәуелсіздік, өзін-өзі бақылау сияқты маңызды дағдыларды дамыту жүреді. Осындай жұмысқа ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды белсенді түрде енгізу оларға қоршаған ортаның бейнесін толық көрсетуге, әлеуметтік байланыстар аясын кеңейтуге мүмкіндік береді. Одан әрі өмірде оларға қарым-қатынас жасау, өзара іс-қимыл жасау және кез келген қызметке қосылу оңай болады [39].

Инклюзивті білім беруге көшумен, әрине, оқушылар ұжымының рөлі айтарлықтай артады. Оқушылар ұжымы ерекше білім беру қажеттілігі бар бала үшін әлеуметтік тәжірибе алуға мүмкіндік беретін әлеуметтік орта болуы үшін:

- біріншіден, сынып ұжымын күшейту – барлық оқушылар ұжым немесе топ мүшелері болуы тиіс, олар мектеп өміріне басқалармен бірге қатыса алады;
- екіншіден, әркім сынып ұжымына өз қабілетіне қарай өз үлесін қосуы керек;
- үшіншіден, демократиялылықты арттыру – әркім естілуі тиіс және барлық оқушылар мен олардың жақын адамдары өз мүдделерін білдіру және ықпал ету мүмкіндігіне ие болуы тиіс;
- төртіншіден, әркім білім және әлеуметтік мағынада жақсы білім алуы тиіс.

Оқушылар ұжымында тұлғааралық қарым-қатынасты қалыптастыру процесі ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларды қоғамға әлеуметтендіру мен ықпалдастыруды қамтамасыз ету құралдарының бірі болып табылады және инклюзивті оқытудың негізгі міндеті болып табылады. Дені сау балалардың ерекше білім беру қажеттіліктері бар құрдастарымен қарым-қатынасы мен өзара іс-қимылы инклюзивті білім берудің табысты болуын қамтамасыз ететін маңызды фактор болып табылады.

Сонымен қатар, барлық балалар үшін инклюзияның барлық артықшылықтарына қарамастан, бүгінде білім беру процесіне қатысушылардың барлығы ерекше білім беру қажеттілігі бар баланы қабылдай алмайды. Бұл дайын болмаушылықтың тек материалдық-техникалық себептері ғана емес, сонымен қатар психологиялық, моральдық - этикалық себептері де бар. Қазіргі уақытта тиісті мамандарды оқытуға көп көңіл бөлінуде, ерекше балалармен және олардың ата-аналарымен жұмыс жүргізілуде, ал дені сау балалар осы процеске тартылмаған, бұл проблемалар мен қиындықтардың тұтас кешенін туындататынын атап өту керек.

Осылайша, инклюзивті ортаны ұйымдастырмас бұрын білім беру процесінің барлық қатысушыларын оған дайындау қажет. Ең алдымен, жұмысты дені сау балаларда ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қабылдау қабілетін қалыптастырудан бастау керек.

Дені сау балалармен ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды

қабылдауды қалыптастыру бойынша жұмысқа тренинг элементтерін қосуға болады.

Сабақтардың құрылымын бірнеше негізгі блоктар түрінде құру қисынды:

1. ақпараттық (инклюзивтік білім беру дегеніміз не, оның негізгі принциптері, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың ерекшеліктері, ықтимал қиындықтар мен проблемалар және т.б. түсіндіретін) және заңнамалық (жалпы балалардың құқықтары және мүгедектердің құқықтары туралы, атап айтқанда, балалардың білім алуға тең қол жеткізу құқығын қамтамасыз ететін қазақстандық және халықаралық заңнама туралы ақпарат) блоктардан тұратын *ағартушылық*;

2. *психологиялық*, ол:

- коммуникативтік мәдениетті арттыру – дені сау оқушыларға коммуникация құралдарын меңгеруге көмек көрсетуді;

- тиімді, оның ішінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен қарым-қатынас жасау үшін қажетті бірқатар әлеуметтік ұстанымдарды қалыптастыруды;

- дені сау оқушылардың конфликтологиялық құзыреттілігін қалыптастыру – эмоцияларды меңгеру, өз тілектері мен мүмкіндіктерін нақтылауды, ынтымақтастыққа, рефлексивті мәдениетке, күйзеліске төзімділікке, өзін-өзі реттеу мәдениетіне, сензитивтілікке, ашықтыққа және т.б. ұстанымды қалыптастыруды;

- тосқауылдармен және стереотиптермен жұмыс істеу – ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдар және мүгедектік проблемаларын шешу тәсілдері туралы үйреншікті түсініктерді қарастыруды; кедергілерді жою бойынша негізгі бағыттарды әзірлеуді; эмпатияны, толеранттылықты дамытуды;

- басқаны (ерекше білім беру қажеттілігі бар баланы) позитивті қабылдау ұстанымын қалыптастыруды болжайды.

Оқушылардың ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен оқуға дайындығын анықтау үшін әдістемелер пакетін ұсынамыз:

- Жеке басқыншылық пен жанжал диагностикасының әдістемесі (Е.П.Ильин, П.А.Ковалев);

- Эмпатикалық қабілеттерінің айқындылық дәрежесі (В.В.Бойко);

- Басқаларды қабылдау диагностикасының әдістемесі (Фейя шкаласы бойынша).

Қазіргі қазақстандық қоғамның ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларға қарым-қатынасын декларативті-толерантты, бірақ ынтымақсыз деп сипаттауға болады. Мәселе бүгінгі таңда қоғамның ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар мен олардың отбасыларына деген қарым-қатынас балалардың өздері және олардың ортасы белгілеген достық өлшемдеріне сәйкес келмейді.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға қатысты халықтың достығын арттыру бойынша негізгі міндеттер ретінде мыналарды атап көрсетуге болады:

– инклюзивті білім беру тәжірибесін кеңейту;

- бірлескен оқытудың табысты мысалдарын насихаттау;
- мүгедектерге қатысты теріс стереотиптерді бұзу.

Дамыған елдердің тәжірибесі көрсеткендей, ынтымақты қоғамды қалыптастыру – көп уақыт пен күш-жігерді талап ететін ұзақ мерзімді үздіксіз процесс.

Біздің азаматтарымыздың көпшілігіне ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға қатысты антықтастық танытуға кедергі келтіретін себептерді екі негізгі топқа бөлуге болады. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға қатысты достықты көрсету үшін *бірінші* кедергі – бұл халықтың менмендігі, тек мүмкіндігі шектеулі балаларға ғана емес, қоршаған ортаға салғырт қарау.

Достықты көрсетуге арналған *екінші* негізгі кедергі ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың оқшаулануы, олардың қоғаммен тұрақты емес өзара іс-қимылы және соның салдарынан ерекше білім беру қажеттілігі бар балалармен қарым-қатынас жасай алмауы болып табылады.

Ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларға достық қарым-қатынасты қалыптастыру бойынша бағыттардың бірі халықты осындай балалардың қажеттілігі туралы ақпараттандыру болуы мүмкін, сонымен қатар материалдық емес (ақша, киім, ойыншықтар және т.б.), соншалықты әлеуметтік (қарым-қатынас, сыйластық, зейінді көрсету және т.б.) [39].

Инклюзивтік сыныпта оң психологиялық климатты қалыптастыру мақсатында *жалпы білім беретін мектептердің 1-4 сынып оқушылары үшін толерантты тұлғаны қалыптастыру бойынша тренингті ұсынамыз* (1-қосымшаны қараңыз).

Бағдарлама негізгі мақсаты бастауыш сынып оқушыларын бір-біріне төзімді қарым-қатынас жасауға үйрету және түсіндіру, оларға қоршаған адамдардың айырмашылықтарын көрсету, құрметтеуге, осы айырмашылықтарды қабылдауға және шыдамды болуға үйрету болып табылатын сабақтар кешенін қамтиды. Толерантты мінез-құлықты қалыптастыру оқушылардың одан әрі оң дамуына ықпал етеді, олардың өз мүмкіндіктері мен перспективаларына деген сенімділігін арттырады.

Бағдарлама *мынадай* міндеттерді шешуге бағытталған:

- басқа адамдарға төзімді қарым-қатынасты қалыптастыру, бір-бірін сезу, көмекке мұқтаж адамдарға көмек көрсету қажеттілігін пысықтау;
- мәдени әртүрлілікті құрметтеуді дамыту;
- адамдардың мінез-құлқындағы айырмашылықтарға шыдамды қарым-қатынасты дамыту, «өзгеге» құндылықты қарым-қатынасты бойына сіңіру;
- достық туралы түсініктерді дамыту, бір-бірін қолдауға үйрету;
- басқаны өзін-өзі сияқты түсіну дағдысын қалыптастыру, «командада» жұмыс істеу қажеттілігі;
- оқушылардың өз сезімдерін білдіру тәсілдері туралы түсініктерін кеңейту, ынтымақтастық пен ұжымдық шығармашылық іскерліктерін қалыптастыру.

Негізгі әдістер: рөлдік ойын, психотехникалық ойындар, релаксация.

Бағдарламада 9 сабақ ұсынылған. Сабақтар оқушылар тобымен немесе

барлық сынып оқушыларымен өткізілуі мүмкін, ұзақтығы – аптасына 30-40 минут. Сабақтардың саны және олардың ішкі мазмұндық толықтырылуы контингенттің ерекшеліктерін ескере отырып өзгеруі, толықтырылуы мүмкін. Практикумның элементтері сабақта «психологиялық минут» ретінде барлық сыныппен де өткізілуі мүмкін.

Осылайша, мектепте оқушылар арасында инклюзивті мәдениетті қалыптастыру бойынша мақсатты жұмыстар жүргізу қажет. Жасөспірімдер ерекше назар аударуды талап етеді, себебі жасөспірімдер баланың жеке тұлғасы қалыптасатын неғұрлым күрделі кезең болып табылады. Жасөспірімдер жоғары сыншылдықпен, ұшқалақтықпен, келеңсіздікпен ерекшеленеді, бұл дені сау балалардың ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен тиімді өзара іс-қимылы үшін алғышарттар жасау және дені сау балалардың науқас балаларға толерантты қарым-қатынасын қалыптастыру және жалпы жасөспірімдердің инклюзивті мәдениетін қалыптастыру жолында үлкен кедергі болып табылады.

Жасөспірімдер жасы – адамның психоәлеуметтік дамуындағы маңызды кезең. Жасөспірім – бала емес, бірақ ересек те емес. Ол ересек өмірге белсенді түрде қосылады, өзінің бірегейлігін қалыптастырады, түрлі әлеуметтік талаптар мен рөлдерді меңгереді. Оның жаһандық өмірлік бағдары оның жалпы әлемге, өзіне және осы әлемдегі басқаларға қалай қарайтындығына байланысты.

Төзімділік пен сенім ұстанымы – болашақ ұрпақтың бейбітшілік пайдасына қарым-қатынасын қалыптастыру негізі. Мектепте төзімділік рухының тамырын жаю, қоғамның маңызды құндылығы ретінде оған деген қарым-қатынасты қалыптастыру – жер бетінде әлем мәдениетін дамытуға мектептегі білім берудің маңызды үлесі.

Жасөспірімдерде толеранттықты қалыптастыру бойынша тренингтер бағдарламасын ұсынамыз.

Жасөспірімдер үшін әзірленген тренингтер бағдарламасы – оқушыларды толеранттылық пен әлем мәдениеті рухында тәрбиелеудің психологиялық-педагогикалық бағдарламасының маңызды құрамдас бөлігі. Оның басты міндеттерінің бірі – «толеранттылық» ұғымын топтың әрбір қатысушысы үшін жақын және түсінікті ету.

Тренингтің мақсаты:

- Оқушыларды «толеранттылық» және «толерантты тұлға» ұғымдарымен, төзімділік пен төзбеушіліктің өлшемшарттары мен оның әлеуметтік көріністерімен таныстыру, адамдармен өзара іс-қимыл жасауда, сондай-ақ әртүрлі өмірлік салаларда толерантты мінез-құлықтың мәнін көрсету.

- «Мен» және «басқалар» қарым-қатынасы контекстінде төзімділік элементтері ретінде қиялын, эмпатияға, уайымдауға және тілектестікке қабілетін, сенімді, қадір-қасиетті және өзін-өзі тануды дамыту.

- Жоғары сынып оқушыларының өзін-өзі оң бағалауын қалыптастыру; жасөспірімдердің өз мүмкіндіктерін, қабілеттерін, жеке қасиеттерін сезінуі; қарым-қатынасты қандай тәсілдермен толерантты ету керектігін түсінуі.

Негізгі әдістер: рөлдік ойын, психотехникалық ойындар, релаксация.

Бағдарламада 7 сабақ ұсынылған. Сабақтар оқушылар тобымен немесе барлық сынып оқушыларымен өткізілуі мүмкін, ұзақтығы – аптасына 30-40 минут. Қажетті материалдар мен жабдықтар әрбір сабақта сипатталады.

Әр сабақ үш бөлімнен тұрады:

- Кіріспе бөлім: топқа қатысушыларды белсендендіруге, еркін, тілектес атмосфера құруға, ұйымшылдықты арттыруға ықпал ететін жаттығуларды қамтиды. Жүргізуші ұсынылған нұсқаларды пайдалана алады немесе қажет болса, әрбір нақты топтың ерекшеліктеріне байланысты ширату үшін жаттығуларды өз бетінше таңдай алады.

- Негізгі бөлім: сабақтың басты тақырыбын түсінуге және меңгеруге көмектесетін дәрістер, ойындар, жаттығулар, тапсырмалар кіреді.

- Бекіту, қорытынды: әр сабақтың соңында қатысушылар өз сезімдерімен, әсерлерімен, пікірлерімен бөлісіп, көңіл-күйлері туралы сөйлесе алатын уақыт қалдыру керек. Тренинг сценарийінде әр сабақты аяқтау үшін мазмұнға бағытталған үлгі сұрақтар келтірілген. Алайда, жүргізуші өз сұрақтарының нұсқаларын да ұсына алады, оның пікірінше, соңына дейін түсінікті болмаған немесе толық айтылмай қалған тұстарына ерекше көңіл бөлу керек.

Курс бағдарламасы бір тараптан берілгендей болуы мүмкін емес. Ол сыныптың дайындық деңгейіне, оның ерекшеліктеріне, ұжымдағы психологиялық климатқа байланысты өзгеруі мүмкін. Осы курс бойынша сабақтарды өткізу тек оқушылармен ынтымақтастық тұрғысынан ғана мүмкін болады, сондықтан курс бағдарламасының өзгеруі мұғалімнің өзіне (оның дайындығына, мүдделеріне, міндеттеріне) тікелей байланысты болады.

Осылайша, толеранттылықты қалыптастыру жөніндегі терминдер бағдарламасы мұғалімнің шығармашылығын болжайды.

Сабақ №1: кіріспе сабақ

Мақсаттары: қатысушылардың танысуы, топта достық және белсенді атмосфера құру.

Материалдар мен жабдық: топта жұмыс істеу қағидалары жазылған ватман, «Бинго» формулярлары, «Тілші марафоны» карточкалары, доп.

Сабақтың барысы:

1. Кіріспе бөлім

Жүргізуші мен оқушылар топта жұмыс істеудің негізгі қағидаларын қалыптастырады:

- Құпиялылық. Нақты қатысушыларға қатысты топта айтылған барлық нәрсе үшінші тұлғалардың игілігіне айналмауы тиіс.

- Топқа ерікті қатысу принципі. Топ мүшелері өзінің шешімі туралы жетекші мен барлық қатысушыларға алдын ала хабарлай отырып, қандай да бір жаттығуларға қатыспауы (жүргізуші оларды топ тарапынан болатын ықтимал қысымнан қорғауы тиіс) мүмкін.

- Мейірімді, ашық атмосфера. Қатысушылардың бір-біріне қатысты агрессивті әрекеттері мен сөздеріне жол берілмейді. Топ мүшелері өз сезімдері

туралы айта алады, бірақ басқалардың мінез-құлқы мен пікірлеріне баға бермеуі тиіс.

Қосымша топ өз ережелерін толықтыра алады. Ол үшін «миға шабуыл» әдісі қолданылады. Мыналарды:

а) жұмыс ережелерін символдар мен белгілерді пайдалана отырып, суреттерде сызбалық түрде баяндауды;

б) топтық жұмыс ережелерін өлең түрінде немесе

в) алдын ала жазылған дайындамада ережелерді қалай түсінетінін көрсетуді ұсынуға болады.

«Бинго» ойыны.

Ойыншылар формулярлар алады. Әрбір ойыншы сипаттамалардың біріне сәйкес келетін қатысушыны табады және оның қолын қажетті торға қоюды сұрайды. Көлденең, тігінен немесе диагоналі бойынша бес түрлі қолтаңба жинаған біріншісі: «Бинго!» деп айқай салу керек. Егер топ үлкен болса, онда ойынның жалғыз ережесі былай болады: «ойыншылар өз қолын бір формулярға бір реттен артық қоймауы керек». Екінші кезеңде ақпарат жүйеленеді және топтың «паспорты» немесе әрбір қатысушының портреті жасалады. Кейбір топ мүшелерінің сипаттамасын оқуға болады, ал қалған қатысушылар кім туралы әңгіме болып отырғанын табуға тырыссын.

«Бинго» сұрақ парағы

Кімнің көздері көгілдір?	Кім тағамды дәмді дайындайды?	Кім күн сайын газет оқиды?	Кім балмұздақ жақсы көреді?
Кім табиғатта демалысын табиғатта өткізгенді жақсы көреді?	Кімнің үйінде иті бар?	Теледидар қарағаннан гөрі кітап оқығанды ұнататын кім?	Кімнің аға(іні)-әпке(сіңлі)лері бар?
Кім ән салғанды ұнатады?	Кім мультфильмдер қарағанды ұнатады?	Кімнің мысығы бар?	Кім музыкалық аспапта ойнай алады?
Кім сиыр сауа алады?	Кім би билегенді ұнатады?	Кім қыста туған?	Кім Қара теңізде шомылды?

Сұрақтар әртүрлі бола береді, бірақ жаттығуға бөлінген уақытқа байланысты олардың саны шектеулі болуы мүмкін.

2. Негізгі бөлім

«Тілші марафоны» ойыны.

Жаттығуға қатысушыларға мынадай тақырыптар ұсынылады: сүйікті түс, музыка, спорт, кинофильмдер жанры, сүйікті жануарлар, өсімдіктер, арман, болашақ мамандық, жағымды адами қасиеттер, жағымсыз адами қасиеттер, хобби және т.б. Тақырыптарды жүргізуші алдын ала дайындай алады немесе

талқылау барысында топ ұсынуы да мүмкін.

Әр қатысушыға біраз уақыт тілші болу және ойынның барлық қатысушыларынан қандай да бір тақырыпқа сұхбат алу ұсынылады. Ол үшін әркімге өзіне арнап тақырып таңдау ұсынылады.

Топ мүшелері таңдалған тақырыпты өз карточкасына «Менің тақырыбым» жолына жазады, содан кейін әр қатысушыға жақындайды, тақырып бойынша сұрақ қояды, жауапты бланкіге жазады.

Бланкінің үлгісі

Менің тақырыбым: _____

Қатысушылардың есімдері:

Сұраққа жауап:

1.....

2..... және т.б. _____

Екінші кезеңде қатысушылар шеңберге отырғызылады және бір мезгілде топтың нақты мүшесі туралы мәліметтерді арнайы карточкаға жазып, алған сауалнамаларды сағат тілі бойынша бере бастайды. Нәтижесінде әр қатысушының портреті шығады.

Карточканың үлгі жобасы

Қатысушының есімі _____

Тақырыптардың тізімі (1-ші кезеңнің тақырыптары санамаланады)

1. Сүйікті түсі

2. Музыка

3. Спорт және т.б..

Бір қарағанда – таза механикалық жұмыс, бірақ әрбір қатысушымен толығырақ танысу.

Үшінші кезеңде топ мүшелерінің қысқаша сипаттамалары оқылады, ал қатысушылар кім туралы айтылып жатқанын табады.

3. Бекіту, қорытынды

«Комплименттер» ойыны

Жүргізуші қатысушыларға бір-біріне арналған комплименттер ойлап табуды ұсынады. Ол қатысушылардың біріне доп лақтырып, оған комплимент айтады. Мысалы:

«Дима, сен өте әділ адамсың» немесе «Катя, сенің шашың керемет». Допты қағып алған қатысушы оны өз комплиментін айтқысы келетін адамға лақтырады. Комплименттің әрбір қатысушыға айтылуын қадағалау маңызды.

Танысу қорытындысын шығару, қатысқандары үшін барлығына алғыс білдіру.

Сабақ №2: Толеранттық деген не?

Мақсаттары: оқушыларды «толеранттық» ұғымымен таныстыру, оқушылар арасындағы сыйластық қарым-қатынасты дамытуға ықпал ету.

Материалдар мен жабдықтар: геометриялық фигуралардың суреті, презентация, «Себет» жаттығуына арналған материалдар, ватман, қағаз, қарындаштар, қаламдар, А3 форматындағы қағаз парақтарында жазылған толеранттық анықтамалары, тақта, ватман парағы.

Сабақтың барысы:

1. Кіріспе бөлім

«Геометриялық фигуралар» ойыны

- Сонымен, сендердің алдарыңда бес фигура: шеңбер, шаршы, үшбұрыш, зигзаг, тіктөртбұрыш.

- Оларға мұқият қарап, өздеріңе ұнайтын фигураны таңдап, оны өздеріңнің парақшаларыңа салыңдар. Егер фигуралар менікі сияқты болмаса, қорқынышты емес, біз әр түрліміз, сондықтан біздің суреттеріміз де бір-біріне ұқсамауы мүмкін.

- Енді шеңберді таңдағандар қолдарыңды көтеріңдер, олар мейірімді және ашық, сезімтал, батыл.

- Кім шаршыны таңдады, олар ұйымдасқан, табанды және шешім қабылдауда жігерлі, еңбекқор.

- Үшбұрыш таңдағандар, олар көшбасшылар, шыдамсыз және тәуекелге бейім.

- Зигзагты кім таңдады, олар шығармашыл натуралар, арманшыл және бірбеткей, көңіл-күйі мен мінез-құлқы өзгермелі.

- Кім тіктөртбұрышты таңдады, олар өздеріңе, өз таңдауына сенімсіз, әлі күнге дейін өмірдегі орнын анықтамаған.

Міне, көрдіндер ме, барлығымыз әр түрлімін және бір планетада өмір сүріп жатырмыз. Сендердің барлықтарың әртүрлісіңдер және бұл сендердің ең үлкен құндылықтарың! Сендер әр түрлісіңдер, біреу кітап оқуды жақсы көреді, біреу спортпен шұғылданады, біреу итпен ойнайды, ал біреу гүл өсіреді, бірақ біз бірге болғанымыз өте жақсы.

2. Негізгі бөлім

XVIII-XIX ғасырлардың шегінде Францияда Талейран Перигор деген бір адам өмір сүріпті. Ол үкімет өзгерсе де, сыртқы істер министрі болып өзгеріссіз қалатындығымен ерекшеленеді. Ол көптеген салаларда дарынды адам болған, бірақ ең бастысы – айналасындағылардың көңіл-күйін ескере білген, оларға құрметпен қараған, сонымен бірге өз ұстанымдарын сақтаған, жағдайға көзді жауып бағынуды емес, оны басқаруға ұмтылған.

«Толеранттық» ұғымы осы адамның есімімен байланысты.

Толеранттық – бұл біздің әлем мәдениеттерінің, өзін-өзі көрсету формаларының және адамгершілік даралығын көрсету тәсілдерінің бай көптүрлілігін құрметтеу, қабылдау және дұрыс түсіну (16 қараша – Халықаралық толеранттық күні).

«Толеранттық деген не?» жаттығуы

Дайындық кезеңі: А3 форматты қағаздың қалың парақтарында төзімділікке анықтама жазу және оларды сабақ басталар алдында тақтаға немесе аудиторияға сырт жағынан қабырғаға бекіту

Жүргізуші қатысушыларды 3-4 адамнан топтарға бөледі. Әрбір топ «миға шабуыл» нәтижесінде төзімділіктің анықтамасын тұжырымдау керек. Қатысушылардан, олардың пікірінше, төзімділік мәні болып табылатынды осы анықтамаға қосуды сұраңыз. Анықтама қысқа және мағынасы кең болуы керек.

Талқылаудан кейін әр топтың өкілі барлық қатысушылардың ұйғарымынан туындаған анықтамамен таныстырады. Топтарда талқылау аяқталғаннан кейін әрбір анықтама тақтаға немесе үлкен ватман парағына жазылады. Топтар өз анықтамаларын ұсынғаннан кейін, жүргізуші алдын ала дайындалған анықтамаларды аудиторияға қарай «бетімен» бұрады. Қатысушылар осы анықтамалармен танысуға және оларға өз көзқарасын білдіруге мүмкіндік алады.

«Толеранттық» сөзі әртүрлі тілдерде бірдей мағынаға ие:

- испан тілінде ол өзінікінен өзгеше идеяларды немесе пікірлерді тану қабілетін білдіреді;

- француз тілінде – басқалардың сенен өзгеше ойлауы немесе әрекет етуі мүмкін деп жол беретін қарым-қатынас;

- ағылшын тілінде – шыдамды, мейірімді болуға дайындық;

- қытай тілінде – мүмкіндік беру, қабылдау, басқаларға қарым-қатынас бойынша кең пейілді болу;

- араб тілінде – кешірім, кең пейілділік, жұмсақтық, қайырымдылық, жанашырлық, мейірімділік, шыдамдылық, басқаларға пейілділік;

- орыс тілінде – бірдеңеге немесе біреуге шыдамдылық (ұстамды, шыдамды, тұрақты болу, бірдененің, біреудің бар болуын қабылдай білу) таныту қабілеті.

Әңгіме:

- Анықтамалардың қайсысы сендерге көбірек ұнайды? (Жауаптар).

- Неге, сендердің ойларыңша, әртүрлі елдерде анықтамалар әртүрлі? (Жауаптар).

- Бұл анықтамаларға не ортақ? (Жауаптар).

- Қазіргі уақытта толеранттылық неге соншалықты өзекті? (Жауаптар).

Талқылау барысында мына сәттерге назар аударыңдар:

- «Төзімділік» ұғымының көптеген жақтары бар.

- – Анықтамалардың әрқайсысы толеранттылықтың қандай да бір қырын анықтады.

«Акроөлең» жаттығуы.

Сынып топтарға бөлінеді, әр топқа қағаз парағы беріледі.

Парақта толеранттық сөзі тігінен жазылады, топқа сөздің әрбір әрпін «ашып көрсету» қажет, нәтижесіндеуғым туралы бірыңғай түсінік қалыптасады.

Мысалы:

Т - төзімділік

О - орындылық

Л - лайықтылық

Е - елдік

Р - риясыздық

А - ауызбіршілік

Н - нәтижелілік

Т - түсіністік
Т - табандылық
Ы - ынтымақтастық
Қ - құрмет

«Себет» жаттығуы

Жүргізуші түрлі ұсақ заттар салынған себетпен шеңбер бойымен өтеді. Қатысушылар себетке қарамай, бір заттан алады. Осыдан кейін жүргізуші әр қатысушыға ол алған зат пен толеранттық ұғымы арасындағы қандай да бір байланысты табуды ұсынады. Әңгімені бірінші болып ойыншық алған қатысушы бастайды, мысалы: «Маған доп түсті. Ол маған Жер шарын еске салады. Менің ойымша, толеранттық бүкіл әлемде таралуы тиіс».

«Толерантты қарым-қатынас қағидалары»

Оқушылар топ бойынша толерантты қарым-қатынас қағидаларын құрайды. Толерантты қарым-қатынас қағидалары:

1. Сұхбаттасушыны құрметтеу.
2. Басқалар айтқанды түсінуге тырысу.
3. Өз пікірінді әдепті қорғап қалу.
4. Үздік дәлелдерді ізде.
5. Әділ бол, басқаның дұрыстығын мойындауға дайын бол.
6. Басқалардың мүдделерін ескеруге тырыс.

«Даралықты бағалауды үйренеміз» жаттығуы

• Алғашқыда мұғалім оқушыларға әр адамның өзіндік ерекшеліктері бар екенін, әр адамның жеке даралығы бар екенін айтады. Әр адамның даралығын бағалауға болады және қажет.

• Мұғалім әр оқушыға өзінің басқа оқушылардан ерекшеленетін қандай да бір үш белгі туралы жазуды ұсынады (өз қадір-қасиетін, таланттарын, өмірлік ұстанымдарын және т.б. мойындау болуы мүмкін). Ақпарат поэтивті сипатта болуы тиіс.

• Оқушылар өз есімдерін жазып, тапсырманы орындайды. Жазбаларды жинап, оқып беретінін, ал қалған оқушылар сол немесе өзге тұжырымдардың авторы болып табылатындығын табатынын ескертеді.

• Мұғалім парақтарды жинайды және тағы да адамдар бір-біріне ұқсамайтынын атап өтеді: біз бір-бірімізге қызықты бола аламыз, проблемалардың стандартты емес шешімін таба аламыз, бір-бірімізге өзгерту мен оқуға импульс бере аламыз. Содан кейін мұғалім әр мәтінді оқиды, оқушылар табуға тырысады. Егер авторды таба алмаса, ол өзі аталуы тиіс.

3. Бекіту, қорытынды

Қорытынды шығару.

Сабактың рефлексиясы – «Толеранттық» ұғымы туралы сендер не білесіңдер? – Бұл ұғымды толеранттықтың қандай жақтары мен аспектілері едәуір көп сипаттайды?

Сабак №3: Қанишалықты мен толерантты тұлғамын

Мақсаты: оқушыларды толерантты тұлғаның негізгі сипаттарымен таныстыру, оқушыларға өз төзімділік дәрежесін бағалауға мүмкіндік беру.

Материалдар мен жабдықтар: Қағаз гүлдер, «Себет» жаттығуына арналған материалдар, қағаз, қаламдар, қарындаштар.

Сабақтың барысы:

1. Кіріспе бөлім

«Келіңдер, бір-бірімізге комплименттер айтайық» жаттығуы

Жаттығу нұсқалары:

- Қатысушылар ретсіз қозғалады, жүргізушінің белгісі бойынша олар тоқтайды және жанында тұрған балаға өзара комплименттер (сыртқы келбеті, жеке қасиеттері және т.б. бойынша) айтады. Жүргізушінің жаңа белгісі бойынша қозғалыс қайта басталады. Барлық қатысушылар өз аттарына комплименттер естігенге дейін жаттығу жалғаса береді.

- Әр қатысушы 5 қағаз гүлден алады. Гүлдерде комплименттер жазылады, гүлдер топтың кез келген бес мүшесіне қалауы бойынша тапсырылады. Осылай гүл шоқтары қалыптасады. Жетекшінің міндеті – топтың ешбір мүшесі гүлсіз қалмауын қадағалау.

2. Негізгі бөлім

«Себет» жаттығуы

Оқушыларға орман сыйының (саңырауқұлақтар, бүрлер, жидектер, гүлдер және т.б.) суреттері бар кез келген дайындамалар немесе жеке тұлғаның жағымды қасиеттері жазылған бірдей қағаз жолақтары беріледі. Жүргізуші шеңбер бойынша барлығын айналып өтіп, осы жапырақшаларды «себетке» жинайды. Содан кейін оларды тақтаға іледі (тұлғаның қайталанатын белгілері бөлек алынады).

«Толерантты тұлғаның қасиеттері» жаттығуы

Алынған тізімнен («Себет» жаттығуы) оқушылар толерантты тұлғаның (7-10) белгілерін бөліп алады. Содан кейін оларға бұл тізімді алдын ала дайындалған бланкідегі тізіммен салыстыру ұсынылады. Талқылау барысында тізім түзетіледі.

Толерантты тұлғаның қасиеттері:

Білуге құмарлық. Бірге уайымдау қабілеті. Басқаларға ынталы. Кішіпейілділік. Ізгілік. Тыңдай білу. Әзіл-оспақты түсіне білу. Қайырымдылық. Сенім. Өзін-өзі ұстай білу. Ізгі ниеттілік. Өзгешеліктерге төзімділік.

Осыдан кейін барлығы жеке-жеке жұмыс істейді. Әрқайсысы онда қаншалықты байқалатындығына байланысты, жаңадан алынған тізімде әр белгінің жанынан 0-ден 5-ке дейін балл қояды.

Одан әрі жүргізуші тақтадағы бланкіні толтырады. Ол үшін ол жеке тұлғаның бірінші қасиетінің және т.б. жанына ең жоғары балл (орташа арифметикалық есептеуге болады) қойғандардан қол көтеруін сұрайды.

Осылайша, сабаққа қатысқандардың көзқарасы бойынша толерантты тұлға қасиеттерінің тізімі жасалады. Оған ең көп балл жинаған 5-6 қасиет кіреді.

Балалар бұл тізімді өздерінікімен салыстырады.

«Ғажайып дүкен» жаттығуы

Топ қатысушыларынан ерекше «заттар»: шыдамдылық, кішіпейілділік,

басқаларға ынталылық, әзілқойлық, сезімталдық, сенім, альтруизм, өзгешеліктерге төзімділік, өзін-өзі ұстай білу, тілектестік, басқаларды айыптауға ынтасыздық, ізгілік, тыңдай білу, білуге құмарлық, бірге уайымдау қабілеті бар дүкен бар деп елестетуді сұраңыз.

Жүргізуші сатушы рөлін атқарады, ол адамның қасиеттерін басқаларға ауыстыру арқылы «сатады». Қатысушылардың біреуі шақырылады. Ол өзінде жоқ бір немесе бірнеше «затты» сатып ала алады. Мысалы, сатып алушы сатушыдан шыдамдылықты сұрайды. Сатушы қатысушыдан оған қанша шыдамдылық қажет екенін, оған неге керектігін, кімге шыдамды болғысы келетінін сұрайды. Төлем ретінде жүргізуші орнына бірдеңе сұрайды, мысалы, қатысушы ақыны өзінің бойынша жетіп-артылатын әзіл-сықақпен төлей алады.

3. Бекіту, қорытынды

Жүргізуші сабақ қорытындысын шығарады:

- Толерантты тұлғаға қандай қасиеттер тән?
- Интолерантты тұлға үшін қандай қасиеттер тән?
- Сендердің ойларыңша, толерантты тұлғаны қалыптастыру үшін қажетті жағдайлар қандай?
- Бүгін жаңадан не білдіңіз?

Сабақ №4: Өзіңе және өзгелерге төзімділік

Мақсаттары: өзіне деген қарым-қатынас басқаларға деген төзімділікпен қалай байланысты екенін ұғыну; жеке тұлғаның өз-өзіне деген қарым-қатынасы жүйесіндегі өзіндік қадір-қасиет сезімінің рөлін түсіну; жоғары сынып оқушыларында өзін-өзі позитивті бағалау қасиетін қалыптастыру; жасөспірімдердің өз мүмкіндіктерін, қабілеттерін, жеке қасиеттерін ұғыну; өз портретін айналадағылардың ол туралы сипаттамасымен салыстыру; қарым-қатынасты қандай тәсілдермен толерантты етуге болатынын түсіну.

Материалдар мен жабдық: қағаз, қарындаштар, бланкілер, «Қалай жасауға болады?» жаттығуына карточкалар.

Сабақтың барысы:

1. Кіріспе бөлім

«Мұздатылған» жаттығуы

Қатысушылар жұптарға бөлінеді. Әр жұптан бір қатысушы «мұздатылған», ал екіншісі – «реаниматор» рөлін атқарады. «Мұздатылған» жүргізушінің дабылы бойынша қозғалыссыз қалады. Бір минут ішінде «реаниматор» «мұздатылғанды» жандандыруы тиіс. Ол «мұздатылғанға» қолын тигізе алмайды, оны сөзге де тартуға болмайды. Ол тек көзімен, мимикамен және пантомимика арқылы әрекет ете алады. «Еріту» өлшемшарттары – бет-әлпетіндегі өзгеріс, күлімсіреу немесе «мұздатылғанның» күлкісі.

2. Негізгі бөлім

«Бес жылы сөз» жаттығуы

Қатысушылар бес адамнан шағын топтарға бөлінеді және мынадай нұсқау алады: «Сендердің әрқайсыларың өз қолдарыңды қағаз бетіне сызып саласыңдар және алақанның ішіне өз есімдеріңді жазу керексіңдер. Содан кейін өз парақтарыңды оң жақтағы көршіге бересіңдер, ал өздерің сол жақтағы

көршінің суретін аласыңдар. Қолыңа түскен бөтен алақан саусақтарының біріне, сендердің пікірлерінше, оның иесінің қандай да бір тартымды қасиетін жазасыңдар, мысалы, «Сен өте мейірімдісің», «Сен үнемі әлсіздерді қорғайсың», «Маған сенің өлеңдерің қатты ұнайды» және т.б. Келесі адам басқа саусаққа жазба жасайды, осылайша парақ иесіне қайтып келгенше әрі қарай жалғаса береді. Жаттығуды жалғастыруға болады. Барлық жазбалар жасалған кезде, жүргізуші суреттерді жинайды, «комплименттерді» оқиды, ал топ олардың кімге арналғанын табуы тиіс. Жаттығудың соңында қатысушылар өз алақандары бар парақтарды алады.

Талқылауға арналған сұрақтар: – Өз алақаныңа жазылған жазбаларды оқығанда, сен қандай сезімде болдың? – Басқалар жазған, сенің жақсы қасиеттерің туралы сен бұрыннан білетін бе едің?

«Мен қандаймын?» жаттығуы

Әрбір қатысушы бланк алады. Бірінші бағанда қатысушы «Мен қандаймын?» деген сұраққа 5 жауап береді. Екінші бағанда «Мен жақын адамның ойынша қандаймын?» деген сұраққа 5 жауап жазады. Үшінші бағанда әрбір қатысушы осы сұраққа жауаптарды, оның пікірі бойынша, оның сол жағында отырған адам ол туралы не айтуы мүмкін екендігін жазады. Жазбалар мүмкіндігінше тез жасалуы керек. Содан кейін қатысушылар өз парақтарын, олардың жауаптары көрінбейтіндей етіп орап, оларды сол жақтағы көршісіне береді. Осылайша, әрбір қатысушы оң жағындағы көршісінен парақты алады. Бұл парақтағы бос бағанда ол оған өзінің 5 сипаттамасын беруі тиіс. Содан кейін жүргізуші парақтарды жинап, оларды араластырады. Соңғы бағаннан сипаттамалар кезек-кезек оқылады, ал топ әңгіме кім туралы айтылып жатқанын табу керек. Содан кейін топ осы портретпен қаншалықты келісетіні талқыланады. Соңында, парақтар қатысушыларға қайтарылады және олар барлық төрт жауап жинағын салыстырады, олардың ұқсастығы мен айырмашылықтарын талдайды.

Сабактың рефлексиясы – Осы сабақта сендерге өздерің туралы жаңа, бұрын білмеген жақтарыңды білу мүмкін болды ма? – Сендер өздеріңді қаншалықты жақсы білесіңдер?

«Қалай жасауға болады?» жаттығуы

Қатысушыларды жұптарға бөліңіз. Әрбір жұп бір карточкадан алады. Қатысушылар жағдайды қарап, ең қолайлы және ең қолайсыз мінез-құлықты таңдау керек.

Әрбір жұп өз ахуалын таныстырады. Үкімтал нұсқалар және таңдалған нұсқалар туралы әңгімелейді. Топ түсініктеме береді.

Карточка № 1. ЖАЛҒАН АТТАР.

Сендер бос уақыттарыңды өткізетін компанияда адамдарды әртүрлі лақап аттармен атау қабылданған. Біреудің лақап аты жағымды естіледі, ал біреулерінікі – онша емес. Балалардың біреуін барлығы «Жуан» деп атайды, ал ол болса оны осылай атамауды бірнеше рет өтініп сұраған. Шын мәнінде оның аты Саша. Сен оны атымен атайсың, бірақ басқалары «Қайдағы Саша, ол – Жуан!» деп айқайлайды.

Сен де оны «Жуан» деп атасаң, барлығы сені келемеждейді.

Оны атымен атайтын боласың. Айналадағылардың пікірі сен үшін түк емес. Адамдарды осындай реніш тудыратын лақап атпен атау – ақымақтық екенін барлығына түсіндіріп бер.

Карточка № 2. БЫРЫМШЫЛДЫҚ.

Сенің аулаңда мүгедек бір қыз тұрады. Ол мүгедек креслосының көмегімен қозғалады. Кеше сен оны аулада кездестіріп қалдың. Ол сені туған күніне шақырды. Сен:

- бас тартасың. Саған мүгедектермен араласудың қажеті қанша?

- келісесің, бірақ кейін бармай қаласың. Әрине, онда көңілсіз болуы мүмкін.

- барасың және өзіңмен бірге қарындасыңды ала барасың.

Карточка № 3. БОЙКОТ.

Аня – өте қызық адам. Сыныпта ешкім онымен араласқысы келмейді, өйткені ол басқалардан өзгеше киінеді, тіпті түсініксіз. Осы аптада сендер мектептегі спектакльдер конкурсына дайындалып жатырсыңдар. Аня саған келіп, конкурсқа суретші ретінде қатысуды сұрады. Ол суретті жақсы салады, бірақ сенің достарыңның барлығы оның топқа кіргенін қаламайды. Сен – топ жетекшісің. Сенің әрекетің қандай болады:

- Достарыңның қарсылығына қарамастан, Аняға сендердің суретшілерің болуға рұқсат бересің.

- Аняға қатысуға рұқсат бересің, бірақ ешкім орындағысы келмейтін қандай да қара жұмысты жүктейсің.

- Аняға қатысуға рұқсат бермеу үшін себеп іздеп табасың.

Талқылау:

- қатысушылардан өмірде олармен болған осындай жағдайды еске түсірулерін сұрау;

- мұндай жағдайларда олар өздерін қалай ұстады?

- кейде өзіміз дұрыс деп есептегендей әрекет етуге бізге не (немесе кім) кедергі жасайды?

- бізде осындай жағдайлар туындамас үшін не істеуге болады?

3. Бекіту, қорытынды

Жүргізуші мен оқушылар сабақтың қорытындысын шығарады.

Сабақ №5: Басқаларға төзімділік

Мақсаты: жасөспірімдерде түсіністік, бірге уайымдау және аяу қабілеттерін дамыту.

Материалдар мен жабдық: қағаз, қарындаштар, жағдаяттар жазылған карточкалар.

Сабақтың барысы:

1. Кіріспе бөлім

«Зейінді болу» жаттығуы

Қатысушылар шеңбер жасап отырады. Жүргізуші оларға бір-біріне мұқият қарауды және кімнің не киіп отырғанын есте сақтауды ұсынады. Содан кейін топ мүшелері бір-біріне арқасымен отырады, ал жүргізуші

қатысушылардың зейінділігін тексере бастайды, мысалы:

«Аня, есіңе түсірші, Олег қандай киімде?»,

«Леша, Сережаның шалбары қандай түсті?»,

«Катя, бүгін кім ақ футболка мен қара джинсыда келді?» және т.с.с.

«Ванька-встанька» жаттығуы

Қатысушылар мүмкіндігінше бір-біріне жақын тұрып, шеңбер жасайды. Қатысушылардың бірі шеңбердің ортасына шығады. Ол барынша бойын еркін ұстауға тырысады, ал қалған ойыншылар қолдарын алдарына созып, ортадағы тұрған қатысушыны құлап кетпейтіндей ұстап, жан-жаққа қарай теңселтеді. Барлық ниет білдіргендер шеңбердің ортасында тұрып, ойынға қатыса алады. Содан кейін жаттығуды талқылау басталады. Жүргізуші шеңбердің ортасында болған барлық қатысушыларға сұрақ қояды: «Кім шын мәнінде бойын еркін ұстай алды, қысымнан арылып, айналадағы адамдарға сенім білдірді?». Қатысушылар тиісінше саусақ санын көтеріп, 5 баллдық жүйе бойынша өзінің сенім дәрежесін бағалауы қажет. Топқа сену дәрежесі төмен қатысушылардан неліктен бойын еркін ұстап, топқа сенім білдірмеу себептерін, ол үшін не кедергі болғанын сұрауға болады.

2. Негізгі бөлім

«Дәлме-дәл айтып беру» жаттығуы

Қатысушылар шеңбер жасап отырады. Жүргізуші қатысушыларға кезекпен, онымен әділетсіз (интолерантно) болған жағдайлар туралы қысқаша айтып беруді ұсынады. Сол жақта отырған көршісі бұл оқиғаны дәлме-дәл айтып беру керек, сондай-ақ әңгіме айтып отырған адамды түсінуге және оның сезімін жеткізуге тырысу керек. Оқиғаның авторы, өз кезегінде, айтылып отырған оқиғаның дәл жеткізілуін бағалауы тиіс. Жаттығуды шеңбер бойынша айнала жүргізуге болады.

«Көзбе-көз» жаттығуы

Қатысушылар жұптарға бөлінеді. 3 минуттың ішінде серіктестер бір-бірінің көздеріне қарап тұрады, бір-бірімен сөйлеспей, көздерімен түсінісу арқылы серіктесінің ойы мен сезімін түсінуге тырысады. Одан кейін қатысушылар өз ойларымен топпен бөліседі.

Талқылауға арналған сұрақтар:

– Кім ешқандай сөзсіз бірін-бірі түсіне алды?

– Көздерімен ұзақ байланыс жасау арқылы адамдар қандай сезімде болады?

– Түсіну, сену, рухани жақындық сезімі туындай ма?

«Өз сезімдеріңді қалай білдіресіңдер?» жаттығуы

Қатысушылар үш адамнан топтарға бөлінеді. Әр қатысушыға жағдаяттар жазылған карточка беріледі:

1. Егер пікірталас кезінде зерігіп кеткен болсаң, әдетт, өз сезіміңді қалай білдіресің?

Сөздерді қолданып: _____

Сөздерді қолданбай: _____

2. Өте жақсы араласқың келетін адам сенің ашуынды тудыратын болса,

әдетте, өз сезіміңді қалай білдіресің?

Сөздерді қолданып: _____

Сөздерді қолданбай: _____

3. Басқа бір адам сендердің көңілдеріңді түсіретін әрекет жасаса немесе айтса, әдетте, сендер өз сезімдеріңді қалай білдіресіңдер?

Сөздерді қолданып: _____

Сөздерді қолданбай: _____

4. Таныстарың сендерден бір нәрсе жасауды сұрайды. Сендер мұны жақсы жасай алмаймын деп қорқасындар. Сендер сондай-ақ осы істі орындауға қабілетсіз екендеріңді жасырғыларың келеді. Сендер өз сезімдеріңді қалай білдірер едіңдер?

Сөздерді қолданып: _____

Сөздерді қолданбай: _____

5. Сендер бір адамға мейірімділікпен қарайсындар, ол сендерге ұнайды. Сонымен қатар, сендер бұл адамның сендерге де осындай көзқараста екеніне сенімді емессіңдер. Сендер өз сезімдеріңді қалай білдірер едіңдер?

Сөздерді қолданып: _____

Сөздерді қолданбай: _____

6. Сендердің ең жақын достарың көп уақытқа қаладан кетіп барады. Сендердің жалғыз қалатындай сезімдесіңдер. Осындай жағдайда сендер өз сезімдеріңді қалай білдірер едіңдер?

Сөздерді қолданып: _____

Сөздерді қолданбай: _____

Қатысушыларға осы жағдайға жауап ретінде туындайтын өз сезімдерін қалай білдіретіндігін бланкіге сипаттап жазу ұсынылады. Әрбір сезім екі тәсілмен көрсетілуі керек: сөздердің көмегімен және әрекеттің көмегімен. Қатысушылар карточкаларды толтырып, өз жауаптарын шағын топтарда талқылайды (нұсқа: «үштікке» бөлінбеуге және карточкаларды толтырғаннан кейін жалпы талқылау жасауға болады).

Талқылауға арналған сұрақтар: Әдетте, өз сезімдеріңді білдіретін тәсілдер туралы сендер не білдіңдер? Сезімдеріңді білдірудің негативті тәсілдерін қалайша пайдасы болатындай етіп өзгертуге болады?

Сезімдеріңді конструктивті білдіру қағидаларын (барлық топ болып талқылау, жауаптарын тақтаға жаза отырып) барынша көп жазындар.

3. Бекіту, қорытынды

Өзіңді басқа адамның орнына қою және оның уайымын түсіну қиын ба? Қандай топтағы адамдар аяу, қолдау, түсіну сияқты әрекетке мұқтаж?

Сабақ №6: Толеранттық шектері

Мақсаты: толерантты мінез-құлық шектерін түсіну; сол немесе өзге жағдайда толерантты мінез-құлықтың қолданылуын айқындайтын өлшемшарттарды түсіну; сыни талдау, ойлау дербестігі қабілеттерін дамыту; әлеуметтік қабылдауды дамыту.

Жабдық және материалдар: доп, Адам құқықтары декларациясы (1948 жылғы 10 желтоқсандағы), Толеранттық принциптерінің декларациясы

(1995 жылғы 16 қарашадағы)

Сабактың барысы:

1. *Кіріспе бөлім*

«Сөз айтып үлгер» жаттығуы

Ойынға қатысушылар бір-біріне доп лақтырады. Допты лақтырушы кез келген зат есімді атайды, ал допты қағып алған адам тез арада мағынасына келетін етістікті айтады. Мағынасы келмейтін сөз айтқан адам ойыннан шығады. Етістікті дұрыс тауып айтқан адам өз зат есімін айтады да, допты келесі қатысушыға лақтырады. Ойын жылдам қарқында өткізілу керек.

2. *Негізгі бөлім:*

Адам құқықтары декларациясын, Толеранттық принциптерінің декларациясын талқылау.

Өткізу рәсімі. Жүргізуші Жалпыға бірдей адам құқықтары декларациясын мынадай сұрақтар бойынша талқылауды ұсынады:

- Адамның қандай құқықтары жиі бұзылады?
- Қандай интолеранттық іс-әрекеттер адам құқықтарының бұзылуына әкеп соғады?
- Адам құқығын бұзудың қандай салдарын айта аласыңдар?
- Этникалық қақтығыстар жағдайында адамның қандай құқықтары бұзылады?
- Адам құқықтары бұзылған жағдайда қандай іс-әрекеттер қолданылады?
- Адам құқығын сақтауға нақты адам қалай әсер ете алады?

Толеранттық принциптерінің декларациясы мынадай сұрақтар бойынша талқыланады:

- «Толеранттық» ұғымын қалай түсінесіңдер?
- Толеранттық қоғамды қалыптастыру мәселелері бойынша мемлекет қандай іс-шаралар өткізуге тиіс? Ол бұған қатысуға тиіс пе?
- Әлемде толеранттықтың мағынасы қандай?

«Толеранттық кодексі».

Жүргізуші топтың қатысушыларына Жалпыға бірдей адам құқықтары декларациясының негізінде «Толеранттық кодексін» жасауды ұсынады. Әр қатысушы декларациядан, оның пікірінше, «Толеранттық кодексі» үшін едәуір маңызды деп есептеген 10 бапты белгілейді. Содан кейін жүргізуші баптардың нөмірлерін атайды және жалпы дауыс беру арқылы ең көп дауыс жинаған 10 бапты таңдайды. Ең көп дауыс жинаған баптардың нөмірлері тақтаға жазылады, жүргізуші олардың мазмұнын оқиды.

3. *Бекіту, қорытынды*

Интолерантты мінез-құлықты ақтау мүмкін бе? Егер иә болса, онда қандай жағдайларда?

– Өмірдің қандай салаларында толеранттық-интолеранттық мәселесі өте өткір?

Сабак №7: Біз әртүрлі жандармыз

(ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдарға толерантты қарым-қатынасты қалыптастыру)

Мақсаты: мүмкіндіктері шектеулі адамдарға толерантты қарым-қатынасты қалыптастыру үшін жағдай жасау; қоғамға деген төзімділікті, бізге сыртқы келбетімен ұқсамайтын адамдарға төзімділікті дамыту; коммуникативтік дағдыларды дамыту.

Жабдықтар мен материалдар: көзге таңғыштар жасау, қатысушылардың саны бойынша қағаз парақтарын, фломастерлерді, плеерлерді дайындау.

Сабақтың барысы:

1. Кіріспе бөлім

«Пістелер» жаттығуы

Балаларға қабығы бар екі пістеден таратыңыз және оларға әзірге оны жемеуді және қабығын аршымауды тапсырыңыз. Жаттығудың тыныш, сәл «сиқырлы» атмосферада өтуі маңызды. Бұл жерде көп нәрсе дауыс ырғағыңызға байланысты болады. Қатысушылардан мынадай сұрақтарға жауап беруді сұраңыз (үлкендер – жұппен, кішілер үшін – топпен талқылайды):

Сипап қарағанда пістелер қандай екен?

АЛ СИПАП ҚАРАСАҢ, АДАМДАР ҚАНДАЙ?

Сыртқы қабығын қалай сипаттар едіңдер?

АЛ АДАМНЫҢ ДЕНЕСІН ҚАЛАЙ СИПАТТАЙСЫҢДАР?

Пістелердің өлшемі мен формасы бірдей ме?

АЛ АДАМДАРДЫҢ ӨЛШЕМДЕРІ МЕН ФОРМАЛАРЫ БІРДЕЙ МЕ?

Пістелер бір түсті ме?

АЛ АДАМДАР БІР ТҮСТІ МЕ?

Пістелерде жарық сызықтар немесе аздап ашылған жерлері бар ма?

АЛ АДАМДАР СЫНУЫ НЕМЕСЕ ОЛАРҒА СЫЗАТ ТҮСУІ МҮМКІН БЕ?

Пістелерді сілкілендер. Қандай дыбыс естіп тұрсыңдар?

АЛ АДАМДАР ҚАНДАЙ ДЫБЫСТАР ШЫҒАРАДЫ?

Пістелерді ашыңдар. Сыртына қарағанда, ішкі жағы басқаша көріне ме? Айырмашылығы қандай?

АЛ АДАМДАР ІШКІ ЖӘНЕ СЫРТҚА ЖАҒЫНАН ЕРЕКШЕЛЕНЕ МЕ?

Пістелерді жеңдер? Олардың дәмі қандай екен?

АДАМНЫҢ ДА ДӘМІ БАР ДЕП АЙТУҒА БОЛА МА?

Пістелерді жақсы не жаман деп бөлуге бола ма?

АЛ АДАМДАРМЕН ОСЫЛАЙ ЖАСАУҒА БОЛА МА?

«Мүмкіндіктері шектеулі адамдар» кіріспе әңгіме.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар деген кімдер?

Ерекше білім беру қажеттілігі бар балалар – бұл олардың жалпы дамуының бұзылуына себеп болатын және балалардың толыққанды өмір сүру мүмкіндігін қиындататын, психикалық немесе физикалық тұрғыдан әртүрлі ауытқулары бар балалар. Бұл оқыту мен тәрбиелеуде ерекше жағдайларды қажет ететін балалар.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың негізгі санаттарына: есту қабілеті бұзылған (нашар еститін, кейіннен естімей қалған); көру қабілеті (соқыр, нашар көретін); сөйлеу қабілеті бұзылған (логопаттар); тірек-қимыл аппараты бұзылған балалар; интеллектуалдық кемістігі бар балалар; мінез-

құлқы және қарым-қатынасы бұзылған балалар; күрделі кемістігі бар (керең-мылқау, саңырау немесе ақыл-ойы кемістігі бар соқыр балалар) балалар жатады.

2. Негізгі бөлім

«Соқыр және жетелеуші»

Еріктілер жұпқа бөлінеді. Әр жұптан бір адамның көзіне таңғыш байлау ұсынылады (ол «соқыр» болады); екіншісі оның «жетелеушісі» болады.

Жетелеушіге арналған тапсырма: жолға қойылған заттарды айналып өтіп, соқыр адамды сыныптың арнайы бөлінген учаскесімен жүргізу.

Шарты: соқыр адамға қолын тигізбей, сөзбен ғана жетелеу. Содан кейін «соқыр» мен «жетелеуші» рөлдерімен ауысады.

Жаттығуды өткізгеннен кейін әңгіме өткізіледі, оның барысында мынадай сұрақтар қоюға болады.

- Жаттығу барысында қандай сезім болды?
- Жолдасыңды жетелеген бе әлде өзің қозғалғаның оңай болды ма?
- «Соқырды» қолынан ұстап, қасынан жүгіріп өту ниеті болды ма?
- Ештеңе көрмеген кезде қандай ойда болдыңдар?

«Тіл» жаттығуы

2-3 еріктіден сыныптан шығуды сұрайды. Осы уақытта қалғандарынан сөздерді символдармен ауыстырып (мысалы, барлығы бір өлеңді айтады), бір тақырыпта әңгімелесуге келісіп алу ұсынылады. Еріктілер қайтып келгеннен кейін олардан сыныпта не болып жатқанын табу ұсынылады.

Жаттығу орындалғаннан кейін әңгіме өткізіледі де, мынадай жағдай анықталады.

- Сыныпта не болып жатқаны туралы еріктілер қалай білді?
- Сыныптан шыққан оқушыларда сендерді түсінбейтін және сендер ешкімді түсінбейтін жерге түстік деген ой туындады ма?
- Сынып оқушылары еріктілердің сыныпта не болып жатқанын тез түсінуін қалады ма? Ол үшін олар қандай құралдарды пайдаланды?
- Тақпақты айтып тұрып сөйлемей оңай болды ма?

3. Бекіту, қорытынды

- Мүмкіндіктері шектеулі адамдарға басқалармен араласу қаншалықты қиын?
- Біз оларға қалай көмектесе аламыз?
- Неліктен «мүгедек» сөзі мүмкіндігі шектеулі адамдар үшін ауыр болып табылады?
- Өмірде сендерді түсінбейтін адаммен бір нәрсе туралы келісу қажет болатын жағдай кездесе ме? Бұл жағдайда не істеу керек?

Сабաқтың қорытындысы: «Біз бәріміз әртүрліміз, бірақ әркім өзінше ерекше. Басқалар өзіңе қалай қарасын десең, өзгелерге солай қара».

Осылайша, білім беру ұйымдары оқушыларының инклюзивтік мәдениетін қалыптастыру – ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларды жалпы білім беру ортасына енгізудің маңызды шарты. Дені сау, жақсы дамыған

сыныптастарымен қарым-қатынас жасау дамуы бұзылған балаларға күшті ынталандырушы әсер етеді.

Ең бастысы, осы әлемде, біздің қоғамда, біздің елімізде ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың бағасы өзгереді. Ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларға бүгінгі күні арнайы ұйымдарда білім алу міндетті емес, керісінше, сапалы білім алу және өмірге бейімделу дағдыларын олар белгілі бір жағдайларда қарапайым мектепте де алады.

Үйде оқитын тұлғаларды әлеуметтендіру, қарым-қатынас жасау мәселелерін шешудің ең тиімді тәсілі оқу және тәрбие процесінде ақпараттық және коммуникациялық технологияларды белсенді пайдалану болып табылады. Мұндай кең таралған әдіс қашықтықтан оқыту (қарым-қатынас) болып табылады. Тәжірибе көрсеткендей, үйде оқитын балаларда қарым-қатынас шеңбері шектеулі, пән мұғалімімен қарым-қатынас жеткіліксіз. Қашықтықтан оқыту технологияларын (ҚОТ) және қарым-қатынасты пайдалану балаларға барлық мектеп іс-шараларына қатысу, оқыту мен тәрбиенің қызықтыратын мәселелері бойынша қосымша кеңес алу мүмкіндігін береді.

Тосқауылсыз орта құру мақсатында Нұр-Сұлтан қаласындағы «Ә. Марғұлан атындағы № 40 орта мектеп» ММ-де «Қарым-қатынас» орталығы құрылды.

Жобаның идеясы: Компьютерлік коммуникация құралдарын пайдалана отырып, ақпаратты қашықтықтан беру және қабылдау саласындағы заманауи прогресс ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар үшін қарым-қатынас жасау қызметтерін одан да сапалы деңгейге көтеруге мүмкіндік береді.

Жобаның мақсаты:

- мектепте қарым-қатынастың бейімделу ортасын құру (әлеуметтік кедергілерді жою, қатысу әсері), баланы психологиялық сүйемелдеу (мектеп психологы мен педагогтарының қолдауы), қарым-қатынастың ұйымдастыру формаларын өзгерту (ҚОТ құралдары), балалардың, ата-аналардың, педагогтардың инклюзивтік мәдениетін қалыптастыру,

- тұратын жеріне, әлеуметтік жағдайына, жасына, денсаулық жағдайына және өмірдің басқа жағдайларына қарамастан, үйде оқитын мектеп оқушыларының коммуникативтік және білім алу қажеттіліктерін толық қанағаттандыру.

Қарым-қатынас (қосымша сабақ) еркін әңгімелесу, жеке консультация, мектеп және мектептен тыс іс-шараларға өз бетінше қатысу түрінде жүзеге асырылады. Қазір барлығында гаджеттер, ұялы телефон және компьютер бар, онда қарым-қатынас құралы ретінде скайп орнатуға болады. Скайп арқылы үйде оқитын әрбір оқушы ауа райы жағдайына және тұратын жеріне қарамастан, мектептің кез келген педагогымен кеңес алуға, өзінің сыныптастары мен сынып жетекшісімен сөйлесуге және көруге мүмкіндігі бар.

Бұл оқушы үшін ғана емес, педагог үшін де пайдалы. Барлық пәндердің оқу материалдары бойынша (қажеттілігіне қарай) форумдар, телефон, чат, электрондық пошта арқылы оқушылардың оқуға және тәрбиеге танымдық қызығушылығын ынталандыратын бейнеконференциялар, мұғалімдердің

интерактивті дистанциялық кеңестерін ұйымдастыру үшін жағдайлар жасалады, білім беру процесіне қатысушылардың барлығында инклюзивтік мәдениет қалыптасады (төзімділік сабақтарын, тақырыптық сабақтарды өткізу, ата-аналарды психологиялық-педагогикалық қолдау, ата-аналарды қарым-қатынас процесіне қосу).

Осы жобаны іске асыру нәтижелері: үйде білім алушыларды қолдау, үздіксіз білім беру мен қарым-қатынас жасауды жолға қою; ҚОТ мүмкіндіктерін пайдалана отырып, мұғалімдердің бірлескен оқыту мен қосымша қарым-қатынас жасау мүмкіндігіне көзқарастарын өзгерту, олардың жана кәсіби іскерліктерін меңгеруі; барлық білім беру процесіне қатысушылардың инклюзивті білім беру идеясын қабылдауы және оларда инклюзивтік мәдениетті қалыптастыру.

Білім беру ұйымдарында ерекше білім беру қажеттілігі бар оқушылар ата-аналарының инклюзивтік мәдениетін қалыптастыру.

Ата-аналар – ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға психологиялық-педагогикалық көмек көрсету процесінің негізгі қатысушылары. Отбасы жағдайының әл-ауқаты, баланың дене және адамгершілік дамуына ата-аналардың барабар қатысуы ерекше білім беру қажеттілігі бар баланың дамуын алдын ала анықтайды.

Жалпы білім беретін ұйымдардың жұмыс тәжірибесіне әрбір балаға дамыту, тәрбиелеу, толыққанды білім алу үшін барабар жағдайларды уақтылы қамтамасыз етуге бағытталған кешенді шараларды енгізуді көздейтін, «Білім туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес білім беру жүйесінің өзгеруіне байланысты, инклюзивті білім беру мүмкіндігі ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларды сәтті әлеуметтендірудің, олардың қоғам өміріне толыққанды қатысуын қамтамасыз етудің, кәсіби және әлеуметтік қызметтің әртүрлі түрлерінде тиімді өзін-өзі жүзеге асырудың негізгі шарттарының бірі болады.

Осыдан ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларды тәрбиелеп отырған ата-аналарда инклюзивтік мәдениетті қалыптастыру мәселесі ерекше маңызға ие.

Осылайша, ерекше білім беру қажеттілігі бар баланы тәрбиелеп отырған ата-аналарда инклюзивтік мәдениетті қалыптастыру проблемасы бүгінгі таңда білім беру ұйымдарында өзекті болып отыр. Ерекше білім беру қажеттілігі бар оқушылар ата-аналарының инклюзивтік мәдениетінің қалыптасуын бағалауды есепке алу оның білім беру ұйымында артуына ықпал ететін болады.

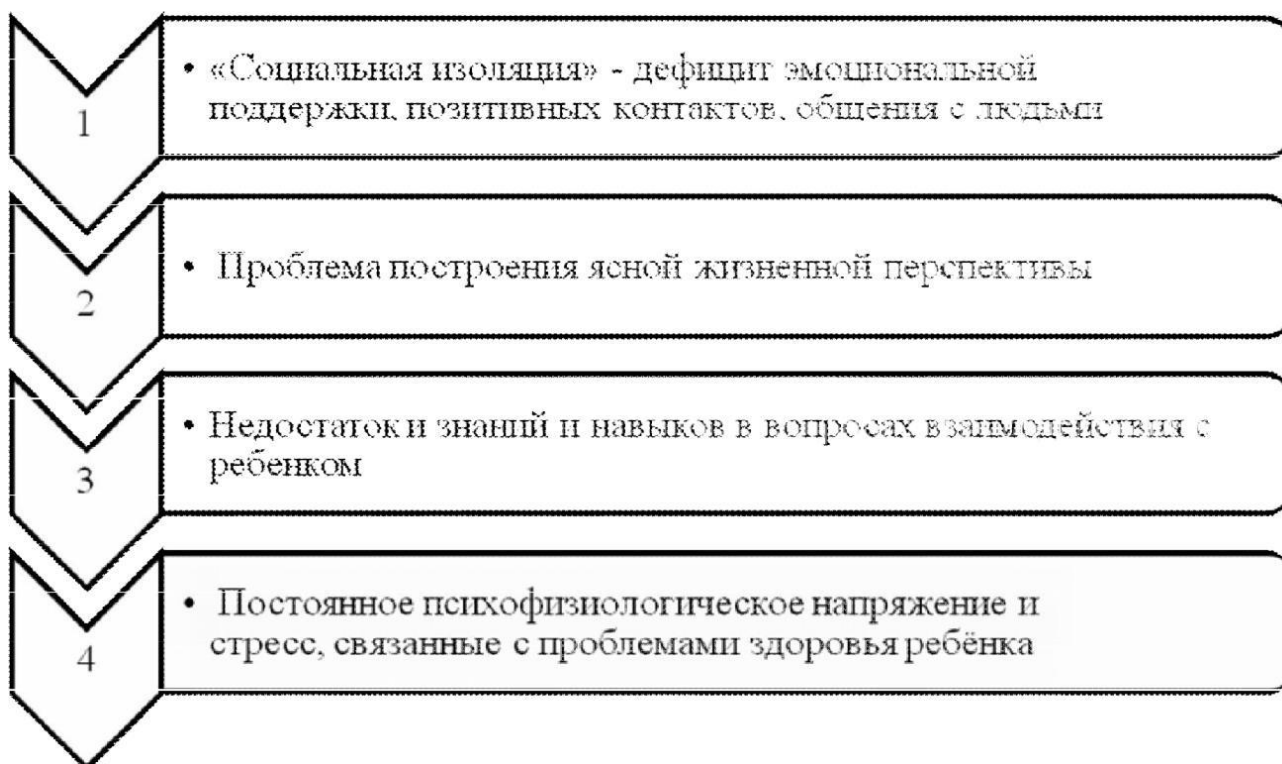
Ерекше білім беру қажеттілігі бар бала үшін аурудың психикалық денсаулығына теріс әсерін түзету үшін оның ата-анасы, жақын маңдағы ортасы үлкен рөл атқарады. Ата-аналар да ерекше білім беру қажеттіліктері бар баланың дамуын барынша ынталандыра алатын социумды ұйымдастырудың қажеттілігін түсінуі тиіс. Отбасы жағдайының әл-ауқаты, баланың дене және адамгершілік дамуына ата-аналардың барабар қатысуы ерекше білім беру қажеттілігі бар баланың дамуын алдын ала анықтайды.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың ата-аналарының көбі үшін ерекше ренжігіштік және өзін қоғамнан алшақтатқандай сезіну тән болады. Өкінішке орай, айналадағы адамдар ерекше білім алу қажеттілігі бар балалардың өздеріне ғана емес, олардың туыстарына да төзімді емес.

Көп жағдайда ата-аналар диагнозды үзілді-кесілді жоққа шығарады, балаға қойылатын талаптарды арттырады, нәтижесінде нәтиже ата-аналардың үміттеріне сәйкес келмейді, жанжалдар туындайды.

Ерекше білім беру қажеттілігі бар баланы тәрбиелеп отырған отбасыларда жанжалдар туындайды, ерлі-зайыптылар, туыстар арасындағы қарым-қатынастар күрделенеді, бұл балаға әсер етеді.

Қазіргі уақытта әлемде ерекше білім беру қажеттілігі бар балалар саны көп және олардың саны үнемі артып келеді. Тек отбасы жағдайында ғана баламен үйлесімді қарым-қатынас жасау кезінде балаға тиімді көмек көрсетілуі мүмкін. Ерекше білім беру қажеттілігі бар баланың ата-анасы көптеген проблемаларға тап болады. Олардың кейбіреулерін атап көрсетеміз (1-сурет).

1-сурет. Денсаулығының мүмкіндіктері шектеулі балалары бар отбасылардың проблемалары

Отандық және шетелдік авторлардың зерттеу нәтижелеріне сәйкес, ерекше білім беру қажеттілігі бар балалары бар отбасыларда орын алған сапалы өзгерістер әртүрлі деңгейде байқалады:

- ✓ психологиялық,
- ✓ әлеуметтік,
- ✓ соматикалық.

Психологиялық деңгей (ата-аналардың психикасына деформациялаушы әсер ететін күшті күйзеліс, жаңа өмірлік құндылықтарды алудың мүмкін еместігі, ата-аналардың өздерінің жеке басының психологиялық ерекшеліктері (науқас баланы қабылдау немесе қабылдамау қабілеті).

Әлеуметтік деңгей (ерекше білім беру қажеттіліктері бар баланың отбасы басқалармен аз араласады, адамдарды тандайды. Ол өзінің таныстарының шеңберін тарылтады және баланың ауытқуы бар жай-күйінің ерекшеліктеріне, сондай-ақ ата-аналарының жеке ұстанымдарына байланысты туыстарымен қарым-қатынасты шектейді).

Соматикалық деңгей (дамуында ауытқуы бар баланың анасының үлесіне түскен уайымдар әртүрлі соматикалық ауруларда, астениялық және вегетативтік бұзылуларда байқалатын жүктемелерден жиі асып түседі).

Ерекше білім беру қажеттілігі бар бала туған отбасында құндылық бағдарлары мен ата-аналардың уәждемелік ұстанымдары ауысып, өзгеріске түседі. Егер анасы немесе әкесі баланың ақауын және оның даму ерекшеліктерін қабылдаса, олардың санасында балаға көмек көрсетуге, ол зардап шегетін ауруларды жеңуге мотивация пайда болады. Баланың дамуындағы кемшіліктерді қабылдауға дайын емес ата-аналар, оларда ауру бала туғандығынан ұялатын ата-аналар бас тарту мотивациясын пайдаланады. Мұндай ата-аналар отбасында дамуы бұзылған баланың бар екенін жиі жасырады. Оның құндылығы ашық немесе саналы түрде қабылданбайды [40].

Балалар-ата-ана және ата-ана-балалар өзара қарым-қатынасының конструктивті емес модельдерінің дамуына әсер ететін факторларға, ең бастысы, отбасындағы ерекше білім беру қажеттілігі бар балалар тәрбиесінің жағдайын анықтайтын факторларға біз мыналарды жатқызамыз:

1) баланың бұзылуының сипаты мен айқындылық дәрежесі, олардың қайтымсыздығы, психофизикалық жетіспеушіліктің ұзақтығы мен сыртқы көріністері;

2) ата-аналардың жеке ерекшеліктері;

3) ата-аналардың құндылық бағдарлары;

4) ата-аналардың өздерінің тәрбиелеу міндеттерін іске асыруына ықпал ететін немесе кедергі келтіретін әлеуметтік орта мен жағдайлар.

Дамуында проблемалары бар баланы қабылдаудағы ата-ананың барабар болмауы, эмоционалды-жылы қарым-қатынастың жеткіліксіздігі балалардың әлеуметтік әлеммен өзара іс-қимылының күрделі емес формаларының дамуын тудырады және жеке тұлғаның бейәдептивті мінез-құлқын қалыптастырады.

Осылайша, ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушылар ата-аналарының инклюзивтік мәдениеті – бұл педагогикалық проблема.

Білім беру ұйымдарында инклюзияны дамыту үшін барлық үш аспекті де маңызды. Мектепте жүргізілетін реформалар мен өзгерістердің кез келген жоспарында барлық үш бағытқа да назар аудару қажет. Осы үшбұрыштың негізіне «инклюзивтік мәдениет құру» аспектісі орналасқан. Бұл осы аспектіні дамыту (инклюзивті құндылықтарды, ынтымақтастықты қалыптастыру) білім беру саясаты мен тәжірибесін өзгертуді негіздейтіндігімен түсіндіріледі. Қазіргі

уақытта, авторлардың пікірінше, білім беру реформаларының динамикасы мен сипатына әсер ететін инклюзивтік мәдениетті дамытуға жеткіліксіз көңіл бөлінуде.

Көптеген зерттеушілер мен практиктер ынтымақтастықты дамытудың, құндылықтарды қабылдаудың, әрқайсысын құрметтеудің, айырмашылықтарға төзімділіктің және т. б. маңыздылығын атап өтіп, білім беру ұйымында инклюзивтік мәдениетті қалыптастыру міндеттерін шешуді инклюзияның негізінде қарастырады.

Осылайша, инклюзивті білім беру тек «тосқауылсыз орта» ұйымдастыру арқылы ғана қамтамасыз етілмейді, ол тек физикалық қолжетімділік ретінде түсіндіріледі. Негізгі кедергілер – мәдениеттанушылық: стереотиптер мен ескішіл ой-пікірлер, мұғалімдердің, балалардың және олардың ата-аналарының білім берудің жаңа принциптерін қабылдауға дайындығы немесе дайын еместігі. Сондықтан ерекше маңызды бағыттардың бірі ата-аналардың инклюзивтік мәдениетін зерттеу болып табылады [41].

<i>Денсаулығының мүмкіндігі шектеулі балалардың білім алуына ата-аналарды тарту деңгейі</i>	<i>Деңгейдің сипаттамасы</i>
1-ші деңгей. Хабардарлық	Осы, ең негізгі деңгейде мектеп жұмыс істеп жатқан бағдарламалар туралы ата-аналарға хабарлайды, ал ата-аналар сұрақтар қояды.
2-ші деңгей. Іс-шараларға қатысу	Ата-аналар іс-шараларға тартылады, бірақ шектеулі дәрежеде.
3-ші деңгей. Диалог және пікір алмасу	Ата-аналарға сыныптың мақсаттарын және қажеттіліктерін зерделеу ұсынылады.
4-ші деңгей. Шешімдер қабылдауға қатысу	Ата-аналардан олардың балаларына әсер ететін шешімдер туралы пікірлерімен бөлісу сұралады.
5-ші деңгей. Іс-әрекеттері үшін жауапкершілік алу	Бұл ең жоғары деңгей: ата-аналар мектеппен бірлесіп шешімдер қабылдайды және мектеп бағдарламасын жоспарлауға да, бағалауға да тартылған.

Инклюзивті практиканы іске асырудың табыстылығы, көп жағдайда, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға білім беру процесі субъектілерінің қарым-қатынасы мәдениетіне, педагогтар мен ата-аналардың бірлескен өзара іс-қимыл жасауға дайындығына байланысты.

Ата-аналардың әлеуметтік-психологиялық бейімделу дәрежесі баланы тәрбиелеу мен оқытудың тиімділігін анықтайды. Отбасында ерекше білім беру қажеттілігі бар баланың пайда болуымен ата-аналар өздерінің жеке

ерекшеліктеріне, мәдениет, білім деңгейіне және басқа да факторларға сәйкес әртүрлі әрекет етеді. Ата-аналардың бейімделушілігі олардың өз баласының даму ерекшеліктері, психикалық даму сапасының негізгі сипаттамалары және олардың жас нормаларына сәйкестігі, эмоциялық-позитивті қарым-қатынастың рөлі, ойын қызметі және т.б. туралы хабардарлығын білдіреді.

Отбасы деңгейінде инклюзияны қолдауға дайын болмау себебі өз өміріне және баласының өміріне қатысты шешім қабылдауда құзыреттіліктің болмауы болып табылады. Ата-аналардың құзыреттілігі, көбінесе, ерекше білім беру қажеттіліктері бар баламен өзара іс-қимыл жасау проблемасы бойынша білімге ғана емес, сонымен қатар отбасы мен мамандар арасындағы өзара қарым-қатынастарға, бала үшін белгілі бір қызмет түрлерін алу мүмкіндігіне байланысты. Ерекше білім беру қажеттілігі бар балалардың дені сау балалар сияқты өмір сүруге құқығы бар. Бұл құқық қарапайым білім беру ұйымына бару, қалыпты дамып келе жатқан құрдастарымен қарым-қатынас жасау мүмкіндігі арқылы іске асырылады. Осылайша, қазіргі уақытта ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды кәдімгі құрдастарының ортасына біріктіру және қосу қажеттілігін түсіну уақыты келді.

Жалпы алғанда, қоғам инклюзивті білім беруге біркелкі қарамайтынын атап өтейік. Әртүрлі зерттеулер инклюзияны дамытуға *қарапайым балалардың да, ерекше білім беру қажеттілігі бар балалардың да ата-аналары қызығушылық танытатынын* көрсетті.

Мәселен, қалыпты дамып келе жатқан, дені сау балалар ата-аналарының 70%-ы олардың балаларының ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен оқуын қолайлы деп санайды, өйткені ерекше қажеттіліктері бар балаларды кәдімгі құрдастарының ортасына қосу соңғыларда толеранттылықтың, өзара көмектің қалыптасуына ықпал етеді. Бұл ретте, қарапайым балалардың ата-аналары білім беру ұйымы педагогтарының ерекше күш-жігер көрсетуі керектігін атап өтеді.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар ата-аналарының арасында тағы 76% бірлесіп оқытудың артықшылығымен келіседі, бірақ ол үшін түрлі сипаттағы бірқатар кедергілерді еңсеру қажеттігін түсінеді.

Осындай кедергілердің бірі – денсаулығының мүмкіндігі шектеулі балаларға жағымсыз қарым-қатынастың тұрмыстық үлгісі болып табылады.

Қарапайым балалар мен ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың бірлесіп білім алуына қатысты *теріс пікірдегі ата-аналар* инклюзивті білім беруді орынсыз деп санайды. Мұндай ата-аналардың басым көпшілігі өз баласына көңіл бөледі, ерекше білім беру қажеттіліктері бар баланы әдеттегі сыныпта немесе балабақша тобында оқыту мен тәрбиелеу білім беру сапасын төмендетеді, қалыпты балада психологиялық жарақаттардың дамуына ықпал етеді деп есептейді.

Инклюзивті білім берудің *жақтастары болып табылатын ата-аналар* қарапайым балаларды ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен бірлесіп оқыту және тәрбиелеу олардың баласында жеке тұлғаның әлеуметтік қалаулы қасиеттерін (қайырымдылықты, жауапкершілікті, мейірімділікті),

дүниетанымының оң өзгеруін, құндылық бағдарлар жүйесін қалыптастыруға ықпал етеді деп санайды [25].

Осылайша, инклюзивтік мәдениеттің мәні – ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға деген құндылық қарым-қатынас. Инклюзивті білім беру процесінде балалардың да, ата-аналардың да «ерекше» балаларға деген шыдамды қарым-қатынасы, оларға құрмет көрсету, олардың проблемаларына мұқият қарау сияқты тәрбиемен байланысты маңызды проблеманың шешімі анықталады.

Ата-аналардың инклюзивтік мәдениеті – бұл жалпы инклюзивтік мәдениеттің бір бөлігі. Оны ата-аналарда қалыптастыру – бұл дені сау балалар үшін де, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар үшін де жаңа позитивті ресурс ретінде инклюзивті білім беру идеяларын қоғамның қабылдауы.

Түрлі іс-шараларды ұйымдастыру ата-аналардың инклюзивтік мәдениетін қалыптастырудың тиімді шарты болып табылады. Мамандардың ата-аналармен өзара іс-қимылының негізгі факторлары барлық балаларға оң көзқарас, мінез-құлықтың конструктивті тәсілдерін көрсету, тиімді өзара іс-қимылды позитивті нығайту және ата-аналарға ақпараттық қолдау көрсету болып табылады.

Білім беру ұйымында ата-аналардың инклюзивтік мәдениетін қалыптастыру жөніндегі іс-шаралар кешенін ұсынамыз.

Іс-шаралар кешенінің мақсаты: білім беру ұйымында оқушылар ата-аналарының инклюзивтік мәдениетін қалыптастыру.

Міндеттері:

1) инклюзивті процестің барлық қатысушыларын қанағаттандыратын жағдайлар жасау;

2) ата-аналар мен педагогтар арасында серіктестік қарым-қатынасты қалыптастыру;

3) ата-аналар қауымдастығын дамыту – ата-аналар бірлестіктерінің пайда болуы.

Іс-шаралар кешенін әзірлеген кезде *мынадай принциптерді* ескеру қажет:

1) Жеке тәсілді іске асыру:

Инклюзивтік мәдениетті қалыптастыру жөніндегі іс-шаралар кешенінің толықтырылуын қалыптастырған кезде ата-аналарға жеке тәсіл принципін ескеру маңызды. Жеке тәсіл білім беру қатынастарының әрбір қатысушысының жеке білім беру қажеттіліктерін ескере отырып, өзара іс-қимыл формаларын, әдістері мен құралдарын таңдауды көздейді. Ата-аналармен өзара іс-қимылдың барлық түрлері негізгі міндетті шешуге бағытталуы тиіс – ата-аналардың құзыреттілік деңгейін арттыруға және оларды инклюзивті білім беруді іске асыру мәселелерінде ынтымақтастыққа тартуға мүмкіндік беретін, оқушылар ата-аналарының инклюзивтік мәдениетінің жоғары деңгейін қалыптастыру. Ақпараттық-ағартушылық қолдау инклюзивті білім беруге қатысты ұстанымды қалыптастырады, инклюзивтік мәдениетті қалыптастыру үшін қолайлы жағдайлар жасау білім берудің үздіксіздігін қамтамасыз етеді.

1) *Барлық қатысушыларды белсенді қосу:* Ұйымдастырушылық шешімдерді әзірлеу және қабылдаудың командалық формалары: жиналыстар, командалық тренингтер, жобалық топтар, ата-аналар комитеттері.

2) *Отбасымен серіктестік өзара қарым-қатынас:* Отбасымен қарым-қатынастың серіктестік формаларын ұйымдастыру, ата-аналардың білім беру ұйымының өміріне қатысуы, ата-аналарды толғандыратын мәселелер бойынша оларға консультациялар.

Жеке консультацияларға немесе ата-аналармен әңгімелесулерге ерекше назар аудару қажет. Жеке әңгімелесулер педагогтарға ата-аналармен тиімді қарым-қатынас жасауға көмектеседі. Жеке әңгімелесу барысында жеке даму бағдарламасын әзірлеу бойынша бастапқы ұсынымдар жасалуы мүмкін, тәрбиеленушінің отбасымен одан әрі өзара іс-қимыл бағыттары анықталады.

Білім беру ұйымында инклюзивтік мәдениеттің қалыптасуының ағымдағы жағдайын ескере отырып, ата-аналармен қарым-қатынастың ең тиімді түрлерін ұсынамыз:

✓ «Инклюзивті білім беру: проблемалар, ізденістер, шешімдер» тақырыбына дөңгелек үстел;

✓ ата-аналармен практикум «Сүйетін жүрек»;

✓ «Білім беру ұйымындағы инклюзия» тақырыбына ақпараттық стендтер ресімдеу;

✓ инклюзивті білім беру мәселелері бойынша ата-аналар поштасын ұйымдастыру;

✓ білім беру ұйымында инклюзивті білім беруді іске асыру мәселелері бойынша консультациялар.

Алғашқы таныстыру іс-шарасы – «Инклюзивті білім беру: проблемалар, ізденістер, шешімдер» тақырыбына дөңгелек үстел (2-қосымшаны қараңыз).

Бұл іс-шараның мақсаты – білім беру ұйымы оқушыларының ата-аналары арасында инклюзивтік мәдениеттің қалыптасу деңгейін арттыру және отбасылық тәрбие тәжірибесімен алмасу.

Іс-шараның міндеттері:

- инклюзивті білім беру жағдайында оқу-тәрбие процесін ұйымдастыру қағидаларын көпшілікке тарату және насихаттау;

- оқушыларды, ата-аналар қоғамдастығын, педагогтарды инклюзивті білім беруді ұйымдастыру қағидаларымен таныстыру;

- оқу-тәрбие процесінің барлық қатысушылары арасында диалог ұйымдастыру;

- инклюзивті білім беру жағдайында оқытудың белсенді оң мотивациясын қалыптастыру;

- денсаулық мүмкіндігі шектеулі оқушыларға төзімді қарым-қатынасты тәрбиелеу;

- оқу-тәрбие процесі қатысушыларының жалпы педагогикалық мәдениетін арттыру;

- инклюзивті оқытудың артықшылықтары туралы оқушылар мен ата-аналарды ақпараттандыру;

- денсаулық мүмкіндіктері шектеулі оқушыларды инклюзивті және қашықтықтан оқыту туралы білімді кеңейту.

Ата-аналар алдын ала хабарламалар дайындайды, педагогтар сөз сөйлеуді ұйымдастыруға көмек көрсетеді. Іс-шараны өткізу барысында ата-аналармен жұмыстың оң нәтижелері атап өтіледі – олар инклюзивті білім беруге көбірек қызығушылық таныта бастады, ата-аналар ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың қалыпты дамып келе жатқан құрдастарымен бірлескен қызметін ұйымдастыру бойынша педагогтарға жиі сұрақтар қояды.

Білім беру ұйымында дөңгелек үстел ұйымдастырғаннан кейін «Ата-аналар поштасы» жобасын іске асыру. Бұл жоба ата-аналарда қандай ақпараттық тапшылық бар екенін, сондай-ақ осы жағдайда ата-аналарды ақпараттандырудың қандай түрі неғұрлым тиімді болатынын анықтауға көмектеседі.

Ата-аналарды инклюзивті білім берудегі негізгі ұғымдармен таныстыру мақсатында, сондай-ақ білім беру ұйымында инклюзивті білім беруді іске асыру туралы ата-аналарды хабардар ету мақсатында мектепте инклюзивті білім беруді іске асыру мәселелері бойынша жеке консультациялар өткізу.

Ата-аналармен «Сүйетін жүрек» практикумы қорытынды іс-шара болып табылады.

Мақсаты: балалар мен олардың ата-аналары арасындағы қарым-қатынастарды үйлестіру.

Практикумның барысында ата-аналар оларды қызықтыратын мынадай сұрақтарға жауаптар алады:

- Ерекше білім беру қажеттіліктері бар баланы тәрбиелей отырып, қалай тұйық болмауға болады?

- Балалардың еркелігін, есірлігін қалай білуге және ескертуге болады?

- Балаға жасқаншақтығымен күресу үшін қалай көмектесуге болады?

- Болашағы үшін қорқынышпен не істеуге болады?

- Балалар агрессиясы және үйден тыс жерде қарым-қатынас жасағысы келмеу.

- Көп адамдар санынан қорқу.

- Ересектерге айла-шарғы жасау.

Іс-шаралар кешені іске асырылғаннан кейін мынадай оң нәтижелерге қол жеткізілуі тиіс:

- педагогтар ата-аналар активімен ғана емес, барлық ата-аналармен тиімді диалог құра алды;

- бірлескен іс-шараларды ұйымдастыру бастамасы педагогтерден туындайды, бірақ ата-аналардың көпшілігі инклюзивті білім беруге қызығушылық танытады;

- педагогтар мен ата-аналардың өзара қарым-қатынасы серіктестікке ұласты;

- ата-аналар бірлескен іс-шараларды ұйымдастыру мәселелері бойынша педагогтармен жиі кеңесе бастады;

- ата-аналар білім беру ұйымының жұмысына оң көзқарас білдіреді.

Осылайша, ата-аналар мен білім беру ұйымдарының тиімді өзара іс-қимылын ұйымдастыру үшін кейбір жағдайларды ескеру қажет:

- топтың әрбір мүшесінің тұлғасына деген құрмет пен қызығушылыққа негізделген педагогтар мен ата-аналардың ортақ командасын құру қажет;
- білім беру қатынастарының барлық қатысушылары арасында бір-біріне қолдау көрсете білуді қалыптастыру маңызды;
- міндетті түрде ата-аналардың сұрауларын ескеру.

Инклюзивті білім беру процесін іске асырудың тиімді шарты білім беру ұйымында табысты қалыптасқан инклюзивтік мәдениет болып табылады. Білім беру ұйымында ата-аналардың инклюзивтік мәдениетін қалыптастыру бойынша іс-шаралар кешенін пайдалану оң нәтиже береді. Ата-аналар білім беру ұйымының қызметіне жиі қызығушылық танытады, оқу-тәрбие процесіне белсенді қатысады, өзара іс-қимылдың жаңа формаларын ұсынады.

Білім беру ұйымдарында инклюзивтік мәдениетті табысты құрудағы басты фактор ата-аналар болып табылады, өйткені олар білім беру ұйымы мен бала арасындағы тікелей делдал болып табылады.

Ата-аналардың инклюзивтік мәдениеті – бұл жалпы инклюзивтік мәдениеттің бір бөлігі. Оны ата-аналарда қалыптастыру – бұл ата-аналар қауымының дені сау балалар үшін де, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар үшін де жаңа позитивті ресурс ретінде инклюзивті білім беру идеясын қабылдауы.

Жалпы білім беру ұйымдарында *инклюзивтік мәдениеттің қалыптасу деңгейін зерттеу* мақсатында сауалнама жүргізуді ұсынамыз:

Зерттеу жүргізуге көмектесуге келіскеніңіз үшін рахмет. Ол дамуы типтік емес оқушыларды білім беру кеңістігіне енгізуге ықпал ететін өзгерістердің негізі болады.

Қарсы болмасаңыз, тегіңізді, атыңызды және әкеңіздің атын жазыңыз

Тиісті жолға белгілер қойыңыз: 5 - егер Сіз толық келіссеңіз; 4 - келісуіңіз мүмкін; 3 - қалай жауап беретініңізді білмесеңіз; 2 - келісетін сияқтысыз; 1 - толық келіспейсіз.

Жауап беру үшін ойлануға көп уақыт жұмсау керек емес. Егер кейбір сұрақтар Сізге түсініксіз немесе дұрыс құрылмаған болып көрінсе, неғұрлым қалыпты, сұрақтың мағынасына сәйкес келетін «ортаңғысын» елестетіп көріңіз және соның негізінде жауап таңдаңыз. Аралық, белгісіз, «білмеймін» деген сияқты жауаптарға жиі жүгінуге тырыспаңыз. Шынайы жауап беріңіз. Өз жауаптарыңызбен жақсы ой қалдыруға тырыспаңыз. Бұл жерде «дұрыс» немесе «қате» жауаптары болуы мүмкін емес.

Сұрақтар:

1. Инклюзия туралы түсінік бар, инклюзивтік мәдениет ұғымының мәнін түсінемін.

2. Барлық білім алушыларға, ата-аналарға, жұртшылыққа олардың ана тіліне немесе денсаулығы шектеулеріне қарамастан (ақпарат аударылған, Брайль қарпімен немесе одан да үлкен қаріппен терілген,

аудио/бейнематериалдар ұсынылған және т.б.), мектеп туралы ақпарат қолжетімді.

3. Мектепте (сайтта), қажет болған жағдайда, ымдау тілінен немесе оқушылардың ана тілінен аудармашылар қол жетімді.

4. Мектепте білім алушылар қатарында ерекше білім беру қажеттілігі бар балалар бар.

5. Мектепте денсаулық мүмкіндіктері шектеулі қызметкерлер (мұғалімдер, қызмет көрсетуші персонал, әкімшілік) бар.

6. Мектеп ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларды қоса алғанда, барлық білім алушыларға түсіністікпен қарайды.

7. Білім алушылар арасындағы, оның ішінде ерекше білім беру қажеттілігі бар балалармен достық қарым-қатынас белсенді түрде қолдау табады.

8. Білім алушылар ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдар мен әлеуметтік азшылық мүшелері үшін қорлайтын, кемсітушілік пікірлерді, лақап сөздерді қолданудан қашық.

9. Мектеп қызметкерлері атқаратын лауазымына, жасына, жынысына, денсаулық жағдайына, ауқаттылығына және шығу тегіне қарамастан, бір-біріне құрметпен қарайды.

10. Мұғалімдер арасындағы ынтымақтастық білім алушыларға үлгі болып табылады.

11. Білім алушылар мектеп қызметкерлеріне олардың мәртебесіне, жасына, жынысына, денсаулық жағдайына қарамастан құрметпен қарайды.

12. Мұғалімдер мен қызметкерлер білім алушылармен қарым-қатынасты түзу, ақауларына ерекше назар аудармай жасайды, бірақ сонымен қатар сол немесе өзге де қызметті орындау кезінде әртүрлі мүмкіндіктерін ескереді.

13. Денсаулығы бұзылған білім беру ұйымының білім алушылары мен қызметкерлері ешқандай бұзылуы жоқ адамдар сияқты өздерін ыңғайлы сезінеді.

14. Білім алушылар ең жоғары жетістіктерге қол жеткізуге болатын, оның ішінде ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларға арналған мектепке келеміз деп санайды.

15. Білім алушылар әртүрлі балалардан мектеп ережелерін әртүрлі дәрежеде сақтау талап етілетінін түсінеді.

16. Білім алушылар ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар тап болатын оқу және мектеп өміріне толыққанды қатысу жолындағы кедергілерді жеңуге көмектесе алатындарын түсінеді.

17. Білім алушылардың пікірі оқу-тәрбие және әлеуметтік-мәдени жұмысты ұйымдастыру кезінде зерделенеді және ескеріледі және мектептегі әлеуметтік-мәдени жағдайдың өзгеруіне әсер етеді.

18. Мектеп қоғамдастығында шығу тегіне, үлгеріміне немесе ерекше білім беру қажеттіліктеріне қарамастан, жақын жерде тұратын барлық балаларды мектепке қабылдау саясаты байқалады.

19. Балалардың ерекше білім беру қажеттілігі балаларды қоғамдық маңызы бар тәрбие қызметіне қосу үшін кедергі болып табылмайды.

20. Қызметкерлер білім алушының қабілетін ағымдағы жетістіктер мен сәтсіздіктерге қарамай, кешенді бағалайды.

21. Мектепте балалардың біріздендірілген талаптарға сәйкестігі емес, айырмашылықтары бағаланады.

22. Мектепте ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларға арнайы жағдай жасауға жалпы ұмтылыс бар.

23. Мектеп қоғамдастығында инклюзияның шекараларына, мысалы, дамудың көптеген ауыр бұзушылықтары бар балаларды мектепте оқыту мүмкіндігі туралы күмән айтылады.

24. Қызметкерлерде білім беру ортасы білім алушылар мен мектеп қызметкерлері арасындағы қарым-қатынасты, үй-жайлардың қолжетімділігін, мектеп мәдениеті мен саясатын, оқу жоспарларын, жұмыс бағдарламалары мен оқыту әдістемелерін қамтиды деген түсінік бар.

25. Қызметкерлер білім алушылардың ерекше білім алу қажеттіліктерінің нәтижесінде туындаған кедергілерді қосымша психологиялық күшейтуден алыс.

26. Қызметкерлер қарапайым және «ерекше» білім алушыларды қарсы қоймайды.

27. Әрбір адам оқыту және қоғамдық өмірге толық қатысу жолында кедергілерге тап болуы мүмкін деген түсінік бар.

28. Қызметкерлер білім алушыларға олардың қабілеттерінің айырмашылығын беттеріне баспайды.

29. Қызметкерлер мүгедектікті сезіну денсаулығы бұзылған адам қоғамдағы жағымсыз қарым-қатынас пен кедергілерге тап болған сәтте күшейе түседі деп санайды.

30. Мектепте дененің сұлулығы туралы стереотиптік көзқарастармен келіспейді.

31. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар баланың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктерін білу оқыту мен тәрбиелеудің оңтайлы формаларын, құралдары мен әдістерін таңдауда мұғалімнің жұмысына ықпал етеді.

32. Арнайы әдістемелерді меңгеру сабақта түзету-дамыту жұмыстарын жүргізу үшін қажет.

33. Қызметкерлер денсаулығы бұзылған адамдар туралы стереотипті ұғымдарға, мысалы, оларды үнемі аяпп немесе кейіпкерлер ретінде қабылдаған кезде қарсы тұрады.

34. Білім беру процесі мен мектеп өмірінен денсаулығында елеулі бұзылулары бар білім алушыларды шығарып тастау нақты практикалық қиындықтарды емес, мектептегі психологиялық кедергілерді көрсетеді.

35. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жеке қарым-қатынас (жұмыс) тәжірибем бар.

36. Егер сыныпта ерекше білім беру қажеттіліктері бар бала (балалар) оқитын болса, қарсылығым жоқ.

37. Егер менімен (менің баламмен) бір партада ерекше білім беру қажеттілігі бар бала отырса, оған қарсы емеспін.

38. Ерекше білім беру қажеттілігі бар балалармен қарым-қатынас жасау (жұмыс істеу) үшін психологиялық-педагогикалық дайындығым бар.

39. Дамуында ауытқулары жоқ балалармен бір сыныпта оқитын ерекше білім беру қажеттілігі бар балаға қолдан келгенше көмек көрсетуге дайынмын.

40. Инклюзивті оқытудың жақтаушысы болып табыламын, басқа білім алушыларды, ата-аналарды, мұғалімдерді инклюзивтік мәдениетке тартуға барынша жәрдемдесетін боламын.

Нәтижелерді өңдеу:

Сұрақтардың *бірінші блогы (1-5)* инклюзия және инклюзивтік мәдениет ұғымының мәні туралы, сондай-ақ білім беру ұйымы туралы ақпараттың қолжетімділігі мен сапасы туралы түсініктердің қалыптасуы туралы пікірді зерттеуге бағытталған, мұндай сұрақ-пікірлердің арасында мынадайлар бар: «Инклюзия туралы түсінік бар, инклюзивтік мәдениет ұғымының мәнін түсінемін»; «Барлық білім алушыларға, ата-аналарға, жұртшылыққа олардың ана тіліне немесе денсаулығы шектеулеріне қарамастан (ақпарат аударылған, Брайль қарпімен немесе одан да үлкен қаріппен терілген, аудио/бейнематериалдар ұсынылған және т.б.), мектеп туралы ақпарат қолжетімді»; «Мектепте (сайтта), қажет болған жағдайда, ымдау тілінен немесе оқушылардың ана тілінен аудармашылар қол жетімді»; «Мектепте білім алушылар қатарында ерекше білім беру қажеттілігі бар балалар бар»; «Мектепте денсаулық мүмкіндіктері шектеулі қызметкерлер (мұғалімдер, қызмет көрсетуші персонал, әкімшілік) бар».

Сұрақтардың *екінші блогы (6-13)* білім беру ұйымындағы, оның ішінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдарға қатысты қарым-қатынасты зерттеуге бағытталған, мынадай сұрақ-пікірлер оны анықтауға мүмкіндік береді, мысалы: «Білім алушылар арасындағы, оның ішінде ерекше білім беру қажеттілігі бар балалармен достық қарым-қатынас белсенді түрде қолдау табады»; «Мұғалімдер мен қызметкерлер білім алушылармен қарым-қатынасты түзу, ақауларына ерекше назар аудармай жасайды, бірақ сонымен қатар сол немесе өзге де қызметті орындау кезінде әртүрлі мүмкіндіктерін ескереді»; «Білім алушылар мектеп қызметкерлеріне олардың мәртебесіне, жасына, жынысына, денсаулық жағдайына қарамастан құрметпен қарайды».

Сұрақтардың *үшінші блогы (14-17)*, білім алушыларда инклюзивтік мәдениет туралы түсініктің қалыптасуы (мұғалімдер тұрғысынан) туралы ақпаратты қамтиды: «Білім алушылар ең жоғары жетістіктерге қол жеткізуге болатын, оның ішінде ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларға арналған мектепке келеміз деп санайды»; «Білім алушылар әртүрлі балалардан мектеп ережелерін әртүрлі дәрежеде сақтау талап етілетінін түсінеді»; «Білім алушылар ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар тап болатын оқу және мектеп өміріне толыққанды қатысу жолындағы кедергілерді жеңуге көмектесе

алатындарын түсінеді»; «Білім алушылардың пікірі оқу-тәрбие және әлеуметтік-мәдени жұмысты ұйымдастыру кезінде зерделенеді және ескеріледі және мектептегі әлеуметтік-мәдени жағдайдың өзгеруіне әсер етеді».

Сұрақтардың *төртінші блогы (18-23)* баланың мүмкіндіктерін шектеу балаларды қоғамдық маңызы бар тәрбие қызметіне қосу үшін кедергі бола ма және білім алушылардың қабілеттері қалай бағаланатынын түсінуге көмектеседі: «Мектеп қоғамдастығында шығу тегіне, үлгеріміне немесе ерекше білім беру қажеттіліктеріне қарамастан, жақын жерде тұратын барлық балаларды мектепке қабылдау саясаты байқалады»; «Қызметкерлер білім алушының қабілетін ағымдағы жетістіктер мен сәтсіздіктерге қарамай, кешенді бағалайды».

Сұрақ-пікірлердің *бесінші блогы (24-34)* білім беру ұйымы қызметкерлерінің инклюзивтік мәдениет негіздерін түсінуіне бағытталған: «Қызметкерлерде білім беру ортасы білім алушылар мен мектеп қызметкерлері арасындағы қарым-қатынасты, үй-жайлардың қолжетімділігін, мектеп мәдениеті мен саясатын, оқу жоспарларын, жұмыс бағдарламалары мен оқыту әдістемелерін қамтиды деген түсінік бар», «Қызметкерлер білім алушылардың ерекше білім алу қажеттіліктерінің нәтижесінде туындаған кедергілерді қосымша психологиялық күшейтуден алыс».

Сұрақ-пікірлердің *алтыншы блогы (35-40)* инклюзивтік мәдениетті түсіну контекстінде мұғалімнің инклюзивтік қызметке жеке дайындығын зерттеуге көмектеседі. «Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жеке қарым-қатынас (жұмыс) тәжірибем бар»; «Дамуында ауытқулары жоқ балалармен бір сыныпта оқитын ерекше білім беру қажеттілігі бар балаға қолдан келгенше көмек көрсетуге дайынмын»; «Инклюзивті оқытудың жақтаушысы болып табыламын, басқа білім алушыларды, ата-аналарды, мұғалімдерді инклюзивтік мәдениетке тартуға барынша жәрдемдесетін боламын».

Респондент жинаған баллдардың санын инклюзивтік мәдениеттің қалыптасуының біз ұсынатын деңгейлерінің бірімен салыстыруды ұсынамыз.

1 деңгей (0-40 балл) – инклюзия туралы жеткіліксіз хабардар болу және түсініктің жеткіліксіз қалыптасуы; білім беру ұйымында ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды оқыту үшін жағдайлардың толық болмауы байқалады, бұл инклюзивтік мәдениетті қалыптастырудың *төмен деңгейіне* сәйкес келеді.

2 деңгей (40-80 балл) – инклюзия туралы жеткіліксіз хабардар болу және түсініктің жеткіліксіз қалыптасуы, білімсіздік және білім беру ұйымының өміріне мүддесіздік, бұл инклюзивтік мәдениетті қалыптастырудың *төмендеу деңгейіне* сәйкес келеді.

3 деңгей (81-120 балл) – білім беруге қатысушылардың ішінара хабардарлығы және білім беру ұйымындағы инклюзия туралы түсініктері бар; білім беру ұйымында ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды оқыту үшін қарапайым жағдайлар ғана бар, бұл инклюзивтік мәдениетті қалыптастырудың *орташа деңгейіне* сәйкес келеді.

4-деңгей (121-160 балл) – білім беруге қатысушылар ақпараттандырылған және білім беру ұйымындағы инклюзия туралы түсініктері бар; білім беру ұйымының жағдайлары мемлекеттік стандарттарға сәйкес келеді, бірақ ұйым тиісті түрде жабдықталмаған, яғни ерекше білім беру қажеттілігі бар балалардың барлығы оқи алмайды, бұл инклюзивтік мәдениетті қалыптастырудың жоғары деңгейіне сәйкес келеді.

5-деңгей (161-200 балл) – білім беруге қатысушылар ақпараттандырылған және білім беру ұйымындағы инклюзия туралы түсініктері бар; білім беру ұйымының жағдайлары мемлекеттік стандарттарға сәйкес келеді, ұйым тиісті түрде жабдықталған және білім беру ұйымында барлық ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар оқи алады, бұл инклюзивтік мәдениетті қалыптастырудың жоғары деңгейіне сәйкес келеді.

Инклюзивтік мәдениеттің мәні – ерекше білім беру қажеттіліктері балаларға құндылықты қарым-қатынас.

Инклюзивті білім беру туралы қоғамдық пікірді зерделеу мақсатында Нұр-Сұлтан қаласы (№83 мектеп), Қарағанды облысы (Саран қаласы, № 16 ОБМ ҚММ) және Ақмола облысы (Степногор қаласы, №9 ОМ және Ақкөл ауданының Красногор негізгі мектебі) педагогтарына, оқушыларына, ата-аналарына іріктеп сауалнама жүргізілді.

Барлығы мониторингке 414 адам қатысты:

- 1) педагогтар – 126 адам, олардың ішінде:
67 – ауылдық жерден, 59 – қалалық;
69 – қазақ тілінде, 57 – орыс тілінде.
- 2) 9-11 сыныптар оқушылары – 180 адам, олардың ішінде:
93 – ауылдық жерден, 87 – қалалық;
101 – қазақ тілінде, 79 – орыс тілінде.
- 3) ата-аналар – 108 адам, олардың ішінде:
68 – ауылдық жерден, 40 – қалалық;
60 – қазақ тілінде, 48 – орыс тілінде.

Ата-аналармен жүргізілген сауалнаманы талдау мынаны көрсетті.

«Инклюзивті білім беру» не екенін қалай түсінесіз?» деген сұраққа респонденттердің 100% «Ерекше білім беру қажеттіліктері бар баланы мектеп өміріне толық тарту» деп көрсетті.

«Сіз қалай ойлайсыз, ерекше білім беру қажеттіліктері балаларды қоғам өміріне бейімдеу проблемасын қалай шешуге болады?» деген сұраққа сауалнама жазған адамдардың пікірі мынадай болды:

- а) оларды басқа балалардан бөлек тәрбиелеу қажет – 8/7,4%;
- б) мұндай балалар дені сау балалармен бірге өсуі және дамуы керек – 70/64,8%
- в) жауап беруге қиналамын – 15/13,9%
- г) науқасына байланысты – 7/6,5%

«Сіз ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қоғамның тең құқылы мүшелері ретінде қабылдауға дайынсыз ба?» деген сұрақ мынадай жағдайды көрсетті:

- а) жауап беруге қиналамын – 10/9,3%
- б) иә, толық келісемін – 69/63,9%
- в) ішінара келісемін – 20/18,5%
- г) жоқ, толық келіспеймін – 0

«Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды бірлесіп оқыту және тәрбиелеу процесі ерекше білім беру қажеттіліктері жоқ балаларға қалай әсер етеді?» деген сұраққа ата-аналар төмендегідей жауап берді:

- а) балалар мейірімдірек болады – 51/47,2%
- б) басқаларға көмектесуді үйренеді – 62/57,4%
- в) төзімді болуды үйренеді – 48/44,4%
- г) аяушылық, тілектестік білдіруді үйренеді – 60/55,6%
- д) балалардың өмір туралы түсініктерін кеңейтеді – 53/49,1%
- е) жақсы жақтары жоқ – 0.

«Сіз қалай ойлайсыз, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар мен ерекше білім беру қажеттіліктері жоқ балалар бірлесіп оқытын және тәрбиеленетін жалпы білім беру ұйымдарында жұмыс істейтін педагогтар, тәрбиешілер қандай қосымша дағдылар мен біліктерді меңгеруі тиіс?» деген сұраққа айтылған пікірлер мынадай жағдайды көрсетті:

- а) олар балаларды жақсы көру және шыдамды болу керек – 69/63,9%
- б) ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың даму ерекшеліктері туралы арнайы білімдері болу тиіс – 83/76,9%
- в) қолдау көрсету, қақтығыстарды болдырмау дағдылары керек – 64/59,3%
- г) жауап беруге қиналамын – 9/8,3%

Педагогтармен жүргізілген сауалнаманы талдау.

1-ші сұрақ. Инклюзивті білім беру, инклюзивтік мәдениет – ерекше білім беру қажеттілігі бар баланы мектеп өміріне толық тарту – 126 / 100%

2-ші сұрақ. Менің ойымша, қиындықтары бар балаларды балабақшаға және мектепке қосу үшін басты кедергі ...

- а) кәдімгі балалар ата-аналарының қауіптері, қорқыныштары – 63/50%
- б) педагогтардың кәдімгі балалардың құқықтарына нұқсан келеді және бағдарламаны меңгеру үшін оларға уақыт аз бөлінеді деген қауіп – 56/44,4%
- в) қиындықтары бар балалар арнайы жағдайларда меңгеруі мүмкін дағдыларды меңгере алмайды деген педагогтар қауіп – 73/57,9%
- г) ұйымның ата-аналардың арасындағы танымалдылығы азаяды деген әкімшілік қауіп – 30/23,8%
- д) басқалар 6 /4,8%

3-ші сұрақ. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен бірлесіп дамыту және тәрбиелеу процесінде оқушылар үшін туындауы мүмкін жағымсыз сәттер қандай?

- а) балаларда танымдық цикл сабақтарына қызығушылықтың төмендеуі – 27/21,4%
- б) үлгерім мен даму қарқындылығының төмендеуі – 42/33,3%
- в) балалар ұжымында қақтығыстардың туындауы – 36/28,6%

- г) жағымсыз сәттер жоқ – 18/14,3%
- д) сыныптағы тәртіптің бұзылуы – 22/17,5%

4-ші сұрақ. Бірлесіп дамыту және тәрбиелеу процесі ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға қалай әсер етеді?

а) ерекше білім беру қажеттіліктері бар бала кішкентай кезінен бастап басқа адамдармен өзара әрекет жасауға үйренеді – 76/60,3%

б) құрбыларының тарапынан қосымша қолдау таба алады – 71/56,3%

в) басқа балалармен қатар балалар ұжымына қатыса отырып, өзін толыққанды сезіне алады – 72/57,1%

г) басқа балалармен араласа отырып, ерекше білім беру қажеттіліктері бар бала барабар дамитын болады – 58/46%

д) онда әртүрлі әрекет түрлерінде, қарым-қатынаста өз қабілеттерін көрсетудің үлкен мүмкіндіктері пайда болады – 70/55,6%

е) жағымды сәттер жоқ

ж) басқа - 3/2,4%

5-ші сұрақ. Бірлесіп дамыту және тәрбиелеу процесі ерекше білім беру қажеттіліктері жоқ балаларға қалай әсер етеді?

а) балалар мейірімдірек болады – 72/57,1%

б) басқаларға көмектесуді үйренеді – 80/63,5%

в) төзімді болуды үйренеді – 57/45,2%

г) аяушылық, тілектестік тәжірибесін алады – 71/56,3%

д) балалардың өмір туралы көзқарасын кеңейтеді – 81/64,3%

е) жағымды сәттер жоқ – 2/1,6%

ж) басқа – 2/1,6%

6-шы сұрақ. Инклюзия идеясын ұстанатын адамдар мұны жасайды, өйткені:

а) қиындықтары бар адамдарды Құдай олардың көмегімен «дені сау» адамдар өздерін құтқара алуы үшін жіберді деп есептейді – 4/11,1%

б) адамдарды жақсы жағына қарай өзгерткілері келеді – 63/50%

в) қиындықтары бар адамдармен араласу кәдімгі адамдарға толерантты және төзімді болуға көмектесе алады деп есептейді – 83/65,9%

г) өйткені бұл жұмыстан өз ықыласын табады – 59/46,8%

д) мұнда әділ қоғам үшін негіз бар деп есептейді – 63/50%

е) басқа – 3/2,4%

Жалпы білім беретін ұйымда инклюзивті білім беруді іске асыру туралы оқушыларға арналған сауалнамаларды талдау

Жалпы мәліметтер

1-ші сұрақ. Сенің жасың нешеде?

а) 13-14 жас – 3/1,7%

б) 14-15 жас – 66/36,7%

в) 15-16 жас – 88/48,9%

г) 17-18 жас – 13/7,2%

2-ші сұрақ. Жынысы

а) ер – 85/47,2%   б) әйел – 95/52,8%

3-ші сұрақ. Тұрғылықты жері

а) қала – 87/48,3% б) кент – 93/51,7% оқушы

4-ші сұрақ. Егер сенің сыныбыңда ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушылар оқитын болса, оған сен қалай қарайсың?

а) жақсы – 114/63,3%

б) жоқ – 11/6,1%

в) немқұрайлы – 57/31,7%

5-ші сұрақ. Сенің ойыңша, сенің мектебінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар баланың болуы ыңғайлы болу үшін не жетіспейді?

а) ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар мектептегі іс-шараларға қатыспайды – 18/10%

б) ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың достары аз – 100/55,6%

в) білмеймін – 62/34,4%

6-шы сұрақ. Егер ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар сенің сыныбыңда оқыса, сен олар үшін не істей алар едің?

а) дос боламын, қонаққа және киноға барамын, бірге сабақ дайындаймыз – 103/57,2%

б) қамқорлық көрсетемін (сатыдан жүруге көмектесемін, рюкзагын әперемін және т.б. – 93/51,7%

в) одан алыс жүремін және елемеуге тырысамын – 5/2,8%

г) одан алшақ жүремін, бірақ қажет болған жағдайда көмектесемін – 36/20%

7-ші сұрақ. Егер сыныпта даму мүмкіндігі шектеулі мұғалім сабақ бере бастаса, сен оған қалай қарайсың?

а) жақсы – 49/27,2%

б) егер оны мектепке жұмыс істеуге алса, яғни ол жақсы мұғалім – 70/38,9%

в) білмеймін – 65/36,1%

8-ші сұрақ. Даму мүмкіндігі шектеулі адамдарды кездестіргенде, сен қандай сезімде боласың?

а) аяушылық – 60/33,3%

б) қымсыну – 22/12,2%

в) селқостық – 17/9,4%

г) көмектесу, оларды қолдау ниеті – 119/66,1%

Сауалнама нәтижелері жалпы білім беретін мектептерде ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды оқыту мен тәрбиелеу процесіне толық қатыстыра отырып, оқушылардың, педагогтардың, мұғалімдердің оларды оқытуға оң көзқарасын көрсетті.

Осылайша, білім беру ұйымдарында инклюзия мәдениетін қалыптастыру мектеп қоғамдастығында инклюзияның қандай да әмбебап құндылықтарын және инклюзивті мектеп – бұл:

- Мектеп қоғамдастығындағы барлық оқушылардың тегіне, тіліне, дініне, денсаулық жағдайына қарамастан теңдігі.

- Барлық оқушылар оқу күні бойы оқу процесіне бірдей қол жеткізе алады.

- Барлық оқушылардың маңызды әлеуметтік байланыстарды орнату және дамыту үшін тең мүмкіндіктері бар.

- Барлық оқушыларды оқыту мұқият жоспарланып, едәуір тиімді тәсілмен жүргізіледі.

- Оқыту процесіне тартылған педагогтар мен мектептің барлық қызметкерлері инклюзивті білім беру процесін жүзеге асырудың стратегиялары мен педагогикалық технологияларына оқытылды.

- Оқыту бағдарламасы мен оқытуда қолданылатын педагогикалық әдістер әр оқушының қажеттілігін ескереді.

- Отбасылар мектеп өміріне белсенді қатысады.

- Мектептің барлық қызметкерлері инклюзияның құндылықтарын бөліседі, позитивті көңіл-күйде және өз міндеттерін түсінеді деген түсінікті қалыптастырумен байланысты.

Білім беру ұйымының инклюзивтік мәдениетін құру – бұл инклюзияның идеологиясы мен құндылықтарын қабылдауды қалыптастыру, білім беруде инклюзивтік тәсілдің артықшылықтарын түсіну, инклюзивті мектептің құндылықтарын тек мектеп әкімшілерінің арасында ғана емес, сонымен қатар, ең бастысы, педагогтар, оқушылар және ата-аналар арасында – мектеп қоғамдастығының барлық қатысушыларының арасында бөлу бойынша негізін қалаушы және айтарлықтай күрделі және қарама-қайшы процесс.

Бұл процесс педагогикалық ұжымды ақпараттандырудың жоғары деңгейін, мектепті дамытудың инклюзивті жоспарын әзірлеуді, арнайы педагогикалық кеңестер мен мектеп оқушылары арасында сабақтар өткізуді көздейді. Мектептің инклюзивтік мәдениетін қалыптастыру жөніндегі жұмыстың маңызды бағыты эмоциялық жылудың ерекше атмосферасын құру және әрбір оқушыны қабылдау, сондай-ақ бейтарап болып табылатын және инклюзивті білім беру процесіне қатысушыларға теріс көзқарасты қалыптастырмайтын тіл мен терминологияны пайдалану болып табылады.

Қорытынды

Инклюзивтік мәдениет – бұл инклюзивті құндылықтардың қолданылуын қамтамасыз етуге бағытталған, жалпы мектеп мәдениетінің бір бөлігі, оның жоғары деңгейі жалпы инклюзия процесінің тиімділігін арттыруға ықпал етеді, даулы жағдайларды болдырмауға және процестің әрбір қатысушысына әлеуетті зиян келтіруге мүмкіндік беретін отбасы мен мектептің өзара тәуелді қарым-қатынастарын дамытуға ықпал ететін сенімнің бірегей микроклиматы.

Білім беру ұйымдарында тәрбие жұмысының негізгі мақсаты – білім алушылардың жалпы (оның ішінде инклюзивтік) мәдениетін қалыптастыру, белсенді азаматтық ұстанымды, білім алушылардың адамгершілік және психологиялық жетілуін қалыптастыруға ықпал ететін тәрбие ортасын құру, балаларды кез келген кемсітуді болдырмайтын, білім беру процесінің барлық қатысушыларына толерантты қатынасты қамтамасыз ететін, ерекше білім беру қажеттілігі бар әрбір бала үшін ерекше жағдайлар жасайтын инклюзивті білім беру моделін құру болуы тиіс.

Педагогтың, сынып жетекшісінің, білім беру ұйымдарының басқа да мамандарының басты мақсаты – балалардың өмірі мен денсаулығын қорғау, баланың әлеуметтік, зияткерлік және эмоциялық салалардағы психикалық даму деңгейін арттыру, баланың жалпы білім беретін мектепке және құрдастар қоғамына табысты кірігуі болып табылады. Оларға әлеуметтік бейімделуге, қоғамда өз орнын табуға көмектесу керек.

Сондай-ақ, барлық білім беру процесіне қатысушылардың әлеуметтік-психологиялық мәдениетін, толерантты санасын қалыптастыру; денсаулық сақтау ортасын дамытуды қамтамасыз ететін, қоғамда оқушылардың сапалы білім алуына және әлеуметтенуіне ықпал ететін жағдайларды жетілдіру; өмір сүрудің маңызды салаларында баланың өз орнын табуы үшін жағдай жасау қажет, онда оның қабілеттері мен мүмкіндіктері барынша ашылады.

Білім беру ұйымының инклюзивтік мәдениетін қалыптастыру – инклюзияның идеологиясы мен құндылықтарын қабылдауды, білім беруде инклюзивтік тәсілдің артықшылықтарын түсінуді, инклюзивті мектеп құндылықтарын тек мектеп әкімшілерінің арасында ғана емес, сонымен қатар, ең бастысы, педагогтар, оқушылар және ата-аналар арасында – мектеп қоғамдастығының барлық қатысушыларының арасында бөлуді қалыптастыру бойынша негізін қалаушы және айтарлықтай күрделі және қарама-қайшы процесс.

Осылайша, білім беру ұйымдарында инклюзивтік мәдениетті қалыптастыру – бұл

- білім беру ұйымы қызметкерлерінің ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыс істеуге дайындығы және қабілеті:
  - инклюзивті білім беру қағидаттары мен құндылықтарын қабылдау;
  - педагогтар үшін инклюзивті практика бойынша тренингтер өткізу;

- ынтымақтастық және кооперация: инклюзивті білім беру қатысушыларының командалық өзара іс-қимылы;

- білім беру ұйымдарының мамандарына және, ең алдымен, арнайы білімі жоқ мамандарға консультациялық көмек көрсету жүйесін ұйымдастыру;

- инклюзивті білім беру мамандарының біліктілігін жүйелі түрде көтеру.

• Инклюзивті білім беру жағдайларында оқушылардың бірлесіп оқуға және өзара іс-қимыл жасауға дайындығы мен қабілеті:

- оқушылар үшін ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдарға төзімділікті қалыптастыру бойынша тренингтер жүйесін өткізу – қалыпты дамып келе жатқан оқушылардың бойында төзімділікті, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды түсінуді қалыптастыру, эмпатияны дамыту, әдеттегі оқушылардың өздерін даму ерекшеліктері бар құрдастарымен салыстыруы бойынша белсенді жұмыс формаларын пайдалану;

- балалар ұжымындағы өзара қарым-қатынасты үйлестіру, ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларды ұжымға қосу, оқушыларды өзара іс-қимылдың конструктивті формаларына оқыту бойынша тұлғааралық өзара іс-қимыл тренингтерін өткізу;

- ерекше білім беру қажеттілігі бар оқушыларды оқу-тәрбие процесіне қосу, оған мұғалімнің ерекше білім беру қажеттілігі бар баланың белсенді қатысуы үшін қажетті жағдай жасауы, ынтымақтастық атмосферасын ұйымдастыруы арқылы қол жеткізіледі.

• Ата-аналармен өзара іс-қимыл жасасуды ұйымдастыру:

- ата-аналарды инклюзивті білім беру ерекшеліктері туралы ақпараттандыру, олардың инклюзивтік құндылықтарды қабылдауы;

- отбасы мен білім беру ұйымының ынтымақтастығы – оқу-тәрбие процесінде ерекше білім алу қажеттілігі бар баланың ата-аналарының белсенді қатысуын қамтамасыз ету;

- инклюзивті процеске қатысушы отбасыларының өзара іс-қимыл жасасуы (бірлескен қызметті ұйымдастыру, ерекше білім беру қажеттілігі бар балалар мен қалыпты дамып келе жатқан балалар отбасыларының сыныптан тыс және мектептен тыс іс-шараларға белсенді қатысуы).

Инклюзивтік мәдениетті инклюзивті білім беруді табысты іске асыру факторы, инклюзивтік саясат пен практиканы іске асыру нәтижесі ретінде ғана емес, сонымен қатар жалпы қоғамның өзгеруінің негізі ретінде де қарастыруға болады.

Пайдаланылган әдебиеттер

1. Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2016-2019 годы, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 1 марта 2016 года, № 205.
2. <http://studopedia.ru/Идеи Л.С. Выготского о воспитании ребенка с нарушением развития.>
3. Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – С. 292-293.
4. Акатов Л.И. Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья. Психологические основы: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003.
5. Нигматов З.Г. Формирование поликультурной личности в условиях инклюзивного образования. Сборник научных трудов межд. научно - практической конференции "Поликультурное образовательное пространство Поволжья: пути и формы интеграции" (Казань, КФУ, 1 ноября 2013 г.
6. Бут Т. Показатели инклюзии: практическое пособие / Т. Бут, М. Эйнскоу; под ред. М. Воган; пер. с англ. И. Аникеев; науч. ред. Н. Борисова, под общ. ред. М. Перфильевой. – М.: РООИ «Перспектива», 2007. – 124 с.
7. Сигал Н.Г. Инклюзия как вектор гуманизации образования и общества: зарубежный опыт. Вопросы педагогики и психологии: теория и практика: сборник материалов Межд. научной конференции. Россия, г. Москва, 26-28 июня 2014 г. URL: <http://books.google.ru>.
8. Алехина С.В. Принципы инклюзии в контексте изменений образовательной практики / С.В. Алехина // Психологическая наука и образование. – 2014. – № 1. – С. 5-16.
9. Электронный ресурс. URL: Chelinc_obraz_soc_proekt.pdf.
10. Гумирова Г.Ф. Проблемы социальной интеграции лиц с ограниченными возможностями // Преимущественная система инклюзивного образования: мат-лы V Межд. научно-практ. конференции, 1–2 марта 2017 г. Казань: Изд-во «Познание».
11. Мешков А.Ю. Структура корпоративной культуры / А. Ю. Мешков // Вестник ЮУрГУ. — 2012. — № 10. — С. 148–150.
12. Тихомирова Е.Л. Исследование инклюзивной культуры вуза как гетерогенной организации / Е. В. Шадрова // Стратегии формирования инклюзивной среды: сборник научных трудов по материалам межд. научно-практ. конференции 17–19 мая 2016 года. — СПб.: Изд-во СПб АППО, 2016.
13. Айдарбекова А.А. Организационные основы формирования позитивной культуры инклюзивной школы. Алматы, 2013.
14. Специальное образование в Казахстане. №1(46). 2014).
15. Всеобщая декларация прав человека (принята Генеральной Ассамблеей ООН 10.12.1948)
http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_120805/
16. Конвенция о борьбе с дискриминацией в области образования.

Принята 14 декабря 1960 года Генеральной конференцией Организации Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры на ее одиннадцатой сессии.

https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/educat.shtml

17. Декларация Прав Ребенка. Резолюция 1386 (XIV) Генеральной Ассамблеи ООН от 20 ноября 1959 г. <http://docs.cntd.ru/document/1901035>

18. Декларация о правах умственно отсталых лиц. Принята резолюцией 2856 (XXVI) Генеральной Ассамблеи от 20 декабря 1971 года. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/retarded.shtml.

19. Декларация о правах инвалидов. Провозглашена Резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН от 9 декабря 1975 года N 3447. <http://docs.cntd.ru/document/901739159>

20. Всемирная программа действий в отношении инвалидов. Принята 03.12.1982 Резолюцией 37/52 Генеральной Ассамблеи ООН. <https://www.lawmix.ru/abrolaw/14723>.

21. Всемирная декларация об образовании для всех и Рамки действий для удовлетворения базовых образовательных потребностей. 5 — 9 марта 1990 г., Джомтьен, Таиланд. <http://xn----jtbibbrldcuedw.xn--p1ai/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B9-%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80/%D0%BD%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D0%B5-%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D1%8B/108/857/>

22. Саламанкская декларация лиц с особыми образовательными потребностями. Принята Всемирной конференцией по образованию лиц с особыми потребностями: доступ и качество. Саламанка, Испания, 7-10 июня 1994 г.

23. Рамка мониторинга инклюзивного образования в Республике Казахстан. АО ИАЦ МОН РК, 2017. 185с.

24. Международная классификация функционирования, ограничений жизнедеятельности и здоровья (МКФ). <http://who-fic.ru/icf/>

25. Education And Disability/Special Needs: policies and practices in education, training and employment for students with disabilities and special educational needs in the EU. An independent report prepared for the European Commission by the NESSE network of experts www.nesse.fr.

26. М. А. Шаповалова, О. А. Денисова. Тенденции развития инклюзивного образования детей с ограниченными возможностями здоровья в зарубежных странах и России (электронный ресурс) <https://cyberleninka.ru/article/n/tendentsii-razvitiya-inklyuzivnogo-obrazovaniya-detey-s-ogranichennymi-vozmozhnostyami-zdorovya-v-zarubezhnyh-stranah-i-rossii>

27. ННПЦ КП. Лекотека. Октябрь, 2012. www.special-edu.kz/files/lekoteka.ppt

28. 38th Annual Report to Congress on the Implementation of the Individuals with Disabilities Education Act, 2016. U.S. Department of Education. <https://www2.ed.gov/about/reports/annual/osep/2016/parts-b-c/38th-arc-for-idea.pdf>
29. Italy. European Agency for Special Needs and Inclusive Education. <https://www.european-agency.org/country-information/italy/national-overview/complete-national-overview>
30. Соломин В. П., Кантор В. З., Антропов А. П. Образовательные стандарты как инструмент включения детей с ОВЗ в единое образовательное пространство России //Территория детства ребенка с особыми образовательными потребностями. – 2015. – С. 11-19.
31. Lynch, James. Provision for children with special educational needs in the Asia region / James Lynch p. cm.-(World Bank technical paper, ISSN 0253-7494; no. 261)
32. <http://www.dissercat.com/content/vospitanie-nravstvennykh-vzaimootnoshenii-mladshikh-shkolnikov-v-inklyuzivnom-obrazovanii>.
33. На пути к инклюзивной школе: пособие для учителей. Разработано в рамках Недели инклюзивного образования 14-21 ноября 2005г. РООИ «Перспектива». М., 2005. URL: <http://perspektiva-inva.ru>.
34. Пособие по проведению «Уроков доброты» со школьниками младших классов / авт.-сост. Е. Выговская, Ю. Симонова, Н. Хлудов, С. Прушинский, М. Перфильева; ред.-сост. О. Пестрякова. – М.: Изд. РООИ «Перспектива», 2012.
35. Тумина Л.Е. Притча как школа красноречия / Л.Е. Тумина. – М.: Изд-во ЛКИ, 2008. – 368 с.
36. http://psyjournals.ru/inclusive_edu/issue/44260_full.shtml]:
37. URL <https://moluch.ru/conf/ped/archive/96/4289/>.
38. Педагог инклюзивной школы [Электронный ресурс].- Режим доступа: <https://www.metod-kopilka.ru/statya-pedagog-inklyuzivnoy-shkoli-60322.htm.l>.
39. Формирование позитивного психологического климата в инклюзивном классе общеобразовательной школы. Методические рекомендации. Национальный научно-практический центр коррекционной педагогики. Алматы, 2014.
40. Ткачёва, В.В. Семья ребенка с ограниченными возможностями здоровья: диагностика и консультирование. М.:Национальный книжный центр, 2014. - 160 С.
41. Старовойт Н.В. Инклюзивная культура образовательной организации: подходы к пониманию и формированию. Концепт. - 2016. - Т. 8.
42. Бубеева Б.Н. Проблема инклюзивного образования детей с ограниченными возможностями здоровья. Вестник Бурятского государственного университета. - 2010. - № 1.

Толерантты тұлғаны қалыптастыру бойынша жалпы білім беретін мектептердің 1-4 сынып оқушыларына арналған тренинг

Бағдарлама сабақтар кешенін қамтиды, олардың негізгі мақсаты – бастауыш сынып оқушыларына бір-біріне төзімді болуды түсіндіру және соны үйрету, оларға айналадағы адамдардың айырмашылықтарын көрсету, оларды құрметтеуді, осы айырмашылықтарды қабылдауды және шыдамды болуды үйрету болып табылады. Толерантты мінез-құлықты қалыптастыру оқушылардың одан әрі позитивті дамуына ықпал етеді, олардың өз мүмкіндіктері мен перспективаларына деген сенімділігін арттырады.

Бағдарлама *мынадай міндеттерді* шешуге бағытталған:

- басқа адамдарға төзімді қарым-қатынасты қалыптастыру, бір-бірін сезе білу, көмекке мұқтаж адамдарға көмек көрсету қажеттілігін пысықтау;
- мәдени айырмашылықтарға деген құрметті дамыту;
- адамдардың мінез-құлқындағы айырмашылықтарға шыдамды қарым-қатынасты дамыту, «өзгеге» деген құндылықты қарым-қатынасты бойға сіңіру;
- достық туралы түсініктерді дамыту, бір-біріне қолдау көрсете білу;
- басқаны өзін-өзі түсінетіндей түсіну дағдысын қалыптастыру, «командада» жұмыс істеу қажеттілігі;
- оқушылардың өз сезімдерін білдіру тәсілдері туралы түсініктерін кеңейту, ынтымақтастық пен ұжымдық шығармашылық қабілеттерін қалыптастыру.

Негізгі әдістер: рөлдік ойын, психотехникалық ойындар, релаксация.

Бағдарламада 9 сабақ ұсынылады. Сабақтар оқушылар тобымен немесе барлық сынып оқушыларымен өткізілуі мүмкін, ұзақтығы – аптасына 30-40 минут. Сабақтардың саны және олардың ішкі мазмұндық толықтырылуы контингенттің ерекшеліктерін ескере отырып өзгеруі, толықтырылуы мүмкін. Практикумның элементтері сабақта «психологиялық минут» ретінде барлық сыныппен де өткізілуі мүмкін.

Қажетті материалдар мен жабдықтар әр сабақта сипатталады.

Сабақ № 1: Танысу – бір-бірімізді танимыз

Мақсаты: қолайлы психологиялық жағдай жасау, өзін-өзі ашу үшін жағдай жасау, балалар арасында байланыс орнату.

Материалдар мен жабдықтар: сәлемдесу сөздері бар карточкалар, фондық баяу музыка.

Сабақтың барысы:

1. Кіріспе бөлім.

«Сәлемдесу» жаттығуы.

Мақсаттары: жағдайды разрядтау, түрлі мәдениеттердегі сәлемдесулермен танысу, топты біріктіру.

Қатысушылар әртүрлі елдерден сәлемдесу карточкаларын алады:

- кеуде деңгейінде қолды бүгу («намаздағы») сияқты) және ғибадат ету

(Жапония);

- мұрынмен сүйкену (Жаңа Зеландия);

- бір-бірінен алыс қашықтықта тұрып, бір-бірінің қолын алу

(Ұлыбритания);

- қатты құшақтап, бір-бірін беттерінен үш рет сүю (Ресей);

- тілін көрсету (Тибет);

- бір-біріне жақын тұрып, бір-бірінің қолын қатты қысу (Германия);

- құшақтасып, кезекпен беттен төрт рет сүю (Париж).

Қатысушылар бөлмеде жүгіріп жүріп, карточкада көрсетілген тәсілмен бір-бірімен амандасады.

Талқылау: ойын сізге ұнады ма? сіендердің сәлемдесулерің қай елдерден келгенін табуға тырысыңдар, қандай да бір жолмен амандасу қиын болды ма? қандай да бір сәлемдесулер күлкілі болып көрінді ме? осы елдердің адамдары сендердің сәлемдесулеріңе қалай жауап берер еді? біздің өмірімізде сәлемдесу қандай рөл атқарады?

2. Негізгі бөлім

«Таныстар ортасы»

Мақсаты: қатысушыларды бір-бірімен таныстыру, топты біріктіру.

Бүгін біз «кішкентай паровоз» болып ойнаймыз. Алғашқыда паровоздың вагондары болмайды және біз паровоз етіп таңдаған бала «чух – чух – чух» деп қатты дыбыстай отырып, шеңбер бойынша жалғыз «жол жүретін» болады. Содан кейін «паровоз» зерігіп кетеді де, кез келген балаға немесе қызға «чух – чух – чух» деп айтып жақындайды да, өзінің атын айтады. «Паровоз» жақындап келген бала жауап ретінде өзін атын айтады да, жаңа «паровоз» болады, ал бірінші «паровоз» оның «вагоны» болады. Жаңа «паровоз» «вагонымен» бірге шеңбер бойымен қозғалысын жалғастырады, содан кейін кез келген балаға жақын келіп, «чух – чух – чух» деп өзінің аты мен «вагонының» атын айтады. «Паровозға» барлық балалар қосылмайынша, ойын жалғаса береді. Егер «паровоз» сынса, яғни балалардың бірі өзінің «вагонының» атын ұмытса, онда ойынды басынан бастаған дұрыс.

«Домино» ойыны

Мақсаты: топта ашықтық атмосферасын құру; қатысушыларға өздері туралы ашық айтуға мүмкіндік беру; топта қатысушылардың арасында айырмашылықтар да, оларды біріктіретін де заттар бар екенін көрсету.

Ойын ережелері: бірінші қатысушы (мүмкіндігінше, жүргізуші) ортаға тұрып, өзінің екі сипаттамасын айтады – «Бір жағынан, мен көзілдірік киемін, екінші жағынан – балмұздақты жақсы көремін». Көзілдірік киетін немесе балмұздақты жақсы көретін қатысушы да бірінші қатысушының жанына келіп, оны қолынан ұстап, мысалы «Бір жағынан, мен балмұздақты жақсы көремін, екінші жағынан – менің итім бар» дейді. Барлық қатысушылар доминоның бір бөлігіне айналғанша, ойын жалғаса береді. Доминоны құрастырудың өзінде де әртүрлі нұсқалар болуы ықтимал – шеңбер жасауға болады немесе қалыпты «домино» құрылымын құрастыруға болады, қатысушыларға бір-бірінің қолынан ұстап тұруға, құшақтасуға, түрегеп тұруға не еденге жатуға және т.б.

болады.

Талқылауға арналған сұрақтар: қатысушылар оларға біреу «тіркелетінін» күтіп тұрған кезде нені сезінді; олар ең көп таралған сипаттамаларды атауға тырысты ма немесе керісінше ме; олар ерекшеленіп көрінгісі келді ме; олар бірін-бірі туралы жаңадан не білді; топтағы біреу оларға ұқсас екенін білген кезде олар не сезінді; біреу оларға ұқсас емес екенін білген кезде олар не сезінді; топта осынша әртүрлі адамдардың болғаны жақсы ма әлде жаман ба? Неліктен?

3. Бекіту, қорытынды

«Бір-бірімізді сеземіз»

Мақсаты: ынтымақтастық дағдыларын бекіту.

Жүргізуші: Қанекей, барлығымыз шеңбер жасап, қолдарымыздан ұстап тұрайық. Өз тынысымызды тыңдайық. Сосын біздің бөлмедегі дыбыстарды тыңдап көрейік, одан кейін – көшеде шығып жатқан дыбыстарды тыңдайық. Содан кейін тағы да өз тынысымызға құлақ салайық. Ал енді өзіміздің оң қолымызды, одан кейін алақанымызда тұрған көршінің қолын, кейін сол қолымызды, сосын ұстап тұрған сол жақтағы көршіміздің қолын сезуге тырысайық. Ал енді, осы қолдарымыз арқылы көрінбейтін бұлақтан су ағып жатыр деп елестетейік. Бұл бұлақ қандай түрде? Мүмкін, жылулық немесе сенім, мүмкін бір-бірімізге деген қолдау немесе тағы бірдеңеге ұқсайтын шығар? Осы қолдарыңнан не сезгендеріңді есте сақтауға тырысындар, оны келесі сабақтың соңына дейін сақтаңдар.

Бұл жаттығуда балалар бір-бірімен ақылдаса отырып, еркін жағдайда әрекет етеді. Жаттығу оларға рахат сыйлауы, сонымен бірге шағын топтарда немесе барлық сынып құрамында ынтымақтастық дағдыларын алуға көмектесуі тиіс.

Танысу қорытындыларын шығару (бірін-бірі туралы жаңа не білді), тапсырмаға қатысқаны үшін барлықтарына алғыс білдіру.

Сабақ № 2: Мені түсініп ал

Мақсаты: балада өзара түсіністік қажеттілігін қалыптастыру.

Материалдар мен жабдықтар: әңгімеде айтылатын сол немесе өзге (жанды және жансыз) заттардың суреті бар тірек картинкалары.

Сабақтың барысы:

1. *Кіріспе бөлім*

Вводная беседа на тему: «Бір-біріңді түсінуді үйрену үшін не керек?» тақырыбына кіріспе әңгіме. (Бір-біріңді тыңдап қана қоймай, бір-біріңді ести білу.)

«Бұзылған телефон» ойыны

Мақсаты: бірін-бірі ести білу білігін қалыптастыру, ұжымда позитивті және мейірімді қарым-қаынастарды қалыптастыру.

Ойынға қатысушылар шеңбер жасап отырады. Әр ойыншы кезекпен, жанында отырған ойыншының құлағына сыбырлап, бір сөз айтады. Соңғы ойыншы естіген сөзін қатты дауыстап айтады. Бірінші ойыншы ойын басталғанда айтқан сөзді дауыстап айтады. Егер сөздер сәйкес келсе, онда

барлық ойыншылар өз көршілерін жақсы түсінгені, егер сөздер сәйкес келмесе, олар бірін-бірі түсінбегені.

2. Негізгі бөлім

«Қиялшылдар» ойыны

Мақсаты: бірін-бірі ести білу білігін қалыптастыру, ұжымда позитивті және мейірімді қарым-қаынастарды қалыптастыру.

Ойынның мәні – оқушылар алдыңғы ойыншы бастаған әңгімені жалғастыра білу керек.

Барлық ойыншылар әңгімені бір сөйлеммен жалғастыру керек. Әңгіме қай ойыншыға келіп аяқталса, сол жаңасын бастайды.

Қатысушылар шеңбер жасап отырады. Жүргізуші, мысалы иттің суреті бар картинканы көрсетеді. Бірінші ойыншы әңгімені бір сөйлеммен бастайды, мысалы: «Бір үйде ит өмір сүріпті...». Оның оң жағындағы көршісі: «Бұл ит өзінің иесімен тоған жағалап жүргенді жақсы көретін...». Одан кейінгі оң жақтағы көршісі де әңгімені бір сөйлеммен жалғастырады және әрі қарай. Бұл оқиғаның барысы ерекше және күлкілі болған сайын қызықтырақ бола түседі. Қатысушылардың қиялы таусылғанша, қызығушылығы сөнгенше, ойын шеңбер бойымен айналып жалғаса береді. Әңгіменің басы, ортасы және соңы болатындай етіп, қандай да бір оқиғаның желісімен (сюжет) құрауға тырысу керек.

Бекіту, қорытынды.

Сабақтың тақырыбы бойынша қорытынды әңгіме:

Бүгін сендер өздеріңнің араларында және басқалармен өзара қарым-қатынас жасау туралы жаңа не білдіңдер?

Этикеттік тапсырма

Балаларға: «Көз алдарыңа елестетіп көріңдер, сендердің араларыңда мінез-құлқыңда оғаштығы бар бала бар, ол сендер сияқты емес, бірақ ол сендермен бірге ойынға қатысқысы келеді. Сендер оған қалай көмектесе аласыңдар?» деген тапсырманы шешу ұсынылады.

Қорытынды:

«Әрқайсымыздың бір-бірімізді ести және түсіне алатындығымыз қандай жақсы, сол кезде бізге бірге болу өте қызықты».

Балаларға бір-біріне күлімсіреп, ойын үшін алғыс білдіру ұсынылады.

Сабақ № 3: Біз бір-бірімізді түснуді үйренеміз

Мақсаты: басқа адамдарға толерантты қарым-қатынасты қалыптастыру, бір-бірін түсіне білуді үйрету, көмекке мұқтаждарға көмек көрсету қажеттілігін қалыптастыру.

Материалдар мен жабдықтар: К. Чуковскийдің «Федорино горе» кітабы; ыдыс-аяқ, жиһаз және т.б. басқалардың суреті бар, басталған, бірақ аяқталмаған картинкалар, жауап-суреттері бар жұмбақтар мен карточкалар, В. Осееваның «Просто старушка» әңгімесі.

Сабақтың барысы:

1. Кіріспе бөлім

«Басқа адамға не керек екенін түсіне және сезе біл» тақырыбына кіріспе әңгіме.

- Сезімталдық қарым-қатынас дегеніміз не?
- Біз айналамызда не болып жатқанын ылғи байқаймыз ба?
- Біреуге біздің аяушылығымыз немесе көмегіміз қажет пе?
- Біздің бұған деген көзқарасымыз қандай?

2. Негізгі бөлім

«Федораға көмектес»

Мақсаты: бір-бірін түсіне білуді үйрету, көмекке мұқтаждарға көмек көрсету қажеттілігін қалыптастыру.

Федораға көмектесуге тырысыңдар. Сендер оған көмектеріңнің қаншалықты керек екенін түсінесіңдер.

Осының алдында балаларға К. Чуковскийдің «Федорино горе» ертегісін оқу және одан үзінді жатап алу тапсырылады.

Ойын кезінде педагог ертегідегі Федораның рөлін ойнайды және балалардан ертегіні еске түсіруді, одан үзінді оқып беруді, ойларымен бөлісуді сұрайды. Федора туралы ертегі балаларда оған деген аяушылық сезімін оятуға тиіс, балаларға жинақы болуға уәде береді және жоғалтқанының барлығын қайтаруға көмек көрсетуді сұрайды.

Үстелдегі карточкалардың үйіндісінен балалар салынып бітпеген бір суретті алады және онда салына бастаған бейнені аяқтайды. Содан кейін олар заттардың суреттерінің ұқсастығы негізінде олардың пайдаланылу мақсатына қарай топтастырылады (мысалы, ыдыс, жиһаз және т.б.) және оларды Федораға ұсынады. Ол балаларға алғысын білдіріп, жұмбақтарды шешуді сұрайды. Кейін балалар жұмбақтардың шешімін тапқаннан кейін назарларына жұмбақтың шешуі картинка ретінде ұсынылады. Жұмбақтар: «Өзім жемеймін, ал адамдарды тамақтандырамын» (қасық). «Ыстық құдықтан мұрын арқылы су құйылады» (шайнек). «Денесі тигеннің барлығын тегістейді, қолыңды тигізсең – тістеп алады (үтік). Жұмбақтардың шешуін тапқандарға сыйлықтар беріледі.

«Просто старушка» әңгімесін талқылау

Балалар «Просто старушка» әңгімесін тыңдайды және рөлдерге бөлініп ойнайды. Осыдан кейін қойылымның екінші нұсқасы ұсынылады: егер қыз бала жалғыз болса және құлап қалған әжейді көрсе, не істер еді? Содан кейін ұл бала мен қыз бала әжейге көмектесіп жатқаны көрсетіледі.

В. Осееваның «Просто старушка» әңгімесінен үзінді.

Көшеде бір ұл мен қыз келе жатты. Олардың алдында әжей кетіп бара жатты. Жер өте тайғанақ болатын. Әжейдің аяғы тайып, жерге құлап қалды.

Менің кітаптарымды ұстай тұршы! - деп айқай салды бала, сөмкесін қызға беріп, әжейге көмектесуге ұмтылды. Ол қайтып келгенде, қыз одан:

- Бұл сенің әжең бе? – деп сұрады.

- Жоқ, - деп жауап берді бала. Анаң ба? - деп таң қалды құрбысы. Жоқ.

Енді, тәтең бе? Немесе танысың ба?

Жо-жоқ! - деп жауап берді бала. - Бұл жай ғана әжей.

3. Бекіту, қорытынды.

Сабақтың тақырыбы бойынша қорытынды әңгіме:

• Сендер қалай ойлайсыңдар, біздің басқаларға жақсы қарауымыз олардың іс-әрекетін өзгерте ала ма?

• Сендердің біреуге көмек көрсеткен кездерің болды ма?

Этикетті тапсырма

Педагог балаларға мынадай тапсырманы шешуді ұсынады: «Қазір сендер үйін жинағысы келмеген, өзіне дұрыс қарамаған Федораға көмектестіңдер. Ал егер сендердің жандарында жүріп-тұруы қиын бала тұрса, сендер не істер едіңдер?».

Сабақтың қорытындысы.

Адамға қай уақытта қолдау көрсету керек және басқалардан көмекті қалай қабылдау керек деген проблеманы талқылау.

Сабақтың соңында педагог *қорытынды* шығарады.

«Біз бәріміз әртүрліміз, бірақ әркім өзінше жақсы. Өзіңе қалай қараса екен деп ойласаң, өзгелерге де солай қарау керек. Сенің көмегің басқа адамға керек екенін сезінуді үйрен».

Балаларға бір-біріне күлімсіреп қарап, қол алысу және ойын үшін алғыс білдіру ұсынылады.

Сабақ №4: Мен достықты таңдаймын

Мақсаты: жолдастық пен достық туралы түсініктерді дамыту және оларды қолдай білу, тұлғааралық қарым-қатынастарды бекіту, бір-біріне деген сезімталдықты қалыптастыру.

Сабақтың барысы:

1. Кіріспе бөлім

«Достар арасындағы қарым-қатынас қандай болу керек» тақырыбына кіріспе әңгіме.

• Өз досыңа қалай қарауың керек?
• Досыңның саған деген қарым-қатынасы қандай болса екен деп ойлайсың?

• Сендердің достықтарың беки түскенін қалайсың ба?

• Достық қарым-қатынастарды бекіту үшін, сенің ойыңша, не істеу керек?

«Менің қалауымды тап» ойыны

Мақсаты: бір-бірін түсіне білуді қалыптастыру

Ым мен дене қозғалысы арқылы өз достарыңның қалауын түсінуге тырысыңдар. Балалар екі командаға бөлінеді. Кезекпен, команда мүшелерінің біреуі басқа командадан өзіне дос таңдап алады және ымдау және дене қозғалысы арқылы өзінің қалауын білдіреді. Таңдап алған досы оның қалауын табуға тиіс. Егер ол алға қойылған міндетті шеше алмаса, онда оған команда көмекке келеді. Содан кейін командалар рөлдерімен алмасады.

2. Негізгі бөлім.

«Достық» этюдi

Мақсаты: нақты іс-әрекетте аяушылық көрсету.

В. Томилианың «Солидарность» өлеңі:

Мысық пен зырылдауық үшін

Інім тағы бұрышта, - деп

жылайды Лена қыз:

Қатты аяймын інімді.

Дауысқа сап жылады,

Содан барып тыйылды

Үндемеді бір мезет

Жылауын да доғарды...

Інісінің жанына

Тұра қалды бұрышқа.

Балалар сұрақтарға жауап береді: Қыз нені уайымдап тұр? Неліктен ол уайымдайды? Оның себебі қандай? Тек қана кішкентайлар емес, сонымен бірге құрбылас достар да көңіл бөлгенді, қамқорлық көрсеткенді қажет ететіні айтылады. Оның аяушылығы нақты бір іс-әрекетте байқалады: егер кенеттен құласа, онда оған тұруға көмектесу керек; егер ол ауырсынса, жұбатындар.

Балалар жұппен этюдтарды ойнайды.

«Досыңды тап» ойыны

Мақсаты: Балаларға сезінуді және уайымдауды, достық қарым-қатынас орнатуды үйрету.

Балалар топтарға бөлінеді. Бір топ қатысушыларының көздері байланады, бөлменің ішінде жүруге мүмкіндік беріледі, содан кейін бірін-бірі тауып, кім екенін айту ұсынылады. Қолдарының көмегімен шашын, киімін, қолдарын сипап, білуге болады. Досын тапқаннан кейін ойыншылар рөлдерімен ауысады.

«Менің достарым»

Мақсаты: Балалардың топ ішіндегі өзара қарым-қатынасын анықтау, өзінің ерекшеліктері мен досының ерекшеліктерін түсіне білу.

Жүргізуші бір-бірінің суретін салуды ұсынады. Балалар өз достарының суретін адамдар түрінде де, жануарлар, құстар, гүлдер, ағаштар түрінде де сала алады. Тапсырманы орындағаннан кейін балалар суреттерді талқылайды және сұрақтарға жауап береді: мұнда кім бейнеленген? Неге осылай салынған?

«Мені тап» жаттығуы

Ойынға қатысушылар шеңберге жасап және бір-бірінің қолдарынан ұстап тұрады. Шеңбердің ортасында екі ойыншы. Біреуінің көзі жабылған. Жүргізушінің командасы бойынша көзі байланған ойыншы екінші ойыншыны ұстап алуға тырысады. Қалғандарының барлығы оған дұрыс жолын айтуға тырысады, оған: «оңға, солға, тура, артқа, ыстық, суық» командаларын береді. Екінші ойыншы ұсталғаннан кейін екінші жұп шығады.

3. Бекіту, қорытынды

Сабактың тақырыбы бойынша қорытынды әңгіме:

• Достардың арасындағы қарым-қатынас қалай құрылуы керектігі туралы бүгін сендер не білдіңдер?

• Айтшы, бұрын сенің досың не құрбың болды ма? Сендердің араларыңдағы қарым-қатынас қандай еді?

Этикетті тапсырма

Елестетіп көр, сенің досың не құрбың, көршің, таныстарың, сендердің құрдастарың балдақпен жүреді немесе мүгедектер арбасына танылған - оларда жүріп-тұрумен байланысты қиындықтар бар. Олардың сендерден ешқандай айырмашылығы жоқ, одан басқа, оларға жүріп-тұру өте қиын, олар да осындай іс-шараға қатысқысы келеді. Мұндай жағдайда сендер не істейсіңдер?

Жүргізуші. Ал енді қорытынды жасайық:

«Біз бәріміз әртүрліміз, бірақ әркім өзінше ерекше. Басқалар өзіңе қалай қарасын десең, өзгелерге солай қара, басқаларды түсінуді және қабылдауды үйрен, сонда досты беки түседі». Педагог бір-біріне күлімсіреуді және қолдарын алуды ұсынады.

Достық қағидалары. Барлық кездесулердің қорытындысы ретінде балалар достықтың кейбір тәсілдері мен қағидалары туралы айтады, олар «Достық қағидаларына» ресімделеді, ол балалардың қарым-қатынасы кикілжіңсіз және даусыз болуына ықпал етеді.

• Жолдасыңа көмектес, егер қолыңнан бір нәрсе келсе, онда оны да үйрет. Егер жолдасың қиындыққа ұшыраса, қолыңнан келгенше көмектес.

• Жолдасыңмен бөліс, ең жақсысын досыңа бергің келетіндей болып ойна.

• Ол жаман нәрсе жасаса, жолдасыңды тоқтат.

• Жолдасыңның жетістіктеріне қуана біл.

• Басқа балалардың көмегін, кеңесін жақсы қабылдай біл.

Сабақ № 5: Біз осы әлемдеміз

Мақсаты: басқаны өзің сияқты түсінуді үйрен, «командада» жұмыс істеу қажеттілігін қалыптастыру.

Материалдар мен жабдықтар: мектеп өмірінен суреттер фрагменттері бар карточкалар, олардан тұтас картиналар құрастырылады, конструкторлар, негізгі кезеңге арналған тарату материалы.

Сабақтың барысы:

1. Кіріспе бөлім

«Біз қандаймыз?» тақырыбына кіріспе әңгіме.

Өзің туралы және кім, не жасай алатыны туралы айтып бер: ән айту, сурет салу, билеу, музыкалық аспапта ойнау, футбол, шахмат, дойбы ойнау, жүгіру және т.б..

2. Негізгі бөлім

«Картинка жина» ойыны

Сендердің мектеп өмірлеріңнен алынған фотосуреттер фрагменттерінен осы сюжеттердің толық суретін жинаңдар.

Балалар қалауы бойынша 3-4 адамнан топтарға бөлінеді және мектеп өмірінен алынған фотосуреттер фрагменттерін алады. Олардан сол немесе өзге

сюжеттің толық картинасын құрастыру керек. Содан кейін фотографиядағы оқиға туралы айтып беру. Ұйымшылдықпен және тез жұмыс істеген және әңгімесі толығырақ болған команда жеңеді.

Ойланып көріңдер, ең жақсы нәтижеге қол жеткізу үшін не істеу керек?

«Кім нені бәрінен жақсы жасайды?»

Қазір сендер кез келген жұмыстың табысты болуы топтың ұйымшылдықпен жұмыс істеуіне байланысты екеніне көз жеткізесіңдер. Ал сендердің жұмыстарың сондай болу үшін ең алдымен не қажет екенін таңдап, астын сызыңдар.

- Бір-біріңді түсіне білу.
- Бір-біріңе ренжу.
- Бір-біріңді қолдай білу.
- Ұсақ-түйекке ренжісу.
- Бір-біріңді ести білу.

Сәл ертеректе сендер кімнің нені жақсы істейтіні туралы айтқансыңдар. Ал сендердің жұмыстарың жақсы болуы үшін не қажет екенін білесіңдер. Тапсырманы өте жақсы орындау үшін қандай топтарға бөлінуге болатынын ойланыңдар.

• I топ – сурет салуды ұнататындар.
• II топ – билегенді, ән айтқанды, музыкалық аспапта ойнағанды жақсы көретіндер.

- III топ – секіргенді, жүгіргенді, футбол ойнағанды жақсы көретіндер.
- Әр топ жеке-жеке не істей алады?
- Барлықтарың қосылып не істей аласыңдар?

«Шеберлер қаласы» ойыны

Балалар 5-6 адамнан командаларға бөлінеді.

1-ші нұсқа. Әр команда конструктор алады және өз қаласын салуға тиіс.

2-ші нұсқа. Команда өз қаласын бірлесіп салуға тиіс.

Жұмысын тез аяқтаған команда ғана емес, ұйымдасып жұмыс істеген, командасында ешкім ренжіспеген, бәрі бірін-бірі түсінген және көмектескен команда жеңіске жетеді.

«Өзіңді командада сезін» ойыны.

«Шеберлер қаласы» жұмысына іріктеліп алынған командалар шағын эстафета өткізеді (доппен жүгіру, бір аяқпен секіру, секірпемен секіру). Жеңген команда сыйлық алады.

Бекіту, қорытынды

Тақырып бойынша қорытынды әңгіме:

- Сен өзіңнің жаныңдағы басқаларды сезінуді үйрендің бе?
- Саған команданың бір бөлігі болу ұнады ма?

Этикетті тапсырма

«Егер сендердің командаларыңда науқасына байланысты аяқ-қолдары үнемі дірілдеп тұратын бала болса, сондықтан сендер сияқты жұмысты тез және ұқыпты орындай алмаса, сендер не істейсіңдер:

- оған ашуланасыңдар,

- ойынға қоспайсыңдар,
- ойынға қосасыңдар және көмектесесіңдер,
- оны қолдап отырасыңдар».

Қорытынды:

«Біз барлығымыз әртүрліміз, мүмкіндіктеріміз де әртүрлі, бірақ әркім өзінше жақсы. Келісімде өмір сүру, бір командада жұмыс істеу үшін бір-бірімізді түсіну және құрметтеу, бір-бірімізге көмектесу керек». Педагог бір-бірінің қолын алуды және күлімсіреуді ұсынады.

Сабақ № 6: Барлық адамдар әртүрлі

Мақсаты: адамдар типтерінің, мінез-құлық реакцияларының және бірлесіп өмір сүру мүмкіндіктерінің әртүрлілігін көрсету. Адамдардың арасындағы айырмашылықтармен санасу қабілеттерін қалыптастыру. Адамдардың мінез-құлқындағы айырмашылықтарға төзімді қарым-қатынасты дамыту. «Өзгеге» құндылықты қарым-қатынасты сіңіру.

Материалдар мен жабдықтар: «Ұсқынсыз үйрек», «Цветик-семицветик» ертегілерінен үзінде.

Сабақтың барысы:

1. Кіріспе бөлім

Педагог допты айналдыра бере отырып, балалардың бір-бірімен амандасуын сұрайды. Бұл ретте олар өздеріне тән қасиеттерді атайды. Санамаланған қасиеттер тақтаға жазылады. Жаттығу аяқталғаннан кейін педагог адамдар бір-бірінен сыртқы келбетімен ғана емес, ішкі жан-дүниесімен де, қасиеттерімен де ерекшеленетіні туралы қорытынды жасауға шақырады.

2. Негізгі бөлім

Талқылау:

- Біз Г.Х. Андерсеннің «Ұсқынсыз үйрек» ертегісін оқыдық. Сендер басты кейіпкер туралы не айта аласыңдар?

- Қане, құстар ауласы мен оның тұрғындары туралы есімізге түсірейік. Құстар ауласында жақсылар және жамандар деп бөлу болды ма немесе ұсқынсыз үйрек жай ғана бөтен болды ма?

- Неліктен үйректі ұсқынсыз деп атады?

- Егер ол құстар ауласында емес, аққулар отбасында туса, айналадағылар оған қалай қарайтын еді?

- Құстар ауласы тұрғындарының мінез-құлқы адамдардың мінез-құлқына ұқсай ма?

- Балалар, айналадағы адамдарға ұқсамайтын адамды көргенде, сендер қандай сезімде боласыңдар?

- Сыртқы келбетіне қарап, адам туралы жаман пікір білдіруге бола ма?

- Егер сендер өздеріне ұқсамайтын адамды кездестірсеңдер және ол адамның сырт келбеті сендерге ұнамаса – бұл сендердің алдарыңда жаман адам тұр дегенді білдірмейді, ал егер сендер өз қарым-қатынастарыңмен оны ренжітіп алсаңдар, одан кешірім сұрау ешқашан кеш емес. Балаларға «Ұсқынсыз үйрек» ертегісінен үзінді көрсету ұсынылады.

Нұсқаулық. «Сендер Андерсеннің «Ұсқынсыз үйрек» ертегісін оқыдыңдар ма? Қанекей, соны ойнайық. Кім «ұсқынсыз үйрек» болғысы келеді? Ал кім құстар ауласынадғы басқа құстарды ойнағысы келеді? Жүргізуші балалардың әрқайсысына рөл алуға және оны дыбыстауға көмектеседі. Егер құстарды дыбыстауға «ұсқынсыз үйректің» өзі де қатысса, жақсы болар еді. Жүргізуші «үйректен», құстардың арасында мұғалім, ата-аналар, үйректің аға-інілері мен әпке-сіңлілері бар ма екенін сұрай алады. Барлық балалар рөл алғаннан кейін «құстардың» әрқайсысы кезекпен, содан кейін барлығы бірге хормен ауладан «үйректі» қуады. Содан кейін жүргізуші «құстарға» ұйықта деген белгі береді, тек бір ғана «үйрек» қалады, ол ақырындап өзінің жүрісін, бет әлпетін (жүргізушінің көмегімен) өзгертеді де, «аққуға» айналады. «Үйректің»: «Мен – аққумын» деген сөзінен кейін барлық «құстар» оянады, кезекпен оның жанына ұшып келеді, тұмсықтарымен оны сипап: «Қандай әдемі және мықты аққу!» дейді.

«Ұсқынсыз үйрек» болғысы келетін әр бала осы рөлде болып көрмейінше, ойынды араға бірнеше күн салып, әлденеше рет қайталауға болады.

«Цветик-семицветик» ойыны.

Бұл ойын үшін жеті жапырақты гүлдер қажет болады. Әрбір бала жапырақты жұлып алып, басқа әлеуметтік, этникалық, мәдени топтар (көшіп-қонушы балалар, науқас балалар, әлеуметтік жетімдер және т.б.) балаларының атына өзінің жылы лебіздерін білдіреді.

3. Бекіту, қорытынды

Барлық адамдар әртүрлі екендігі туралы түсініктерін бекіту. Идеялар аукционы ұсынылады: «Адамдардың әртүрлі болғаны жақсы, өйткені...»

Сабақ №7: Бұл түрлі-түсті әлем

Мақсаты: тұтас мәдени контексте өзінің этникалық бірегейлігін сезіну; Мәдени әртүрлілікке, толеранттыққа құрметті дамыту.

Жабдықтар мен материалдар: бос кеңістіктің болуы, формат А4 парақтар, бояулар, түрлі-түсті қарындаштар, қойылым үшін жануарлардың бетперделері.

Сабақтың барысы:

1.Кіріспе бөлім

«Менің сүйікті жануарым» ширату жаттығуы

Жүргізуші әр ниет білдірген балаға ыммен және пантомимамен (сөзсіз) оған қатты ұнайтын жануарды бейнелеуді сұрайды.

Топ жануардың атын табады.

«Кімнің алақандары» ширату жаттығуы

Қатысушылардың біреуі көзін жауып, топқа қарап, орындыққа отырады. Балалар кезекпен оған жақындап, оның алақанына өз алақанын салады. Кімнің алақаны оған қонаққа келгенін тауып алу керек.

2. Негізгі бөлім

Жүргізуші бір оқиғаны әңгімелейді, әңгіме процесінде балалар оны

рөлдерге бөліп ойнайды. Балалардың бір бөлігі (5-6 адам) аңдарды сипаттайды, ал қалғандары – көрермендерді, кейіннен олар аңдарға «көмектесуге» тиіс болады.

«Олардың қайсысы дұрыс?»

Баяғыда әртүрлі аңдар өмір сүріпті. Бірде олар орманда, үлкен алаңқайға жиналыпты және қандай тағам ең дәмді екені туралы сөз таластырыпты.

Арыстан айтыпты:

- Ең дәмдісі – ет!
- Жоқ, сәбіз, - деп оның сөзін қоян бөліп жіберіпті.
- Ең дәмдісі – сүт, - дейді мысық.
- Бәрінен де банан дәмді, - дейді маймыл.
- Дұрыс емес, ең тәтті тағам – ол шөп, - дейді тұяғымен жер соққан ат.

Олар төбелесіп қалуға жақын қалды.

Талқылау.

Жүргізуші: Балалар, аңдарға «Қандай тағам ең жақсы?» деген сұраққа жауап беруге көмектесейікші.

Талқылау барысында жүргізуші барлығы үшін бір «ең жақсы» тағам болмайды, әркімге өзіне ұнайтын тағам бар деген пікірге әкеледі.

«Шетелдік» жаттығуы

Жүргізуші: Біз жаңа ғана аңдарда қандай жағдай болғанын көрдік, енді дәл осы сұраққа адамдар арасында қандай жағдай туындайтынын көрейік.

Жағдайды ойнап көрсету үшін актерлер таңдап алынады:

Біреуі – «шетелдік», басқалары (4-5 адам) – «жергілікті тұрғындар», қалған балалар көрермен болып ойнайды.

«Шетелдік» (ол жейдені теріс қаратып киіп алады) басқа елге келді». Жергілікті тұрғындар оған күледі.

Жүргізуші: Олар ұрысып жатыр, не істеуге болады? Олардың қайсысы дұрыс?

Көрермендер мен актерлер арасындағы диалогты құптаймыз, содан кейін балалар ұсынған жағдайдан шығу жолы ойнау арқылы көрсетіледі.

Жүргізуші: - Неліктен адамдар шетелдіктерді жақсы көрмейді? «Түрлі-түсті әлем» жаттығуы.

Жүргізуші: Ал енді, егер біз ... (балалар өздері білетін кез келген этникалық топты таңдайды) болсақ, не болатынын елестетіп көріндер.

Жүргізуші: «Мен (баланың таңдауы бойынша этникалық топ аталады) ... жақсы көремін. Мен ... білемін. Мен ... армандаймын деген сөйлемдерді аяқтауды ұсынамын.

Жүргізуші: Сендер әлемнің түрлі-түсті екенін көрдіңдер, онда әртүрлі көптеген адамдар тұрады, олардың әрқайсысының жақсы көретіні бар, өз бетінше армандайды, басқалардан сырт келбетімен ерекшеленеді. Әлем – түрлі-түсті.

Түрлі-түсті (үш) карточкалардың көмегімен балалар үш топқа бөлінеді.

Жүргізуші: Әр топ өзінің түрлі-түсті әлемін ойлап табады: өз елінің атауы, туы, елтаңбасы, қалай амандасады, сүйікті тағамы, және т.б., содан кейін

өз жобаларын ұсынады.

Қағаз парақтарына балалар өз қиялын бейнелейді.

3. Бекіту, қорытынды.

- Топтар ойлап тапқан және суретін салған елдер мен адамдар немен ерекшеленеді?

- Оларда не ортақ?

- Адамдар арасында не көп? ерекшелік пе әлде ұқсастық па?

Жүргізуші: Барлықтарыңа жұмысқа қатысқандарың үшін алғыс білдіремін, қошемет көрсетіп, барлығымыз бір-бірімізге алғыс айтайық.

Сабақ № 8: Қақтығыстарды қалай шешеміз

Мақсаты: Қақтығыстық жағдайларда конструктивті өзара іс-қимыл жасау дағдыларын дамыту, қақтығыстық жағдайды тани, алдын ала болжай және алдын ала білу; қақтығыстық жағдайларда әлеуметтік-толерантты мінез-құлық дағдыларын қалыптастыру.

Жабдықтар мен материалдар:

Сабақтың барысы:

1. *Кіріспе бөлім.*

«Ренжісіп, татуластық».

Мақсаты: Басқаға қарым-қатынастан туындаған психикалық күймен мәнерлі қозғалыстардың байланысын көрсету.

Екі бала алдымен ренжісіп қалған балаларды бейнелейді. Олар бір-біріне арқамен тұрады және бір аяқпен жерді таптап, қолдарын белге немесе арқаға қояды. Содан кейін татуласқанбалалар бір-біріне бұрылып қарайды, олар бір-біріне күліп, қолдарынан ұстап, көңілді биге ұласады. Соңында құшақтасады. Этюд музыкамен орындалады.

2. *Негізгі бөлім.*

Мүлде қақтығыстарсыз өмір сүруге бола ма? ПМектепте жиі кездесетін қақтығыстар туралы мысалдар келтіріңдер.

Қақтығыстардың себебі неде? Мұнда ренішті сөздер қандай рөл атқарады?

«Ұнамды және ұнамсыз» жаттығуы

Мақсаты: Балалардың олар күн сайын қолданатын жағымды және жағымсыз сөздер мен сөз тіркестерінің мағынасын, тиісінше, пайдасы мен зиянын түсінуі.

Сендерге біреу жағымсыз бірдеңе айтып жатса, өздеріңді қалай сезінесіңдер? Мұндай жағдайларда не істейсіңдер?

Қандай жағдайларда сендер өздерің басқаларға жағымсыз сөздер айтасыңдар? Осы сәтте не айтып тұрғандарың туралы ойланасыңдар ма?

Неліктен балалар бір-біріне жаман сөздер айтады?

Ал сендерге жақсы бірдеңе айтқан кезде өздеріңді қалай сезінесіңдер? Оған қалай әрекет етесіңдер?

Қандай жағдайларда сендер өзгелерге жақсы сөздер айтасыңдар? Бұл

ретте өздеріңді қалай сезінесіңдер? Қалай ойлайсыңдар: біреуге жақсы айтқан оңай ма әлде жаман айтқан оңай ма? Неліктен?

«Өзара қарым-қатынас» ойыны.

Ойын Л. Кузьминнің «Дом с колокольчиком» өлеңін талқылауға негізделген.

Стоит небольшой старинный
Дом над зеленым бугром.
У входа висит колокольчик,
украшенный серебром.
И если ты ласково, тихо
В него позвонишь, то поверь,
Что в доме проснется старушка,
Седая-седая старушка,
И сразу откроет дверь.

Старушка приветливо скажет:

- Входи, не стесняйся, дружок.

На стол самовар поставит,

В печи испечет пирожок.

И будет с тобою вместе

Чаяк распивать дотемна,

И старую добрую сказку

Расскажет тебе она.

Но если, но если, но если

Ты в этот уютный дом

начнешь кулаком стучаться,

Поднимая трезвон и гром,

То выйдет Баба-Яга.

И не слышать тебе сказки,

И не видать пирога.

Өлең оқылғаннан кейін балалар қарым-қатынас нәтижесі мінез-құлықтың сипатына, ниетіне байланысты деген қорытындыға келеді. Бір немесе өзге нәрсеге әртүрлі жолмен қол жеткізуге болады, бірақ бұл жолдар да әртүрлі нәтижелерге әкелуі мүмкін. Балалардан екінші жағдайда балаға мейірімді әженің орнына неге «Мыстан кемпір» шыққанын сұрайды.

3. Бекіту, қорытынды.

Жүргізуші сабақтың қорытындысын шығарады.

Сабақ №9: «Мен - Әлем» ұжымдық суреті

Мақсаты: әлеммен тиімді оң қарым-қатынас жасау дағдыларын бекіту. Баланың өз сезімдерін білдіру тәсілдері туралы түсініктерін кеңейту. Ынтымақтастық пен ұжымдық шығармашылық қабілеттерін бекіту.

Жабдықтар мен материалдар: ватман, бояулар, фломастерлер, қарындаштар.

Сабақтың барысы:

1. Кіріспе бөлім

Біздің сабақтар аяқталады. Осы уақыт ішінде біз өзімізді және басқаларды білдік, саяхаттадық, «Мен» деген не екенін және «Менің айналамдағы әлем» деген не екенін түсінуге тырыстық.

Бүгін біз не істегенімізді қорытындылаймыз.

2. Негізгі бөлім.

Еденге ватмандар төселеді (желімделеді). Балаларға айналасына тұру, қолдарын бір-бірінің иығына қою, көздерін жауып, басқаларын сезіну ұсынылады. Қалыпқа келгеннен кейін барлығы үнсіз «Мен - Әлем» тақырыбына ұжымдық сурет салуды бастайды.

3. Бекіту, қорытынды.

Одан кейін сурет талқыланып, қорытынды шығарылады.

Білім беру ұйымында инклюзивтік мәдениетті қалыптастыру жөніндегі іс-шаралар

*«Инклюзивті білім беру: проблемалар, ізденістер, шешімдер»
тақырыбына дөңгелек үстел*

Мақсаттары мен міндеттері:

- 1) инклюзивті білім беру жағдайында оқу-тәрбие процесін ұйымдастыру қағидаттарын көпшілікке тарату және насихаттау;
- 2) оқушыларды, ата-аналар қоғамдастығын, педагогтарды инклюзивті білім беруді ұйымдастыру қағидаттарымен таныстыру;
- 3) оқу-тәрбие процесінің барлық қатысушылары арасында диалог ұйымдастыру;
- 4) инклюзивті білім беру жағдайында оқытудың белсенді оң мотивациясын қалыптастыру;
- 5) ерекше білім беру қажеттілігі бар оқушыларға төзімді қарым-қатынасты тәрбиелеу;
- 6) оқу-тәрбие процесіне қатысушылардың жалпы педагогикалық мәдениетін арттыру;
- 7) инклюзивті оқытудың артықшылықтары туралы оқушылар мен ата-аналарды хабардар ету;
- 8) ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушыларға инклюзивті және қашықтықтан білім беру туралы презентация.

Залдың ресімделуі: инклюзивті білім беру қағидаттары туралы материалдар жазылған ақпараттық стенд.

Мультимедиялық сүйемелдеу:

Проектор, презентацияға арналған экран, бейнероликтер, Дөңгелек үстелге қатысушылардың ілеспе презентациялары.

Қатысушылар: педагогтар, ата-аналар, ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушылар.

Өткізу формасы: дөңгелек үстел.

Іс-шараның барысы:

Қайырлы күн, құрметті «Дөңгелек үстелге» қатысушылар! Бүгін біз сіздерді инклюзивті білім беру проблемасын талқылауға шақырдық. Бұл жерге осы проблеманы шешуге мүдделі адамдар: оқушылар, ата-аналар, ұстаздар жиналды.

Біздің отырысымызды шағын бейнеролик көруден бастасақ деген ұсынысым бар.

(«Инклюзивті тәрбие» бейнеролигін көрсету)

Қоғамдағы білім берудің маңызды проблемаларының бірі – оның бастапқы қолайсыз жағдайлары бар бірқатар әлеуметтік топтар үшін

қолжетімділігі болып табылады. Олардың ішінде ерекше білім беру қажеттілігі бар балалар ерекше орын алады.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың сапалы білім алуына көптеген құрылымдық шектеулер кедергі келтіреді, олар қалай да әлеуметтік теңсіздікпен байланысты.

Тәжірибе көрсетіп отырғандай, кез келген қатаң білім беру жүйесінен балалардың қандай да бір бөлігі шығып қалады, себебі жүйе осындай балалардың оқудағы жеке қажеттіліктерін қанағаттандыруға дайын емес. Бұл арақатынас мектептердегі балалардың жалпы санының 15% құрайды және осылайша, шығып кеткен балалар оқшауланып қалады және жалпы жүйеден шығарылады. Балалар сәтсіздікке ұшырамайды, жүйе балаларды шеттететінін түсіну керек. Инклюзивті тәсілдер осындай балаларды оқыту мен табысқа жеткізуде қолдау көрсете алады, бұл жақсы өмір сүруге мүмкіндік береді.

Инклюзивті немесе қосылған білім беру – жалпы білім беретін мектептерде ерекше қажеттіліктері бар балаларды оқыту процесін сипаттау үшін қолданылатын термин. Инклюзивті білім берудің негізінде барлық адамдарға тең қарым-қатынасты қамтамасыз ететін, бірақ ерекше білім беру қажеттілігі бар балалар үшін ерекше жағдай жасайтын, балалардың кез келген кемсітуін болдырмайтын идеология жатыр. Инклюзивті білім беру барлық балалардың түрлі мұқтаждықтарына бейімделу тұрғысынан барлық балалар үшін білімге қол жетімділікті білдіреді, бұл ерекше қажеттіліктері бар балалар үшін білімге қол жетімділікті қамтамасыз етеді.

Инклюзивті білім берудің сегіз қағидаты әзірленді:

1. Адамның құндылығы оның қабілеттері мен жетістіктеріне байланысты емес.

2. Әрбір адам сезінуге және ойлауға қабілетті.

3. Әрбір адам қарым-қатынас жасауға және естілуге құқылы.

4. Барлық адамдар бір-біріне мұқтаж.

5. Шынайы білім нақты қарым-қатынастар контекстінде ғана жүзеге асырылуы мүмкін.

6. Барлық адамдар құрдастардың қолдауын және достығын қажет етеді.

7. Барлық білім алушылар үшін прогреске қол жеткізу жасай алмайтынында емес, жасай алатындығында.

8. Әртүрлілік адам өмірінің барлық жақтарын күшейтеді.

Инклюзивті білім беру жүйесі мектеп және кәсіптік білім беретін оқу орындарын қамтиды. Оның мақсаты ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдарды оқыту мен кәсіби даярлауда кедергісіз орта құру болып табылады. Бұл шаралар кешені білім беру ұйымдарын техникалық жарақтандыруды, сондай-ақ педагогтар мен басқа да оқушылар үшін олардың мүгедектермен өзара іс-қимылын дамытуға бағытталған арнайы оқу курстарын әзірлеуді көздейді. Бұдан басқа, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың жалпы білім беретін ұйымдарға бейімделу процесін жеңілдетуге бағытталған арнайы бағдарламалар қажет.

1970 жылдан бастап шетелде ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдардың білім алу мүмкіндіктерін кеңейтуге ықпал ететін нормативтік актілер пакетін әзірлеу және енгізу жүргізілуде. АҚШ пен Еуропаның қазіргі білім беру саясатында бірнеше тәсіл дамыды, соның ішінде:

- ✓ білім беруге қолжетімділікті кеңейту (widening participation),
- ✓ мейнстриминг (mainstreaming),
- ✓ интеграция (integration),
- ✓ инклюзия, яғни қосу (inclusion).

Мейнстриминг ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушылардың мерекелерде, түрлі демалыс бағдарламаларында өз құрдастарымен қарым-қатынас жасауын болжайды. Интеграция ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың қажеттіліктерін, тұтастай алғанда өзгеріссіз қалатын, оларға бейімделмеген білім беру жүйесіне сәйкес келтіруді білдіреді. Қосу немесе инклюзия – бұл мектептерді реформалау және оқу үй-жайларын қайта жоспарлау, олар барлық балалардың қажеттіліктері мен сұраныстарына жауап беруі тиіс.

Инклюзивті білім беру туралы ережелер 2006 жылғы 13 желтоқсанда БҰҰ Бас Ассамблеясы мақұлдаған «Мүгедектер құқығы туралы» БҰҰ Конвенциясына енгізілген. Конвенцияның жиырма төртінші бабында білім алу құқығын іске асыру мақсатында қатысушы мемлекеттер барлық деңгейде инклюзивті білім беруді және адамның бүкіл өмірі бойы оқытуды қамтамасыз етуі тиіс екендігі айтылған.

Заң жобасына сәйкес, инклюзивті мектептегі ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың саны – барлық мектепке 10%-дан аспайтындай және бір сыныпта үш адамнан аспайтындай шектеулі болады. Жалпы білім беретін мектепке ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар медициналық-психологиялық және педагогикалық комиссияның қорытындысы негізінде қабылдануы тиіс, яғни жалпы білім беретін мектепте оқи алатыны міндетті түрде жазылуы тиіс.

Барлық балалар басынан бастап тұрғылықты жері бойынша мектептің білім беру және әлеуметтік өміріне енгізілуі тиіс. Инклюзивтік мектептің міндеті – әрбір адамның қажеттілігін қанағаттандыратын жүйені құру; инклюзивтік мектептерде, тек қана ерекше білім беру қажеттіліктері балалар ғана емес, барлық балалар табысқа жетуге, қауіпсіздікті, ұжымда бірге болу құндылығын сезінуге мүмкіндік беретін қолдаумен қамтамасыз етіледі. Инклюзивтік мектептер, көбінесе, кәдімгі білім беру деп жиі танылатындардан басқа, өзге де білім беру жетістіктеріне бағытталған. Осындай мектептің мақсаты – барлық оқушыларға барынша толыққанды әлеуметтік өмірге, ұжымға, жергілікті қоғамдастыққа белсенді қатысуға мүмкіндік беру, сол арқылы толық өзара іс-қимылды қамтамасыз ету, бір-біріне қауымдастық мүшелері ретінде көмек көрсету. Бұл мектеп ұжымы мен қоғамның барлық мүшелері өзара байланысты екендігін және оқушылар оқу процесінде өзара әрекеттесіп қана қоймай, сонымен қатар оқу аудиториясында процестерді басқару жөнінде бірлескен шешім қабылдаған кезде дамитынын көрсетеді.

Инклюзивті білім беру қағидаттарында жұмыс тәжірибесі бар мұғалімдер мынадай тәсілдер әзірледі:

- 1) ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушыларды «сыныптағы кез келген басқа балалар» сияқты қабылдау,
- 2) оларды бірдей қызмет түрлеріне қосу, бірақ әртүрлі міндеттер қою,
- 3) оқушыларды ұжымдық оқыту формасына тарту және тапсырмаларды топтық шешу,
- 4) ұжымдық қатысудың басқа да стратегияларын пайдалану – ойындар, бірлескен жобалар, зертханалық, далалық зерттеулер және т. б.

Инклюзивті білім беру қоғамдастықтары, көбінесе, оқушылармен әртүрлі интеракцияларға тартылатын мұғалімнің рөлін өзгертеді, олардың әрқайсысы туралы көбірек біліп, сонымен қатар мектептен тыс жұртшылықпен белсенді байланыста болады.

Ата-аналар мен мұғалімдердің пікірлері ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды жаппай мектепке кіріктіруден қандай салдар күтетіндіктерінде: сауалнама жүргізілгендердің үштен екісінен астамы бұл оқушыларға толерантты болуға, өзара көмек көрсетуге мүмкіндік береді деп ойлайды, әрине, балалар арасында қақтығыстар да болуы мүмкін.

Ерекше білім беру қажеттілігі бар оқушы ата-анасының сөз сөйлеуі

Тақырыбы: «Инклюзивті білім берудің болашағы зор»

(«Инклюзивті білім беру іс-әрекетте» бейнеролигін көрсету)

Заңнамаға сәйкес ерекше білім беру қажеттілігі бар балалар жалпы білім беру жүйесінің жалпы сыныптарында және топтарында, үйде жеке бағдарлама бойынша, арнайы (түзету) білім беру ұйымдарында білім ала алады.

Инклюзивті білім берумен қатар, Қазақстанда ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды оқытудың өзге де нұсқалары бар:

- Арнайы мектептер мен интернаттар – балаларды тәрбиелеуде отбасына көмек көрсету, олардың өз бетінше өмір сүру дағдыларын қалыптастыру, әлеуметтік қорғау және балалардың шығармашылық қабілеттерін жан-жақты ашу мақсатында құрылған, білім алушылар тәулік бойы болатын білім беру ұйымдары.

- Жалпы білім беретін мектептердің түзету сыныптары – денсаулық мүмкіндігі шектеулі балаларға уақтылы белсенді көмек көрсету міндеттерін шешуге мүмкіндік беретін, білім беруді саралау нысаны. Бұл жағдайда ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларда басқа сыныптардағы өз құрдастарымен тең мектеп іс-шараларына қатысу мүмкіндігінің болуы, сондай-ақ балалардың үйге жақын жерде оқуы, отбасында тәрбиеленуі оң фактор болып табылады.

- Үйде оқыту – ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларды оқытудың бір түрі, бұл ретте білім беру ұйымының оқытушылары балаға ұйымдасқан түрде барады және онымен тікелей тұрғылықты жері бойынша сабақтар өткізеді.

- Қашықтықтан оқыту – оқу ақпаратымен қашықтықтан алмасу құралдарына (жерсеріктік теледидар, радио, компьютерлік байланыс және т.б.) негізделген, мамандандырылған ақпараттық-білім беру ортасының көмегімен

ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларға ұсынылатын білім беру қызметтерінің кешені. Қашықтықтан оқытуды жүзеге асыру үшін мультимедиялық жабдықтар (компьютер, принтер, сканер, веб-камера және т.б.) қажет, олардың көмегімен баланың қашықтықтан оқыту орталығымен байланысы орнатылатын болады. Оқу процесі оқытушының баламен онлайн режимде қарым-қатынас жасауы, сондай-ақ оқушылардың электронды түрде жіберілген тапсырмаларды орындауы, нәтижелерін қашықтықтан оқыту орталығына жіберуі арқылы жүргізіледі.

Қашықтықтан оқитын оқушы ата-анасының сөз сөйлеуі.

«Проблемалық» балаларды жалпы білім беру ұйымдарына интеграциялау – бұл әлемнің кез келген елінде арнайы білім беру жүйесін дамытудың заңды кезеңі, оған барлық жоғары дамыған елдер тартылған. Ерекше балаларды оқытудың мұндай тәсілі әртүрлі сипаттағы себептерге байланысты туындаған. Жалпы алғанда, оларды қоғам мен мемлекеттің экономикалық, мәдени, құқықтық дамуының белгілі бір деңгейіне жеткен әлеуметтік тапсырыс ретінде белгілеуге болады.

Бұл кезең қоғам мен мемлекеттің ерекше білім беру қажеттілігі бар адамдарға өзінің қарым-қатынасын қайта қарастыруымен, олардың құқықтарын ғана мойындамай, сонымен қатар осындай адамдарға өмірдің әртүрлі салаларында, оның ішінде білім алуда, барлық басқа адамдармен тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ету міндетін түсінуімен байланысты.

Тәжірибе көрсеткендей, қолжетімді мектептер құру және бірлесіп оқыту («қосылған» немесе «инклюзивті» білім беру) ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың әлеуметтік бейімделуіне, олардың дербестігі мен тәуелсіздігіне ықпал етеді, ең бастысы – ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар туралы қоғамдық пікірді өзгертеді, оларға толыққанды адамдар ретінде қарауды қалыптастырады, «кәдімгі» балаларға төзімді болуға және басқа тұлғаларды құрметтеуге үйретуге көмектеседі.

(«Инклюзивті білім беру балалардың көзімен» бейнеролигін көрсету)

Менің ойымша, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды оқыту проблемасына мемлекет көп көңіл бөлуі керек, өйткені бұл балалардың дені сау балалармен тең құқығы болуы тиіс, себебі олардың ішінде де оқуға қабілетті, дарынды, бірақ қоғамдық өмірге өз бетінше «кіре алмайтын» балалар да бар.

Сонымен, біздің «Дөңгелек үстелдің» қорытындысын шығарайық.

Инклюзивті білім берудің негізгі принципі:

«Балалар бірге оқуы тиіс».

Инклюзивті білім беру – бұл барлық азаматтардың социумға қатысуы, және бірінші кезекте, дене дамуында қиындықтары бар, яғни ерекше білім беру қажеттілігі бар балалар тобына жататын оқушыларды: ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды, үйде оқитын балаларды оқыту. Бұл мүгедектерді белсенді қоғамдық өмірге нақты қосу процесі, бұл қоғамның барлық мүшелері үшін бірдей дәрежеде қажет. Мүгедектік – бұл тағдыр жазған жағдай емес, қалыптасқан жағдайда өмір сүру салты, егер мүгедектікті әлеуметтік

тұжырымдама шеңберінде қарайтын болса, бұл мүгедекке де, айналадағы адамдарға да өте қызықты болып көрінуі мүмкін.

Инклюзия құндылықтары:

- ✓ Әр адам сөйлеуге және естілуге құқылы.
- ✓ Әркімнің қоғамға тиесілі болуға және оның бір бөлігі болуға құқығы бар.
- ✓ Әркімнің өмір бойы білім алуға және оқуға құқығы бар.
- ✓ Әр адам достық пен маңызды қарым-қатынасқа құқылы.
- ✓ Әркімнің толыққанды өмір сүруге құқығы бар.

Инклюзивті білім беру:

- ✓ барлық балалар оқи алатынын мойындайды;
- ✓ барлық балалардың қажеттіліктерін қамтамасыз ету үшін білім беру құрылымдарын, жүйелері мен әдістемелерін жақсартуға жұмыс істейді;
- ✓ инклюзивті қоғам құру жөніндегі үлкен стратегияның бір бөлігі болып табылады;
- ✓ бұл қарқынды процесс, ол үнемі дамуда.

Инклюзивті білім не береді:

- ✓ мүгедектікке жаңа әлеуметтік көзқарас ұсынады;
- ✓ балалармен жұмыс жасаудың әртүрлі жүйелері мен әдістемелерін қолдайды;
- ✓ адамдар арасындағы айырмашылықты проблема емес, ресурс ретінде қарастырады;
- ✓ тұлғаның дамуы және әлеуметтік дағдылар;
- ✓ дербестікті және өзін-өзі айқындауды дамыту;
- ✓ кемсітушіліктің орнына тең құқықтар мен мүмкіндіктерді дамытады.

Ортаңғы сыныптар оқушыларына арналған сынып сағаты Сабақтың тақырыбы: «Ерекше балалар»

Сабақтың мақсаты:

Мүгедектіктің дұрыс түсінігін қалыптастыру. Жалпы білім беретін мектеп оқушыларында ерекше білім беру қажеттілігі бар балалар туралы түсінікті кеңейту.

Міндеттер:

- «Ерекше бала» туралы түсінік қалыптастыру.
- Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қоғамда әлеуметтендіру қиындықтарымен байланысты проблемаларды қарастыру.
- Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға эмпатия сезімін дамыту.

Педагогтың кіріспе сөзі:

Қымбатты балалар! Біздің бүгінгі әңгімеміздің тақырыбы: «Ерекше балалар». Сендер қалай ойлайсыңдар, кім туралы әңгіме болып жатыр? Ерекше балалар деген кімдер? «Ерекше» дегеніміз не?

Балалардың жауаптары.

Педагог: Неміс тілінде «Sonderkind» (зондер кинд) деген ұғым бар, яғни «ерекше бала». Бұл ұғым дарынды балаларға да, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға да тең дәрежеде қолданылады. Біздің елімізде мүгедектігі бар балаларды да, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды да «ерекше балалар» деп атау қабылданған.

Мүгедектер деген кімдер? (балалардың жауаптары).

Педагог: Үлкен энциклопедиялық сөздікте: «Мүгедек» (лат. invalidus - нашар, шамасы жоқ) – еңбек қабілетін толық немесе ішінара жоғалтқан адам.

Мүгедектер – бұл бөгде адамның көмегінсіз және мемлекеттің қолдауынсыз өмір сүре алмайтындай, сырқатына немесе бұзылулары болуына байланысты дамуы шектелген адамдар.

Осылайша, біз, мүгедек дегеніміз оның мүмкіндіктерін шектейтін қандай да бір денсаулығының бұзылуы бар адам екенін анықтап алдық. Сендердің барлықтарың осы тұжырыммен келісесіңдер ме? (*Балалардың жауаптары*).

Шын мәнінде бұл мүлдем солай емес. Мынадай мысалды қарастырайық: адам арбада отыр деп ойлайық, ол қоғамдық кітапханадан кітап алғысы келеді. Неліктен ол кітапханаға бара алмайды? Егер біз білетін мүгедектік ұғымын басшылыққа алатын болсақ, онда «Өйткені ол арбада отыр» немесе «оның аяқтары ауырады» деген жауаптар аламыз. Проблема оның аяқтарында немесе оның арбада отырғанында емес. Егер проблеманың мәні – мүгедектің өзінде болса, ол кітапханаға бару үшін оның аяқтарын «жөндеу» керектігінде. Ал егер біз оны жасай алмасақ, біз мүгедектігі бар адамдардың көпшілігін «жөндеу» мүмкін еместігін білеміз? Онда ол ешқашан кітапханаға жете алмайды. Бұл жағдайда осы проблема шешілмейді. Алайда, бұл жағдайға басқа жағынан қарайтын болсақ, бұл адам ... сатыларға байланысты кітапханаға жете алмай отыр деп айтсақ. Және бұл оның кітапханаға жете алмауының жалғыз себебі

деп есептейік. Кітапхананы салған архитекторлар, құрылысшылар, жоспарлаушылар мүгедектігі бар адамдарды қоғамның бір бөлігі деп есептемеген. Бұл мамандардың осындай көзқарасы мен іс-әрекеттері адамды мүгедек ететін қоршаған ортаны құрды. Егер пандус салынса, онда бұл адамның осы жағдайда мүгедек болмайтыны анық, өйткені ол кітапханаға кез келген басқа адам сияқты бара алар еді.

Адамды мүгедек ететін оның науқасы емес, біздің қоғамда олар үшін ешқандай жағдайдың ойластырылмағаны, олар басқа адамдардың ортасында өмір сүруге «жоспарланбаған», бірақ оған барлық құқықтары бар.

Ал сендер біздің қалада, басқа жерлерде осындай адамдарды көрдіңдер ме? (*Балалардың жауаптары*)

Иә, шын мәнінде, оларды көшеден сирек көресің. Енді сендер оның себебін де білесіңдер.

Ал мүгедектігі бар адамдар, мүгедек балалар, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар біздің қаламызда өте көп. Кейде біз оларды – осындай балаларды жай ғана байқамаймыз. Біз оларды білмейміз.

Осындай балалар туралы роликтер көруді және ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар туралы не біліп, өзіміз үшін қандай қырларын ашқанымызды талқылауды ұсынамын.

Роликтер көру. Талқылау.

Топпен жұмыс (сұрақтарды пысықтау және ұсыныстар білдіру).

Ерекше білім беру қажеттілігі бар адам, барлығы сияқты адам. Ол бақытқа, қуанышқа, қарым-қатынасқа, махаббатқа мұқтаж, жалғыздықтан, немқұрайлықтан, түсінбеушіліктен зардап шегеді және қолдауды қажет етеді. Ол кәдімгі адамдар қоғамына бейімделеді, ал біз оған көмектесуіміз керек.

Сіз адам толы көшемен келе жатырмын деп елестетіп көріңізші. Сіз өз жолыңызда қандай мүмкіндігі шектеулі адамдарды кездестіресіз? (Нашар көретін, нашар еститін, мүгедектер арбасымен қозғалатындар).

Сіз жолыңызда осындай адамды кездестірген кезде сізде қандай сезім пайда болады?

Қазір мен түстерге байланысты 3 топқа бөлінуді ұсынамын. Әр топқа мынадай мәселелерді пысықтау ұсынылады: «Мүмкіндіктері шектеулі белгілі бір топтың адамдары не істей алады, не істей алмайды? Біз оларға қалай көмектесе аламыз?».

1. Нашар көретін адамдар

- Компьютерлерде, дәрігерлер, ұшқыштар, мұғалімдер, автокөлік жүргізушілері, цехтарда жинақтаушы, инженер болып жұмыс істей ала ма?

- Жолдан өздері өте ала ма ма?

- Жолдағы кедергіні айналып өте ала ма?

- Кітаптар оқи ала ма?

- Өнертапқыштар мен ғалымдар бола ала ма?

- Спортпен айналыса ала ма?

- Қарапайым мектепте оқи ала ма?

Өз жауабыңызды негіздеңіз. Не істей алады? Не істей алмайды? Біз не біздің қоғам оларға қалай көмектесе аламыз?

2. Нашар еститін адамдар

- Мұғалімдер, инженерлер, конструкторлар, автокөлік жүргізушілері, хирургтар, ұшқыштар болып жұмыс істей ала ма?

- Спортпен шұғылдана ала ма?

- Ғалым бола ала ма?

- Кәдімгі мектепте оқи ала ма?

- Радио тыңдап, теледидар көре ала ма?

- Ойлап табушы, ғалым бола ала ма?

- Әртіс бола ала ма?

Өз жауабыңызды негіздеңіз. Не істей алады? Не істей алмайды? Біз не біздің қоғам оларға қалай көмектесе аламыз?

3. Арбамен жүріп-тұратын адамдар

- Кәдімгі мектепте оқи ала ма?

- Қоғамдық көлікті пайдалана ала ма?

- Жұмысқа кедергісіз бара ала ма?

- Конструктор, компьютерші, заңгер, дәрігер, автомашина жүргізушілері, ұшқыш болып жұмыс істей ала ма?

- Театрға, циркке, жануарлар бағына бара ала ма?

- Спортпен шұғылдана ала ма және қандай түрімен?

- Кино әртістері бола ала ма?

Өз жауабыңызды негіздеңіз. Не істей алады? Не істей алмайды? Біз не біздің қоғам оларға қалай көмектесе аламыз?

Балалар, сендердің жауаптарыңа қарасақ, мүмкіндіктері шектеулі адамдар кейде біз үшін ең қарапайым болып көрінетін нәрселерді жасай алмайды, мысалы: жолдан өту, немесе кітап оқу, немесе радио тыңдау, немесе трамвайға, троллейбусқа, автобусқа кіру немесе баспалдақпен дүкенге, дәріханаға, өз кіреберісіне және т.б. көтерілу.

Нашар көретін адамдарға бізбен тең құқықта болу мүмкіндігін берейік. Ол үшін не қажет? (Жауап: көзілдірік, Брайль әліпбиі, мәтінді пісіругеайтып отыруға арналған арнайы компьютерлік жабдық, ит-жетек, кедергілерге белгі беретін таяқ, сигнализациясы бар бағдаршам және т. б.)

Брайль әліпбиін көзімізге елестетіп көрейік.

Балалар, қағаз парағын алындар. Бірнеше торды сызындар. Әрбір торда тесік жасаңдар, қаламмен жасауға болады. Қағаз парағын аударындар және саусақтарыңмен дөңес нүктелерді басып көріңдер. Мұндай нүктелердің белгілі бір саны қандай да әріпке сәйкес келеді. Брайль әліпбиінің принципі осындай. Осы әліпби бойынша арнайы мектепте нашар көретін балалар оқиды, осы әліпби бойынша нашар көретін адамдар кітап оқиды. Олардың кітаптары өте қалың, өйткені картоннан жасалған. Осы әліпбиден бірнеше әріпті есте сақтауға тырысайық (практикалық жұмыс).

Нашар еститін адамдарға көмектесейік. Бұл адамдар бізді естіп, түсінуі үшін не қажет? (Жауап: есту аппараты, ымдау әліпбиі). Ымдау әліпбиі – бұл

алфавиттің әрбір әрпі қол саусақтарының белгілі бір орналасуына сәйкес келуі. Арнайы мектептерде нашар көретін балалар ымдау әліпбиі бойынша оқиды.

Қанекей, мүгедектер арбасында отырған адамдарға көмектесейік. Бұл адамдарға өмір сүру және жұмыс істеу үшін не керек? (Жауап: жеңіл электр арбасы, тамақ дайындауға, пәтерді жуып-жинауға, жуынатын бөлмені пайдалануға арналған құрылғылар, көтергіші бар көлік, компьютер, тұрғын үйлерде, дүкендерде, театрларда пандустар, лифтер мен тұрғын үй-жайларда және кеңселерде кең есіктер).

(Балалардың жауаптары, оларды толықтыру).

Сонымен, балалар, сендер мүмкіндігі шектеулі адамдар – бәрі сияқты адамдар екенін көрдіңдер. Қайғылы оқиғаға немесе сырқатына байланысты олар ауыр жағдайға тап болды. Барлығы сияқты бақытқа, қуанышқа, қарым-қатынасқа мұқтаж және басқаларға қарағанда жалғыздықтан, немқұрайлылықтан, түсінбеушіліктен зардап шегеді. Олар сау адамдардың көмегіне мұқтаж.

Естеріңде болсын, балалар: *«Өте тамаша адамдар болады, олар адам төзгісіз және басқалар бар, олар барлық кемшіліктерімен де құрметті».* Бұл тамаша сөздерді француз философы Ф.де Ларошфуко айтқан екен.

VII. Мүмкіндігі шектеулі адамдардың ерлігі туралы оқушылардың хабарламалары.

Қазір сендер мүмкіндігі шектеулі, бірақ шексіз қабілеті бар адамдардың адами төзімділігі, батылдығы мен рухының күш-жігері туралы білетін боласыңдар (*«Қазақстанның 100 жаңа есімі» жобасының кейіпкерлері*).

Зияткерлік бұзылулары бар балаларға *толерантты қарым-қатынасты қалыптастырудың ең тиімді әдісі* оқушылардың интерактивті қызметін ұйымдастыру, шығармашылық немесе спорттық сипаттағы бірлескен іс-шараларды ұйымдастыру болып табылады.

Жалпы білім беретін мектептердің педагогтарына «Спешиал Олимпикс» дүниежүзілік қозғалысының ақыл-ой кемістігі бар адамдарға арналған «Қосылыңдар» бағдарламасын ұсынамыз, оның негізгі мақсаты ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдарға қоғамның көзқарасын өзгерту болып табылады.

Ұсынылып отырған ақпараттық ресурс дені сау балаларға жекелеген адамдардың дамуында ауытқушылықтың бар екендігі туралы және бар кедергілерге қарамастан, өз мақсаттарына қалай жетуге болатынын туралы, сондай-ақ «Спешиал Олимпикс» қозғалысы туралы материалдарды білуге мүмкіндік береді. Оқу материалдарында оқушылар мен қалың жұртшылықтың ерекшет білім беру қажеттіліктері бар адамдарға деген қарым-қатынасын өзгертуге қатысуына бағытталған интерактивті қызметті ұйымдастыру жөніндегі ұсынымдар қамтылады.

«Қосылыңдар» бағдарламасының ортаңғы және жоғары сыныптарға арналған бөлімі төрт сабақ сценарийінен, тарату материалдарынан және басқа да құралдардан тұрады.

Сабақтардың мақсаттары мен міндеттері:

- оқушыларда арнайы Олимпиада ойындарына және оларға қатысушы спортшыларға қатысты құрмет пен түсіністікті қалыптастыру;

- оқушыларды қоғамдық-пайдалы оқыту қызметіне және арнайы Олимпиада қозғалысы желісі бойынша өткізілетін іс-шараларға тарту;

- жеке айырмашылықтарға түсіністік пен төзімділікті ынталандыру;

- қабілеттер, дарындылық және дағдылар деңгейінде жеке айырмашылықтарды анықтау және құрметтеу;

- оқушылардың назарын қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді мақсаттарды қалыптастыру және оларға қолжеткізу маңыздылығына аудару.

Сабақтардың реті мен курстың құрылымы

Ұсынылып отырған курстың төрт сабағы логикалық байланысқан тізбекті құрайды, әрбір келесі тақырып алдыңғы тақырыпқа негізделеді:

- проблеманы қою;

- проблеманы түсіну;

- іс-әрекетке ынталандыруды қалыптастыру;

- нақты әрекеттерге көшу.

Өз кезегінде, әрбір сабақ та дәйекті кезеңдерден тұрады:

нені есте сақтау керек – сабақтың мақсаттары мен оқыту міндеттерін баяндау.

сабаққа дайындық – қажетті үлестірме формалар мен материалдарды көшіруді қоса алғанда, мұғалім үшін сабаққа дайындалу туралы ақпарат;

сабақтың жоспары – сабақтың нақты кезеңдері;

сабақтың аяқталуы – қорытынды шығару және оқушылардың білімін және сабақ материалын түсінуін бағалау рәсімі.

Нақты қызметке бағдарлаудың маңыздылығы.

Оқушылардың санасына олардың ұзақ уақытқа болмаса да қоғамдық-пайдалы оқыту қызметіне қатысуы керектігін жеткізу өте маңызды. Бұл туралы кідіріссіз хабарлау керек, өйткені бұл қызмет барлық курстың шарықтау шегі болып табылады.

«Қосылыңдар» курсының төрт сабағының бағдарламасы бірнеше түрлі тақырыптар бойынша нақты ақпаратты қамтиды:

- ақыл-ой кемістігі;

- Арнайы Олимпиада қозғалысы;

- стереотиптер, олардан шығатын зиян мен оларды жеңу жолдары; жеке айырмашылықтарды қабылдау;

- мақсаттарды анықтау;

- шамалы артта қалушылығына қарамастан, табысқа жеткен, арнайы Олимпиада ойындарына қатысушылардың өмір тарихы;

- мектеп пен аудан игілігі үшін бірлескен жұмыс және оң іс-әрекет әдістері.

Кейбір педагогтар қоғамдық өмір мен топтық қарым-қатынас мәселелеріне назар аударатырып, формальды емес контексте материалды салыстырмалы түрде жеңіл бере алады және оқушылармен қарым-қатынас

жасай алады. Өзгелер үшін мұндай тәсіл жаңадан болуы мүмкін. Бірақ сіз жеке санаттардың қайсысына жататындығыңызға қарамастан, сабаққа дайындалу барысында мынадай ұсынымдарды ескеру пайдалы болады:

- *Пайымдаудың тиянақтылығынан сақтаныңдар.* Сабақ барысында дұрыс және дұрыс емес жауаптар болмайды. Оқушылар Сіздітаң қалдыруы мүмкін пікірлерді айта алады. Сабақ барысында ашықтық пен жағымды атмосфераны құруға тырысыңыз.

Нәзік және ауыр тақырыптарды сақтықпен қозғаңыз.

Егер оқушылар өздерінің отбасыларына, мүмкіндігі шектеулі таныс адамдарына немесе олардың өз проблемаларына қатысты мәселелерді талқылау кезінде өздерін сенімсіз сезінсе, қалай да талқылауды жалғастыруға тырыспаңыз. Жеке айырмашылықтардың жағымды болуына ықпал ететін жайлы психикалық атмосфераның сақталуы туралы ойлау маңызды.

- *Адамдарды өзіңізді қолдауға тартыңыз.* «Қосылыңдар» бағдарламасының негізгі мақсаты оқушыларды арнайы Олимпиада ойындарына қатысуға және оларды қолдауға тарту болып табылатындықтан, оны орындау қолда бар адамдар мен басқа да ресурстарды тартуды талап етеді. Тартылатын адамдардың арасында арнайы білім беру бағдарламалары бойынша оқытушылар, дене тәрбиесі оқытушылары, сондай-ақ Қазақстанның Специал Олимпикс жергілікті филиалының қызметкерлері және еріктілер болуы мүмкін.

Бағдарлама туралы толық ақпарат, сондай-ақ арнайы Олимпиада қозғалысы туралы ақпарат алу үшін Қазақстанның Специал Олимпикс бас кеңсесіне 8-(327)–250-18-87 телефоны, факс: 8(327) – 250-19-56 факсі; E-mail: sokmain@kaznet.kz. specialkaz@asdc.kz

Website: www.socentralasia.org. (орыс тілінде) арқылы хабарласыңыз.

Сынып сағаты: Есту, көру, түсіну

Сабақтың міндеттері:

- Оқушыларда өзара түсіністікке қажеттілікті қалыптастыру;
- Ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларға эмпатияны тәрбиелеу.

Сабақтың жоспары:

1. Ұйымдастыру сәті.

2. Кіріспе бөлім. «Бір-бірлеріңді түсінуді үйрену үшін не істеу керек» тақырыбына әңгіме.

3. Негізгі бөлім. «Бұзылған телефон» ойыны. Есту және сөйлеу аппараты бұзылған балалар туралы әңгіме.

Мүгедек балалар туралы презентацияны талқылау. «Қиялшылдар» ойыны.

4. Бекіту, сабақтың қорытындысы.

Жабдық:

- Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың жетістіктері туралы презентация;

- Әңгімеде сөз етілетін, сол немесе өзге заттар (жанды және жансыз) бейнеленген тірек картинкалар.

1. Ұйымдастыру сәті. Балалармен амандасу. Тақырыппен танысу. Педагог:

- Бүгін біз бір-бірімізді қалай түсіну керек екендігі туралы әңгімелесетін боламыз. Біздің достығымыз, бір-бірімізге деген қарым-қатынасымыз осыған байланысты. Адамды түсіну – бұл тек қана оны естуді ғана емес, оның не туралы айтатынын, оның сөздерінің мағынасын, оның ойын түсінуді білдіреді. Бір-бірін түсіну – бұл әрдайым бір-бірін естуге дайын болу.

2. Кіріспе бөлім

«Бір-бірлеріңді түсінуді үйрену үшін не істеу керек» тақырыбына кіріспе әңгіме. (Тыңдай білу ғана емес, бір-бірлеріңді ести білу)

- *Сендер қалай ойлайсыңдар, жай ғана «тыңдау» мен «естудің» арасында қандай айырмашылық бар? Айырмашылығы неде?*

(Балалардың жауаптары мен пікірлері)

3. Негізгі бөлім

Одан да жақсы түсіну үшін «Бұзылған телефон» ойынын ойнайық.

Педагог ойын ережелерін түсіндіреді және басталғанын хабарлайды.

- Қазір бір-бірінді жақсырақ естуге және түсінуге тырысыңдар.

«Бұзылған телефон» ойынының ережелері.

Ойынға қатысушылар шеңбер жасап отырады. Әр ойыншы кезекпен, жанында отырған ойыншының құлағына сыбырлап, бір сөз айтады. Соңғы ойыншы естіген сөзін қатты дауыстап айтады. Бірінші ойыншы ойын басталғанда айтқан сөзді дауыстап айтады. Егер сөздер сәйкес келсе, онда

барлық ойыншылар өз көршілерін жақсы түсінгені, егер сөздер сәйкес келмесе, олар бірін-бірі түсінбегені.

Ойынның қорытындысын шығару.

Есту және сөйлеу аппараты бұзылған балалар туралы әңгіме

Педагог:

- Біздің ойынымыз қандай қызықты және көңілді болды. Әрбір адам басқаны естуге және түсінуге тырысты, бірақ бұл оңай емес қой, өйткені тіпті сөзді естігенде де, оны әрдайым түсінуге қол жеткізе бермейсің.

- Ал енді, балалар, арамызда нашар еститін, есту қабілеті төмен балалар бар деп елестетіп көріңдер. Оларға қаншалықты қиын екенін ойлаудың өзі ауыр, себебі нашар есту салдарынан олар басқаларды бірден түсіне алмайды. Бірақ, басқа жағынан олар біз сияқты: олар да көңіл көтергенді және ойнағанды жақсы көреді, олар дос бола алады және дос болғысы келеді және басқа адамдарды түсінгісі келеді, олармен дос болғысы келеді. Егер оларға сәл көмектесе, онда олар басқаларды түсінудегі қиындықтарды жеңе алады және бізбен қарым-қатынас жасай алады.

- Сіз қалай ойлайсыз, олар біздің достарымыз болуы үшін осындай балаларға қалай көмектесе аламыз. Біз бір-бірімізді түсіне алар едік.

Балалардың жауаптары мен пікірлері

Педагог:

- Ал егер достарымызда сөйлеу бұзылыстары болса? Біз оларды түсінбегендіктен, олармен ойнаудан бас тартар ма едік. Мүмкін, сені түсінбегесе, бұл өте өкінішті шығар, ал сен бұған кінәлі емессің және басқа балалармен ойнағың және дос болғың келеді. Сіз осындай баламен ойнар ма едіңіз. Онымен қалай дос болар едіңіз, оған қалай көмектесер едіңіз.

Балалардың жауаптары мен ойлары

Педагог:

- Иә, балалар, есту немесе сөйлеу бұзылыстары бар балалармен ойнай алатындарың туралы айтып отырған сендер – жарайсыңдар. Өйткені олар біз сияқты біздің қолдауымыз бен достығымызды қажет етеді. Олар нашар еститін немесе сөйлейтіндері үшін кінәлі емес. Олар ауырып қалды немесе осындай боп туылды. Олардың арасында нашар еститін балалар ғана емес, басқалары да – көру қабілеті бұзылған балалар, жүріп-тұруы қиын балалар, дамуында артта қалған балалар және т.б. бар. Бірақ, осының бәріне қарамастан, олардың көбі жасымайды және әртүрлі істе үлкен жетістіктерге жетуде. Осындай балалардың суреттерін көрейік (мүгедек балалардың жетістіктері туралы презентацияны көрсету)

«Қиялышылдар» ойыны» презентациясын талқылау

Педагог:

- Балалар, осындай балалар туралы әңгіме құрастырып ойнайық. Олар туралы не білеміз, олар туралы не ойлайтынымыз туралы айтайық.

- Ойынның мәні алдыңғы ойыншы бастаған әңгімені келесі баланың жалғастыра білуінде. Әр ойыншы әңгімені 1-2 сөйлеммен жалғастыра алады.

Ойынға қатысушылар шеңбер жасап отырады. Жүргізуші-педагог әңгімені бастап бере алады. Мысалы: «Баяғыда бір бала өмір сүріпті. Ол өздігінен жүре алмайды (бұл ретте мүгедектер арбасында отырған баланың суреті бар картинаны көрсетуге болады). Бірінші ойыншы әңгімені жалғастырады, мысалы: «Ол баланың досы болыпты...». Оның оң жақтағы көршісі жалғастырады: «Олар жақсы достар болған ...».

Сабақ тақырыбының төңірегінде әңгіменің басы, ортасы және соңы болғаны дұрыс, ол үшін педагог ара-тұра сөйлемдер қосып, әңгіменің ретін түзеп отырады..

4. Сабақты бекіту, қорытынды

Сабақтың тақырыбы бойынша қорытынды әңгіме: «Бүгін жаңа не білдіңдер? Бір-біріңді түсіну қаншалықты маңызды? Есту, сөйлеу бұзылыстары болғандықтан, оларды түсіну қиындықтары туындайтын адамдарды түсіну қаншалықты маңызды.

Педагог:

Жарайсыңдар, балалар. Сендер жай тыңдап қана қоймай, ести де, түсіне де алады екенсіңдер. Өйткені бүгін не туралы айтқанымызды барлықтарың түсіндіңдер. Енді біз «Әрбір адамның бізді түсіне және ести алатыны қандай керемет» екенін, «Кім түсінісуге мұқтаж, соларды түсіне білу қандай маңызды, өйткені біз барлығымыз бірге болуға тиіспіз» дегенді түсінеміз.

Барлығымыз бір-бірімізге күлімдеп, рахмет айтайық.

«Толеранттық» тақырыбына сынып сағаты 7 сынып

Мақсаты:

- оқушыларды «толеранттық» ұғымымен және толерантты және интолерантты тұлғаның негізгі сипаттарымен таныстыру,
- өзін және басқа адамдарды дұрыс және толық білу қабілетін дамыту,
- оқушыларға өз болмысының дәрежесін бағалауға мүмкіндік беру,
- оқушылардың шығармашылық ойлауын дамыту,
- ұжымшылдық, бірлік сезімін тәрбиелеу,
- оқушылар арасында сыйластық қарым-қатынасты дамытуға ықпал ету.

Жабдықтар мен материалдар: презентация, қағаз, қарындаштар, фломастерлер.

Сынып сағатының барысы

Біз бүгін «Толеранттық» сынып сағатына жиналдық. Осы сабақтың барысында біз толеранттық ұғымымен танысамыз және толерантты тұлға үшін қандай қасиеттер тән екенін, біздің әрқайсымыз толерантты тұлғаның қандай қасиеттеріне ие екендігімізді және өзімізді қалай өзгерте алатынымызды анықтауға тырысамыз.

Бейбітшілік пен келісімде өмір сүру әрбір адамның өзара түсіністік, өзара сыйластық, жауапкершілік, тілектестік, ұстамдылық, кемшілік, коммуникабельділік, шыдамдылық ... сияқты қасиеттерінің болуын көздейді.

Өкінішке орай, шыдамдылық, басқа мәдениетке, өмір салтына, наным-сенімдеріне, әдеттерін ұнатпау рухы біздің заманымызда тұтас қоғамда да, оның жекелеген институттарында да өмір сүруді жалғастыруда. Төзімділікті көрсету – бұл адамдардың сыртқы түрі, жағдайы, мүдделері, мінез-құлықтары мен құндылықтары бойынша әртүрлі екенін және өзінің жеке даралығын сақтай отырып, әлемде өмір сүру құқығына ие екенін мойындау.

Мүмкін, бұл сөз көпшілікке таныс емес шығар, бір қарағанда, ол мүлдем түсініксіз естіледі. Бірақ оның мағынасы адамның өмір сүруі мен дамуы үшін өте маңызды.

XVIII-XIX ғасырлардың шегінде Францияда Талейран Перигор деген бір адам өмір сүрген. Ол әртүрлі үкіметтердің кезінде де Сыртқы істер министрі болып өзгеріссіз қала бергенімен ерекшеленеді. Бұл көптеген салаларда талантты адам болды, бірақ ең бастысы – айналасындағылардың көңіл-күйін ескере білді, оларға құрметпен қарады және өз принциптерін сақтады, мән-жайларға көзді жауып қарамай, жағдайды басқаруға ұмтылды.

«Толеранттық» ұғымы осы адамның есімімен тікелей байланысты.

Толеранттық – бұл біздің әлем мәдениеттерінің, өзін-өзі көрсету формаларының және адамгершілік даралығын көрсету тәсілдерінің бай көптүрлілігін құрметтеу, қабылдау және дұрыс түсіну (16 қараша – Халықаралық толеранттық күні).

Толеранттық сөзі барлық тілдерде бірдей мағынаға ие деуге болады:

- испан тілінде ол өзінікінен өзгеше идеяларды немесе пікірлерді тану қабілетін білдіреді;

- француз тілінде – басқалардың сенен өзгеше ойлауы немесе әрекет етуі мүмкін деп жол беретін қарым-қатынас;

- ағылшын тілінде – шыдамды, мейірімді болуға дайындық;

- қытай тілінде – мүмкіндік беру, қабылдау, басқаларға қарым-қатынас бойынша кең пейілді болу;

- араб тілінде – кешірім, кең пейілділік, жұмсақтық, қайырымдылық, жанашырлық, мейірімділік, шыдамдылық, басқаларға пейілділік;

- орыс тілінде – бірдеңеге немесе біреуге шыдамдылық (ұстамды, шыдамды, тұрақты болу, бірдеңенің, біреудің бар болуын қабылдай білу) таныту қабілеті.

- Анықтамалардың қайсысы сендерге көбірек ұнайды? (Жауаптар).

- Неге, сендердің ойларыңша, әртүрлі елдерде анықтамалар әртүрлі? (Жауаптар).

- Бұл анықтамаларға не ортақ? (Жауаптар).

- Қазіргі уақытта толеранттылық неге соншалықты өзекті? (Жауаптар).

Кез келген адам өмірінде әртүрлі әрекеттер жасайды. Бір жағдайларда ол дұрыс әрекет етеді және өзінің жақсы жақтарын көрсетеді, кейде керісінше де болады...

Қанекей, толерантты қарым-қатынас қағидаларын құрастырайық (топпен жұмыс) және осы қағидаларды тақтаға жазамыз.

Толерантты қарым-қатынас қағидалары:

1. Сұхбаттасушыны құрметте.

2. Басқалар айтқанды түсінуге тырыс.

3. Өз пікіріңді әдепті қорға.

4. Үздік дәлелдерді ізде.

5. Әділ бол, басқаның дұрыстығын мойындауға дайын бол.

6. Басқалардың мүдделерін ескеруге тырыс.

Топпен жұмыс.

Мұғалім: Толеранттық символын ойлап тауып, суретін салындар.

– Жанжалдаспай, бейбіт өмір сүруге бола ма?

– Оны қалай істеуге болады?

Иә, сыныптасыңның ұлтына, діни сеніміне қарамастан, оны құрметтеу керек, оның құндылықтары мен дәстүрлеріне сыйластықпен қарау керек. Сенің көршің, сенен ойымен, киіну стилімен ерекшеленетін адам, ол саған міндетті түрде дұшпан емес екенін түсіну қажет.

– Сендер толеранттық мінез-құлықтың қандай мысалдарын келіре аласыңдар?

– Мінез-құлықтың қандай нормалары сыныпта толерантты деп есептеледі?

Ал енді оларды дауыстап оқиық:

- Оқушы өзінің сыныптастарына деген қарым-қатынасын бес тәсіл

арқылы білдіре алады: үлкен ынтамен, инабаттылықпен, мейірімділікпен, оларға деген қарым-қатынасымен және өз сөзіне адалдықпен.

- Басқалардан не көргің келмейді, оларға да соны жасама.

- Өзіңнің жаныңды ауыртатынды, басқаға жасама.

- Қуанышта да, қайғыда да өзімізге қалай қараймыз, басқа адамдарға да солай қара.

- Неден өзінді нашар сезінесің, өз сыныптасыңа да оны жасама.

- Өзің туралы қалай ойлайсың, басқалар туралы да солай ойла.

- Өзіңнің жетістігіңді көршіңнің де жетістігі, көршіңнің жоғалтқанын өзіндікі деп есепте.

- Барлық жерде, қалай болса да, сыныптастарың саған қалай қарасын десең, олармен де солай бол.

«Даралықты бағалауды үйренеміз» жаттығуы

1. Басында мұғалім оқушыларға әр адамның өзіндік ерекшеліктері бар екенін, әр адамның өзіндік даралығы бар екенін айтады. Әр адамның даралығын бағалауға болады және қажет.

2. Мұғалім әрбір оқушыға оны басқа оқушылардан ерекшелейтін қандай да бір үш белгі туралы жазуды ұсынады (өз қадір-қасиетін, таланттарын, өмірлік ұстанымдарын және т.б. мойындау болуы мүмкін). Ақпарат оң сипатта болуы тиіс.

Оқушылар өз аттарын жазып, тапсырманы орындайды.

Мұғалім жазбаларды жинап алатынын және оларды оқып беретінін ескертеді, ал қалған оқушылар сол немесе өзге тұжырымның авторы кім екенін табатын болады.

3. Мұғалім парақтарды жинап алады және тағы да адамдар бір-біріне ұқсамайтынын атап өтеді: біз бір-бірімізге қызықты боламыз, проблемалардың стандартты емес шешімін таба аламыз, бір-бірімізге өзгерту мен оқытуға импульс бере аламыз. Содан кейін мұғалім әр мәтінді оқиды, оқушылар табуға тырысады. Егер авторды таба алмаса, ол өзі орнынан тұру керек.

Сынып сағатының қорытындысы. Мұғалім қорытынды шығарады.

Бақыт рецепті

Шыдамдылық тостағанын алыңдар,

Оған жүрек толы махаббат құйыңдар,

Екі уыс жомарттықтан қосыңдар,

Мейірімділік себелеп,

Сәл шамалы әзілден де қосыңдар,

Көбірек сенімділіктен қосыңдар.

Сөйтіп бәрін жақсылап араластырыңдар.

Сізге берілген өмірдің бір бөлігіне жағыңдар,

Жолда кездескеннің бәріне ұсыныңдар.

3 сыныпта инклюзивтік мәдениетті қалыптастыру

Сабақтың тақырыбы: Барлық адамдар қолдау мен достыққа мұқтаж.

Л. Инина «Хромой котенок»

Сабақтың мақсаттары:

1) қайырымдылық пен мейірімділік, жақсылық пен жамандық сияқты адамгершілік санаттарды бірлесіп ойластыру үшін жағдай жасау, оқушылардың ерекшеліктері бар адамдарға деген көзқарасын анықтау; адамның құндылығы оның қабілеттері мен жетістіктеріне байланысты емес деген ойды жеткізу;

2) мәтінмен жұмыс істеуге (мәтінді зерттеу) детальдарды, «ұсақ-түйектерді» көретіндей етіп үйрету, көркем шығарманы оның жанры мен авторлық ойы тұрғысынан талдау дағдыларын қалыптастыру; шығарманың идеясын ашуға және оның проблематикасын анықтауға көмектесетін негізгі сөздерді таба білу;

3) оқушылардың сөздік қорын байытуға, қарапайым дәлелдерді пайдалана отырып, өз пікірін қалыптастыра білуді дамытуға ықпал ету;

4) кіші топта жұмыс істеу кезінде коммуникативтік дағдыларды дамыту, келісуге үйрету.

Сабақтың барысы:

1. Предкоммуникативтік фаза

Сабаққа кіріспе. Оқушыларды мотивациялау алаңын құру.

«Портретті тап» (Экранда «Хромой котенок» әңгімесінен басқа, бұрын балалар оқыған әртүрлі шығармалар кейіпкерлерінің суреттері.)

(Мысық-жастықты мұғалім сыныпқа «сиқырлы зәкірді» қабылдауды жүзеге асыру үшін әкеледі. Сабақта қауымдастық әдісін қолдану оқушылардың шығармашылық белсенділігі мен логикалық ойлауын дамытуға ықпал етеді, есте сақтау механизмдерін жетілдіреді, сөздік қорын байытады. Көп жағдайда, сол немесе өзге бейне неліктен басқа нәрсе туралы түсінік тудыратынын тұшымды түсіндіре алмайсыз. Әрбір адамның ассоциациясы тек жеке болуы мүмкін, балалар қателесуден қорықпайды және өзін еркін сезінеді, сабақта айтарлықтай белсенділік танытады. Тиісінше, оқу процесіне қызығушылық артып, оқытудағы мотивация күшейеді).

Оқушылар Э.Успенскийдің, К.Паустовскийдің, Б.Емельяновтің шығармаларының кейіпкерлерін еш қиналмастан атайды. «Хромой котенок» әңгімесіне берілген соңғы иллюстрация ғана қиындық тудырады.

Сабақтың міндеттерін қою, жұмыс жоспарын айқындау.

Мұғалім:

- Барлық мысықтардың портреттерін салыстырындар. Л. Иниминаның «Хромой котенок» әңгімесіндегі марғау несімен ерекшеленеді? Бүгін біз осы шығармамен танысамыз.

- Әңгіме не туралы болатынын болжай аласындар ма? Марғаумен не болғанын білгілерің келе ме?

- Интернетте осы шығарма туралы ересектердің пікірлері бар. Олардың екеуі мынадай:

- Ал мен бірінші рет оқып отырмын... Көзіме жас толды, тыныштала алар емеспін, демім ішіме тығылып, жүрегім ауырды!!!!..

- Менің де алғашқы реакциям – көз жасы, содан кейін оның себебі туралы ойлай бастадым... Біздің ауламызда жарты аяғы жоқ бала бар – ол велосипед тебеді. Менің ұлым бұл туралы айтқан кезде, мен сенген жоқпын, содан кейін оның ата-анасымен таныстым. Ол бала кезінде трамвай астына түскен екен. Қазір өзін толық тинэйджер ретінде сезінеді. Автомобиль апатының салдарынан, жорамалдағанындай, балерина бола алмай қалған дәрігер досы бар. Ол адамдар үшін сонша жақсылық жасады, оның жасағанын әрбір сау адам жасай алмайды. Мысықтар оңай жүгіруге және үш аяқтап секіруге және жарақаттан кейін тез қалпына келуге қабілетті екені – барлығына белгілі факт. Сондықтан не деп жылау керек!? Ал бала осындай нәзік жаста бөтен адамның ауруын түсініп, бірге уайымдау білуі – бұл, әрине, көзге еріксіз жас әкеледі. Ал біздің оған қуануымыз керек.

- Менің ойымша, сендерді де әңгіме немқұрайлы қалдырмайды және сендер де өз әсерлеріңмен бөліскілерің келеді, оқығаннан кейін өз ой-пікірлеріңді және уайымдарыңды жеткізе аласындар.

2. Коммуникативтік фаза

Мәтінді оқу. Мәтінді эмоционалды қабылдау. Көркем шығарманы талдау.

Бала ақсақ марғау басқалар сияқты дәл сонша тұра алады деп айтқан сәтке дейін *мәтінді бастапқы оқу.*

Мұғалім әңгіменің мәтіні бар бейнероликті қосады (Сабақ жоспарына

қосымша). Мәнерлеп оқитын балалар оны рөлдерге бөліп ойнайды. Әр баланың алдында әңгіме мәтінінің бір бөлігі ғана жатыр.

Оқылған үзіндіні талдау.

Негізгі проблемалық сұрақтар:

- Неліктен бала дәл осы ақсақ марғауды таңдап алды?

- Толық дамымаған деген нені

білдіреді? Қайырымды ма? Мәтіндегі қандай сөздер қиындық тудырды?

- Басқа марғаулар аяқтарын басып қанша тұрса, ақсақ марғау да сонша тұра алады деп есептеген бала дұрыс па?

3. Мәтінді соңына дейін оқу.

Талқылауға арналған сұрақтар:

- Сатушы неге жылады?

- Бұл мәтінде неге жылап, неге қуануға болады? *(Бұл тақырыпты талқылау пікірталасқа ұласуы мүмкін. Мұғалім әртүрлі және тіпті қарама-қайшы пікірлерге дайын болуы керек. Пікірталас дау-дамайға ұласып кетпеу үшін балалардан пікірлерді дәлелдей отырып, тіл дамыту сабақтарында әзірленген, диалог жүргізу ережелерін сақтауды сұрау қажет.)*

«Көңіл-күй палитрасы» тәсілі.

(Оқушыларға түрлі-түсті қарындашпен автордың сөздерін және кейіпкерлердің репликаларын бояу ұсынылады. Содан кейін салыстыру кезінде баланың түстері жарқын және бай екенін анық көруге болады. Одан әрі балалармен кейіпкерлердің қайсысының аса сезімтал және батыл мінезі бар деген мәселе талқыланады. Мұндай адамды толық дамымаған деп санауға бола ма?)

- Жұппен немесе үштікте жұмыс істеу.

Мұғалім:

- Мәтіннен осы шығарманың негізгі ойын білдіретін сөздерді тауып, оларды қызыл қарындашпен сызыңдар.

- Сендерге ерекше қатты әсер еткен әңгімедегі үзіндіні кез келген түсті қарындашпен қоршап бояңдар. Оны оқыңдар.

(Орындалған тапсырманы талқылау.)

- Әңгімені оқығаннан кейін сендердің сезімдеріңді білдіретін «көңіл-күй палитрасын» салыңдар (2-3 адам, қалауы бойынша, салынған суретті әңгімелеп бере алады).

• Оқушылар мен педагогтың *ықтимал проблемалары мен қиындықтары* мәтінді талдау сатысында туындауы мүмкін. Атап айтқанда, әңгіме күшті эмоционалдық толқу тудыруы мүмкін және балалар өздерінің өмір тәжірибесінен мысалдар келтіре отырып, өз уайымдары туралы айта бастайды. Бұл әңгіме тақырыбынан алыстатып немесе талқылаудың ұзаққа созылуына әкелуі мүмкін. Сондай-ақ, күшті эмоциялар балалардың пікірін тұжырымдауын қиындатуы мүмкін. Сондықтан мұғалім оқушыларға ойларын сөзге айналдыруға көмектесетін сұрақтарды, тоқтау-сигналдарын және сөйлеу клишелерін ойластыру қажет.

• Мәтінді талдағаннан кейін оқушылар тек эмоционалдық деңгейде қабылдау, ақсақ марғау менаяғы ауыратын баланы аяу күйінде қалмауы да ықтимал тәуекел болып табылады. Балалар «өз тілінде» сөйлесе де, адамның құндылығы оның қабілеттері мен жетістіктеріне байланысты емес екенін айтқаны маңызды.

3. Посткоммуникативтік фаза

Рефлексия.

1. «Бос микрофон» тәсілі (Бұл сабақта диагностикалық деп санауға болады. Балалар ынтамен айтып жатқан-жатпағанын қадағалай отырып, оқушылар шығарманың авторлық ойы мен оның терең мағынасын түсінген-түсінбегені туралы мұғалім қорытынды жасайды.)

Мұғалім қойылған сұраққа жауап күтіп, «Бос микрофон» ұсынады. Бұған дейін сөйлей алмаған балалар ойларын айтуға мүмкіндік алады.

Оқушылар әңгімені оқығандағы әсерлерімен бөліседі: кейбіреулер көңілді көңіл-күйде, басқалары кенеттен ойға берілген, тіпті өз-өздерін айыптап сөйлейді... (Менің ойымша, «Бос микрофон» әрбір сабақта болу керек. Кабинетте «менің ойымша», «әсер етті», «жадымда қалды», «жүрегімде қалды», «таңқалдырды» сияқты сөз тіркестері орналастырылған «көмекші-сөздер» ауыспалы стенд ілінеді...)

Мұғалім:

- Бұл шығарманы астарлы әңгіме деп атауға бола ма? (Оқушылар осы жанрдың ерекшеліктерімен таныс болған жағдайда ғана сұрақ талқыланады). Егер иә дейтін болсаңдар, онда ол не туралы?

- «Хромой котенок» шығармасының атауы тақырыпты немесе негізгі ойды ашып тұр ма? Жүппен талқыландар және оның негізгі ойын көрсететін, шығарманың басқа атауын ұсыныңдар.

2. *Үй тапсырмасы.*

Оқушылардың таңдауы бойынша шығармашылық тапсырма орындау:

- оқыған әңгіме туралы пікір жазу;

- К.Д. Ушинскийдің «Слепая лошадь» әңгімесін оқу. Шығармаларды салыстыру;

- бала мен марғаудың тағдыры қандай болғаны туралы шығарма-жалғасын жазу;

- сделать подборку рассказов той же проблематики, что и рассказ «Хромой котенок» әңгімесіндегідей проблемаға қатысты әңгімелердің іріктемесін жасау;

- «Барлық адамдар құрдастарының қолдауы мен достығына мұқтаж» тақырыбына эссе жазу.

(Шығармашылық тапсырмалардың басқа нұсқаларын оқушылар ұсына алады).

Мазмұны

Кіріспе	3
1 Заманауи қоғамдағы инклюзивті мәдениеттің рөлі	5
2 Инклюзивті мәдениетті қалыптастыру: әлемдік тәжірибедегі жетістік жолдары	34
3 Орта білім беру ұйымдарында инклюзивті мәдениетті дамыту	56
Қорытынды	121
Пайдаланылған әдебиеттер тізімі	123
Қосымша	126

Введение

В условиях модернизации современного образования, введения новых стандартов, стремления перевести сознание подрастающего поколения на духовно-нравственные ориентиры актуализируется идея гуманизации и равных образовательных возможностей. Именно идеи гуманизации, индивидуализации привели к появлению в Законе об образовании положения о правах ребенка с особыми образовательными потребностями (далее ООП) и его родителей самостоятельно определять форму получения образования и образовательную организацию.

Главное направление в деятельности организации образования с инклюзивным подходом – это «включение» детей с особыми образовательными потребностями в коллектив обычно развивающихся сверстников и взрослых на правах «равных партнеров», в школьную жизнь через школьное самоуправление, формирование принимающей «толерантной» позиции участников инклюзивного пространства.

Внедрение инклюзивного образования сталкивается не только с трудностями организации так называемой "безбарьерной среды" (пандусов, одноэтажного дизайна школы, введения в штаты сурдопереводчиков, переоборудования мест общего пользования и т.п.), но и с препятствиями социального свойства, заключающимися в распространенных стереотипах и предрассудках, в том числе, в готовности или отказе учителей, обучающихся и их родителей принять рассматриваемую форму образования.

И важной задачей в области инклюзивного образования является формирование культуры образовательной организации, соответствующей целям инклюзии. Это задает требование к образовательной среде любой образовательной или социально-культурной организации: она должна быть подготовлена для включения в образовательные отношения взрослых и детей с разными возможностями.

Если здоровый ребенок познает окружающий мир не только на уроке, но и, в большей степени, во внеурочное время, когда ребята получают возможность непосредственного общения со сверстниками, то дети с особыми образовательными потребностями, обучающиеся на дому, лишены такой возможности. При сохраненном интеллекте такие ребята имеют маленький опыт социализации, их познания об окружающем мире поверхностны, будущее выглядит для них неопределенно. Многие дети, несмотря на усилия, принимаемые семьей, специалистами, обществом с целью их обучения и воспитания, став взрослыми, все-таки оказываются неподготовленными к включению в социально-экономическую жизнь.

Все это обуславливает необходимость формирования инклюзивной культуры в организациях образования, толерантного отношения к детям с особыми образовательными потребностями, поощрения учеников к дружественному отношению к ученикам с ООП. Очень важно для социального включения, чтобы дети вместе играли и работали. Также важно помочь

«особым» детям избавиться от чувства обузы. Дать возможность самим внести и свой вклад в школьную жизнь.

Построение инклюзивной образовательной культуры в школе является одним из важнейших условий успешности включения учащихся с особыми образовательными потребностями в школьный социум. Обязательное условие эффективной работы – это взаимосвязь и слаженная работа всех служб в организации образования: психологической, педагогической, социальной, медицинской. Квалифицированная поддержка семьи, воспитывающей ребенка с особыми образовательными потребностями, помогает преодолеть дополнительные воздействия на личность ребенка, осознать собственные возможности, способности.

Создать в школе единую систему ценностей инклюзивной культуры, или описать ее – непростая задача. Тем не менее, вне всякого сомнения, для инклюзивных школ векторы формирования инклюзивной культуры в направлении реализации принципов сопричастности, сотрудничества и равенства являются приоритетными. Для школ с инклюзивным подходом в обучении особенно характерна атмосфера тепла и заботы; это школа, где принимают каждого ученика. В таких школах сильно чувство принадлежности к коллективу, тесны социальные связи, здесь большое внимание уделяется заботе об окружающих.

Инклюзивная культура не возникает спонтанно, а является результатом усилий по внедрению в школьную жизнь таких ценностей, как коллективизм и равенство. Ценности приоритетов равенства, сопричастности, сотрудничества в аспекте формирования инклюзивной образовательной культуры в образовательных организациях напрямую соотносится с основными принципами инклюзивного образования как социального и образовательного инновационного процесса, динамически развивающегося подхода, при котором ведущим является позитивное отношение к разнообразию учеников, а индивидуальные особенности воспринимаются не как проблема, а как возможность обогащения процесса познания.

Таким образом, инклюзивная культура – это фундаментальная основа для создания культуры инклюзивного общества, в котором многообразие потребностей приветствуется, поддерживается, аккумулируется обществом, обеспечивая возможность достижения высоких результатов в соответствии с целями инклюзивного образования, сохранность, принятие, сотрудничество и стимулирование непрерывного совершенствования педагогического сообщества и общества в целом. И именно школа должна пропагандировать создание инклюзивного общества, привлекая внимание всех участников образовательного пространства к проблемам образования и социализации детей с особыми образовательными потребностями.

1. РОЛЬ ИНКЛЮЗИВНОЙ КУЛЬТУРЫ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

В современном обществе остро стоит проблема понимания инклюзии. Главное не то, как люди с особыми образовательными потребностями реализуют себя в обществе, а как человечество относится к таким людям. Ведь каждый человек нуждается в принятии и поддержке.

Инклюзия предусматривает для человека с особыми потребностями не ограничиваемое участие и свободу выбора его меры, форм и способов во всех социальных процессах, на всех ступенях образования, в процессе досуга, на работе, в реализации различных социальных ролей и функций. Успешное введение инклюзивного образования возможно лишь в обществе, обладающем здоровой нравственной основой.

Инклюзия в широком смысле этого слова включает в себя не только сферу образования, но и весь спектр общественных отношений: труд, общение, развлечения. Везде должна быть создана доступная и доброжелательная атмосфера, преодолены барьеры среды и общественного сознания. Поэтому процесс инклюзии в современном мире, это не только техническое или информационное внедрение каких – либо изменений в общественной жизни, а прежде всего – это изменение взгляда на жизнь и её ценность.

Идея инклюзии основана на концепции «включающего общества». Она означает изменение общества и его институтов таким образом, чтобы они благоприятствовали включению *другого* человека (другой расы, вероисповедания, культуры, человека с ограниченными возможностями здоровья). Причем предполагается такое изменение институтов, чтобы это включение содействовало интересам *всех* членов общества, росту их способности к самостоятельной жизни (включая лиц с ООП), обеспечению равенства их прав и т.п. Если инклюзия не обеспечивается соответствующим изменением институтов, то ее результатом может становиться углубление социальной дезадаптации людей с ООП и рост интолерантности к ним со стороны тех, кто подобных ограничений не имеет. Важно, чтобы практика инклюзии не опиралась на стремление или, тем более, принуждение «быть как все», поскольку в этом случае она вступает в противоречие с правом «быть самим собой». Готовность общества к изменениям навстречу другому – важная предпосылка успешной инклюзии, и она должна воспитываться.

Говоря об «инклюзии» как о социально-культурном феномене, важно понимать, что ее необходимо рассматривать лишь в контексте общего развития общества. При этом постулируется мысль о том, что социум должен устранить те физические и социальные барьеры, которые препятствуют полноценному включению человека с ООП во все общественные процессы.

Инклюзивное образование (фр. *Inclusif* - включающий в себя, лат. *include*-закрываю, включаю, вовлекаю) - один из процессов трансформации общего образования, основанный на понимании, что инвалиды в современном обществе могут (и должны) быть вовлечены в социум. Данная трансформация

ориентирована на формирование условий доступности образования для всех, в том числе обеспечивает доступ к образованию для детей с инвалидностью.

Инклюзивное образование - не просто модное веяние нашего времени, а естественный и закономерный этап в развитии системы образования вообще и подходов к образованию особенных детей, обладающих специальными образовательными потребностями. От полного отрицания самой возможности обучения детей-инвалидов просвещенное человечество пришло в свое время к весьма прогрессивной идее специального (коррекционного) образования, позже – к модели интегрированного обучения, и в последние годы – к проекту инклюзивного образования, позволяющего включать особых детей в общеобразовательную среду вместе с нормативно развивающимися сверстниками.

Практически во всех развитых странах мира, принявших и реализующих этот новый образовательный подход, инклюзия рассматривается не только как подарок общества – некое образовательное благо для детей с ООП, хотя и это – уже немало. Инклюзивное образование понимается и реализуется как благо для всех тех, кто таких детей учит, кто учится вместе с ними, кто воспитывает их в семье – и как шанс и для всего гражданского общества, получающего возможность на практике реализовать гуманистические ценности равных прав, свобод и достоинств каждого человека.

Сегодня инклюзивным или включающим образованием называют совместное обучение детей с особыми образовательными потребностями с нормативно развивающимися сверстниками. Дети с особыми образовательными потребностями в такой практике смогут расти и развиваться вместе с другими ребятами, посещать обычные учебные заведения, заводить в них своих друзей. В общем, жить, как живут все остальные дети. Идея состоит в том, что для получения качественного образования и психологической адаптации в обществе, детям с особыми потребностями необходимо активно взаимодействовать с другими детьми. Но не менее важно такое общение и тем детям, которые не имеют никаких ограничений в своём развитии или в здоровье. Все это существенно повышает роль инклюзивного, совместного обучения, позволяющего принципиально расширить возможности социализации детей с ООП.

В современном мире интеграция детей с особыми образовательными потребностями в массовые образовательные организации — это глобальный общественный процесс, затрагивающий все высокоразвитые страны. Его основой является готовность общества и государства переосмыслить всю систему отношения к инвалидам и лицам с особыми образовательными потребностями. Образование — право каждого человека.

В Государственной программе развития образования Республики Казахстан на 2011–2019 годы определены новые концептуальные подходы к образованию детей с особыми образовательными потребностями, внедрению в практику идей интегрированного обучения и воспитания детей с отклонениями в развитии совместно с нормально развивающимися сверстниками.

Обеспечение равного доступа детей к различным программам воспитания и обучения, равного доступа детей с ООП к образованию является одной из приоритетных задач казахстанского образования» [1].

Специальное образование является частью системы общего образования, и государство создает условия для лиц, имеющих специальные образовательные потребности с целью обеспечения им равных возможностей в получении образования. Законодательством Республики Казахстан в соответствии с основополагающими международными документами в области образования предусматривается принцип равных прав на образование для лиц с ООП. Гарантии права детей с особыми образовательными потребностями на получение образования закреплены в Конституции Республики Казахстан, Законах Республики Казахстан «О правах ребенка в Республике Казахстан», «Об образовании», «О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями», «О социальной защите инвалидов в Республике Казахстан», «О специальных социальных услугах». Основная задача — создание условий и оказание помощи в их социальной реабилитации и адаптации, подготовке к полноценной жизни в обществе.

При всех достоинствах наша специальная школа отличается тем основным недостатком, что она замыкает своего воспитанника – слепого, глухого, умственно отсталого ребенка в узкий круг школьного коллектива, создает замкнутый мир, в котором все приспособлено к дефекту ребенка, все фокусирует его внимание на своем недостатке и не вводит его в настоящую жизнь [2]. Проводя большую часть времени в кругу себе подобных, ребенок постепенно утрачивает шанс адаптироваться когда-либо к жизни в обычной социальной среде. Позднее такие дети сталкиваются с проблемами в освоении социального опыта, имеют нарушения в процессе социальных взаимоотношений.

Опыт зарубежных стран показывает, что создание доступных школ и совместное обучение способствует социальной адаптации инвалидов, их самостоятельности и независимости, а самое главное — изменяет общественное мнение к инвалидам, формирует отношение к ним как полноценным людям.

«Включение» детей в общеобразовательные организации — это закономерный этап развития системы специального образования в любой стране мира, процесс, в который вовлечены все высокоразвитые страны, в том числе и Казахстан.

Казахстан в плане внедрения инклюзивности в общеобразовательную систему опережает центральноазиатские страны. В стране работает 7 центров, которые предоставляют методическую и психолого-педагогическую помощь образовательным организациям, педагогическому составу и родителям, которые участвуют в этом процессе. Среди них есть региональные центры по внедрению инклюзивности в Актюбинской и Акмолинской, Карагандинской и Западно-Казахстанской областях, в Кызылорде.

В республике свыше 16 тысяч детей с ООП интегрированы в среду нормально развивающихся сверстников, из них свыше 3000 детей дошкольного

возраста посещают 395 детских садов, более 12000 детей школьного возраста обучаются в 769 общеобразовательных школах. Более 3 тыс. казахстанских школ создали условия для внедрения инклюзивного обучения. По состоянию на 2017 год в Казахстане 495 детских садов стали работать по инклюзивному типу. В них получали соответствующее образование и воспитание более 6 тыс. детей. Предполагается, что к 2020-м гг. в Казахстане такие средние учебные организации составят около 70% от общего количества таких заведений, а дошкольные – 30%.

В настоящее время наше общество поворачивается к проблемам инклюзии, так как все процессы, связанные с развитием инклюзии, обусловлены позитивными изменениями, начавшимися в условиях гуманизации общественных отношений.

Развитие инклюзии и инклюзивной культуры в образовании чаще всего осуществляется в партнерстве государственных структур, неправительственных организаций, родительских инициативных групп.

Инициаторами включения детей с особенностями развития в процесс обучения в системе образовательных организаций общего типа выступают

- объединения родителей детей с инвалидностью, организации, отстаивающие права и интересы людей с инвалидностью,
- объединения профессионалов (педагогов, психологов), оказывающих услуги в области реабилитации и обучения детей.

Социально ориентированные *общественные организации инвалидов* берут на себя функцию просвещения и информирования как родительского, так и школьного сообщества; проводят общественные кампании, направленные на формирование позитивного, равноправного отношения общества к взрослым и детям с инвалидностью; привлекают профессиональных юристов для судебного отстаивания права на образование детей с инвалидностью; привлекают экспертов, новые методики и технологии для работы с детьми с особыми образовательными потребностями и другое.

Проведение общественных кампаний по продвижению инклюзивного образования

Ключ к позитивным переменам лежит в понимании гражданами тех или иных идей. Во многом это зависит от понимания, как именно улучшится повседневная жизнь каждого из нас. В триаде «инклюзивная культура – инклюзивная политика – инклюзивная практика» первостепенную роль играет понятие «инклюзивная культура», без развития которой невозможно разработать политику, адекватную целям построения инклюзивного общества, и развить успешную практику. Развитие инклюзии требует изменения установок и ценностей большого круга людей – всего общества в целом. Такие изменения не являются одномоментными, а занимают определенное время.

Просветительская работа должна учитывать как необходимость более глубокого понимания сущности инклюзивного образования, так и то обстоятельство, что общество должно становиться более терпимым, толерантным, открытым и восприимчивым к изменениям.

Виды и инструменты общественных кампаний

Используются различные типологии общественных кампаний:

- Медийные кампании (для реализации которых используются только СМИ);
- Коммуникационные кампании (используются не только СМИ, но другие коммуникационные ресурсы: листовки директ-мейл, средства наглядной агитации и пр.);
- Комплексные кампании (митинги, акции, флэшмобы и т.п.).

Информационные кампании планируются с определенными целями и задачами, с протяженностью во времени, интенсивностью и распространенностью. Выбор того или иного типа информационной кампании зависит, прежде всего, от целей каждой конкретной кампании.

Любая информационная кампания начинается с предварительной разработки концепции кампании.

Исходя из постановки целей и задач, определяются:

- целевые аудитории;
- дополнительные каналы воздействия (центральные и региональные СМИ);
- характер и стиль кампании, соотношение новостей и пиара (т.е. соотношение публикаций о запланированных мероприятиях и тех, что возникают спонтанно, в связи с нашей кампанией);
- и другое.

Каналами воздействия выступают информационные агентства, массовые и специализированные СМИ, как печатные, так и электронные (телевидение, радио, интернет).

Цель кампаний – обратить внимание общества на то, что огромное количество детей исключено из общественной жизни. Дети с ООП учатся либо в специальных школах, либо на дому, в итоге - они не участвуют в полной мере в процессе социализации. Кампании доносят до общества весть о том, что этой ситуации существует альтернатива – инклюзивное образование, то есть такой процесс обучения, когда дети с ООП учатся в общеобразовательных школах в одних и тех же классах вместе со своими сверстниками без инвалидности.

Широко применяется культурно-досуговая работа с детьми с ООП или социокультурная реабилитация. Данное направление заключается в оказании помощи инвалиду достигнуть и поддерживать оптимальную степень участия в социальном взаимодействии и коммуникации, необходимый уровень культурной компетентности, что обеспечивает ему средства для позитивных изменений в образе жизни и наиболее полную интеграцию в общество за счет расширения рамок его независимости.

В ходе общественной кампании проводятся акции, показы и обсуждение социальных роликов. Предлагаем видеоролики, где об инклюзивном образовании говорят с точки зрения преимущества для любого ребенка, вне зависимости от его особенностей и возможностей. Аудитория видеороликов – родители детей без инвалидности:

1. <http://www.youtube.com/user/rooiperspektiva#p/search/0/LMq0phPH2IU>

2. <http://www.youtube.com/user/rooiperspektiva#p/search/1/4Ky6RAzlQwg>

Данное направление заключается в оказании помощи ребенку с ООП достигнуть и поддерживать оптимальную степень участия в социальном взаимодействии и коммуникации, необходимый уровень культурной компетентности, что обеспечивает ему средства для позитивных изменений в образе жизни и наиболее полную интеграцию в общество за счет расширения рамок его независимости.

Школа является для детей тем местом, где они проводят большую часть времени, общаются, знакомятся с новыми людьми, находят друзей. Не всегда вхождение в школьный коллектив проходит безболезненно, особенно для учеников с инвалидностью и с особенностями развития. Требуются определенные усилия со стороны родителей, педагогов, тьюторов, самих учеников, чтобы в школе была создана атмосфера принятия.

Существуют разные способы наладить общение детей с ООП с другими ребятами: это могут быть совместные мероприятия, спортивные соревнования, общие интересы и увлечения. Все без исключения дети любят учиться новому, познавать неизведанное, и бывают очень рады применить на практике полученные знания и поучаствовать в конкурсах.

Активисты общественных организаций, продвигающие инклюзию в школах, должны учитывать, что любое мероприятие, проводимое в школе, где обучаются разные дети, должно строиться на основе следующих принципов:

- Ничего не делать отдельно для детей с ООП: все мероприятия для детей с ООП планируются с совместным участием обычных детей;
- Не выделять детей с ООП внутри группы, не выводить их «на первый план» (иначе группа перестанет быть целостной и разделится на две группы);
- Не делать что-либо с благотворительными целями (если детям с ООП вручаются подарки, то такие же подарки должны быть вручены всем детям в коллективе).

Желательно, чтобы педагогический коллектив так же был ознакомлен с этими принципами и использовал их в своей работе.

Внимание!

Генеральная Ассамблея ООН в 1992 году провозгласила 3 декабря Международным днем инвалидов - днем борьбы людей с инвалидностью за свои права, за равные возможности! *Однако*, не стоит праздновать «День инвалида» в школе и поздравлять с этим «праздником» учеников с инвалидностью.

Значительную помощь специальному образованию страны оказывают и различные общественные организации.

В Казахстане не первый год работает проект *Samruk-Kazyna Trust «Разные-Равные: создание в Казахстане инклюзивного общества»*

ПРОФАЙЛ ПРОЕКТА

Область КСО: Программы по филантропии. Благотворительная и спонсорская помощь

Название КСО инициативы/проекта: Samruk-Kazyna Trust «Разные-равные: создание в Казахстане инклюзивного общества»

Период проекта: с февраля 2014 г. – по настоящее время

География проекта: Республика Казахстан (города Астана, Актобе, Караганда, Кокшетау, Тараз, Усть-Каменогорск, Петропавловск, Шымкент и Уральск).

Фонд развития социальных проектов «Samruk-Kazyna Trust» — единый оператор благотворительной деятельности группы компаний АО «Самрук-Казына», реализующий благотворительные, социально-значимые программы и проекты в Республике Казахстан. «Samruk-Kazyna Trust» совместно с фондами-партнерами на протяжении более 6 лет занимается решением проблем детей, а именно обеспечением качественных услуг по лечению, реабилитации детей и профилактике социального сиротства в Казахстане, формированием инклюзивной культуры в казахстанском обществе.

Проект направлен на расширение возможностей детей с особыми потребностями в доступе к образованию и развитию. Он также способствует более эффективному внедрению в стране инклюзивного образования и формированию в обществе позитивного отношения к людям с ограниченными возможностями.

Принимая во внимание, что Казахстан ратифицировал Конвенцию о правах инвалидов, согласно которой наша Республика обязана создать условия для развития инклюзивного образования, а также в связи с ростом числа детей ООП стратегически важной становится задача по расширению сети кабинетов психолого-педагогической коррекции, находящихся в «шаговой доступности» от места проживания ребенка и его семьи.

Инициатором программы является местный партнер – *Фонд «ДАРА»*. Интересом партнера является расширение географии своего пилотного проекта в регионах страны и наличие крупного партнера для проведения обучающего компонента в проекте.

Программа направлена на детей особыми образовательными потребностями. На текущий момент услугами программы охвачены около 1500 детей. Также прямыми выгодополучателями являются семьи детей с ООП, а также специалисты Кабинетов коррекции (более 250 человек), получающие профессиональные тренинги и обучение.

Косвенными выгодополучателями являются местные исполнительные власти (Управления образования регионов), получающие на свой баланс хорошо оснащенные и укомплектованные Центры, Кабинеты коррекции.

Целью программы является улучшение доступа к специальным коррекционным услугам среди детей в регионах и повышение возможностей инклюзивного образования. Также немаловажным компонентом является улучшение реализации прав людей с особыми образовательными

потребностями и повышение осведомленности и толерантности по данному вопросу в обществе.

Проект реализуется по трём основным направлениям:

1) расширение сети Кабинетов психолого-педагогической коррекции по республике через их открытие в городах областного значения.

2) создание 2-х пилотных ресурсных центров инклюзивного образования на базе уже открытых КППК для продвижения инклюзивного образования в Казахстане. И пилотирование модели включения ребенка с ООП в образовательный процесс в обычной средней школе.

3) улучшение методической основы работы с детьми с особыми образовательными потребностями.

В проекте осуществляется несколько основных этапов:

- *Открытие новых Центров коррекции в региональных городах.* На данный момент открыто уже 7 Центров, планируется открытие еще трех. Каждый Центр коррекции полностью оснащается оборудованием, строится безбарьерная среда (пандусы, поручни, сигнальные указатели и т.п.). Штат комплектуется командой специалистов, которая проходит обучение и подготовку. Полностью укомплектованные Центры передаются после открытия на баланс местных исполнительных органов (акиматов). Большая часть Центров были также укомплектованы инва-автомобилями для подвоза детей с ООП. Благодаря открытию центров во многих городах впервые появилась возможность получения бесплатных коррекционных услуг по месту жительства для детей, либо вдвое снижена очередность на такие услуги.

- *Обучение специалистов.* В 2014-2015 г.г. проведено более 15-ти обучающих семинаров и тренингов, с приглашением ведущих специалистов включая из России и зарубежья. Обучение было проведено практически по всем направлениям работы с детьми с нарушениями развития (слуха, зрения, речи, ДЦП, и т.д.). За время проекта обучено более 250 специалистов различного профиля. После обучения в каждом регионе специалисты, прошедшие тренинг, организуют обмен опытом и дальнейшее обучение для специалистов своего района, области. Следующим этапом в проекте предусмотрено обучение специалистов новых кабинетов коррекции силами специалистов уже открытых кабинетов в 2014 г., с учетом приобретенного опыта и наработок.

- *Система поддержки семьи* через открытие групп кратковременного пребывания и организацию Клубов поддержки родителей. Большой проблемой семей, воспитывающих детей с ООП, является отсутствие возможностей отправить ребенка в детский сад или центр развития, которые были бы приспособлены к нуждам таких детей и имели в штате соответствующих специалистов. В большинстве случаев матери детей вынуждены отказаться от работы и сидеть с ребенком с ООП дома. Отличительной особенностью Кабинетов, открываемых в рамках проекта, является организация групп кратковременного пребывания ребенка. Открытие таких групп помогает детям в процессе социализации, в закреплении приобретенных навыков на

коррекционных занятиях. Вторая большая цель открытия групп – «освободить» хотя бы несколько часов родителей для решения их накопившихся дел.

- *Изменение общественного мнения*, преодоление стереотипов и стигматизации в отношении детей с ООП. Помимо материалов в информационных программах и популярных новостных лентах, проектом организованы серии интервью, статей и ток-шоу с участием специалистов, работающих с детьми с ООП, ученых и общественных деятелей. Также Фондом было инициировано создание серии *видеороликов* на тему инклюзии и прав детей с ООП, которые транслировались в аэропортах, кинотеатрах и республиканском телевидении.

- *Поддержка инклюзивного образования*. Дальнейшее развитие проекта состоит в привлечении открытых Центров коррекции к методической поддержке общеобразовательных школ в реализации инклюзивного образования детей с ООП. На основе разработки и реализации пилотной модели специалисты Центров будут помогать учителям и администрациям школ в командной оценке, разработке индивидуальных образовательных маршрутов и сопровождении детей с ООП в обычных классах. В случае успешной реализации пилотная модель будет предложена уполномоченным государственным органам для дальнейшего использования в масштабах страны. В условиях ограниченности социальных бюджетов, модель КППК-школа является экономически обоснованной моделью реализации инклюзии в образовании.

В ходе реализации проекта установлено сотрудничество с местными властями каждого региона, прежде открытия Центра подписывается трехсторонний Меморандум в рамках которого впоследствии центры передаются на местные бюджеты (баланс городов). Также ведется сотрудничество с ведущими организациями и НПО в области раннего развития, работы с детьми с ООП Казахстана и России. В ходе реализации программы Фондом «ДАРА» были привлечены частные спонсоры, которые расширили географию программы и осуществили аналогичное открытие центров еще в 5 городах.

Технологии коммунцирования Проекта:

Внутренняя аудитория – специалисты открытых Центров, родители и их дети с особенностями развития. Вовлеченность компании освещается на всех этапах реализации программы, включая визуальные каналы информации, а также путем приглашения сотрудников компании на все мероприятия проекта.

Внешняя аудитория – широкая общественность, СМИ информируются через статьи, информационные ролики, презентации, социальные медиа.

Достижения

За три года реализации программы в 7 городах дети с ООП начиная с самого раннего возраста и их семьи получили возможность обращаться за услугами в современные, хорошо оснащенные центры коррекции. В половине городов такая возможность появилась впервые. В целом в развитии сети Кабинетов (Центров) коррекции был задан определенный уровень качества,

которого далее придерживаются местные органы власти при открытии подобных центров в других районах города.

Открытые в рамках проекта КППК рассматриваются всеми заинтересованными сторонами, в том числе и местными властями, в качестве модельного центра коррекционных услуг и уже сейчас служат опорной профессионально-методологической базой для открытия последующих кабинетов коррекции. Наличие таких опорных площадок позволяет общеобразовательным организациям региона более активно внедрять принципы инклюзивного образования.

В рамках Министерства образования за три года и на местных уровнях некоторых городов статус вопросов обеспечения детей и семей коррекционными услугами повысился в разы. Так в Алматы за 2016 год было принято решение открыть сразу 4 Кабинета коррекции, в Астане еще 3. Министерство также впервые поставило перед регионами задачи открыть центры по месту жительства в каждом областном центре, для чего были внесены необходимые изменения в законодательство и стратегические планы.

Обучение специалистов было одним из приоритетов программы. Обученные специалисты стали локомотивом знаний в своих регионах, активно обмениваясь знаниями с более молодыми, начинающими коллегами, а также сотрудниками Кабинетов коррекции районного уровня.

Перспективы

Дальнейший этап – поддержка инклюзивного образования – внесет практическую лепту в развитие инклюзивного процесса в образовании Казахстана в практической плоскости.

Перспективы у проекта автономны, система Кабинетов (Центров) коррекции живет самостоятельно и с момент открытия финансируется из местных государственных бюджетов. Дополнительных финансовых ожиданий от Компании нет. После пилотирования системы поддержки инклюзии, методологического описания модели и передачи ее уполномоченному органу (Министерству образования и местным управлениям образования), она также остается на государственном финансировании и не требует дальнейших финансовых вложений, но при этом содержит большой мультипликативный эффект.

Проблемы и трудности:

Проблемы возникают в регионах, где местные власти не заинтересованы в открытии коррекционных учреждений для детей ООП, а также реализации их прав и потенциала. Фонд в 2016 году обратился за письмом поддержки процесса открытия центров в Министерство образования и в регионы Казахстана. В части регионов это решило проблему открытия.

Другой проблемой стало дорогая стоимость обучающих тренингов с приглашением российских экспертов. Фонд предложил модель обучения с использованием местных уже обученных специалистов и в текущее время готовит команду тренеров из местных специалистов. В течение 2017 года

обучающие мероприятия будут организованы силами местных специалистов, но с использованием зарубежных методик и инноваций.

В рамках меморандума о сотрудничестве между Фондом развития социальных проектов «*Samruk-Kazyna Trust*» и Детским фондом ООН (ЮНИСЕФ) в сфере защиты прав детей подписан документ о проектах «Аутизм победим», «Разные-Равные: создание в Казахстане инклюзивного общества», «Здоровые дети, проект развития реабилитационных центров» и «Центр Поддержки семьи», который включает в себя следующие цели:

- улучшение знаний корпоративного сектора о принципах соблюдения прав ребенка при ведении бизнеса

- развитие социальной ответственности бизнеса среди бизнес-структур, партнеров *Samruk-Kazyna Trust* в интересах детей и молодежи с использованием инноваций и технологий;

- повышение потенциала неправительственного сектора, работающего с детьми;

- повышение информированности *Samruk-Kazyna Trust* и его партнеров о международных стандартах в реализации прав детей и примерах успешного опыта.

Сотрудничество с ЮНИСЕФ позволит в дальнейшем выстроить системную, эффективную совместную работу в улучшении благосостояния детей в стране.

Таким образом, процесс инклюзии в современном мире, это не только техническое или информационное внедрение каких – либо изменений в общественной жизни, а прежде всего – это изменение взгляда на жизнь и её ценность.

Основной критерий эффективности инклюзивного образования — успешность социализации, введение в культуру, развитие социального опыта всех детей, в том числе детей с особыми образовательными потребностями.

Проблемы социального характера являются одной из основных. Поэтому наравне с решением материально-технических и прочих проблем стоит отдельно уделить внимание проблеме *формирования инклюзивной культуры* в современном обществе.

Актуальность развития инклюзивной культуры определяется пониманием современных тенденций в образовании, направленных на внедрение опыта инклюзивного образования, требующего реструктуризации культурно-образовательного пространства школы, обеспечивающей право каждого ребенка на полноценное образование вне зависимости от его адаптивных возможностей, личностных психофизических особенностей развития, национальности. Процесс образовательной и социальной адаптации учащихся с ограниченными возможностями находится на острие общественного внимания, это возможно при правильной организации образовательного процесса и должно рассматриваться как неотъемлемая часть государственных стандартов общего образования.

Одной из приоритетных задач в реализации инклюзивного подхода в системе казахстанского образования является формирование инклюзивной культуры у всех участников образовательного процесса. Это связано с давно сложившимся типом общественного сознания, в котором понятие «инвалид» во все времена означало «непригодный к деятельности». Своеобразные трудности в общении и во взаимодействии с ними возникали и у окружающих людей, в результате чего к ним формировалось предвзятое, незаслуженное отношение. Поэтому проблема, связанная с изменением общественного отношения к людям с особыми образовательными потребностями, формированием инклюзивной культуры, является достаточно важной.

Что же означает понятие «инклюзивная культура»?

В философском энциклопедическом словаре дается определение «культуры» - (от лат. cultura - возделывание - воспитание, образование, развитие, почитание) исторически определенный уровень развития общества, творческих сил и способностей человека, выраженный в типах и формах организации жизни и деятельности людей, в их взаимоотношениях, а также в создаваемых ими материальных и духовных ценностях [3].

Опираясь на него, можно дать следующее определение: *инклюзивная культура – это такой уровень развития общества, который выражается в толерантном, гуманном, терпимом, безопасном отношении людей друг к другу, где разделяются идеи сотрудничества, стимулируется развитие всех участников образовательного процесса, где ценность каждого является основой общих достижений, а также формируются всеми принимающиеся инклюзивные ценности. Инклюзивные ценности – важнейшие компоненты инклюзивной культуры наряду с нормами и идеалами.*

Инклюзивная культура – важнейшая составляющая инклюзивного образования. Ее несформированность отрицательно сказывается на всем образовательном процессе и не дает высоких результатов. Можно создать идеальные условия обучения здоровых детей и детей с особыми образовательными потребностями, но исключить человеческий фактор невозможно. Печать, радио, телевидение, прочие средства массовой информации должны объединить свои усилия для воспитания у населения уважительного отношения ко всем людям, оказавшимся из-за физического или психического дефекта в затруднительном положении [4].

Инклюзивную культуру общества можно рассматривать не только как фактор успешной реализации инклюзивного образования, но и как фактор развития поликультурного образования в Казахстане.

В педагогической науке понятие «поликультурное образование» определяется как образование, построенное на идеях подготовки подрастающего поколения к жизни в условиях многонациональной и поликультурной среды. Целью такого образования является формирование умения общаться и сотрудничать с людьми разных национальностей, рас, вероисповеданий, воспитание понимания своеобразия других культур, искоренение негативного отношения к ним.

Современный человек должен быть толерантным, терпимым, с развитым чувством уважения к людям иной культуры, умеющим жить с ними в мире и согласии, с готовностью к активному взаимодействию. Чтобы обладать такими умениями, нужно владеть соответствующей культурой.

Развитие уважительного, бережного отношения к чужой культуре, ее представителям, ценностям, традициям, языку при сохранении в качестве основы своей культуры является основной задачей в развитии поликультурного образования в Казахстане, поскольку наша страна – это многонациональная страна.

Между инклюзивным образованием и поликультурным образованием прослеживается определенная взаимосвязь, которая отражается в общности многих идей, концепций, а также в их целях и задачах. Важнейшее сходство этих двух направлений заключается в том, что для их реализации необходима толерантность особого рода, которая может быть достигнута лишь планомерной системой нравственного воспитания общества, формированием, пропагандой, распространением инклюзивной культуры.

Термин «инклюзивная культура» относится к поликультурному образованию так же, как она входит в состав инклюзивного образования. Все то, что дано в его определении можно отнести не только к людям с особыми образовательными потребностями, но и к людям другой национальности, вероисповедания или какими-либо другими особенностями.

Уважение личности, гуманное отношение, отзывчивость важны для любого человека. Поэтому инклюзивную культуру, овладение ею людьми, в первую очередь педагогами, родителями, учащимися, можно рассматривать в качестве наиважнейшего основания для развития поликультурного и инклюзивного образования [5].

В настоящее время активно складывается и получает свое оформление исследовательское поле инклюзивного образования. Одним из особо значимых направлений является исследование инклюзивной культуры образовательной организации.

Исследователи выделяют три взаимосвязанных аспекта, отражающие наиболее важные направления улучшения ситуации в образовательных организациях: создание инклюзивной культуры, развитие инклюзивной политики и внедрение инклюзивной практики. На взгляд британских специалистов, эти аспекты, графически представленные как стороны равностороннего треугольника, представляют собой «оси», которые задают векторы мышления, направленного на реформирование школ не только в области инклюзии, но и в более широком смысле. Аспект «создание инклюзивной культуры» лежит в основании треугольника.

По мнению исследователей, «развитие общих инклюзивных ценностей и отношений сотрудничества может привести к изменениям в других аспектах» [6]. Инклюзивные ценности образования, по мнению канадского педагога Жан Ванье, определяют новую парадигму образовательных отношений и ориентируют на гуманистический характер самого образования.

Построение инклюзивной образовательной культуры в школе является одним из важнейших условий успешности включения учащихся с ограниченными возможностями здоровья в школьный социум. Создание инклюзивной культуры в школе способствует созданию безопасного, терпимого сообщества, разделяющего идеи сотрудничества, стимулирующего развитие всех своих участников; сообщества, в котором ценность каждого является основой общих достижений. Такая школьная культура создаёт общие инклюзивные ценности, которые разделяются и принимаются всеми сотрудниками школы, учениками, администраторами, родителями/законными представителями. В инклюзивной культуре эти принципы и ценности влияют как на решения в отношении всей школьной политики, так и на ежеминутную практику обучения в каждом классе. Развитие школьной инклюзивной культуры становится при этом непрерывным процессом.

Ценности приоритетов равенства, сопричастности, сотрудничества в аспекте формирования инклюзивной образовательной культуры в школе или дошкольной организации напрямую соотносятся с основными принципами инклюзивного образования как социального и образовательного инновационного процесса, динамически развивающегося подхода, при котором ведущим является позитивное отношение к разнообразию учеников, а индивидуальные особенности воспринимаются не как проблема, а как возможность обогащения процесса познания. Выделим основные принципы инклюзивного подхода в образовании:

Инклюзия в образовании включает в себя:

- Признание для общества равной ценности всех учеников и педагогов;
- Повышение степени участия всех учеников школы во всех аспектах школьной жизни и одновременное снижение уровня изолированности некоторых групп учащихся;
- Изменение педагогических методов и технологий обучения таким образом, чтобы школа могла полностью соответствовать разнообразным потребностям всех учеников, проживающих рядом со школой;
- Анализ, изучение и преодоление барьеров на пути получения знаний и полноценного участия в школьной жизни для всех учащихся школы, а не только для тех, кто имеет инвалидность или особые образовательные потребности;
- Проведение реформ и изменений, направленных на благо всех учеников школы в целом, а не только какой-либо одной группы;
- Различия между учениками – это ресурсы, способствующие педагогическому процессу, а не препятствия, которые необходимо преодолевать;
- Признание роли школ не только в повышении академических результатов учащихся, но и в развитии социальных ценностей местных сообществ;
- Признание того, что инклюзия в образовании – это один из аспектов инклюзии в обществе.

Эти концептуальные положения, лежащие в основе инклюзивного образовательного процесса, формируют *правила или подходы к формированию инклюзивной культуры школы*:

1. Инклюзивная школа рассматривает многообразие культур как новую реальность. Современная школа должна быть готова к обучению детей, принадлежащим разным этническим группам и культурам, имеющих различный экономический и социальный статус, различные способности, состояние здоровья, интересы и цели обучения. Таким образом, школа не должна ограничиваться единым учебным планом и единым подходом к обучению всех детей.

2. Инклюзивная школа должна обеспечивать доступ к знаниям, навыкам и информации для всех учащихся. Предоставление такого доступа увеличивает шансы каждого ученика, обеспечивая ему свободу выбора, и создаёт условия для преодоления барьеров в образовании и участия во всех сферах школьной жизни.

3. Инклюзивная школа сохраняет индивидуализацию процесса обучения. В педагогическом процессе учителя инклюзивной школы используют различные методы и подходы, добиваясь при этом персонализации обучения в соответствии с индивидуальными потребностями, способностями и целями обучения учащихся. Инклюзивная школа всегда предоставляет всем своим ученикам возможность добиться более высоких результатов в обучении.

4. Инклюзивная школа предполагает использование командного стиля работы. Ни один учитель не преуспеет, обучая большое количество очень разных детей: ему обязательно понадобится помощь со стороны коллег. Командная работа различных специалистов, включая учителей специалистов психолого-педагогической поддержки, членов школьной администрации, помогает достичь наилучших результатов в развитии каждого ребёнка и способствует формированию подлинного школьного сообщества.

5. Инклюзивная школа работает в сотрудничестве с семьями, государственными и общественными организациями. Привлечение членов всех заинтересованных сторон к участию в деятельности школы ведёт к расширению школьного сообщества и является источником привлечения дополнительных ресурсов для деятельности школы.

6. Инклюзивная школа ожидает успехов в обучении от каждого своего ученика. Преподаватели должны верить в каждого ученика, оценивать его способности и таланты по достоинству. От каждого ребёнка ждут успехов и достижений, независимо от его принадлежности к той или иной культуре, языка, способностей, состояния здоровья или семейных обстоятельств. Разнообразные виды внеурочной деятельности, такие как театральные постановки, конференции, которые проводят сами учащиеся, выставки, круглые столы и т.д. очень хорошо зарекомендовали себя в инклюзивных школах.

7. Инклюзивная школа способствует социальному развитию общества. Школа поддерживает философию и культуру принятия каждого ребёнка, гибкости в подходах к обучению, и в этом её важнейшая социальная ценность.

Инклюзивная школа способствует формированию общества, в котором будет оценена индивидуальность каждого члена, и в котором каждый может получить помощь и поддержку.

Инклюзивные ценности образования определяют новую парадигму образовательных отношений и ориентируют на гуманистический характер самого образования. Ученые по-разному трактуют понятие «инклюзивная культура». Это:

1) особая философия, согласно которой ценности, знания об инклюзивном образовании и ответственность приняты и разделены между всеми участниками данного процесса;

2) часть общей школьной культуры, направленной на обеспечение поддержки ценностей инклюзии, высокий уровень которой способствует повышению эффективности процесса инклюзии в целом;

3) уникальный микроклимат доверия, способствующий развитию взаимозависимых отношений семьи и школы, позволяющих избежать конфликтных ситуаций и нанести потенциальный вред каждому участнику процесса;

4) особая инклюзивная атмосфера, в которой внедряемые модификации адаптированы к потребностям определенной школы и органично вплетены в ее общую структуру, а также педагогам предоставлена возможность получения разнообразной поддержки, как со стороны администрации, так и со стороны других педагогов, позволяет снизить риск возникновения многих противоречий;

5) фундаментальная основа для создания культуры инклюзивного общества, в котором многообразие потребностей приветствуется, поддерживается, аккумулируется обществом, обеспечивая возможность достижения высоких результатов в соответствии с целями инклюзивного образования и сохранность, принятие, сотрудничество и стимулирование непрерывного совершенствования педагогического сообщества и общества в целом [7].

Таким образом, создать в школе единую систему ценностей инклюзивной культуры, или описать ее – непростая задача. Тем не менее, вне всякого сомнения, для инклюзивных школ векторы формирования инклюзивной культуры в направлении реализации принципов сопричастности, сотрудничества и равенства являются приоритетными. Для школ с инклюзивным подходом в обучении особенно характерна атмосфера тепла и заботы; это школа, где принимают каждого ученика. В таких школах сильно чувство принадлежности к коллективу, тесны социальные связи, здесь большое внимание уделяется заботе об окружающих. Инклюзивная культура не возникает спонтанно, а является результатом усилий по внедрению в школьную жизнь таких ценностей, как коллективизм и равенство.

Необходимо отметить, что процесс формирования культуры инклюзивного образовательного пространства и включения учащихся с ООП в образовательный процесс не должен опираться на стремление или, тем более,

принуждение учащегося с ООП «быть как все», поскольку в этом случае он вступает в противоречие с правом «быть самим собой». Готовность общества к изменениям навстречу другому – важная предпосылка успешной инклюзии, и она должна воспитываться.

Перечисленные дефиниции позволяют рассматривать инклюзивную культуру, как в широком, так и в узком смысле. Для понимания культуры как многопланового феномена исследователи предлагают использовать *модель айсберга*. «Надводная» часть айсберга – это те элементы культуры, которые легко заметить, осознаваемые, видимые элементы. «Подводная» часть включает неосознаваемые правила поведения, социальные нормы, ценности и их иерархию, нормы невербальной коммуникации и др. Именно они определяют поведение человека. Если использовать эту модель для рассмотрения инклюзивной культуры школы, то «надводная часть» – это организация образовательного пространства в соответствии с принципами доступности и безопасности, адаптированные образовательные программы, специальные методы обучения и воспитания, учебники, учебные пособия, дидактические материалы, технические средства, команда специалистов и т.п. «Подводная часть» инклюзивной культуры — явление более сложное, глубинное, поскольку включает в себя ценностно-смысловые основы инклюзивной политики и практики образовательной организации, нормы отношений субъектов образовательного процесса. Эта составляющая культуры определяется как совокупность неосознаваемых положений, стандартных процедур и способов поведения, которые были усвоены в такой степени, что люди не рассуждают о них, это система представлений, правил, установок, ценностей и моделей поведения, общих для группы и являющихся условием устойчивости группы. Именно «подводная часть» составляет сердце инклюзии.

Профессор Стокгольмского университета Ульф Йонсон (U. Janson, 1997) считает, что обучение может называться инклюзивным лишь тогда, когда ребенок включен в культуру образовательной организации. Он выделяет три вида культуры, включение в которые важны для ребенка:

1) культура обучения, то есть овладение правилами поведения на уроках, овладение методами, овладение знаниями и т. д.;

2) культура ухода, которая подразумевает владение нормами поведения в образовательной организации, нормами общения со взрослыми, принятие ролей, характерных для ребенка в детском саду или школе;

3) культура сверстников, то есть владение языком той группы детей, которая преобладает в детском коллективе, наличие необходимой для общения со сверстниками свободы и автономности и т. д. [8].

Инклюзия исходит из того, что каждый человек — уникальная и неповторяющаяся личность со своими интересами, способностями и потребностями, что требует индивидуального подхода в процессе взаимодействия и гибкости коммуникации. Это способствует проявлению таких качеств личности как этичность и деликатность, сочувствие и соучастие, умение услышать и понять другого, которые являются компонентами

толерантности. Она как ценность связана с доброжелательно-терпимым, дружелюбно-отзывчивым, нередко снисходительным отношением к другому, не порождая при этом ненависти, агрессии и отчуждения.

Толерантность сохраняет и признает идентичность другого, создавая условия для эффективного взаимодействия с ним, где «способность примирительного взгляда на чужое есть высочайший и благороднейший дар природы, который дается очень немногим». С толерантностью созвучны гуманистические идеи. Гуманизм как мировоззренческая доктрина провозглашает человека в качестве высшей ценности, утверждая при этом его права на свободу и развитие, проявление способностей и счастье.

Согласно И. Канту, гуманистическая философия, занимающаяся критикой практического разума, под которым понималось, по сути, моральное сознание и нравственность: «Максима благоволения (практическое человеколюбие) — долг всех людей друг перед другом — люби ближнего своего как самого себя — этический закон совершенства». В кантовской этике человек выступает высшей ценностью, поступки которого должны быть ориентированы на общее благо. Инклюзивный подход к бытию и инклюзивное образование формируют собственную шкалу ценностей, где ключевыми выступают три мировоззренческих принципа: толерантность, гуманизм и творческое начало, детерминирующих собой методологическую базу.

Формирование основ толерантного сознания личности необходимо начинать со школьной скамьи, учитывая возрастные особенности детей, создавая необходимые условия для целенаправленной организации положительного опыта толерантности, пространства прямого или опосредованного взаимодействия с другими, иными по взглядам или поведению, людьми, или сообществами – пространства сосуществования разного. Каким бы это разное ни было, педагог должен быть готов к нему, а для этого – знать не только источники, но и факты, вызывающие необходимость формирования толерантности.

Процесс формирования толерантности у обучающихся будет более эффективным, если:

- разработана система развития толерантности, обеспечивающая возможности овладения необходимыми целями, задачами, принципами, знаниями, умениями толерантного характера;
- организация процесса толерантного воспитания направлена не только на активизацию учебно-познавательной работы, но и на создание условий для включения школьников в разные виды социально-значимой деятельности в школе и семье;
- педагогические условия формирования толерантности будут включать в себя познавательный, личностный и коммуникативный блоки.

В последнее время всё чаще возникают разговоры о *толерантном мире*, мире без насилия и жестокости, мире, в котором главной ценностью является неповторимая и неприкосновенная человеческая личность.

Несомненную важность этой темы подтверждает наличие дня толерантности. *Декларация Принципов толерантности утверждена резолюцией 5.61 Генеральной конференцией ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 года, статья 3.* С тех пор этот день считается Международным Днём Толерантности.

Понимание толерантности с идеями Декларации принципов толерантности ЮНЕСКО:

1.1. Толерантность означает уважение, принятие и правильное понимание богатого многообразия культур нашего мира, норм самовыражения и проявление человеческой индивидуальности. Толерантность – это то, что делает возможным достижение мира и ведёт от культуры войны к культуре мира.

1.2. Толерантность – это не уступка, снисхождение или потворство. Толерантность – это, прежде всего, активное отношение, формирование на основе признания универсальных прав и основных свобод человека. Ни при каких обстоятельствах толерантность не может служить оправданием посягательств на эти основные ценности. Толерантность должны проявлять отдельные люди, группы и государства.

1.3. Толерантность – это обязанность способствовать утверждению прав человека, плюрализма, демократии и торжеству права.

Инклюзивная культура общества – это результат реализации инклюзивной политики и практики.

Говоря об «инклюзии» как о *социально-культурном феномене*, важно понимать, что ее необходимо рассматривать лишь в контексте общего развития общества. Британские ученые считают, что индексом инклюзии является комплексная реализация инклюзивной политики, инклюзивной культуры и практики.

В основе, закрепленной в Конвенции о правах инвалидов социальной модели инвалидности, обосновывающей возможность и необходимость инклюзии, лежат идеи автономности личности, ее безусловного принятия в социуме, предоставления людям с особыми образовательными потребностями (ООП) полноценных возможностей участия в общественной деятельности, усиления их социальных связей. При этом постулируется мысль о том, что социум должен устранить те физические и социальные барьеры, которые препятствуют полноценному включению человека с ООП во все общественные процессы.

Реализация социальной модели инклюзии в практике образования предполагает, что именно и прежде всего инклюзия может привести к признанию в обществе того факта, что нормальное развитие не является среднестатистической нормой, а также к идее о том, что удовлетворение особых образовательных и личностных потребностей особенных детей, создание для них системы поддержки, в том числе в виде адекватных образовательных условий, возможно в общеобразовательной школьной среде. Именно в силу этого в документах и многочисленных публикациях по философии и теории инклюзии обосновывается, что образовательная инклюзия

при ее корректной организации может вести к таким позитивным эффектам, как развитие способностей ребенка, его полноценная социализация, а в перспективе – и к существенным позитивным социальным и психологическим изменениям в обществе, например, таким как повышение психологической безопасности, социальной устойчивости, социального благополучия [9].

Если рассматривать каждый компонент триады «инклюзивная политика – инклюзивная культура – инклюзивная практика», затем попытаться представить их в интеграции, то можно получить некую модель социально-культурной инклюзии, вмещающую в себя и политику, и образование, и культуру.

Особо надо рассматривать проблемы социокультурной инклюзии. Она, как уже было сказано выше, является интегрированным явлением, отражающим общую культуру общества и отдельных сообществ, систему ценностей, преобладающих у большинства населения, нравственно-духовное состояние общества.

Вопрос о том, что означает сформировать социокультурную общность как инклюзивную, предполагает анализ самого понятия инклюзии и той его идеологии, в рамках которой оно сложилось. В связи с этим уместно напомнить, что это понятие возникло во многом в противовес другому, более раннему понятию, которое также использовалось для описания ситуации совместного обучения: это понятие интеграции (и подчас используется до сих пор как синоним инклюзии). Однако инклюзия, как подход к совместному обучению детей с инвалидностью, появилась все же в качестве оппозиции интеграции и той концепции, на которую последнее опиралось, а именно – концепции нормализации.

Несмотря на наличие серьезных барьеров в осуществлении социокультурных аспектов образовательной инклюзии, процесс создания гуманного отношения к людям «особым» все же идет полным ходом. Одним из контраргументов инклюзии является трудность обеспечения в условиях инклюзии эффективной групповой солидарности людей с инвалидностью в защиту своих прав, а также неизбежность переживания одиночества такими людьми в инклюзивном сообществе. То есть, по сути, речь идет о проблематичности создания в рамках данного подхода социокультурной общности людей с различными особенностями.

Очевидно, что определение перспектив и сложностей внедрения образовательной инклюзии требует от каждого, кто причастен к этому, понимания социокультурного контекста, который создавался сторонниками равных образовательных прав в течение многих десятилетий. И это бесспорный факт, который должен быть учтен организаторами образовательной практики.

Процесс построения гуманного социокультурного общества требует солидарных действий со стороны всех участников образовательной и социокультурной деятельности при поддержке государственных органов управления, политиков. Проблема изменения отношения общества к лицам с особыми образовательными потребностями требует большой работы. Важно

научиться понимать, что все люди разные, причем начинать нужно с детства. Когда дети растут вместе, между ними нет отрицания непохожести, они не отталкивают, а, напротив, принимают друг друга. Дети с ООП чувствуют себя нормальными, нужными обществу, здоровые – учатся быть терпимыми, заботливыми, ответственными за слабых. Эти качества помогают не очерстветь и не остаться безучастным в дальнейшем. В связи с этим, следует говорить о разработке и внедрении услуг, оказываемых по месту жительства, для того чтобы дети с особыми образовательными потребностями имели возможность жить в своих семьях; получать образование в обычных школах, если позволяет их особенность; иметь доступ к общедетским “благам” и иметь равный доступ к профессиональному обучению. Для решения проблем социальной изоляции необходимо использовать комплексный подход с участием различных социальных структур [10].

Инклюзивная культура в целом является важным аспектом, во многом отражающим непосредственное состояние и уровень развития инклюзивного образования в обществе. Инклюзивная культура представляет собой нечто более глобальное, часть культуры общества в целом.

В этом аспекте целесообразным представляется необходимость рассмотрения определения и отличительных черт сущности и *инклюзивной корпоративной культуры*.

Далее, для уточнения понятия «инклюзивной корпоративной культуры» стоит обратиться к значению понятия просто «корпоративной культуры». Данное понятие берет свое начало в социологии и, на основе анализа мнений ученых, занимающихся исследованиями в области корпоративной культуры, можно выделить следующее определение корпоративной культуры. Корпоративная культура — это совокупность базовых представлений, ценностей и норм, присущих только данной организации, формирующиеся в ходе совместной деятельности для достижения общих целей, приобретенных при решении проблем адаптации к внешней среде и внутренней интеграции, которые доказали свою эффективность, задающих ориентиры, проявляющихся в поведении, взаимодействии, восприятии себя и окружающей среде, формирующих чувство общей судьбы [11].

Таким образом, исходя из предложенной формулировки, можно с точностью отметить, что признак корпоративности главным образом представляет собой определенную принадлежность к той или иной организации, а также подразумевает обязательное наличие совместной деятельности, направленной на достижение общего результата. В свою очередь, образовательные организации общего образования есть ни что иное, как организации, принадлежность к которым имеет четко определенный круг субъектов (ученики, учителя, административные кадры, законные представители учащихся и т. д.), объединенных совместной деятельностью (учебной, воспитательной и т. д.), направленной на достижение общего результата (выполнение социального и государственного заказа на

образование), а, следовательно, в них вполне может и должна формироваться корпоративная культура.

Рассмотрев выше несколько определений, так или иначе относящихся к инклюзивной культуре, можно обозначить некое их соотношение между собой. Так, переходя от более широкого явления к более узкому, друг за другом следуют:

- 1) культура в целом;
- 2) инклюзивная культура;
- 3) инклюзивная корпоративная культура;
- 4) инклюзивная корпоративная культура образовательных организаций;
- 5) инклюзивная корпоративная культура в организациях общего образования.

Таким образом, используя вышеизложенные определения и данную градацию можно выделить понятие того явления, которое является основополагающим для дальнейшего изучения, а именно «инклюзивной корпоративной культуры в организациях общего образования».

Инклюзивная корпоративная культура в организации общего образования – это часть общей культуры, формирующаяся или сформированная в конкретной организации общего образования в ходе совместной деятельности ее субъектов, направленной на достижение общей цели, разделяемая всеми субъектами данной организации общего образования, в основе которой лежит поддержка ценностей и принципов инклюзивного образования и инклюзии в целом.

Признаки, которые отражают непосредственную сущность инклюзивной корпоративной культуры в организации общего образования:

- Часть общей культуры. Инклюзивная культура не может быть сформирована без фундаментальных основ культуры в целом;
- Совместная деятельность. Культура организации складывается из культуры ее участников или субъектов, которые не могут не взаимодействовать друг с другом;
- Конкретная организация. Само понятие предполагает узкое распространение, ограничивающееся лишь организациями общего образования;
- Общность цели. Без общей цели взаимодействие (совместная деятельность) субъектов лишается всякого смысла;
- В основе — ценность и принципы инклюзии, инклюзивного образования, инклюзивного общества. Это ключевой показатель, лежащий в основе явления. Только разделяя определенные общие ценности, можно сформировать культуру.

Говоря об *инклюзивной корпоративной культуре образовательной организации*, нельзя не отметить, что данный вид культуры на сегодняшний день является определяющим при оценке ее имиджа на рынке образовательных услуг. В данном контексте можно справедливо утверждать, что работа по созданию конкурентоспособной, сильной и успешной образовательной организации должна начинаться с формирования в ней инклюзивной

корпоративной культуры. С учетом определения инклюзивной корпоративной культуры в организациях общего образования, а также ее признаков, присущих рассматриваемому типу культуры, которые были даны выше, можно выделить компоненты, из которых она состоит. Это важнейший шаг, который необходимо осуществить, поскольку любому человеку для создания какого-либо продукта необходимо знать его составляющие. В противном случае, на выходе может получиться нечто совершенно иное, отличное от того, что планировалось создать.

В нашем случае таким своеобразным «продуктом» является инклюзивная корпоративная культура, которую необходимо сформировать руководителю общеобразовательной организации. Только при соответствии формируемой или сформированной внутри общеобразовательной организации тем или иным выделяемым компонентам можно говорить о ее характере и принадлежности к инклюзии.

В педагогической науке принято выделять следующие структурные компоненты инклюзивной корпоративной культуры: *миссия* образовательной организации, *ценности* и *принципы*, на основе которых строится ее деятельность [12].

Миссия образовательной организации предполагает наличие четких целевых установок, которые представляют собой основополагающую причину ее деятельности и которые должны быть достигнуты за определенный период времени. Помимо реализации традиционной миссии общеобразовательной организации (удовлетворение потребности общества в качественном общем образовании; выполнение педагогами научных исследований; разностороннее развитие учеников с определенным набором качеств, навыков, знаний и умений; создание доступных условий для обеспечения права граждан на бесплатный и равный доступ к общему образованию и т.д.) здесь не менее важно затронуть вопросы гетерогенности. Причем под гетерогенностью должно подразумеваться не только и не столько прием на обучение детей с ООП, но и национальное, расовое, этническое, религиозное, культурное многообразие. Отсюда следует, что миссия современной общеобразовательной организации в контексте формирования инклюзивной корпоративной культуры должна служить, в том числе, всестороннему совершенствованию общества через поддержку многообразия культур, религий, языков и т. д., благоприятствовать интеллектуальному, социально-экономическому, культурному и этническому развитию демократического общества, способствовать развитию личности учащихся и удовлетворению их образовательных потребностей независимо от его индивидуальных особенностей, пола, расы, вероисповедания, сексуальной ориентации, места жительства и т. д. При этом миссия общеобразовательной организации не ограничивается содействием развитию личности каждого обучающегося, но также, посредством признания ценности различий, способствует распространению идей разнообразия в обществе.

Основными *ценностями* общеобразовательной организации с инклюзивной корпоративной культурой является человек, его права и свободы,

разнообразие и многообразие человеческих личностей, уникальность личности, равноценность и равноправие, образование и воспитание, развитие личности, успешность, поддержка, доверие и уважение, дружба. Подобная система ценностей позволяет создать надежную основу для формирования инклюзивной корпоративной культуры общеобразовательной организации.

При этом, основными *принципами* инклюзивной культуры выступают следующие: гуманизм, ненасилие, доступность, демократизм, защита, толерантность, информированность и информативность, поддержка разнообразия, индивидуальная помощь, полноценное участие (включенность), принадлежность к сообществу, сотрудничество всех субъектов образовательного процесса на всех уровнях, педагогический оптимизм.

Для формирования инклюзивной корпоративной культуры в общеобразовательной организации необходимо, чтобы в соответствии с обозначенными признаками, отражающими сущность рассматриваемого явления, миссия, ценности и принципы образовательной организации осознавались и принимались всеми участниками образовательного процесса, а также, в основе деятельности и отношений всех субъектов образовательной организации лежали ценности и принципы инклюзивной корпоративной культуры [11].

Одним из важных условий включения детей с ООП в общеобразовательную среду является *формирование позитивной культуры инклюзивной школы*.

Демократические преобразования, происходящие в Казахстане, процесс вхождения в мировое экономическое сообщество обусловили изменение отношения общества к проблемам людей с особыми образовательными потребностями, привели к осознанию необходимости их более широкой интеграции в социум. Лица с особыми образовательными потребностями – социальная общность, члены которой, ввиду ограниченности своих физических, сенсорных, интеллектуальных и прочих особенностей, нуждаются в организации социальных процессов и специальных технологий для полноценного существования.

В процесс интеграции включены все члены общества, все социальные общности, независимо от возраста, образования, состояния здоровья, этнической и социальной самоидентификации, социального статуса.

В Казахстане принимаются меры по обеспечению всем лицам с особыми образовательными потребностями условий для получения образования, соответствующего их потребностям и возможностям. В Законе РК «Об образовании» в ст. 8 *Государственные гарантии в области образования* п.б сказано: «Государство, реализуя цели инклюзивного образования, обеспечивает гражданам с особыми образовательными потребностями *специальные условия* для получения ими образования, коррекции нарушения развития и *социальной адаптации на всех уровнях образования*».

Ст. 6 Закона РК «Об образовании» включает в компетенцию местных представительных и исполнительных органов в области образования

обеспечение реабилитации и социальной адаптации детей и подростков с особыми образовательными потребностями.

Но, несмотря на предпринимаемые усилия, уровень интеграции лиц с особыми образовательными потребностями в социум остается по-прежнему низким, социальная активность и профессиональная самореализация, социальные и семейные сценарии деформируются имеющимися ограничениями.

Одной из задач, направленных на дальнейшее развитие интеграционных процессов в сфере специального образования, является формирование позитивного общественного отношения к проблеме доступности образования детям с ООП, правовой культуры населения, *толерантного отношения* к детям и молодым людям с проблемами в развитии.

Толерантность выражается в готовности принять других такими, какие они есть, и взаимодействовать с ними на основе согласия. В первую очередь она предполагает взаимность и активную позицию всех заинтересованных сторон. Толерантность является важным компонентом жизненной позиции зрелой личности, имеющей свои ценности и интересы и одновременно с уважением относящейся к позициям и ценностям других людей. Культура толерантности в повседневной жизни возможна только при освобождении взаимоотношений взрослых и детей от любых интолерантных отношений.

Вместе с тем в реальной жизни происходит постоянная изоляция некоторых социальных групп. В первую очередь эти явления затрагивают инвалидов, которые ввиду ограниченных психофизических возможностей не могут выполнить типичные для общества виды деятельности. Изоляция напрямую связана с ситуацией отторжения их обществом, неприятием людей с инвалидностью, включая детей с особыми образовательными потребностями. Одну из причин такого положения мы видим в замалчивании проблем инвалидности в стране на протяжении всего советского периода [13].

Сотрудниками лаборатории социальной работы ННПЦ КП и преподавателями кафедры социализации и воспитания личности филиала АО НЦПК «Орлеу» ИПК проводилось анкетирование учителей массовых школ и родителей здоровых школьников с целью изучения их отношения к детям с психофизическими нарушениями и включения этих детей в общеобразовательный процесс. Обобщенный анализ результатов анкетирования позволяет сделать следующие выводы:

Количество респондентов, выразивших позитивное отношение к внедрению инклюзивного образования, составило среди родителей – 20%, учителей – 54,5 %.

В тоже время большинство родителей и педагогов проявляют отрицательное отношение к интеграции детей с проблемами в развитии, основным аргументом которых является то, что ребенку-инвалиду в обычной школе нужны учителя-дефектологи, нужна особая школьная среда. По мнению 52 % учителей обычных школ - специальные школы и школы—интернаты лучше справятся с их образованием и с подготовкой к жизни.

Подавляющее большинство респондентов придерживается мнения о том, что в случае совместного обучения дети с ООП потребуют повышенного внимания со стороны учителей в ущерб другим детям, будут мешать и замедлять прохождение учебной программы. Больше половины респондентов считают, что дети с ООП будут вызывать у других детей отрицательные эмоции. Станут жертвами «детской жестокости» со стороны сверстников, объектом насмешек и в результате взаимная неприязнь, отчуждение.

Результаты анализа показали, что, по мнению респондентов, совместное обучение в общеобразовательной школе в большей степени возможно для детей, имеющих нарушение слуха, зрения, опорно-двигательного аппарата.

Многие респонденты группы «педагоги» отметили положительное отношение к людям с ООП. Число отмеченных педагогами положительных качеств, присущих инвалидам, было намного больше, чем отрицательных. Группы «родители» выразили положительное отношение в равной степени с равнодушным. Разница между количеством положительных и отрицательных качеств, присущих инвалидам, была небольшая, но, тем не менее, положительных качеств было отмечено больше.

В ходе исследования выяснилось, что родители и педагоги мало осведомлены в вопросах, касающихся проблем детей с ООП в нашей стране. При этом большинство родителей и часть педагогов считают, что проблема детей с ООП освещаются в СМИ достаточно. В целом можно отметить, что респонденты придерживаются мнения о том, что оказывать помощь и поддержку детям с ООП должно преимущественно государство, которое должно создавать специальные организации для обучения, лечения и трудоустройства инвалидов.

Такая точка зрения, присущая для большинства респондентов, является результатом общепринятой в нашей стране практики изоляции людей, имеющих инвалидность. Изоляция присутствует с самого начала жизни ребенка с ООП, так как государственная социальная политика ориентирована в основном на содержание детей с ООП в стационарных учреждениях интернатного типа. В итоге такая политика – политика сегрегации детей на основе уровня психофизического развития выступает мощным фактором дальнейшего углубления их социальной дифференциации и неравенства в обществе, что противоречит современным ценностям цивилизованного гражданского общества.

Результаты исследований показали, что определенная часть учителей общеобразовательных школ и тем более родителей здоровых детей совершенно ничего не знают ни об инклюзивном образовании, ни об интеграционных процессах, происходящих в сфере образования в Казахстане. Многие из них не смогли назвать Законы, касающиеся прав граждан РК в области инклюзивного образования. Значительной части опрошенных потребовались дополнительные разъяснения по поводу категорий лиц с ограниченными возможностями. И главное, что было выяснено – это присущее практически всем участникам анкетирования равнодушное отношение к людям с ООП и их проблемам,

отсутствие активной гражданской позиции в вопросах возможного участия в решении этих проблем. Взрослые люди совершенно естественно полагают, что проблемы детей с ООП – это проблемы государственной власти, но никак не тех представителей здорового общества, которые не сталкиваются напрямую с проблемами инвалидности. Результаты обработки данных выявили глубину и сложность исследуемой проблемы, что обусловило необходимость поиска дополнительных материалов, ресурсов с целью комплексного подхода к решению проблемы формирования позитивных установок и толерантного отношения к детям с особыми образовательными потребностями.

Формирование позитивного, толерантного общественного отношения к детям с ООП и к проблеме доступности образования таким детям, представляется нам как многосторонний и долгосрочный процесс, который предполагает необходимость повышать информированность о проблемах инвалидности, предусмотреть меры по борьбе с негативным ее восприятием и условия к складыванию правдивой картины инвалидности. В первую очередь, необходимо формировать правильное понимание инвалидности, ее социальной сущности. Нужно повышать нравственную и правовую культуру, оказывать психологическую поддержку и помощь в преодолении каких-либо негативных установок, страха и стереотипов. Необходимо формировать активную позицию взаимодействия с людьми, имеющими инвалидность, способствовать установлению способов общения с ними.

Искоренение предрассудков должно начинаться с распространения знаний и понимания сути ограниченных возможностей; пропаганды таких концепций как равноправие и права человека. Необходимо формировать готовность населения к инклюзивному образованию детей с ООП; повышать компетентность педагогов в области специальной педагогики и специальной психологии; разрабатывать нормативно-правовую и методическую базу инклюзивного образования.

Развитие системы специального образования в республике прогнозируется в направлении расширения границ взаимодействия детей с особыми образовательными потребностями и их здоровых сверстников через развитие интегративных образовательных услуг. Приоритетом государства является предоставление образовательных услуг по месту жительства ребенка с особенностями психофизического развития и их успешная социализация.

Для эффективного развития процессов инклюзии в казахстанском образовательном пространстве предстоит обеспечить: во-первых, открытость образования как государственно-общественной системы; во-вторых, усилить роль и ответственность всех субъектов инклюзивного образования и их взаимодействие.

Инклюзивное образование предполагает работу организаций образования общего назначения в ином режиме, т.е. должны быть созданы специальные условия для принятия детей с особыми образовательными потребностями. В свою очередь, ребенок должен быть подготовлен к совместному обучению со здоровыми сверстниками. Для эффективной реализации инклюзивного

образования непременным условием является благополучное эмоционально-психологическое состояние каждого участника образовательного процесса. В решении этого вопроса главное внимание следует уделить взаимному сотрудничеству учителей массовых общеобразовательных школ с коллегами специальных (коррекционных) организаций образования. Важно определить и детально проанализировать причины негативного отношения к инклюзивному образованию со стороны всех участников образовательного процесса, найти эффективные пути преодоления возникших социально-психологических трудностей.

Включение детей с ООП в общеобразовательную среду процесс не простой. Он связан с определенными рисками. Самым первым и важным из них является принятие детей здоровым сообществом. Принимающая общеобразовательная школа должна создать атмосферу уважения и развивающую среду для всех учащихся. основополагающей идеей и стратегией развития инклюзивной школы становится формирование позитивного общественного отношения к проблеме доступности образования детей с особыми образовательными потребностями, правовой культуры населения, толерантного отношения к детям и молодым людям с проблемами в развитии, основанного на принципах кооперации, взаимного уважения, понимания и терпимости.

Работу по формированию позитивного видения проблем инвалидности, толерантного к ним отношения необходимо проводить повсеместно и на самых разных уровнях с привлечением внимания широких слоев общественности, представителей администраций разных рангов, работников социальных служб, СМИ. Большую роль в этом может сыграть деятельность просветительского характера (научные конференции и семинары, круглые столы, публикации материалов в периодической печати), организация курсов переподготовки и повышения квалификации специалистов разного профиля для работы в условиях смешанной системы образования, изучение зарубежного опыта в сфере социальной и образовательной интеграции детей с особыми образовательными потребностями. И, безусловно, такая работа должна проводиться в каждой общеобразовательной школе [14].

Усилия администрации и педагогического коллектива общеобразовательной школы, осуществляющего инклюзивное образование, в первоначальный период должны быть направлены на преодоление отрицательных социальных установок и стереотипов по отношению к детям с ООП.

При планировании предстоящей работы можно выделить следующие направления:

- *Мониторинг общественного мнения по проблемам инклюзивного образования* детей с ООП, отношения к людям с инвалидностью. На основе данных полученных по результатам опросов, анкетирования родителей, педагогов необходимо оценить условия реализации инклюзивного (интегрированного) обучения, негативные моменты, риски, степень

удовлетворенности участников образовательного процесса. Полученная информация может быть положена в основу планирования деятельности конкретной общеобразовательной организации. В годовой план работы школы нужно включить мероприятия, направленные на формирование позитивного отношения учащихся, педагогов, родителей к инклюзивному образованию; в анализах работы организаций образования за учебный год должна быть отражена результативность проведенных мероприятий.

- *Организационная деятельность*, в рамках которой в качестве подобных мероприятий могут выступать: проведение праздников, конкурсов, социальных акций, позволяющих привлечь внимание к проблеме доступности образования детям с ООП, реализации социальных проектов, направленных на формирование толерантного отношения к лицам с особыми нуждами. Кроме того, необходимо организовать работу с педагогами по повышению их квалификации, планировать соответствующие мероприятия в рамках работы методического объединения школы. Важное место отводится организации культурно-просветительских и познавательных мероприятий для детей и их родителей (школьные праздники, утренники, выставки детского творчества, фотоз экспозиции, культпоходы, экскурсии).

- *Информационная деятельность* предполагает пополнение материалов по данной проблеме на стендах, в информационных уголках, на электронном сайте школы, подготовку публикаций в СМИ и в газете школы, выступления на родительских собраниях, позволяющие влиять на отношение к детям с ограниченными возможностями.

- *Работа с родительским комитетом*. Родительский комитет с помощью администрации и педагогов школы содействует объединению родителей класса или группы в единый, дружный коллектив единомышленников, формированию адекватных отношений, как между самими родителями, так и между детьми. Необходимо продумать работу по созданию клубов, детских объединений с участием родителей. Одной из важнейших форм работы в этом направлении является создание библиотеки для родителей и привлечение их к чтению рекомендуемой специалистами литературы.

Итак, наиболее эффективными формами работы по формированию позитивного, толерантного отношения учащихся, педагогов, родителей и общества в целом к детям с ООП являются:

4. Организация форумов, специальных семинаров, собраний с обязательной демонстрацией различной наглядности (видеоматериалы, презентация и др.).

5. Проведение деловых игр и тренингов по проблеме формирования у участников позитивного образа человека с ООП, снятия негативных установок, обучения формам позитивного взаимодействия и др.

6. Планирование и проведение курсов повышения квалификации, на которых педагоги изучают методы работы в условиях инклюзии, обмениваются опытом работы и т.д.

Если современное общество научится «принимать каждого своего члена таким, какой он есть», преодолевать «в себе чувства раздражения от непохожести других», то вопрос воспитания терпимости к людям с особыми образовательными потребностями, чужим культурам, пробуждения интереса и уважения к ним можно будет считать решенной.

Таким образом, для решения этого вопроса актуальной является проблема формирования инклюзивной культуры. Инклюзивную культуру можно рассматривать не только как фактор успешной реализации инклюзивного образования, но и как основу изменения всего общества в целом.

2. ФОРМИРОВАНИЕ ИНКЛЮЗИВНОЙ КУЛЬТУРЫ: ПУТИ ДОСТИЖЕНИЯ В МИРОВОЙ ПРАКТИКЕ

Различные страны по всему миру приняли инклюзивное образование в качестве подхода к обеспечению справедливого доступа и реализации права на образование для всех учащихся. Инициатором реализации равных прав детей с ограниченными возможностями здоровья в системе образования является Организация объединенных наций (ООН). Начиная со дня своего основания (1945 г.) ООН обращает внимание государств и правительств на вопросы обеспечения прав людей с ограниченными возможностями в получении ими качественного и доступного образования, которые отражены в ряде документов ООН: Декларации прав человека (1948 г.), Конвенции о борьбе с дискриминацией в области образования (1960 г.), Декларации прав ребенка (1959 г.), Декларации о правах умственно отсталых лиц (1971 г.), Декларации о правах инвалидов (1975 г.) [15-19].

В начале XX в. — до середины 1960х годов главная задача заключалась в оказании помощи детям с особыми образовательными потребностями через постоянный уход и лечение, которые должны осуществляться в специальном учреждении.

С середины 1960х до середины 1980х годов особое внимание стало уделяться созданию новой модели в отношении детей с особыми потребностями. Она отвечала задачам привлечения общества к участию в защите прав и интересов данных детей, создания условий для вовлечения подростков в процесс обучения и воспитания, а так же их интеграции к жизни в обществе.

«Всемирная программа действий в отношении инвалидов» (1982 г.) продолжает развивать принцип «образование для всех» [20]. В пункте 120 данного документа говорится о том, что образование инвалидов должно по возможности проходить в рамках общей школьной системы. При этом в пункте 124 обращается внимание на то, что если по какой-либо причине возможности общей школьной системы недостаточны для некоторых детей с ООП, эти дети должны учиться в течение надлежащего времени в специальных заведениях.

С середины 1980х до начала 1990х годов происходит формирование принципов организационного решения образовательных задач с детьми с особыми образовательными потребностями, которые легли в основу системы обучения, привлечения родителей к обучающей и воспитывающей деятельности, медицинской и психологической помощи и поддержки.

В начале 1990х годов начал формироваться инклюзивный подход, предполагающий разработку педагогического, методического и специального обеспечения участия детей с особыми образовательными потребностями на равноправных условиях в образовательном процессе, а также в усвоении ценностей окружающего мира.

В марте 1990 г. в Джомтьене (Таиланд) была принята «Всемирная декларация образования для всех и рамки действия для удовлетворения

образовательных потребностей» [21]. В ней, в частности, говорилось, что необходимо принять меры по обеспечению равного доступа к образованию всех категорий инвалидов, чтобы образование инвалидов являлось неотъемлемой частью системы общего образования.

В дальнейшем инклюзивный подход стал рассматриваться как основополагающий элемент всего движения за образование для всех. Таким образом, вместо концепции интеграции, т. е. создания специальных условий для детей с особыми образовательными потребностями в рамках существующей системы, без изменения самой системы, зародилась концепция инклюзивного образования, основной целью которой является реструктуризация школ в соответствии с потребностями всех учеников.

Важнейшее значение имеет принятие в 1994 г. Саламанкской декларации, определяющей инклюзию как реформу, поддерживающую и приветствующую различия и особенности каждого ученика [22]. Она провозглашает «инклюзию» в качестве главного направления развития образования. Принципиальное отличие такого подхода состоит в том, что система образования должна приспособливаться к особенностям и потребностям каждого ребенка, но при этом не исключается, что наряду с совместным обучением в общеобразовательных школах, некоторые дети могут обучаться в специальных учреждениях.

Главным в инклюзивной модели является акцент на совместных действиях, вовлекающих детей — и с особыми образовательными потребностями, и всех обучающихся в школах — в единый образовательный процесс. Основой является сотрудничество в реализации инклюзивного подхода, нацеленного на создание среды и культуры, в которой абсолютно все, и учителя и ученики, будут равноценны.

После принятия данного документа за рубежом усилилось внимание к разработке содержательных аспектов инклюзивного образования.

Первым направлением стала разработка научных рекомендаций об обучении детей с особыми образовательными на следующих принципах: учащиеся с особыми потребностями посещают те же школы, что и обычные дети; обучаются совместно, но имеют индивидуальные особенности личностного и образовательного развития.

Были определены следующие стратегические цели и задачи развития инклюзивного образования: разработка философии обучения и воспитания детей с особыми образовательными потребностями; формирование системы материально-технического, нормативно-правового и педагогического обеспечения развития данного вида образования; подготовка педагогических, психологических и медицинских кадров к работе с детьми с особыми образовательными потребностями в образовательной организации.

На межстрановом уровне принята Европейская стратегия по вопросам инвалидности на 2010-2020 годы [23]. Это основополагающий инструмент политики для людей с инвалидностью и представляющих их организаций, используемый для создания безбарьерной среды в Европе. В Стратегии

определены 8 основных направлений деятельности: доступность, участие, равенство, занятость, образование и профессиональная подготовка, социальная защита, здравоохранение и внешние действия.

В указанных документах определены лишь общие направления и принципы совершенствования систем образования в странах участницах ООН. Процесс включения детей с особыми образовательными потребностями в общую систему образования в разных странах мира происходит с учетом конкретных традиций и уровня развития каждой конкретной страны, социокультурных условий и политической воли руководства.

Трудно проводить международные сравнения в отношении политики и практики ООП, поскольку в каждой стране существует своя система классификации. Европейское агентство по развитию образования с особыми потребностями (EADSNE, 2009, 2010) продемонстрировало это разнообразие, но не пыталось навязать гармонизированную систему. В отличие от этого, ОЭСР (2000, 2005, 2007) попыталась проанализировать различия между странами и объединить категории, чтобы провести межстрановые сравнения. В отчете, опубликованном в 2000 году, ОЭСР проанализировала определения, используемые в 23 странах, и определила следующие четыре основные модели [23]:

1. Использование только категорий инвалидности (например, Франция, Германия)

2. Использование категорий инвалидности плюс учащиеся, находящиеся в неблагоприятном положении (например, Греция, Новая Зеландия)

3. Использование категорий инвалидности плюс ученики в неблагоприятных условиях плюс одаренные студенты (например, Испания), Турция)

4. Положение, основанное на необходимости реагировать на исключительные ситуации, а не на определение учеников (например, Нью-Брансуик, Канада, Великобритания, Дания).

Чтобы провести межстрановой сравнительный анализ, ОЭСР предложила 22 странам, участвующим в проводимых им исследованиях ООП, реклассифицировать свои национальные категории в следующую структуру:

- Категория А: инвалидность с органическим происхождением, где существует существенное нормативное согласие относительно категорий (например, сенсорные, двигательные, тяжелые, глубокие умственные нарушения);

- Категория В: трудности, которые, по-видимому, не имеют органического происхождения или напрямую связаны с социально-экономическими, культурными или языковыми факторами (например, поведенческие трудности, легкие трудности в обучении, конкретные трудности в обучении, дислексия);

- Категория С: трудности, возникающие из-за социально-экономических, культурных и / или языковых факторов; некоторый неблагоприятный или нетипичный фон, который образование пытается компенсировать.

Еще одна система - Международная классификация функционирования, инвалидности и здоровья (ICF), разработанная Всемирной организацией здравоохранения [24]. Эта система предназначена для того, чтобы выступать в качестве устройства планирования для лиц, определяющих политику, стирая различия между социальными и медицинскими моделями, уделяя особое внимание нарушениям, ограничениям активности и ограничениям социального участия. Отражая эту сложность, она была названа «биопсихосоциальной моделью». В рамках МКФ человек идентифицируется в четырех измерениях:

1. функция тела (охватывающая физические и психологические функции)
2. структура тела
3. активность и участие
4. факторы окружающей среды

В Европе наблюдается значительная разница в доле детей, у которых выявлено ООП, как показано на Рисунке 1 и в Таблице 1, основанная на данных, опубликованных Европейским агентством по развитию образования с особыми потребностями в 2010 году [25]. Они показывают значительную разницу в процентном отношении к школьному населению, определенному как имеющее особые образовательные потребности, от 1,5% в Швеции до 24% в Исландии.

Страны сильно различаются по использованию специальных мест в школах в зависимости от их географии, истории и культуры. Страны северо-западной Европы с иерархически структурированными школьными системами продолжают широко использовать специальные школы, как и страны бывшего Советского Союза, находящиеся под влиянием традиций дефектологии. Географические и исторические факторы взаимосвязаны, поскольку в прошлом специальные школы обычно строились только в городских районах. Из-за транспортных проблем специальные школы в сельских районах были признаны неэффективными с точки зрения затрат, а местные школы традиционно обслуживали всех детей в этом районе. Единственной альтернативой было отправлять детей с ООП, живущих в островных и сельских общинах, в школы-интернаты. Такие институты до недавнего времени сохранились во многих частях Южной, Центральной и Восточной Европы, но сейчас распускаются. Если родители имеют право выбрать школу для своего ребенка с особыми образовательными потребностями, они, скорее всего, выберут основное место, особенно если они уверены, что будут доступны дополнительные ресурсы. Судебные и несудебные системы разрешения споров позволяют родителям оспаривать местные решения о распределении и размещении ресурсов, и такие системы играют важную роль в поддержке лучших ресурсов для размещения основных средств.

Механизмы финансирования также могут оказывать влияние на развитие инклюзивных практик, например, если специальные школы получают блочные гранты от правительства, они почти наверняка найдут учеников, которые заполнят все имеющиеся места. Режимы финансирования должны стимулироваться, а не поощряться инклюзивными методами, чтобы

дополнительное финансирование направлялось за ребенком с особыми образовательными потребностями в обычную школу, где он размещен. Такое изменение было введено в Нидерландах около пяти лет назад, и в результате количество детей в специальных школах сократилось. И наоборот, крупные блочные гранты для специальных школ, как правило, способствуют использованию сегрегированных мест размещения, как в случае с Бельгией [26].

Таблица 1. Число учеников в европейских странах, получающих обязательное образование, и доля в отдельных специальных школах и специальных классах

Страна	Количество учащихся в обязательном образовании	Количество учеников с SEN и в % к общей численности учеников	Количество учеников в отдельных специальных школах и в процентах от общей численности учеников	Число учеников в отдельных специальных классах и в процентах от общей численности учеников
Австрия	802,519	28,525 (3.5%)	11,787(1.5%)	965 (0.1%)
Бельгия	871,920	54,336 (6.2%)	46,091 (5.2%)	0
Бельгия Фр	687,137	30,993 (4.5%)	30,773 (4.4%)	0
Болгария	693,270	14,083 (2.0%)	8,119 (1.1%)	391 (0.05%)
Кипр	97,938	5,445 (5.5%)	293 (0.3%)	583 (0.6%)
Чехия	836,372	71,879 (8.6%)	30,092 (3.6%)	7,026 (0.8%)
Дания	719,144	33,733 (4.6%)	12,757 (1.8%)	18,986 (2.6%)
Эстония	112,738	10,435 (9.2%)	3,782 (3.0%)	1,459 (1.3%)
Финляндия	559,379	45,493 (8.1%)	6,782 (1.2%)	14,574 (2.6%)
Франция	12,542,100	356,803 (2.8%)	161,351 (1.3%)	75,504 (0.6%)
Германия	8,236,221	479,741 (5.8%)	399,229 (4.8%)	0
Греция	1,146,298	29,954 (2.6%)	7,483 (0.6%)	22,471 (2.0%)
Венгрия	1,275,365	70,747 (5.5%)	33,014 (2.6%)	0
Исландия	43,511	10,650 (24.0%)	143 (0.3%)	348 (0.8%)

Ирландия	649,166	33,908 (5.2%)	,976 (0.8%)	42,380 (0.4%)
Италия	7,326,567	170,696 (2.3%)	693 (0.01%)	0
Латвия	185,032	9,057 (4.8%)	6,363 (3.4%)	1,175 (0.6%)
Литва	440,504	51,881 (11.7%)	4,253 (1.0%)	855 (0.2%)
Люксембург	64,337	1,374 (2.2%)	663 (1.0%)	0
Мальта	48,594	2,645 (5.4%)	137 (0.3%)	13 (0.03%)
Нидерланды	2,411,194	103,821 (4.3%)	64,425 (2.7%)	0
Норвегия	615,883	48,802 (8.0%)	1,929 (0.3%)	5,321 (0.9%)
Польша	4,511,123	127,954 (2.8%)	59,880 (1.3%)	0
Португалия	1,331,050	35,894 (2.7%)	2,660 (0.2%)	2,115 (0.2%)
Словения	162,902	10,504 (2.7%)	2,829 (1.7%)	400 (0.24%)
Испания	4,437,258	104,343 (2.35%)	17,400 (0.4%)	0
Швеция	906,189	13,777 (1.5%)	516 (0.06%)	13,261 (1.5%)
Швейцария	777,394	41,645 (5.4%)	16,223 (2.1%)	25,422 (3.3%)
Англия	8,033,690	225,920* (2.8%)	96,130 (1.2%)	16,190 (0.2%)
Шотландия	647,923	45,357 (7.0%)	6,659 (1.0%)	1,481 (0.2%)
Уэльс	377,503	12,895 (3.4%)	3,070 (0.8%)	2,843 (0.7%)

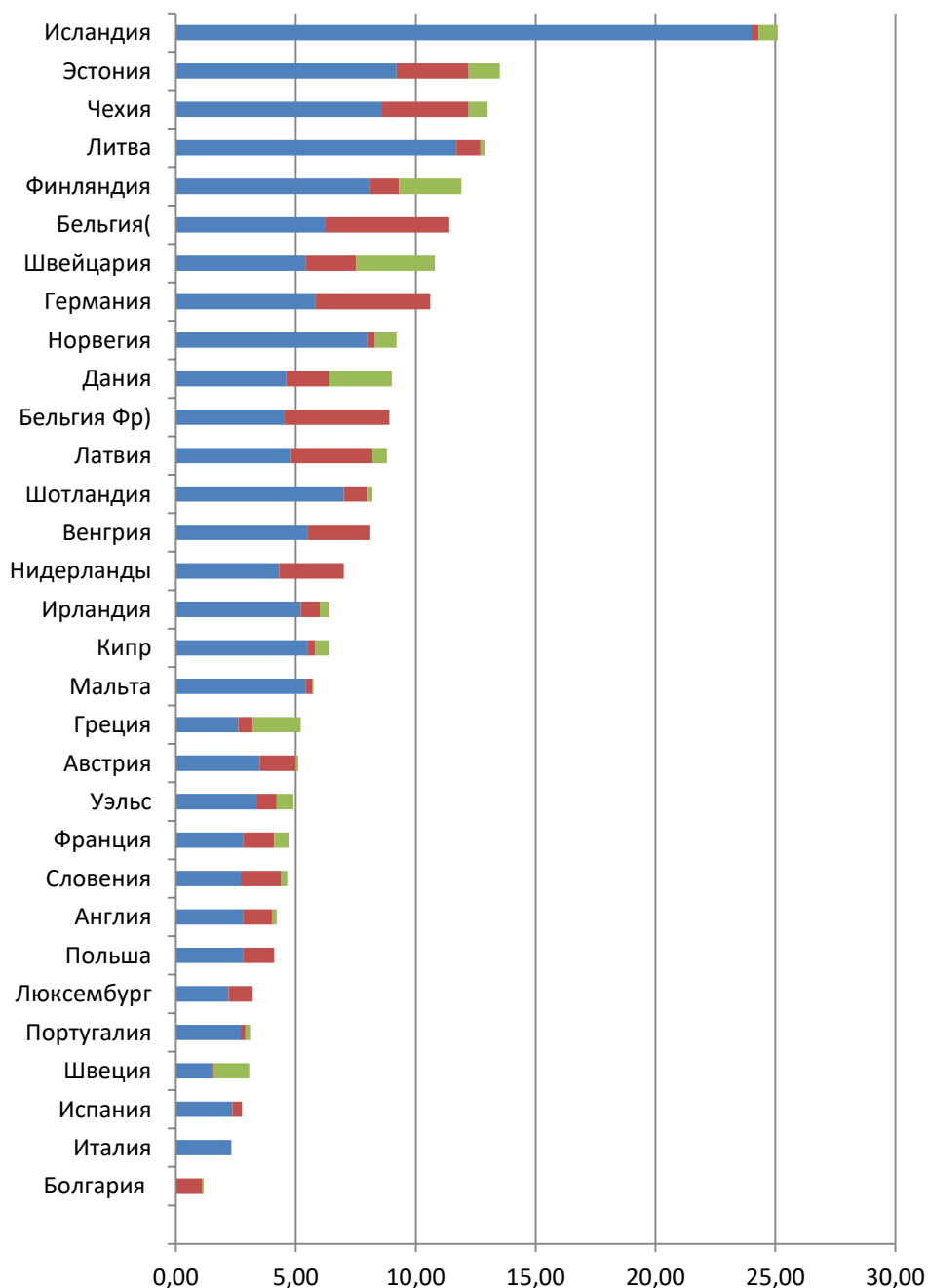
Наконец, в Европе усиливается тенденция к автономному управлению образованием, в результате чего решения о политике и ресурсах делегируются на местный уровень. Это создает все больший риск того, что школы в районах с социальными привилегиями смогут выбирать своих учеников, оставляя детей с особыми образовательными потребностями, проживающих в социально неблагополучных районах, для совместного обучения в учреждениях, которые называются «школами с плохим обучением». Инклюзивное образование подразумевает, что во всех школах будут учиться разные ученики, и очень трудно достичь этого результата в системах, которые движимы рынком, а не проблемами социальной справедливости.

В целом, очевидно, что выявленные выше диспропорциональности вызывают серьезные вопросы о роли систем специального образования в

дальнейшей изоляции учеников, которые уже находятся в маргинальном социальном положении, что угнетает, а не увеличивает их шансы на будущую жизнь.

Выявлены значительные национальные различия в использовании специальных образовательных учреждений для определенных групп детей. Для некоторых детей с очень серьезными физическими и когнитивными трудностями помещение в специальные условия может быть разумным образовательным решением, позволяющим им получать интенсивную поддержку со стороны специалистов. Однако для многих детей помещение в специальные условия может усилить их социальную маргинализацию и может служить скрытым средством социального контроля. В некоторых странах непропорциональное использование специальных мест размещения для детей

Рисунок 1. Учащиеся, у которых выявлено наличие ООП в процентах от общей численности школьного населения в отдельных европейских странах

- Количество учеников с ООП в% к общей численности учеников
- Количество учеников в отдельных специальных школах в процентах от общей численности учеников
- Число учеников в отдельных специальных классах в процентах от общей численности учеников

из определенных этнических меньшинств, особенно из числа рома и иммигрантов, вызывает особую обеспокоенность. Исследования показывают, что таких детей можно было бы включить в обычные школы, если бы они вкладывали больше средств в развитие своих языковых навыков и более высокий уровень чувствительности к культурным различиям.

Инклюзивное образование, по-видимому, достигло гегемонистского статуса в Европе и остальном развитом мире, но пока мало исследований

относительно относительной успеваемости учащихся с особыми образовательными потребностями в разных условиях и по сравнению с учениками без инвалидности. Исследования по инклюзивной педагогике и учебным программам также развивались медленно. Для того, чтобы дети с ООП могли быть осмысленно включены, необходимо разграничить учебную программу и педагогику, но для всех должны быть доступны разнообразные задания, а не только для учеников, у которых есть особые образовательные потребности. Кроме того, дифференциация не должна основываться на предположении, что все ученики с определенным типом трудности, например, расстройством аутистического спектра, учатся одинаково. В то же время, когда разрабатываются общие подходы, детям с ограниченными возможностями, такими как нарушения зрения или слуха, может потребоваться поддержка со стороны специализированных учителей. Помощники преподавателя используются во многих странах для поддержки детей с особыми образовательными потребностями в обычных классах, но по-прежнему возникают противоречия в отношении их роли, при этом некоторые утверждают, что они создают зависимость и, следовательно, лишают детей-инвалидов самостоятельности. Мнения учителей о характере способностей и обучения играют важную роль в определении того, применяют ли они инклюзивные практики в своих классах, и, следовательно, педагогическое образование играет решающую роль в накоплении знаний и приверженности инклюзивным практикам. Развитие учителей, имеющих глубокое понимание инклюзивного образования, также может способствовать развитию менее конфликтных и более сплоченных обществ по всей Европе.

В целом ясно, что подходы к обучению детей с особыми образовательными потребностями в значительной степени основаны на идеологии, а не на эмпирических результатах, в отношении которых подходы дают наилучшие результаты. Существующие (и в настоящее время довольно устаревшие) эмпирические исследования предполагают, что инклюзия улучшает результаты в учебе и социальной сфере, но экспериментальных исследований очень мало, и не в последнюю очередь из-за этических соображений. Инклюзивные практики, как правило, основываются на проблемах прав человека, а не на научном анализе того, что лучше всего подходит для конкретных детей. Педагогические подходы, как правило, направлены либо на изменение или управление отдельным ребенком, либо на изменение среды обучения. Педагогика, основанная на подходах, основанных на дефиците детей, отражает мнение о том, что дети с особыми образовательными потребностями существенно отличаются от своих сверстников и поощряются теми, кто выступает за особые условия в сегрегированной среде. Педагогика, основанная на подходах с дефицитом окружающей среды, основана на представлении, что дети с особыми образовательными потребностями, по сути, такие же, как и другие, и среда обучения должна быть адаптирована, чтобы охватить всех детей. Отсутствуют исследования, сравнивающие эти два подхода. Тем не менее, сторонники

интеграции определили типы подходов в инклюзивной среде, которые полезны для всех детей, а не только для детей с особыми образовательными потребностями.

Напряженность между специальными и основными услугами в сфере образования, обучения и трудоустройства.

По-прежнему существует неопределенность в отношении того, как принципы интеграции должны реализовываться в различных областях социальной политики. Например, в области образования все европейские страны взяли на себя обязательство проводить инклюзивную политику, однако процент детей, помещаемых в специальные школы, значительно варьируется. В некоторых странах, таких как Германия и Бельгия, по-прежнему имеются крупные специальные секторы с незначительными видимыми изменениями на сегодняшний день. Аналогичным образом, ряд стран, которые ранее были членами Советского Союза, приняли дискурс включения, но многие специалисты по-прежнему придерживаются дефектологического мышления, которое являлось частью их более ранней профессиональной подготовки. В результате в таких странах, как Чешская Республика, имеются большие специальные секторы. Продолжаются споры о том, нуждаются ли дети с особыми образовательными потребностями в специальных педагогических программах, учебных программах и формах оценки, или же их потребности лучше всего удовлетворяются с использованием универсальных подходов к обучению с использованием дифференцированных учебных материалов и дополнительных адаптаций для тех, кто испытывает особые трудности в обучении. Различные страны являются примером ряда практик, но в целом те, которые имеют большой специальный сектор, как часть иерархически разделенной более широкой школьной системы, склонны верить в необходимость специальной педагогики и учебных программ. Консенсус в большинстве европейских стран заключается в том, что для обеспечения охвата всех детей необходима гибкая адаптация к основным педагогическим и учебным подходам. В то же время признается, что некоторым детям, например слепым или глухим, может потребоваться адаптация общения в форме шрифта Брайля или языка жестов, предоставляемых специалистом и персоналом соответствующей квалификации. В настоящее время ведутся дебаты о специальных методах, и родители могут выступать в качестве инициаторов в обсуждении специальных подходов к обучению детей с особыми трудностями, такими как дислексия, расстройства аутистического спектра.

Педагогическое образование, несомненно, имеет жизненно важное значение для продвижения к более инклюзивным системам. Страны с большим специальным сектором, такие как Германия и Бельгия, как правило, имеют программы профессиональной подготовки для учителей учеников с определенными категориями трудностей. Хотя специальные знания могут быть полезны при дифференциации учебных материалов для конкретных детей, они также могут привести к обратным результатам, если учителя в основном считают, что им нужна специальная подготовка по каждому типу трудностей, с

которыми они могут когда-либо сталкиваться. Программы педагогического образования с акцентом на инклюзивное образование направлены на развитие общих навыков реагирования на разнообразие учеников, в частности на то, как адаптировать основную педагогику, учебную программу и оценку для удовлетворения индивидуальных потребностей и при каких обстоятельствах необходим вклад специалиста. В некоторых странах программы педагогического образования уделяют недостаточное внимание разнообразию учеников, и в результате ученики с особыми образовательными потребностями могут остаться без внимания.

Варианты практического осуществления инклюзии в зарубежных общеобразовательных школах.

Норвегия. В настоящее время заметно набирает силу процесс ликвидации специальных школ и превращения их в учебные центры общего профиля. Система специальных школ – дополнение к системе массовых школ. Ведется переподготовка учителей специальных школ для работы в новых условиях, но те образовательные учреждения, которым поручена эта функция, ориентируются на традиционные роли и не способны в полной мере вооружить учителей специфическими умениями, необходимыми для работы в условиях интеграции [26].

Швеция. Специальные школы для умственно отсталых детей интегрированы в общеобразовательную школу путем размещения классов в ее здании. Швеция является первой в мире страной, где на уровне дошкольного образования появились лекотеки. Это ресурсный центр и игровая библиотека с различными игрушками, дидактическими материалами и игровым оборудованием для семей с детьми раннего возраста с ООП. В дальнейшем лекотеки распространились и на другие страны [27].

США. Закон об образовании лиц с инвалидностью (IDEA) закрепляет права детей с нарушениями в развитии с рождения до 21 года на бесплатное надлежащее государственное образование с учетом их индивидуальных потребностей. IDEA предусматривает финансирование организаций образования для развития инклюзивных процессов, если они соответствуют 6 главным принципам закона: надлежащее бесплатное государственное образование (FAPE), безбарьерная среда (LRE), соответствующее оценивание, индивидуальная программа обучения (IEP), четко прописанные процедуры, участие родителей и семьи [23].

В США распространена практика преподавания специального педагога совместно с обычным педагогом в одном классе. Специальные педагоги преподают не только детям с ООП, но и всему классу. Они помогают другим учителям адаптировать учебную программу индивидуально под каждого ребенка с ООП. Специальные педагоги должны иметь статус «высококвалифицированных». Для этого необходимо: 1) иметь диплом бакалавра; 2) защитить сертификат педагогического образования путем сдачи экзамена и получения лицензии на преподавание в штате в качестве

специального педагога; 3) компетентно использовать профессиональные компетенции на практике [28].

Образование основано на модели «Инклюжен» и является приоритетным. В рамках инклюзивного подхода каждая школа или учреждение учитывает индивидуальные потребности всех учеников. Ученикам даются переводчики, владеющие языком жестов; индивидуальные помощники, облегчающие процесс записи материала; социальные педагоги и психологи для индивидуального консультирования. Детям с нарушениями зрения предоставляется возможность использования собаки-поводыря.

Для детей 0-3 лет разрабатывается Индивидуализированный план обслуживания семьи (IFSP), который содержит план перехода на следующий уровень обучения и учитывает потребности как ребенка, так и его семьи. Цели направлены на академические и неакадемические области развития. IFSP содержит конкретные услуги, время, частоту и место их предоставления. Назначается координатор обслуживания семьи [23].

Для детей 3-21 года родителями, учащимся, учителем, психологом, администрацией школы и представителем местных органов образования разрабатывается Индивидуализированная программа обучения (IEP). IEP содержит образовательные услуги и их периодичность, инфраструктурные условия, описываются текущий уровень успеваемости учащегося и измеримые годовые академические и функциональные цели. При этом цели в IEP разрабатываются так, чтобы их можно было измерить (например, «Ребенок в конце года сможет читать тексты со скоростью 110-130 слов в минуту с незначительными ошибками» (а не «Ребенок улучшит читательские навыки»)).

Канада. Существует система инклюзивного образования и реализуется подход индивидуального планирования, в основе которого положено желание и возможности ребёнка. Учебный план приспособляется под нужды ребёнка. Все дети включены в процесс обучения и практически нет специальных школ. Есть отдельные классы (но это исключительные случаи). В основном все дети включены в образовательный процесс, в отдых, развлечения, жизнь.

Германия. Реализация концепции инклюзивного образования предполагает совместное обучение детей независимо от их индивидуальных различий, но с учетом таковых. Инклюзивная школа – школа для всех. Данная идея требует серьёзных преобразований: изменений учебных программ, поиска новых технологий, организацию соответствующей подготовки педагогов [28]. Родители рассматриваются в качестве экспертов в деле воспитания и обучения своего ребенка. Особое внимание уделяется организации и сопровождению переходов ребенка с одного уровня образования на другой («детский сад – начальная школа», «школа – учреждения, в которых дети обучаются профессии»). В настоящее время решается проблема подготовки и переподготовки педагогов, но важной проблемой остаётся разработка системы ранней помощи.

В связи с тем, что Германия — федеральная страна, систему ее школьного образования образуют 16 независимых земель, входящих в ее

состав. Согласно подписанной Германией в 2008 году Конвенции ООН о правах людей с ограниченными возможностями здоровья, федеральные земли обязаны реализовывать программу инклюзивного школьного образования. Каждые два года Институт по правам человека (Берлин) проверяет состояние реализации программы инклюзивного образования и педагогики в образовательной среде в федеральных землях и включение её в качестве значимого компонента в систему образования.

Великобритания. Существуют три различных пути для получения детьми-инвалидами образования в школах Великобритании: «школьная деятельность», «школьная деятельность плюс» и, наконец, «акт». «Школьная деятельность» подразумевает, что ребенку нужна помощь в части изменения учебного плана. «Школьная деятельность плюс» требует вмешательства специалиста и профессионалов для обеспечения получения ребенком должной поддержки. В этом случае классный руководитель и координатор SEN (SENCO) будут получать профессиональные советы и наставления от, например, педагога-психолога или языкового терапевта. Если имела место формальная оценка, ребенку будет выдан акт о специальных образовательных потребностях, т.е. документ, указывающий на потребности ребенка и особую помощь, которую ему следует оказывать («ученики с актом»). В 2014 году число обучающихся в школах Англии, имеющих такие акты, составило 2,8% (232 190 детей) [23].

Инклюзивное образование прогрессирует благодаря проведенной политике и, как следствие, законодательным преобразованиям в Великобритании, в частности, в связи с Законом «О детях и семьях» от 2014 года, внесшим изменения в SEND (Систему образовательных потребностей и инвалидности — Special educational needs and Disability). Данные реформы особенно важны с точки зрения партнерства и перспектив процесса принятия решений, так как теперь родители, а также недееспособные дети и молодые люди обладают правом быть услышанными. Согласно статье 19 Закона «О детях и семьях» дети и молодые люди должны иметь возможность в полном объеме участвовать в принятии решений, затрагивающих их самих. Главное преимущество планов ЕНС в том, что они ставят необходимым условием сотрудничество и совместную работу множества профессионалов по выявлению и удовлетворению потребностей детей с ОВЗ. Кроме того, каждому ребенку в соответствии с планом ЕНС будет выделен личный бюджет для удовлетворения его потребностей, а также будут приниматься во внимание предпочтения детей, касающиеся выбора образования.

Франция. Инклюзивное обучение представлено двумя формами: 1) дети с ООП под руководством неспециализированного учителя учатся в обычном классе (это класс «школьной инклюзии»); 2) дети с ООП обучаются в специальном классе для детей-инвалидов, но под руководством специального учителя («класс педагогической интеграции») [23]. Класс школьной инклюзии является открытым классом, который ученик с ООП может покидать в необходимые моменты школьного дня для индивидуальной или групповой

работы со специальным педагогом. Специальные педагоги, как правило, работают в ресурсных центрах, и в соответствии с графиком посещают всех учеников, закрепленных за центром, оказывая им и учителям необходимую помощь. Время инклюзии постепенно увеличивается, что позволяет ребенку перейти от «класса школьной инклюзии» к полной индивидуальной инклюзии. Педагоги Франции считают, что такая форма инклюзии весьма эффективна для детей с нарушениями зрения и опорно-двигательного аппарата. Однако для глухих и умственно отсталых детей она оказывается не совсем приемлемой. Для таких детей открываются классы педагогической интеграции, которые представляют собой открытую систему, объединяющую учеников средней и старшей школы для сопровождения и контроля. Для каждого ученика-инвалида разрабатывается индивидуальный план школьного обучения, который определяет условия школьного процесса, а также педагогические, психологические, социальные, медицинские мероприятия. Основные проблемы реализации инклюзивного образования во Франции заключаются в разработке методического сопровождения инклюзивных практик, недостаточной обеспеченностью кадрами.

Италия. Главные координаторы инклюзивных процессов в школе - специальные учителя-помощники, которые преподают детям с / без ООП, разделяют ответственность с другими учителями по вопросам преподавания и обучения, участвуют в процессе планирования и оценивания учебных достижений школьников с ООП. Для того, чтобы стать специальным учителем-помощником, кроме обучения в ВУЗе и стажировки (объемом не менее 300 часов / 12 кредитов), нужно пройти двухгодичные специализированные курсы обучения для получения специальной квалификации (не менее 60 кредитов). Также привлекаются дополнительные человеческие ресурсы – ассистент по поддержке обучения, вспомогательный персонал / мобильный педагог (для помощи в личной гигиене и сопровождении) [29]

В Италии детям с ООП предоставляются дополнительные учебно-материальные ресурсы – технические средства (например, пишущая машинка Брайля) и услуги (например, бесплатный школьный подвоз и подвоз к образовательным и медицинским центрам); целесообразное регулирование и приспособления (например, дополнительное время на экзаменах, сурдопереводчики).

Индия. Инклюзивные школы существуют наравне со специальными. В специальных школах обучаются дети с выраженной и сложной патологией. Ребёнок, обучающийся в инклюзивной школе, имеет возможность находиться в своей семье, ходить в школу, расположенную недалеко от дома. В Индии более 90 % детей-инвалидов проживает в сельской местности. Обучение в специальных школах и обучение по интегрированным программам доступно не всем детям, поэтому инклюзивное образование позволяет обеспечить равные возможности всем учащимся и реализовать право на социокультуризацию. В настоящее время в Индии реализуются следующие модели инклюзивного образования: где дети-инвалиды учатся в общеобразовательных школах и

проживают в интернатах вместе с нормально развивающимися детьми, или проживают в интернатах для детей с ООП, или остаются жить дома (с родителями); где дети инвалиды обучаются в отдельном классе общеобразовательной школы; где учитель посещает ребёнка в его местной школе, и ребёнок остается с родителями; где дети с ООП обучаются в общеобразовательной школе, в которую регулярно приходит учитель, обладающий знаниями в области обучения и специалист (логопед, дефектолог, психолог); где в определённой местности один специальный учитель обучает детей-инвалидов различных категорий. Идеальная концепция инклюзивного образования направлена на содействие полной интеграции ребёнка в обществе [26].

Россия. С 2016 года внедрены Федеральные государственные образовательные стандарты образования (начальное образование, образование детей с умственной отсталостью), содержащие примерные адаптированные общеобразовательные программы (АОП), с учетом которых образовательные организации смогут создать собственные АОП и тем самым обеспечить качество образования обучающихся с ООП по всей России. Стандарты представляют собой совокупность обязательных требований при реализации АОП в организациях образования. Стандарты предусматривают возможность гибкой смены образовательного маршрута, программ и условий получения образования на основе комплексной оценки личностных и предметных результатов освоения АОП, заключения ПМПК и согласия родителей. Для детей с тяжелыми нарушениями здоровья разрабатываются специальные индивидуальные программы развития (СИПР) [30].

Для раннего выявления нарушений здоровья и комплексного сопровождения с целью коррекции первых признаков нарушений в развитии детей создаются Службы ранней помощи (СРП). СРП совместно с родителями ребенка разрабатывают Комплексные индивидуальные программы ранней помощи и сопровождения ребенка и его семьи. СРП могут функционировать как самостоятельные организации или при детских садах, центрах психолого-педагогической, медицинской и социальной помощи [23].

В азиатском регионе наблюдается прогресс в направлении значительного изменения парадигмы в начальном школьном образовании, в которое войдет большинство детей с особыми образовательными потребностями. Большинство из этих стран уже приступили к решению задач качественного улучшения начального школьного образования, что подразумевает участие этих детей. Даже там, где все еще существует потребность в улучшении доступа к начальному образованию, страны также одновременно планируют и осуществляют программы по повышению качества такого обучения. Большинство азиатских стран расширяет возможности предоставления начального образования детям с особыми потребностями, как в специальных школах, так и посредством различных форм интеграции в обычных школах, хотя эти события находятся только на ранних этапах, и пока большинство из них остаются неоцененными [31].

Первоначальная и периодическая переподготовка учителей и директоров школ также постепенно подвергается более тщательному и творческому анализу и систематически совершенствуется. Большая часть бесполезной теории, часто основанной на моделях, существующих в западном педагогическом образовании в 1960-х и 70-х годах, отбрасывается в пользу методов действий и более тесных связей со школами и общинами, а также обучения под руководством учебных программ. Больше внимания уделяется практике, навыкам групповой работы, всесезонному обучению, непрерывной оценке учеников и способам мотивировать разнообразных детей учиться, используя различные подходы к подкреплению, методы обучения, стратегии и действия.

Непал. Несмотря на то, что Непал является одной из самых бедных стран в мире, Национальная программа действий Непала в интересах детей и развития, принятая в 1991 году, предусматривает задачу интеграции детей с нарушениями от легкой до умеренной степени в обычные начальные школы. Цель состоит в том, чтобы сделать специальное образование неотъемлемой частью базового и начального образования. Общая цель состоит в том, чтобы обеспечить к 2000 году базовое и начальное образование для 100% детей с ограниченными возможностями (около 170 000 детей). Основным приоритетом будет учет легких / умеренных случаев. Специальные программы предназначены только для детей с тяжелыми нарушениями.

Пакистан. В 1985 году в Пакистане было создано министерство специального образования со специальным бюджетом и программами, которое с тех пор открыло на сумму около 1 млн. Долл. США новый центр для детей с нарушениями зрения. Бюджетные ассигнования были предусмотрены (на 1992 год) для строительства 32 дополнительных центров специального образования.

Индия. Индийский восьмой пятилетний план на 1991-1996 годы увеличился до пяти раз. Он поддерживает большую программу развития детей в обычных школах. Окружная программа начального образования (DPER), в которой участвуют все школы, включая учащихся SEN.

Филиппины. На Филиппинах в 1968 году в соответствии с Законом Республики был принят десятилетний учебный план для учителей специальных и исключительные дети. А комиссия Конгресса по образованию 26 заявляет: «Одаренным или талантливым, инвалидам и инвалидам, а также членам других культурных сообществ требуются изменения в учебных планах, специальных услугах и физических средствах».

Шри-Ланка. План действий в интересах детей Шри-Ланки (1991 год) включает планы действий по «раннему выявлению дефектов и инвалидности» и подготовку учителей для повышения уровня специального образования для детей с нарушениями. Цель состоит в том, чтобы увеличить охват с 1% до 10%. 37 млн. Рупий (800 000 долл. США) выделены на подготовку 3000 учителей и создание 25 районных центров к 1995 году. Предлагаемые меры также включают в себя улучшение институциональной помощи, оказание реабилитационных услуг на уровне общин и диагностику инвалидности, а

также интеграцию лиц с ограниченными возможностями в школьная система 2р.

Китай. В Китае количество специальных школ для учащихся с ограниченными возможностями возросло с 292 в 1980 году до 650 в 1988 году. Во многих обычных начальных школах открыты классы для учащихся с медленным течением, хотя данные о количестве и распределении отсутствуют. С 1988 года провинциальная комиссия по образованию Аньхой совместно с Фондом спасения детей Соединенного Королевства приступила к предоставлению комплексных сельских детских садов, в которые могли бы входить как дети с ограниченными возможностями, так и обычные дети дошкольного возраста.

Япония. В Японии Министерство образования запустило на экспериментальной основе новый тип инструкций для раздевалок, называемый «цукю», для учащихся с трудностями в обучении.

Изменения в подходах, законодательстве, операциях, управлении финансами, материалах, подходах к обучению, организации и профессиональной подготовке развиваются в Азии в целях обеспечения качественного начального образования для всех на основе следующих принципов.

Принцип 1: Разработка политики. Правовые рамки и институциональные механизмы

Все 15 азиатских стран-участниц разработали правовые рамки для обеспечения образования для всех детей.

Принцип 2: *приверженность ориентированной на ребенка философии образования*

Традиционные подходы к обучению, такие как подходы в целом классе, заучивание наизусть и групповое чтение, знакомы многим культурам в Азии, и их легче преподавать учителям. Но в целом они не могут учитывать растущее разнообразие стилей обучения и фона, с которыми сталкиваются начальные школы, что проявляется в низкой посещаемости и высокой частоте повторения и отсева во многих системах.

В соответствии с развивающейся парадигмой начального образования в азиатском регионе, убеждение среди педагогов все больше возрастает в том, что все дети имеют способность к обучению. Родители, учителя и администраторы развивают ожидания того, что дети с особыми образовательными потребностями могут учиться и развиваться, и что учителя обязаны помогать ребенку в этом процессе. Таким образом, детей начинают воспитывать с мощным и реалистичным посланием уверенности в их способности развиваться. Обучение направлено на сильные стороны и успехи каждого ребенка. Ошибки и трудности рассматриваются как важные элементы процесса обучения и могут быть преодолены. Чтобы обучение происходило, содержание, уровень и темп обучения должны соответствовать способностям ребенка, иметь отношение к повседневной жизни ребенка и его / ее индивидуальным потребностям.

Интеграция детей с особыми образовательными потребностями в основную организацию и учебную программу начальной школы не означает, что все дети получают одинаковую учебную программу одинаково. Главной особенностью специального образования на протяжении многих лет была «Индивидуальная образовательная программа» (IEP), закрепленная в часто повторяемом американском законе о специальном образовании IDEA. IEP - это, по сути, индивидуальный учебный план, который включает в себя измененную школьную программу. Корея, Малайзия, Шри-Ланка, Китай, Непал, Индонезия и Таиланд входят в число азиатских стран, которые учредили IEP в своих классах, отделениях и школах, в которых размещаются дети с особыми образовательными потребностями. Малайзия планирует реализовать индивидуальные образовательные планы для детей с особыми образовательными потребностями, а также индивидуальный план развития. Япония адаптирует строгую академическую программу к «курсу обучения», который соответствует категориальным требованиям учеников с нарушениями. В Корее IEP высоко оценен в педагогических колледжах. Все корейские дети с особыми образовательными потребностями получают два IEP: один с долгосрочными образовательными и профессиональными целями и краткосрочный IEP, который служит периодическим планом урока. В Таиланде недавнее исследование предоставило доказательства того, что учащиеся с нарушениями слуха, которые руководствуются IEP в интегрированных классных комнатах, не только значительно лучше, чем те, у кого нет IEP, но проявляют больший интерес к учебе. Учителя, использующие IEP, выразили мнение, что IEP является подходящей образовательной инновацией».

Сообщается, что другие страны разрабатывают национальные учебные программы для учащихся с особыми образовательными потребностями. В Сингапуре, где все ученики с особыми образовательными потребностями обучаются в отдельных школах, управляемых неправительственными организациями с государственными субсидиями, дети с нарушениями слуха и зрения следуют адаптированному национальному учебному плану, чтобы подготовить их к интеграции на уровне средней школы после того, как они принимают и проходят начальную школу. школьный экзамен. Слабослышащие или слабослышащие или плохо слышащие дети оказываются в особом положении, когда обучение ведется на местном языке без поддержки системы жестового языка. По этой причине интеграция детей с нарушениями слуха в обычный класс затруднена, если учитель или вспомогательный учитель и сверстники не изучают язык жестов.

Одним из способов предоставления новой индивидуально ориентированной услуги, смешанной с обычной аудиторией, является «tsukeyu» (специальная система неполного рабочего дня, Япония). Этот подход направлен на то, чтобы сделать более гибкие услуги возможными для учеников, которые не реагируют на обучение или мешают работе в классе. У этих учеников могут быть проблемы с чтением, арифметикой или другими школьными предметами, с социальной адаптацией или мотивацией, или с базовыми навыками, такими

как язык и восприятие. Сегодня совершенно очевидно, что подавляющее большинство трудных учеников, тем не менее, остаются в обычном классе практически без присмотра учителя. «Цукю» - это многообещающая альтернатива обособленным, автономным объектам. Эта модель позволяет ребенку получать инструкции индивидуально или в группах в специальной комнате, оборудованной для этой цели.

Принцип 3: Акцент на успех и повышение качества

Прежде всего, необходим сдвиг в философии от более традиционной ориентации к образовательной практике к новой структуре ориентации на успех, гибкости и приспособленности к разнообразию: такой, которая принимает концепцию универсального образования, а именно, что все дети способны к обучению. Это подразумевает две вещи; во-первых, преодоление фрагментации ребенка и его потребностей, и, во-вторых, замена нынешнего синдрома неудач большей части начального образования духом успеха. Специалисты по планированию образования и педагоги должны четко понимать, какие допущения лежат в глубокой структуре политики и стратегий, которые они выбирают для вмешательства в проблемы школьной дисфункции. Их особая ориентация на успехи и неудачи в сфере образования будет влиять на выбор ответа и основы, на которых они будут строить свои проекты и другие мероприятия.

Принцип 4: Укрепление связи между обычными и специальными системами

В тематических исследованиях был выдвинут ряд основ для более тесного сотрудничества и координации между специальным образованием и обычными образовательными программами. Эта вера в необходимость более тесной связи между специальными и обычными школами на основе концепции всеобщего образования подразумевается относительно новым термином, Инициатива регулярного образования (REI). REI предлагает системе обычного образования взять на себя полную ответственность за успех всех учащихся и предлагает, чтобы специальное образование служило ресурсом для обычного образования. Амбициозная направленность на интегрированное образование в Малайзии сфокусирована на разработке комплексной программы и в то же время на внедрении интегрированного и инклюзивного образования на плановой основе, что завершило общий проект по всей Малайзии к 1996 году.

В Японии действует так называемая «транзакционная программа», в рамках которой учащиеся с особыми образовательными потребностями получают как можно больше возможностей для участия в образовательных и социальных мероприятиях с детьми в обычных школах. В наименее ограниченных интегрированных условиях транзакционная программа позволяет учащимся с особыми образовательными потребностями посещать регулярные занятия по определенным предметам. Для детей с более тяжелыми нарушениями организуются интегрированные общественные мероприятия, такие как полевые дни.

Филиппины разработали множество инновационных подходов в своих попытках интегрировать детей с особыми образовательными потребностями в свою обычную школьную систему. В дополнение к полностью интегрированным классам с минимальной поддержкой детей, которые могут поддерживать академические темпы, интеграция с частичной занятостью оказалась эффективной. В частично интегрированных альтернативах ребенку в обычном классе помогает странствующий учитель-специалист по мере необходимости. Другой частичный подход интеграции, используемый в Филиппинах - это кооперативный класс для глухих детей. В этой альтернативе глухому ребенку преподают искусство общения, математику, естественные и общественные науки в классе поддержки, в котором используются различные методы общения, включая мультимодальный подход «тотальное общение», и затем он присоединяется к обычному классу по физическому воспитанию, музыкальное искусство, трудовое образование и совместная учебная деятельность. Учащиеся с серьезными или множественными нарушениями и интеллектуально одаренными одинаково обучаются в автономных группах [31].

Преподаватели-специалисты поддерживаются обычными учителями и квалифицированными помощниками учителей и, особенно в развивающихся странах, учителями-добровольцами, которые иногда являются учениками старших классов средней школы, желающими получить опыт работы. Этот подход также называется «обратным включением». Сила такого подхода заключается в обучении сверстников или коучинге, которые обычные студенты могут предложить детям с особыми образовательными потребностями.

Комбинация подходов Ресурсного центра и смешанных классов рассматривается в качестве модели предоставления образования для лиц с особыми потребностями в Брунее.

Принцип 5: приверженность общей ответственности внутри сообществ

Учителя, директора школ, родители и сообщество участвуют в планировании и принятии решений, поэтому ответственность за успехи детей разделяется, а не возлагается исключительно на одну часть сообщества. Сотрудничество и координация между специальными учебными заведениями, учителями и обычными учебными заведениями должны стать обычной практикой, поскольку ни одна система не может удовлетворить все потребности детей. Стиль управления в образовательных системах подчеркивает сотрудничество и координацию между специальным и обычным образованием для содействия интеграции и обмена знаниями и ресурсами, чтобы обеспечить лучшее образование для большего числа детей с особыми образовательными потребностями и без них.

Страны, проводящие инклюзивную политику образования, начали процесс формулирования следующих общих оперативных целей, которые выделены для каждого принципа следующим образом:

(а) признание в законодательстве и политике неотъемлемого права всех детей на образование, по крайней мере, на базовом и начальном уровне, и

установление управленческих, оперативных и учебных принципов и практики для достижения этой цели;

(b) признание центральной роли ребенка в образовательном процессе и адаптация системы и учителя, чтобы сосредоточить образовательные мероприятия на культуре ребенка и других предпосылках для обучения и успешного обучения в школе;

(c) предписание повышения качества в качестве основной цели школьной реформы, соотнесение улучшений качества с более инклюзивным и гибким определением потребностей детей в специальном обучении, а также мандатов и изменений в ресурсах, необходимых для этой цели в таких областях, как учебные программы и учебники, для сделать начальное образование более эффективным и актуальным для жизни и будущего более широкого разнообразия детей; поощрение укрепления связей между системами обычного и специального образования для обеспечения непрерывного предоставления услуг и предоставления надлежащим образом подготовленного персонала, структур, процедур, управленческих структур и институциональных стимулов для достижения этой цели;

(e) пропагандировать и поощрять совместную ответственность за здоровое развитие и образование всех детей в общинах на комплексной основе, а также предоставление ресурсов и административных структур, позволяющих общинам выявлять и реагировать на свои проблемы и «владеть» своими собственными услугами;

(f) предоставление возможности школе и учителю распознавать и реагировать на более широкое разнообразие потребностей в обучении и обеспечивать улучшенное управление и более благоприятное и непрерывное профессиональное развитие для учителей и администраторов;

(g) более тесно увязывать вопросы здоровья и питания детей и их образования с тем, что можно было бы назвать более целостным, развивающимся и менее секторальным частичным представлением о ребенке, и обеспечивать рамки политики, стимулы, каналы и ресурсы для достижения

Ряд основных «сообщений» можно резюмировать следующим образом:

(a) UPE не может быть достигнуто без включения детей с особыми образовательными потребностями, либо в обычные школы, либо, что значительно дороже, в сегрегированных местах;

(b) Существует целый ряд альтернативных институциональных и педагогических методов интеграции подавляющего большинства детей с особыми образовательными потребностями в обычные начальные школы, многие из которых в настоящее время вводятся в странах, охватываемых настоящим докладом;

с) дети с особыми образовательными потребностями включают всех детей с ситуативными недостатками или физическими, умственными или эмоциональными нарушениями, а также тех, кто испытывает трудности в обучении в любое время в школьном возрасте;

d) существуют личные, социальные и экономические дивиденды для обучения детей младшего возраста с особыми образовательными потребностями, где это возможно, в обычных школах;

e) подавляющее большинство детей с особыми образовательными потребностями могут быть эффективно размещены в обычных начальных школах при незначительном увеличении удельных затрат;

f) из различных альтернативных моделей для включения большинства детей с особыми образовательными потребностями в обычные школы система поддержки учителей обещает быть наиболее экономически эффективной и продуктивной в плане образования;

g) стоимость комплексного обеспечения образования для подавляющего большинства детей с особыми образовательными потребностями существенно ниже, чем обеспечение их в изолированных условиях;

h) изменения в направлении более инклюзивного начального образования уже могут быть отражены в политике и практике во всех азиатских странах на всех уровнях экономического развития, охватываемых настоящим докладом;

i) стоимость сохранения семейной, общественной и социальной зависимости, вероятно, будет намного выше, чем инвестиции, необходимые для обучения таких детей;

j) для достижения «инклюзивного» ВНО необходимы серьезные изменения в планировании, осуществлении и оценке начальной школы, ее организации и педагогики;

k) Подготовка к преподаванию (и обучению головным работам) в «инклюзивных начальных школах» требует проведения реформ, которые в значительной степени соответствуют текущему начальному, вводному и последующему обучению учителей, их стилю, режиму, местоположению, процессу и содержанию, а также признанию разнообразных методов обучения. роли, в том числе специалист, классный руководитель, преподаватель ресурса и помощник учителя;

(I) Комбинированная стратегия в области здравоохранения, питания и образования желательна, если все дети должны в полной мере пользоваться начальным образованием. Межсекторальные и межпрофессиональные инициативы необходимы для успешного предоставления начального образования для всех;

n) участие общин имеет важное значение для развития "инклюзивного начального образования"; а также

(o) С учетом множества изменений в направлении инклюзивного школьного образования в азиатском регионе и быстроты их увеличения существует настоятельная необходимость в дополнительных исследованиях и оценке новых возможностей для выявления тех моделей, которые являются наиболее экономически эффективными и эффективными в плане образования.

Одним из особо значимых направлений инклюзивного образования является исследование инклюзивной культуры образовательной организации.

3. РАЗВИТИЕ ИНКЛЮЗИВНОЙ КУЛЬТУРЫ В ОРГАНИЗАЦИЯХ СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Интегрированное обучение и воспитание, предполагающее совместное обучение детей с особыми образовательными потребностями, стало объективной педагогической реальностью. Практическая реализация идеи образовательной интеграции подчеркивается сближением массового и специального образования, внедрением в практику дошкольных организаций и школ общего типа различных моделей и вариантов интегрированного обучения и воспитания.

Что же является самым важным на пути создания инклюзивной школы?

Прежде всего, необходимо иметь концепцию развития собственной школы и в ходе такого развития ориентироваться на следующее:

- Создание и развитие инклюзивных школ требует единой работы мультидисциплинарной команды, разделяющей ценности инклюзии.

Создание такой команды и приверженность командному стилю работы является первым и важнейшим этапом в практической работе. Создание инклюзивной образовательной среды, построение и развитие школьного инклюзивного этоса будет являться результатом усилий «инклюзивной» команды, созданной в школе, куда должны войти не только школьные педагоги и администраторы, привлекаемые специалисты коррекционного образования, но и родители учащихся, представители различных социальных служб и общественных организаций, а в последствии – и сами школьники.

- Понимание принципов и ценностей инклюзивного образования, восприятие социальной модели инвалидности, осознание того, что инклюзивное образование – это реализация право на образование каждого человека, – все это должно быть усвоено каждым членом школьного коллектива, включая сотрудников технических вспомогательных служб. В разъяснении принципов инклюзивного образования, социальной модели понимания инвалидности важную роль играют НКО, в первую очередь, общественные организации людей с инвалидностью.

- Необходимо начать с оценки и анализа ситуации.

При использовании многоуровневого подхода начинать надо с микроуровня, то есть сначала необходимо изучить ситуацию в школе. Важнейшим аспектом изучения может быть выявление степени готовности школьного коллектива к изменениям, т. е. к появлению в школе «нетипичных» учеников, причём, не только степени коллективной готовности, но и возможности каждого сотрудника принять предполагаемые изменения на личностном уровне.

- Очень важен поиск союзников.

Поскольку программы по продвижению инклюзивного образования связаны с системой государственного общего образования, то привлечение к этой деятельности специалистов региональных управлений образования, местных органов власти будет самым актуальным. Вместе с тем, инклюзивное

образование – это важнейшая социальная задача, поэтому обязательно сотрудничество и взаимодействие с организациями гражданского общества – общественными организациями, организациями людей с инвалидностью, родителей детей с ООП - будет не менее важным.

- Необходимо заручиться нормативно-правовой поддержкой деятельности школы в этом направлении на различных уровнях.

Это может быть решение местного управления образования о начале реализации программы и создании экспериментальной площадки по инклюзивному образованию, или решение об участии школы в региональной программе по развитию инклюзивных форм обучения детей с ООП. Наряду с этим, необходимо начать работу по внесению изменений и в организационную документацию самой образовательной организации (внести соответствующие изменения в Устав школы, разработать положение о классах инклюзивного обучения и т.д.).

- Необходимо осуществить стратегическое планирование по переходу к инклюзии.

Эффективная система оценок и индикаторов, крайне полезных при оценке успешности проведения запланированной работы, разработана в пособии «Показатели инклюзии».

- Подготовка к переходу к инклюзии обязательно должна включать в себя профессиональную переподготовку учителей.

В переподготовке важно учесть не только аспекты, связанные с повышением уровня информированности учителей общего образования о тех или иных нарушениях развития, но, что более важно, обучение навыкам работы в разнородных и разноуровневых средах, обучение выстраиванию индивидуализированной программы обучения для любого учащегося, адаптивным методам и приемам осуществления педагогической деятельности, реализации компетентного подхода в образовании. Однако проводить полный курс обучения до того, как педагоги попробуют на практике, что такое образовательная инклюзия, не стоит. Часть курса переподготовки должна быть проведена в режиме «реального времени», чтобы педагоги могли, столкнувшись с трудностями осуществления инклюзивного процесса, иметь возможность определить, каких еще знаний им не хватает, чему следует поучиться.

- Подготовка школьного сообщества включает в себя также работу непосредственно с учениками.

Очень важно проводить встречи с молодыми людьми с инвалидностью, занятия со школьниками по пониманию инвалидности («уроки доброты»), другие интерактивные встречи, которые могли бы повлиять на понимание учениками проблем других людей, в том числе людей с инвалидностью, тех, кто вскоре придет учиться в эту школу [32].

- При переходе к инклюзивным формам образования вначале осуществляется деятельность по переводу учащихся, уже находящихся на домашней форме обучения, к обучению их непосредственно в условиях школы.

Затем школа разрабатывает собственные принципы комплектования, и особенно значимыми для школы становятся связи с дошкольными организациями, реализующими инклюзивные программы. В некоторых случаях, школы открывают дошкольные инклюзивные подготовительные группы.

- Необходимым является проведение информационной кампании в поддержку инклюзивного образования.

Причём, это требуется на всех уровнях – в школе, в местном сообществе, в городе, в регионе, - используя для этого возможности и ресурсы партнёрских организаций.

Строительство инклюзивного образовательного пространства – комплексный процесс, в котором значимыми являются все этапы и направления.

Инклюзия достигается при одновременном развитии трех равноправных составляющих процесса улучшения ситуации в школах:

- создание инклюзивной культуры;
- разработка инклюзивной политики;
- развитие и внедрение инклюзивной практики.

Эти аспекты представляют собой «оси», которые задают векторы мышления, направленного на реформирование школ не только в области инклюзии, но и в более широком смысле.

Создание инклюзивной культуры:

- построение школьного сообщества,
- принятие инклюзивных ценностей.

Создание инклюзивной культуры в школе способствует созданию безопасного, терпимого (толерантного) сообщества, разделяющего идеи сотрудничества, стимулирующего развитие всех своих участников; сообщества, в котором ценность каждого является основой общих достижений. Такая школьная культура создаёт общие инклюзивные ценности, которые разделяются и принимаются всеми новыми сотрудниками, учениками, администраторами и родителями/опекунами. В инклюзивной культуре эти принципы и ценности влияют как на решения в отношении всей школьной политики, так и на ежесекундную практику обучения в каждом классе. Развитие школы становится при этом постоянным и непрерывным процессом.

В области создания инклюзивной культуры рассматриваются следующие индикаторы:

5) Школа способствует развитию общих инклюзивных ценностей.

6) Соблюдаются принципы толерантности и взаимного уважения, отсутствует дискриминация.

7) Поощряется развитие ученического самоуправления.

8) Родители активно участвуют в процессе принятия решений по вопросам учебно-воспитательного процесса.

Разработка инклюзивной политики:

- развитие школы для всех,

- поддержка разнообразия.

Необходимо присутствие инклюзивных подходов во всех школьных планах. Принципы включения каждого ученика в образовательный процесс и школьную жизнь поощряют всех сотрудников и учащихся школы в том, чтобы участвовать в этой работе с самого первого этапа и минимизируют давление исключаящих практик. Все принципы включают в себя ясные стратегии реформирования школы в направлении создания инклюзивной образовательной среды. Поддержкой считаются любые действия, способствующие тому, чтобы школа надлежащим образом реагировала на разнообразие потребностей своих учеников. Все виды поддержки разрабатываются в соответствии с инклюзивными принципами и объединяются в общую систему.

В области разработки инклюзивной политики рассматриваются следующие индикаторы:

- 1) Школа открыта для каждого ребенка.
- 2) Политика инклюзивности соблюдается всеми участниками образовательного процесса.
- 3) Школьная политика направлена на противодействие буллингу и создание безопасной психологической среды
- 4) Оказывается помощь в адаптации учащихся при переходе на следующий уровень обучения или другую образовательную среду.
- 5) Ведется работа по предотвращению пропусков и отставанию учащихся от программы.
- 6) Предоставляется возможность для профессионального развития педагогов в области инклюзивного образования.

Развитие инклюзивной практики:

- управление процессом обучения,
- мобилизация ресурсов.

При развитии практики обучения самое главное – это общая инклюзивная направленность культуры и политики школы. При внедрении такой практики на уроках обязательно учитывается разнообразие потребностей учащихся, а ученики поощряются к активному участию в собственном образовании, основанном на опыте и знаниях, полученных вне школы. Сотрудники школы проявляют активную заинтересованность в поиске дополнительных ресурсов, не только материальных. Поиск ресурсов, которые могут быть задействованы для поддержки обучения и полноценного участия каждого ребенка в школьной жизни, ведется среди всех сотрудников школы, родителей/опекунов и местных сообществ.

В области развития инклюзивной практики рассматриваются следующие индикаторы:

- 1) Школа предоставляет равные возможности для качественного обучения всем учащимся.
- 2) Проводится мониторинг успеваемости и достижений учащихся.
- 3) Созданы необходимые материально-технические условия для обучения детей с ООП.

4) Созданы условия для удовлетворения особых образовательных потребностей и индивидуальных возможностей детей.

5) Эффективно функционирует Служба психолого-медико-педагогического сопровождения.

6) Иницируется и поддерживается сотрудничество с другими организациями образования, общественными объединениями.

Все эти три аспекта очень важны для развития инклюзии в школе. В любом плане реформ и изменений, проводимых в школе, необходимо уделять внимание всем трем направлениям.

Тем не менее, аспект «создание инклюзивной культуры» намеренно помещен в основание треугольника. То внимание, которое уделяется потенциалу позитивного или негативного влияния школьной культуры на характер и динамику реформ образования, является совершенно недостаточным. Школьная культура как раз и является основой проводимых реформ и изменений.

Развитие общих инклюзивных ценностей и отношений сотрудничества может привести к изменениям и в других ее составляющих. Именно инклюзивная культура, которая формируется в школе, изменяет политику и практику образования и обучения, она может быть активно поддержана новыми сотрудниками и учениками школы [32].

В каждом аспекте формулируются два направления, чтобы можно было сильнее сфокусировать внимание на том, что необходимо сделать для повышения уровня образования и полноценного участия в школьной жизни. Все вместе они определяют методику оценки, направленной на структурирование работы по созданию плана инклюзивного развития школы; предложенные названия осей и разделов могут служить в качестве заголовков разделов такого плана.

Необходимо иметь чёткое представление о том, что развитие школы в направлении инклюзии обязательно должно происходить во всех этих областях.

Главная задача школы состоит в том, чтобы построить такой учебно-воспитательный процесс, целью которого было бы формирование кросскультурного самосознания, развитие у ребёнка системы общечеловеческих ценностей.

Школа как социальный институт имеет большие возможности для воспитания у детей толерантности. Эти возможности могут быть реализованы как в процессе учебной, так и внеучебной деятельности. Именно в школьном сообществе у ребёнка могут быть сформированы гуманистические ценности и реальная готовность к толерантному поведению.

При организации деятельности учащихся для учителя важно – осознание того, что его воспринимают как образец для подражания. И здесь возникает немало непростых проблем. У учителя естественно могут быть ученики, которые ему нравятся или не нравятся, есть более приятные и менее приятные. И это по-человечески понятно. Профессионально же предполагается и требуется совершенно иное: дети – разные, и отношение к ним может быть разным, но

вот проявлять его должно, принципиально одинаково – ровно, уважительно, терпимо, тактично, порой переступая через собственные эмоции. Это не исключает понятного права на гнев, раздражительность, на недовольство и на требовательность, но предполагает их корректное проявление.

Толерантность учителя – не всепрощение или беспринципность, не равнодушие к недостаткам, да и терпимость вовсе не означает принятие нарушений, норм общежития, общественных и школьных порядков. Толерантность детей к самому себе учитель может достичь, проявляя равно доброе, заботливое отношение ко всем детям, сколь ни сложно это в реальности: поощряет творческие подходы к решению проблем, обеспечивает условия для совместной деятельности, для личных достижений учащихся, для признания культурных различий в жизни, не поощряет агрессивное поведение, учит мыслить критически и умеет ценить позиции других.

Формирование инклюзивной культуры в образовательной организации рассматривается исследователями и практиками в качестве задачи, решение которой лежит в основании инклюзии и включает в себя принятие ценностей уважения разнообразия, терпимости к различиям, сотрудничества, поощрения достижений каждого и создание на их основе включающего сообщества. Негативные установки здоровых учащихся, отказ от контактов с «особым» одноклассником в ряде случаев объясняются дефицитом знаний об особенностях людей, имеющих те или иные недостатки в развитии, и отсутствием опыта общения с ними.

Следовательно, педагогическая работа одновременно должна быть направлена на большую информированность относительно бытия людей с теми или иными формами патологии и на нравственное развитие школьников в соответствии с принципами гуманизма и равноправия.

Перечислим следующие методические приемы из успешной инклюзивной практики:

- включение вопросов понимания инвалидности в образовательные программы; использование положительных образов людей с инвалидностью; разработка подходов к совместному обучению и обучению учащимися друг друга;
- использование подходящих слов об инвалидности;
- проведение тренингов по пониманию инвалидности и равных прав и возможностей.

В пособии «На пути к инклюзивной школе» [33] для объяснения равенства людей с инвалидностью предлагается использовать рассказы, песни, музыку, спектакли, ролевые игры, рисование, телевидение, фильмы. Очевидно, что на разных этапах онтогенетического развития человека использование этих приемов будет иметь возрастную специфику.

Дошкольный возраст оптимален для формирования большинства личностных качеств, лежащих в основе толерантности, поскольку именно в этот период происходит интенсивное психическое развитие детей; начинает проявляться интерес к сфере социальных отношений, освоению культурных

норм и правил поведения; начинают развиваться произвольность и саморегуляция; становится самоценным общение со сверстниками; появляется потребность в сотрудничестве с другими людьми, в признании и уважении с их стороны; появляется готовность к взаимопомощи и сочувствию, умение сдерживать свои негативные побуждения и конструктивно решать конфликтные ситуации.

Ученые и практики разрабатывают программы тренингов, направленных на формирование у дошкольников толерантного отношения к людям с инвалидностью и сверстникам с ограниченными возможностями здоровья. Тренинговые занятия включают беседы о людях с особыми образовательными потребностями, элементы сказкотерапии, чтение и обсуждение литературных произведений, упражнения на формирование готовности к взаимопомощи и сочувствию, самоконтроля и саморегуляции, уверенности в себе и т.д. Младший школьный возраст является сенситивным для развития ряда когнитивных и личностных характеристик: адекватной самооценки, развития критичности по отношению к себе и окружающим, социальных норм, нравственного развития, навыков общения со сверстниками, установления прочных дружеских контактов.

Наиболее активно в работе с младшими школьниками используются беседы, чтение и анализ литературных произведений, просмотр и обсуждение мультипликационных фильмов, тренинги с элементами арт- и сказкотерапии. Рассмотрим цикл «Уроков доброты», который знакомит типично развивающихся детей с жизнью людей с особыми образовательными потребностями в современном мире, принципами помощи людям и правилами общения с ними [34].

Цель «Уроков Доброты» – формирование позитивного отношения к людям с ограниченными возможностями и объяснение, что инвалидность не может быть основанием для отторжения человека социумом и исключения его из различных сфер жизни. На Уроках рассматриваются следующие темы: стереотипы по отношению к людям с особыми образовательными потребностями, реализация прав и возможностей таких людей, доступность архитектурной среды, инклюзивное образование как форма совместного бытия детей с разным уровнем психофизического развития, этикет при общении с людьми с особыми образовательными потребностями.

Основные методы – мини-лекции, ролевые игры, дискуссии, мозговой штурм, просмотр и обсуждение фильмов, совместная работа в малых группах. В программу тренинга воспитания толерантности к людям с ограниченными возможностями здоровья у учащихся начальных классов предлагаем включать активные методы обучения (проблемный рассказ, беседу, проблемные наглядные пособия, метод познавательных игр, метод аналогий, моделирование и анализ жизненных ситуаций, элементы дискуссии, проблемные ситуации, этюды и игры на выражение отдельных качеств характера и эмоций и др.).

С целью активизации и обогащения эмпатийного опыта детей предлагается использовать такие произведения художественной литературы о

людях с инвалидностью, как «Цветик-семицветик» (В.П. Катаев), «Аленький цветочек» (С.Т. Аксаков), «Карлик Нос» (В. Хауф), «Стойкий оловянный солдатик» (Г.Х. Андерсен) и др.

Психологические особенности подросткового возраста (потребности в самопознании и общении, рефлексивное мышление, ориентация на сверстника) диктуют использование иных, нежели в детстве, приемов: дискуссий, ролевых игр, квестов, анализа кейсов, тренингов, просмотров и обсуждения видео-, кино-, документальных фильмов.

Основными новообразованиями периода юности являются готовность к личностному и профессиональному самоопределению, устойчивая и независимая Я-концепция, построение системы ценностей и этических принципов как ориентиров собственного поведения, формирование мировоззрения и жизненных планов, переход к самодетерминации поведения. В работе со старшими школьниками можно использовать те же приемы, что и в работе с подростками, но важно разрабатывать и другие, позволяющие молодым людям критически осмысливать информацию и вырабатывать собственную точку зрения. Во многом этому способствуют притчи. Притча – один из самых древних жанров, сохранившихся до настоящего времени. За долгую историю бытования сформировались основные жанровые признаки, оформились разновидности, определилась композиция, сложились характерные художественные особенности притчи. В современном определении притча – это «короткий рассказ, содержащий поучение в иносказательной форме, но без морали, прямого наставления. Мораль каждый извлекает (или не извлекает) из притчи сам, следует (или не следует) наставлениям. Притча заставляет думать, понимать свои чувства и поступки, видеть промахи, становиться лучше. Притча учит нравственности» [35].

Методические приемы работы с притчами и историями многообразны: обсудить основную идею смысла притчи; ответить на вопросы, предложить название; сочинить концовку или продолжение; инсценировать, подобрать пословицу, поговорку; вставить пропущенные слова; сравнить несколько притч (разных культур) и др. Притчи могут использовать педагоги практически всех гуманитарных предметов (обществознания, истории, литературы и др.) при обсуждении проблем положения нетипичных людей в обществе.

В качестве примера приведем притчу «Осень». Однажды слепой человек сидел на ступеньках здания со шляпой возле ног и табличкой с надписью: «Я слепой, пожалуйста, помогите». Один человек проходил мимо и остановился. Он увидел инвалида, у которого было всего лишь несколько монет в шляпе. Он бросил туда пару монет, без разрешения написал новые слова на табличке, оставил ее слепому человеку и ушел. К концу дня он вернулся и увидел, что шляпа полна монет. Слепой узнал его по шагам и спросил, не он ли был тот человек, что переписал табличку. Слепой также хотел узнать, что именно он написал. Тот ответил: «Ничего такого, что было бы неправдой. Я просто написал на ней немного по-другому». Человек улыбнулся и ушел. Задание:

предложите свою версию надписи на табличке. В оригинале новая надпись на табличке гласила: «Сейчас осень, но я не могу ее увидеть».

Молодым людям можно предложить написать эссе на самостоятельно подобранные или подготовленные педагогом высказывания. В качестве примера приведем ряд высказываний: «Если я чем-то на тебя не похож, я этим вовсе не оскорбляю тебя, а, напротив, одаряю» (Антуан де Сент-Экзюпери), «Общего у людей только одно: они все разные» (Роберт Зенд), «Если мы не можем покончить с нашими отличиями, мы, по крайней мере, в состоянии сделать мир местом безопасным для многообразия» (Джон Фицджеральд Кеннеди).

Вызывает интерес у юношей и такая форма работы, как подготовка презентаций об успешных людях с ограниченными возможностями здоровья (Серик Есмаатов, Шахан Жолдасбаев, Зульфия Раухатовна – героини проекта «100 новых лиц Казахстана», Пабло Пинед, Ника Вуйчиче, Стивен Хокинг и др.). Возможности применения презентаций широки. В частности, они могут выступать «эмоциональными мотиваторами» для организации дискуссий.

В работе с подростками и юношами полезно использовать метод проектов. Перспективным представляется журналистский проект «Человеческие истории», когда ребят описывают историю жизни конкретного человека с ограниченными возможностями здоровья из своего окружения (семьи, школы и т.д.).

Также можно предложить разработать календарь «особых дат», как Всемирный день борьбы с диабетом, Всемирный день инвалидов, Международный день редких заболеваний, Всемирный день человека с Синдромом Дауна, Всемирный день человека с аутизмом, и др. К каждой дате ребята подбирают тематические информационные материалы (история знаменательной даты, ее символ, статистические данные и интересные факты об этом дне, описание нарушений и причин их возникновения, краткие биографии и достижения «особых» людей, рассмотрение психологической составляющей (как сам человек чувствует себя, каким видит мир, какие трудности испытывает, в какой помощи нуждается), списки научно-популярной и методической литературы, Интернет-ресурсов, художественных фильмов, книг о людях с этим заболеванием, рекомендации по взаимодействию с людьми с ограниченными возможностями здоровья и др.).

Только комплексное применение разнообразных методик будет способствовать развитию инклюзивной культуры в образовательном пространстве образовательных организаций, воспитанию толерантного отношения к лицам с особыми образовательными потребностями.

Образовательная среда организации должна соответствовать разным образовательным возможностям учеников. Обучение – это социальный процесс, это групповое действие. Помимо нового взгляда на пространство школы создание инклюзивной образовательной среды потребует анализа культурного уклада и отношений людей в школе. Такую среду возможно

создать только при тесном сотрудничестве с родителями, в сплочённом командном взаимодействии всех участников образовательного процесса.

В такой среде должны работать люди, готовые изменяться вместе с ребенком и ради ребенка, причем не только «особого», но и самого обычного, соблюдая *этикет* в инклюзивном обществе:

1. Сначала человек.

Нельзя забывать, что люди с особыми потребностями – прежде всего люди. У них те же права и потребности, что и у всех людей – жить в семье, учиться, дружить, быть услышанными. Помните об этом, когда говорите о таких людях или общаетесь с ними и их близкими. Принцип «Сначала человек» означает, что нам прежде всего нужно видеть человека, его индивидуальность, потребности, интересы, а уже потом его специфические особенности.

Некорректно называть людей с особенностями, отталкиваясь от их диагноза (слепые, глухие, аутисты, опорники и т.д.). Корректно говорить «человек с нарушениями зрения», «ребенок с синдромом Дауна», «люди с аутизмом».

2. Быть рядом.

Чтобы лучше понимать особенности людей, нужно жить рядом с ними, когда люди с особенностями развития (дети и взрослые) учатся, играют, отдыхают и общаются вместе с остальными людьми. Все люди имеют право на жизнь в семье, на общение с друзьями и сверстниками, на посещение общественных мест (кафе, ресторанов, общественного транспорта), на учебу вместе с другими детьми в детском саду и школе.

Разные дети должны быть вместе в кафе, на детской площадке, в детском саду и в школе. А взрослые люди должны иметь одинаковый доступ к местам работы, повседневной жизни и отдыха.

3. Не отгораживайтесь от информации об особенностях развития.

Люди с особенностями долго были изолированы от общества. Мы не могли видеть их в школе, магазине, на детской площадке, в музее, парке, в общественном транспорте и т.д. Поэтому многие не знают, как общаться с такими людьми. Некоторые из нас боятся сделать что-то не так и поэтому предпочитают отойти в сторону. Получается, что недостаток информации порождает разобщенность.

В современном мире легко найти любую информацию. Организации, занимающиеся помощью людям с особыми образовательными потребностями и защитой их прав, сами люди и их близкие с удовольствием поделятся своими знаниями.

4. Язык общения может быть разным.

Мы не удивляемся, что в мире люди говорят на разных языках (русском, английском, французском и т.д.), многообразие языков – естественная составляющая нашей жизни и мировой культуры. При этом устная речь – не единственная форма коммуникации, мы пользуемся разными системами коммуникации: пишем письма и сообщения, общаемся при помощи жестов.

Люди с особыми образовательными потребностями могут пользоваться для общения жестами, изображениями (картинками, пиктограммами, специальными символами), коммуникативными устройствами. Это помогает им выразить свои желания, мнения, отвечать на вопросы окружающих.

Все способы коммуникации достойны уважения. Постарайтесь понять, как общается человек, и уважайте его способ общения.

5. Относитесь к взрослым людям как к взрослым.

«Человек с особенностями развития всю жизнь остается маленьким ребенком» – это миф. Каждый человек имеет право высказать собственное мнение, нужно уважать его и прислушиваться к нему.

Некорректно говорить о человеке в третьем лице (например, спрашивать у родителей о том, что ему может нравиться или не нравиться). Спросите у самого человека. Разговаривая с человеком с нарушениями, обращайтесь к нему напрямую, а не к сопровождающему.

Некорректно относиться к детям и взрослым людям с особыми образовательными потребностями как к маленьким детям. Принцип нормализации означает, что интересы и занятия человека должны соответствовать его возрасту, независимо от того, какие у него есть нарушения.

6. Обращайтесь к человеку с нарушениями так же, как к другим людям.

Пожмите руку, представьтесь. Если вы общаетесь с человеком с нарушенным зрением, назовите себя первым. Если вы общаетесь с человеком с нарушенным слухом, не кричите, лучше привлечите внимание жестами и не закрывайте рот руками или едой, когда говорите. Слуховой аппарат усиливает звук, но не может сделать его более четким. Если вы собираетесь познакомиться или пообщаться с человеком в инвалидном кресле или другом специальном приспособлении, постарайтесь, чтобы ваше лицо находилось на уровне его глаз, не очень вежливо разговаривать сверху-вниз.

7. Учитывайте особенности речи.

Если вы общаетесь с человеком, у которого есть трудности с речью – будьте терпеливы и внимательны, дайте ему закончить мысль, не прерывая, не корректируя и не говоря за человека.

Если это необходимо, задавайте вопросы, но постарайтесь формулировать их так, чтобы были возможны короткие ответы. Не притворяйтесь, что вы поняли, лучше переспросите. Не говорите слишком быстро и слишком много. Сопровождайте вашу речь жестами, при необходимости используйте картинки или написанные слова и фразы. Иногда люди воспринимают зрительную информацию лучше, чем слуховую.

8. Любое поведение имеет причину.

Некоторым людям труднее выразить и регулировать свои чувства. Постарайтесь понять причину поведения и дать человеку время прийти в себя. Агрессивность вовсе не является обязательной для человека с нарушениями. Покажите, что вы спокойны и готовы помочь, если в этом есть необходимость.

Если вы предлагаете помощь человеку с нарушениями, подождите, пока ваше предложение будет принято.

9. Правильные слова для особенностей развития.

Аутизм, синдром Дауна, ДЦП – это особенности развития. Ими нельзя заболеть, от них нельзя вылечить, ими невозможно заразиться. Поэтому их нельзя называть «болезнью», а людей с этими диагнозами «больными».

«Страдать» нарушениями в развитии нельзя – страдать можно от боли или болезни, обиды, одиночества и несправедливости. Ребенок или взрослый не "страдает", а живет.

10. Родители ребенка - в первую очередь люди.

Ребенок с особенностями развития - не наказание, не крест и не пожизненный подвиг. Люди с нарушениями в развитии и их родители не нуждаются в жалости и снисходительном отношении. Они могут нуждаться в помощи и поддержке, но это не означает, что они не могут любить, радоваться жизни и получать от нее удовольствие.

Инклюзивное образование как педагогический феномен акцентирует внимание на новых знаниях, концепциях, идеях, которые приобретают наибольшую значимость для общества и выступают в качестве новых педагогических ценностей, накладывают отпечаток на способы и приемы педагогической деятельности, собственно механизм овладения и воплощения профессионально-творческой культуры педагога [36].

Педагоги массовых учебных заведений оказываются вовлеченными в педагогическое сопровождение детей с ООП, организаторами их учебной среды. Новые условия профессиональной деятельности педагога — условия образовательной интеграции (инклюзивного образования) — определяют необходимость определения содержания и форм формирования особых (специальных) знаний, умений, компетенций, интегральных качеств личности будущих педагогов, обеспечивающих, одной стороны, качество образовательного процесса, а, с другой – успешность профессиональной реализации. Совершенно очевидной становится задача подготовки педагога нового мышления, педагога, обладающего сформированным инклюзивным аспектом профессионально-педагогической культуры, позволяющим организовывать эффективное педагогическое взаимодействие со всеми участниками образовательного процесса.

Педагог, работающий с детьми с ООП, должен обладать высоким уровнем регуляции своей деятельности, контролировать себя в стрессовых ситуациях, быстро и уверенно реагировать на изменение обстоятельств и принимать решения. Ему необходимо иметь в своем арсенале умения, позволяющие справляться с негативными эмоциями, навыки релаксации, умение владеть собой, способность адаптироваться в трудных, неожиданных ситуациях. Самообладание педагога, его уравновешенность, эмоциональная устойчивость позволяют предупредить конфликтные ситуации в отношениях между детьми, между детьми и педагогом. Все это будет иметь особое значение для правильной организации учебно-воспитательного процесса, в котором важное место отводится созданию охранительного режима, щадящего

нервную систему ребенка с ООП и оберегающего его от излишнего перевозбуждения и утомления.

Взаимодействие с ребенком в инклюзивной образовательной среде требует от педагога высокого профессионализма, творчества, владения знаниями специальной педагогики и психологии, способности применять их в нестандартных ситуациях. Основной преградой на пути формирования психологической готовности педагогов к работе с детьми с ООП является страх перед неизвестным, боязнь вреда инклюзивного образования для остальных участников образовательного процесса, стереотипы и предубеждения, неуверенность учителя в своих профессиональных возможностях, нежелание изменяться.

Поэтому, первоочередной задачей, требующей решения с помощью определённых форм психологической поддержки, становится проблема формирования профессиональной и личностной готовности педагогов к реализации инклюзивного образования детей с ООП.

<i>Личностные качества</i>	<i>Профессиональные качества</i>
Позитивность	Профессионализм
Отзывчивость	Креативность
Тактичность	Компетентность
Альтруизм	Ответственность
Толерантность	Требовательность
Милосердие	Эрудиция
Человеколюбие	Коммуникабельность
Эмпатия	Образованность
Эмоциональность	Внимательность
Корректность	
Доброжелательность	

Какие еще требования можно предъявить к педагогу инклюзивного образования? *Основными критериями будут являться:*

1. Готовность к взаимодействию с другими специалистами в рамках психолого-медико-педагогического консилиума. Умение читать документацию специалистов (психологов, дефектологов, логопедов и т.д.). Умение составлять совместно с другими специалистами программу индивидуального развития ребенка.

2. Владение специальными методиками, позволяющими проводить коррекционно-развивающую работу. Умение отслеживать динамику развития ребенка.

3. Умение защитить тех, кого в детском коллективе не принимают.

4. Умение (совместно с психологом и другими специалистами) осуществлять психолого-педагогическое сопровождение образовательных программ.

5. Владение элементарными приемами психодиагностики личностных характеристик и возрастных особенностей учащихся, осуществление совместно с психологом мониторинга личностных характеристик ребенка. Умение (совместно с психологом и другими специалистами) составить психолого-педагогическую характеристику (портрет) личности учащегося.

6. Умение разрабатывать и реализовывать индивидуальные программы развития с учетом личностных и возрастных особенностей учащихся.

Но, при работе по формированию инклюзивной культуры могут выявить и серьезные проблемы, такие как:

- Дети с особыми образовательными потребностями, обучающиеся в школе, привыкают к вниманию, следовательно, они могут начать злоупотреблять своим особым статусом, допускать снижения требований к себе.

- Многие родители могут оказаться с высоким уровнем притязаний – требовать для своего «особого» ребенка лучших учителей, логопедов, дефектологов и других специалистов.

- Родители детей с ООП очень ранимы, многие не хотят говорить о своих проблемах и трудностях. Большинство родителей сами страдают тяжелыми психическими и соматическими расстройствами. Со многими из них будет сложно построить хорошие доверительные отношения, как представителям администрации школы, так и педагогам школы, классному руководителю, специалистам.

Говоря о формировании инклюзивной культуры и готовности принять «особого» ребенка в общеобразовательной организации среди обучающихся и педагогов рекомендуем провести анонимное анкетирование, целью которого является изучение мнения по поводу обучения детей с ООП:

1) *Сталкивались ли Вы в своей повседневной жизни с детьми, имеющими особые образовательные потребности?*

2) *Где, с Вашей точки зрения, должны обучаться дети с особыми образовательными потребностями?*

3) *Какие категории детей с особыми образовательными потребностями вызвали бы у Вас наибольшие трудности в работе?*

4) *Как Вы отнесетесь к тому, что в классе, в котором Вы преподаете, будет учиться ребенок с особыми образовательными потребностями?*

5) *Как ты отнесешься к тому, что в твоем классе будет учиться ребенок с особыми образовательными потребностями?*

6) *Что плохого, по Вашему мнению, в том, что ребенок с ООП будет учиться в обычном классе общеобразовательной школы?*

7) *Что хорошего, по Вашему мнению, в том, что ребенок с ООП будет учиться в обычном классе общеобразовательной школы?*

Аналогичные исследования в ряде образовательных организаций выявили, большинство участников анкетирования (88%) сталкивались с детьми с особыми образовательными потребностями. Большинство респондентов считает, что такие дети должны обучаться в специальных организациях и классах 53% и 32% соответственно, что и говорит о том, что многим не совсем понятны основные принципы инклюзивного образования, мы все еще придерживаемся прежних взглядов на обучение особых детей. Но, в тоже время, к тому, что ребенок будет учиться в школе дети и педагоги отнеслись положительно (51% и 59% соответственно), 31% педагогов затруднились ответить на этот вопрос, 23% учащихся ответили «Мне безразлично». Наибольшие трудности в работе, по мнению педагогов, вызовут дети с нарушением интеллекта (71% опрошенных), с нарушением зрения (43%), с нарушением слуха (34%). 54% опрошенных считают, что ничего плохого не случится, если особый ребенок будет учиться совместно с обычными детьми, 15% считают, что он будет тормозить обучение всего класса. Многие дети выразили готовность помочь особому однокласснику в учебе, в адаптации, указали такие ответы, как: «помогу найти друзей», «помогу, чем смогу». Но, все же, 7% считают, что ничего хорошего из этого не получится.

Вывод: в целом дети и педагоги образовательных организаций готовы принять ребенка с особыми образовательными потребностями. Но, если педагоги уже имеют опыт работы с такими детьми, за многолетний стаж работы им приходилось сталкиваться с проблемами в обучении и воспитании особых детей, они понимают все те проблемы, которые могут возникнуть, то дети глубины данной проблемы не представляют. Дети не задумывались всерьез и не сталкивались с этой проблемой, но, тем не менее, они в большинстве своем готовы к общению и настроены скорее на принятие, чем на отрицание.

Работа в инклюзивном образовательном пространстве требует от педагогов развития профессиональных компетенций, неотъемлемыми компонентами которых становятся педагогическая толерантность и эмпатия.

Педагогическая толерантность имеет многослойную структуру, способна к саморазвитию и определяет профессиональную позицию педагога. Для педагога, независимо от опыта и специфики деятельности, пожалуй, нет более серьезного затруднения, чем преодоление барьера интолерантности, особенно в отношении нестандартных учеников, «иных» по психофизиологическим параметрам. Проявление педагогической интолерантности обнаруживаются в раздражительности педагогов и резких эмоциональных взрывах в виде негодования, ненависти; дискриминирующем поведении, использовании технологий запугивания и негативной вербализация в адрес детей, агрессивной, отстранённой или враждебной позициях. Перечисленные проявления подчёркивают: работа с особыми детьми требует значительной профессиональной и личностной подготовки, и прежде всего — формирование толерантности.

Толерантность - это не только признание и уважение убеждений и действий других людей, но признание и уважение самих «других людей», отличающихся от нас. В этом ключе педагогическую толерантность можно представить, как способность педагога понять, признать и принять индивидуальность ребёнка, видя в нём носителя иных ценностей, мировоззрения и логики мышления, форм поведения и особенности внешности.

Для выявления особенностей толерантности и эмпатии у педагогов рекомендуем использовать следующие методики:

а) методика определения коммуникативной толерантности (автор В. В. Бойко);

б) эмоциональный опросник «Эмпатические тенденции», разработанный А. Меграбяном (Albert Mehrabian) в модификации Н. Эпштейна.

Наиболее благоприятной для формирования толерантности является внеклассная совместная деятельность с общественно значимым смыслом, когда расширяются её границы и учащиеся могут проявить своё личностное отношение к широкому кругу людей. Для этой цели могут быть использованы все виды учебной и внеурочной работы, содержание которых способствует формированию нравственных взаимоотношений между людьми.

Методы воспитания толерантности.

Традиционно метод воспитания рассматривают как способ воздействия на сущностные сферы человека с целью выработки у них заданных целью воспитания качеств. Опираясь на синергетический подход, мы должны рассматривать в едином контексте методы воспитания и соответствующие им методы самовоспитания. Методы воспитания толерантности – это способы формирования у детей готовности к пониманию других людей и терпимому отношению к их своеобразным поступкам.

При воздействии на интеллектуальную сферу используется, прежде всего, *метод убеждения*. Убеждение предполагает разумное доказательство необходимости толерантного поведения. Убеждение как метод в воспитательном процессе реализуется через различные формы, в частности, используются отрывки из различных литературных произведений, исторические аналогии, библейские притчи, басни, метафоры, поговорки.

Убеждению соответствует *самоубеждение – метод самовоспитания*, который предполагает, что дети осознанно, самостоятельно, в поиске решения какой-либо социальной проблемы формируют у себя комплекс взглядов.

Методы воздействия на эмоциональную сферу ребёнка предполагают формирование необходимых навыков в управлении своими эмоциями, обучение его управлению конкретными чувствами, пониманию своих эмоциональных состояний и причин, их порождающих. Методом, оказывающим влияние на эмоциональную сферу ребёнка, является *внушение*. Под внушением понимают такое психическое воздействие, словесное или образное, которое вызывает некритическое восприятие и усвоение какой-либо информации. Метод внушения может реализоваться через использование

речёвок, музыкальных произведений, цитат из библии; высказываний великих людей, заучивание лозунгов и их скандирование на различных мероприятиях.

Методы воздействия на мотивационную сферу включают *стимулирование*. Прежде всего, речь идёт об одобрении толерантных поступков детей и толерантных суждений. Стимулирование может осуществляться в разных вариациях. Одобрительный взгляд, одобрительная фраза, когда ребёнок изменяет своё поведение в позитивную сторону.

Методы коррекции поведения. Метод коррекции направлен на то, чтобы создать условия, при которых ребёнок внесёт изменения в своё поведение в отношениях с людьми. Но коррекция невозможна без *самокоррекции*. Опираясь на идеал, пример, сложившиеся нормы, ребёнок часто может сам изменить своё поведение и регулировать свои поступки, что можно назвать *саморегулированием* (и другие методы).

Диагностика уровня сформированности толерантности у обучающихся. Прежде всего, для этого необходимо в принципе традиционное изучение ребят, их семей, образа жизни, круга общения. Особенно, и всё более актуально, изучение современного детства, его идеалов и привязанностей, как и динамики развития каждого школьника: его интересы и увлечения, предпочтения, представления, особенно о том, в чём очевидна или ожидаема разница в наших оценках, идёт ли речь о понимании “современного человека” или моде, о сленге или эстраде. Это может быть наблюдение за поведением, эмоциональным состоянием подростков во время проблемных дискуссий, ролевых игр, групповой рефлексии или анализ продуктов деятельности учащихся, анкетирование. Поэтому именно поведение, образ жизни, жизненный опыт ребят, его организация – основное поле деятельности педагогов, на котором можно практически реализовать свои задачи, обогащая опыт толерантности своих воспитанников и свой собственный. Учитель может чего-то не принимать, но надо, во-первых, знать, во-вторых уважать иные мнения, само право их иметь и высказывать. Разобравшись сам, педагог может помочь ребятам понять их внешкольную среду, сложность активного социального фона их жизни, улавливая новое, ему легче понять причины возникающих проблем и, таким образом, определить эффективность своей деятельности по данной проблематике.

Взаимодействие школы и родителей в воспитании толерантности.

Родители являются первыми и основными воспитателями детей, и невозможно сформировать толерантность у ребёнка, как и любое другое качество, если они не являются союзниками педагогов в решении этой проблемы.

В освоении опыта толерантного поведения большое значение имеет личный пример родителей, родственников. Прежде всего, атмосфера отношений в семье, стиль взаимодействия между родителями, между родственниками, детьми существенно влияет на формирование толерантности ребёнка.

Весьма деликатна и проблема толерантности в отношениях между педагогами в школе, т. е. взаимосвязанными равноправными и равно ответственными специалистами, работающими в едином пространстве и общей атмосфере. Но при одинаковом статусе – педагоги все очень разные, у каждого своё представление о роли и функции учителя, у каждого свой характер, жизненный опыт и менталитет, свои предпочтения и уровень притязаний, симпатии и антипатии. Всё это также обостряет значимость профессиональной и человеческой толерантности. В этих условиях очень важно достигать согласия в решении педагогических вопросов, единства, но не одинаковости требований, и, особенно подчеркнем, не вовлекать детей в сферу конфликтов и выяснение отношений между учителями, так как это всегда травма и для участников и для свидетелей. И как бы ни было трудно и сложно – обязательным и полезным для учителя является рефлексия, самоанализ реальных отношений с окружающими, честная оценка своих мыслей, поступков и действий.

Одним из вариантов реальной, предметной основы, способствующей организации социокультурного взаимодействия, в процессе которого создаётся благоприятная среда, воздействующая на расширение границ толерантности, используется как *учебная, так и внеучебная деятельность* детей:

– психологическое просвещение, т.е. работа через тематические педсоветы, психолого-педагогические семинары с учителями; родительские собрания, на которых обсуждаются вопросы по развитию навыков позитивной коммуникации, возрастным особенностям детей, способам конструктивного, эффективного общения в семье. Педагогом-психологом даются мастер-классы для психологов и учителей “Игровые технологии в практике работы по формированию толерантного поведения”.

Для учащихся, для педагогической общественности

– открытые уроки, психологические практикумы с элементами тренинга “Толерантность, как основа жизненной позиции личности в современных условиях”, “Все мы разные” (ролевая игра с элементами тренинга), “Толерантная личность” (дискуссия с элементами тренинга), “Толерантность – особая ценность прав человека”, “Психологические часы” – “Психология конструктивных взаимоотношений”, занятия с элементами тренинга “Как справиться с гневом?” (по формированию навыков бесконфликтного общения со сверстниками, учителями и родителями), индивидуальные консультации со всеми участниками образовательного процесса (учителями, родителями и учащимися, администрацией) по широкому кругу проблем, связанных с навыками конструктивного общения.

Пути решения проблем.

Очевидно, что эти проблемы невозможно решить разовыми акциями и мероприятиями, курсами теоретических знаний. Необходима системная, целенаправленная работа, использование методов и техник, которые позволят каждому ребёнку, соответственно его возрастным особенностям и возможностям, не только узнать и понять, но и почувствовать и пережить.

Важнейшим условием работы с детьми в этом направлении является выход на качественно новый уровень отношений учитель-ученик, что невозможно без изменения менталитета учителя, отказа от подавляющего, миссионерского стиля отношений с учащимися.

Формирование толерантного поведения напрямую зависит от атмосферы в школе, от уровня демократичности и уважительности отношений между учителями и учениками, от ценностей, которые определяют отношения детей друг с другом.

Для решения проблемы недостаточно вооружить каждого учителя пониманием всеобщности и надпредметности процесса обучения искусству коммуникации, который присутствует на каждом уроке, на каждой перемене. Необходимо обеспечить его методами и техниками, которые позволят формировать чувства и навыки поведения, основанные на соединении знаний и чувственного опыта проживания конкретных ситуаций.

Ведение целенаправленной работы с родителями и детьми по формированию толерантности может дать результат, если сам педагог является примером толерантного и уважительного отношения к родителям и детям.

Несформированность толерантности – профессиональная драма педагога, приводящая его к неотвратимой и быстрой “амортизации сердца и души”. И дело многократно осложняется тем, что жертвами такой драмы, в конечном счёте, оказываются дети, с которыми этот педагог работает.

Таким образом, понятие толерантности многогранно и включает в себя самые разные грани межчеловеческих, межличностных отношений. И работа по формированию толерантного сознания у юного поколения также должна быть многогранна и разнонаправлена.

Проблема толерантности является общей как для учителя, так и для родителей. Семья во многом может помочь школе. Однако очень часто именно родители сеют зёрна вражды, неприязни, сами не замечая этого. Дети впитывают оценки родителей, воспринимают их негативное отношение к другим людям, не таким как все. События показывают, что враждой взрослых заражаются и дети.

В этой связи целенаправленную работу педагогу необходимо проводить с родителями учащихся, разъяснять им важность воспитания у детей культуры общения. Важно организовать совместное обсуждение этих проблем с учащимися и родителями, личный пример взрослых воспитывает у школьников чувство уважения к другим взглядам. Весьма сложно формировать толерантность у детей, если этим качеством не обладают родители.

Перевоспитать родителей вряд ли сможет педагог, но повлиять на характер взаимоотношений родителей с детьми, откорректировать их действия по отношению к ребёнку и другим людям при проведении специальной работы возможно. Поэтому просвещение родителей должно занимать важное место в работе учителя и осуществляться через лектории для родителей «Помоги своему ребёнку», участие в родительских собраниях, индивидуальные и групповые консультации, тренинговые занятия, распространение памяток,

оформление стендов, публикации в средствах массовой информации, в сети Интернет. Эти формы педагогического просвещения помогают формировать толерантное отношение к детям с особыми образовательными потребностями, правильно организовать общение с ними. В основе взаимодействия педагогов и родителей должны лежать принципы взаимного доверия и уважения, взаимной поддержки и помощи, терпения и терпимости по отношению друг другу.

Работа педагогов с родителями по формированию толерантности у детей проводится с учётом особенностей семьи, родителей, и прежде всего, семейных взаимоотношений. Для того чтобы понять личность, очень важно знать ту ближайшую социальную среду, в которой она воспитывается. Так, дома, в семье ребёнок находится в иных, по сравнению со школой, условиях воспитания, поэтому задача школьного учителя состоит в том, чтобы помочь родителям ученика продолжить линию воспитания, начатую в школе. И сам педагог справляется со своими задачами успешнее, если в лице родителей находит помощников [37].

Знакомство с семьёй школьника учитель может начать с различных форм, например, с небольшой анкеты для родителей. С её помощью можно получить данные о социально – бытовых условиях, в которых живёт семья ученика, и о понимании родителями задач, целей семейного воспитания и их усилиях в данном направлении. Анкета заставит и самих родителей задуматься об отношении к ребёнку и выявить просчёты в семейном воспитании. На основании результатов анкеты определятся вопросы для беседы с родителем ученика.

В школе может быть проведен конкурс сочинений для родителей «*Мой ребёнок*», участие в котором свидетельствует о заинтересованности взрослых в своём ребёнке, а содержание сочинений покажет, как воспринимают, видят родители своих детей, что именно для них значимо.

Полезно сопоставить результаты опроса родителей с мнением и ответами на сходные вопросы детей. Для детей младших классов можно предложить сделать рисунки или написать *сочинение на тему «Моя семья»* или «*Выходной день в нашей семье*»

Выявление проблем в воспитании детей, семейных отношениях, поведении родителей позволит организовать специальное просвещение родителей, обучение их навыкам толерантного общения. Психолого – педагогическое просвещение родителей по проблемам воспитания толерантности у детей предусматривает:

- учёт возрастных и индивидуальных особенностей детей;
  - взаимосвязь, соответствие программ, форм воспитания толерантности у детей и тематики просвещения родителей;
  - выявление проблем в воспитании толерантности у детей и учёт их при определении тематики просвещения родителей;
- и включает следующие вопросы:
- сущность понятия «толерантность», её основные характеристики и проявления;

- виды толерантности;
- факторы, влияющие на формирование толерантности у детей;
- взаимоотношения в семье как фактор воспитания толерантности у детей;
- методы воспитания толерантности у детей;
- пример родителей в воспитании толерантности у детей;

Примерная тематика занятий и бесед с родителями:

- «Роль общения в жизни ребёнка»
- «Причины возникновения конфликтов у детей»
- « Как учить детей общаться?»
- « Как научить ребёнка понимать других людей?»
- « Воспитание у детей чуткости и внимательности»
- «Этика семейного общения у детей»
- «Воспитание терпимого отношения к людям»

Примерные вопросы для дискуссий (возможно совместное участие и детей и родителей при взаимном согласии):

- Что значит быть терпимым в отношениях с людьми?
- Есть ли грань терпимости? В чём (где) она?
- Нужно ли быть самим собой?
- Нужно ли властвовать собой?
- Возможно ли жить без конфликтов?

Возможные ситуации для обсуждения:

1. Ваш ребёнок рассказывает, что родители его друга покупают ему все, что он захочет. Что вы ответите?

2. Ваш ребёнок ударил одноклассника, который:

- а) обидно его обозвал;
- б) унизил, оскорбил девочку;
- в) постоянно издевается над одноклассниками, которые его слабее и т.п.

Ваши действия.

Ситуации лучше брать из жизни коллектива класса, школы, не указывая имён. Для формирования взаимоуважения, чуткости и внимательности между детьми и родителями, создания благоприятной атмосферы в семье классному руководителю целесообразно проводить следующую работу:

1. Создание ситуаций для воспитания уважительного отношения детей к своим родителям:

- организация поздравлений с праздниками, днем рождения (подготовка подарков, сюрпризов для родителей);
- проведение сочинений, тематика которых связана с рассказом о своих близких, семье («Моя семья», «Как трудятся мои родители», «Моя родословная» и др.);
- творческие встречи с родителями, рассказывающими о своей профессии, увлечениях, взглядах на актуальную проблему;
- организация выставок результатов труда родителей;

2. Работа с родителями по созданию благоприятной атмосферы в семье:

- знакомство родителей с традициями, которые развивают отношения в семье (проведение семейных праздников, подготовка сюрпризов друг другу, поздравления с важными событиями каждого члена семьи, распределение обязанностей между родителями и детьми);

- пропаганда опыта формирования положительных отношений в семье, одобрение родителей, которые обеспечивают благоприятную атмосферу для ребёнка в семье.

3. Организация совместной деятельности родителей и детей:

- организация семейных конкурсов в школе и классе – «Спортивная семья», «Дружная семья», «Читающая семья», конкурс семейных газет и др.;

- представление результатов совместного творчества родителей и детей, рассказ об увлечениях в семье (« Мир наших увлечений», организация выставок семейных работ);

- проведение совместных дел (турпоходы, трудовые дела, оформление кабинета, генеральные уборки, экскурсии и т.д.);

- выполнение творческих семейных заданий при подготовке мероприятий (оформление наглядности, выступление, представление проекта и т. п.);

- выполнение семейных заданий по учебным предметам (произвести расчёты; описать наблюдения; провести опыты; определить заказ на изготовление предмета быта для дома, разработать проект его изготовления, реализовать этот проект и представить результаты совместного труда; подготовить сообщение по вопросу и т.п.).

4. Проведение «Праздника семьи».

5. Создание совместных объединений по интересам клубного типа.

Изучать и регулировать отношения между детьми и родителями лучше всего при организации совместной деятельности педагогов, учащихся и родителей. Проведение целенаправленной работы с родителями детьми по формированию толерантности может дать результат, если сам педагог является примером толерантного и уважительного отношения к родителям и детям, показывает образец гуманного взаимодействия с семьёй.

Конкретные предложения, которые помогут учителям в работе по воспитанию толерантности.

1. Расскажите своим ученикам об опасности снисходительного отношения и о том, как и почему это может унижить детей с особыми потребностями. Помогите им осознать, что отношение к людям, предполагающее отклик на их потребности, - это простая справедливость, а не благотворительность с вашей стороны.

2. Подумайте, каким образом вы можете реагировать на потребности всех учеников беспристрастно. Например, если кто – то заболеет, позвоните ему или напишите электронной почтой.

3. Побуждайте всех детей, даже тех, у которых имеются особые потребности, помогать друг другу. Некоторые ученики сумеют делать то, что поможет другим. Кому – то может потребоваться, например, чтобы кто – то

просто подержал его куртку. Важен сам факт помощи, а большая она или маленькая – не имеет значения.

4. Рассказывайте ученикам о людях, которые работают с другими и помогают им без мысли о том, что их похвалят или отблагодарят. Примерами могут быть полицейские, врачи, пожарные, социальные работники, адвокаты, учителя, родители. Культура взаимопомощи должна быть частью культуры класса.

5. Проявляйте неприятие нежелательного поведения, сохраняя при этом позицию принятия каждого ученика как личности. Некоторым детям постоянное внимание может не требоваться. Другим, наоборот, внимание необходимо, потому что они чувствуют себя незащищёнными. Вы знаете, какого рода нежелательное поведение может быть у детей и некоторых взрослых. Его нужно оценивать в свете правил независимо от того, есть у ученика особые потребности или нет. Однако, поведение какого – то определённого ученика может не соответствовать нормам вследствие его особого состояния. То же самое относится к ученикам, которые или плохо себя чувствуют, или не имеют возможности хорошо позавтракать, или растут в неблагоприятной семейной атмосфере. Возможно, придётся смириться с тем, что от одного ученика нужно ожидать меньше, чем от другого, если вы хотите принять индивидуальные потребности каждого. Вы обнаружите, что дети не против того, что вы даёте им разные задания и ожидаете от них разных результатов, если вы объясните им, почему вы так поступаете. Ничто не подавляет негативную реакцию так, как открытость и честность.

И самое главное, меняется оценка детей с особыми образовательными потребностями своего места в этом мире, в нашем обществе, в нашей стране. Детям с особыми образовательными потребностями сегодня вовсе не обязательно обучаться в специальных организациях, напротив, получить более качественное образование и лучше адаптироваться к жизни они смогут в обычной школе при определённых условиях. Здоровым же детям это позволит развить толерантность и ответственность.

Очень многое в принятии «особых» детей «обычными» будет зависеть от позиции классного руководителя, учителей. Педагог и классный руководитель должны быть готовы принять необычного ребенка вне зависимости от его реальных учебных возможностей, особенностей в поведении, состояния психического и физического здоровья.

Учитывая, что ребенок с особыми образовательными потребностями получает возможность свободного выбора образовательной организации, каждому учителю необходимо обладать определенным уровнем сформированности инклюзивной компетентности как составляющей его профессиональной компетентности.

Инклюзивная компетентность педагогов относится к уровню специальных профессиональных компетентностей. Это интегративное личностное образование, обуславливающее способность учителей осуществлять профессиональные функции в процессе инклюзивного

образования, учитывая разные образовательные потребности учащихся и обеспечивая включение ребенка с особыми образовательными потребностями в среду образовательной организации и создание условий для его развития и саморазвития [37].

В структуру инклюзивной компетентности учителя входят ключевые содержательные (мотивационная, когнитивная, рефлексивная) и ключевые операционные компетенции, которые рассматриваются как компоненты инклюзивной компетентности учителя.

Мотивационная компетенция характеризуется глубокой личностной заинтересованностью, положительной направленностью на осуществление педагогической деятельности в условиях включения детей с особыми образовательными потребностями в среду нормально развивающихся сверстников, совокупность мотивов (социальных, познавательных, профессиональных, личностного развития и самоутверждения, собственного благополучия и пр.). Мотивационная компетенция определяется как способность на основе совокупности ценностей, потребностей, мотивов, адекватных целям и задачам инклюзивного обучения, мотивировать себя на выполнение определенных профессиональных действий.

Наиболее значимой для данной компетенции является направленность личности учителя. Это, во-первых, общая гуманистическая направленность личности, а, во-вторых, положительная направленность на осуществление профессиональной деятельности в условиях инклюзивного образования детей с разными образовательными потребностями, понимание значимости инклюзивного образования для успешной социализации детей с особыми образовательными потребностями, глубокое осознание его гуманистического потенциала.

Когнитивная компетенция определяется, как способность педагогически мыслить на основе системы знаний и опыта познавательной деятельности, необходимых для осуществления инклюзивного образования, способность воспринимать, перерабатывать в сознании, сохранять в памяти и воспроизводить в нужный момент информацию, важную для решения теоретических и практических задач инклюзивного образования.

В основе данной ключевой компетенции лежат научные профессионально-педагогические знания инновационных интеграционных процессов в сфере деятельности специального образования; основ развития личности; педагогических и психологических основ обучения и воспитания; анатомио-физиологических, возрастных, психологических и индивидуальных особенностей учащихся в норме и учащихся с особыми образовательными потребностями; основ педагогического управления процессом саморазвития воспитанников; основных закономерностей взаимодействия общества и человека с нарушениями в развитии.

Рефлексивный компонент инклюзивной компетентности учителя включает рефлексивную компетенцию, проявляющуюся в способности к

рефлексии деятельности в условиях подготовки и осуществления инклюзивного образования.

Операционный компонент инклюзивной компетентности учителя включает операционные компетенции, которые определяются как способность выполнения конкретных профессиональных задач в педагогическом процессе и представляют собой освоенные способы и опыт педагогической деятельности, необходимые для успешного осуществления инклюзивного образования, разрешения возникающих педагогических ситуаций, приёмов самостоятельного и мобильного решения педагогических задач, осуществления поисково-исследовательской деятельности.

Функциональная сфера инклюзивной компетентности представлена системой операционных ключевых компетенций, причем каждая операционная компетенция содержит в своем составе полный цикл ключевых содержательных компетенций:

✓ диагностическая - способность постановки верного диагноза уровня развития ученического коллектива, развития личности, обученности и воспитанности отдельных учащихся, состояния педагогического процесса в целом и на отдельных его этапах в условиях инклюзивного образования;

✓ прогностическая - способность предвидеть результаты тех или иных педагогических действий в условиях инклюзивного образования;

✓ конструктивная - способность конструирования педагогической деятельности в условиях инклюзивного образования путем постановки адекватных данным диагностики целей (как общих, так и индивидуальных) и грамотного планирования своей педагогической деятельности, с учетом разных образовательных потребностей учащихся, варьирования формами, методами и средствами обучения;

✓ организационная - способность организации педагогической деятельности в условиях инклюзивного образования, творческое применение в профессиональной деятельности индивидуального подхода (например, обучение по индивидуальному образовательному маршруту);

✓ коммуникативная - способность устанавливать конструктивные отношения с субъектами педагогического процесса, способствующие эффективному осуществлению инклюзивного образования;

✓ технологическая - способность осуществления методик и технологий инклюзивного образования для детей с разными образовательными потребностями и различными видами нарушений в развитии;

✓ коррекционная - способность корректировать ход педагогического процесса на любом его этапе, учитывая результаты промежуточной и итоговой диагностики;

✓ исследовательская - способность изучать, анализировать педагогические явления, проводить опытно-экспериментальную работу.

Развитие инклюзивной компетентности учителей позволит эффективно осуществлять педагогическую деятельность.

Профессионализм предполагает, что учитель точно представляет стратегическую цель своей деятельности, умеет видеть эту цель в конкретных условиях, формулируя таким образом задачи. Учитель владеет широким спектром средств решения такого рода задач и может, как выбирать нужные средства из уже имеющихся, так и создавать новые. Все свои действия он осуществляет в определенной ценностной рамке, руководствуясь профессиональным этическим кодексом и личной системой ценностей. Остается добавить, что все свои действия он совершает не по понятию, а сознательно, рефлексивно и совершенствуя свои возможности. И последнее: «профессионал знает, что он профессионал, и этот факт является предметом его самоуважения» [38].

В воспитательном процессе педагог должен: владеть формами и методами воспитательной работы, использовать их как на уроке, так и во внеклассной деятельности; эффективно регулировать поведение учащихся для обеспечения безопасной образовательной среды; ставить воспитательные цели, способствующие развитию учеников, независимо от их происхождения, способностей и характера, постоянно искать педагогические пути их достижения.

Ежегодный план воспитательной работы должен включать в себя мероприятия, связанные с просветительской деятельностью, направленные на воспитание у учащихся, педагогов и родителей гуманного отношения к детям с ООП (цикл мероприятий «Неделя добра», классные часы о гуманизме, семье, мониторинговые исследования, опросы, анкетирования с целью изучения общественного мнения по вопросам инклюзивного образования. Также в план учебно-воспитательной работы классов и школы необходимо включить мероприятия по формированию толерантного отношения к детям с особыми образовательными потребностями.

Задача социализации детей с особыми образовательными потребностями является одной из приоритетных в деятельности классных руководителей. Она может быть решена при одновременной реализации таких условий, как готовность педагогов к созданию благоприятной социокультурной развивающей среды, гибкое сочетание разных форм и методов работы с детьми с учетом их особенностей и возможностей, тесное взаимодействие педагогов школы, специалистов, родителей. Важен правильный подбор методов и приёмов и адаптация детей, ранняя диагностика, наблюдение за ребенком и подбор индивидуальных стратегий развития, трансформация среды в соответствии с потребностями детей.

В ходе педагогической деятельности одной из главных задач является включение детей с ООП в систему воспитательной работы через деятельностный подход посредством детских видов деятельности (коммуникативной, трудовой, познавательно-исследовательской, проектной, спортивно-оздоровительной, духовно-нравственной) [8].

Данный подход подразумевает широкое использование разнообразных форм воспитательной работы с детьми по формированию инклюзивной культуры, обеспечению социализации детей с ООП:

- использование учителями-предметниками технологий: кейсовой, блочно-модульной, проектной и исследовательской деятельности,
- использование классными руководителями проектной деятельности в организации непосредственно воспитательной деятельности детей, с привлечением родителей («Моя родословная», «Как избежать стресса», «Вода, которую мы пьем»),
- вовлечение детей с ООП в массовые мероприятия (праздники, развлечения и т. д, проводимые в образовательной организации (новогодняя дискотека, конкурсы, посвященные Дню Победы, «Неделя добра», «Подари книгу школе»),
- участие детей в школьном ученическом самоуправлении (участие в проекте «Выборы президента школы», в заседаниях Совета старшеклассников, в программе волонтеров по ЗОЖ и др.),
- привлечение к внеурочной деятельности (посещение студий, кружков прикладной (изготовление поделок «Праздник Урожая», «День Матери» и др.) и экологической направленности, участие в городских, районных, конкурсах по ЗОЖ).

Организуя инклюзивное обучение в общеобразовательной школе, стоит помнить, что инклюзия – это не ущемление прав здоровых детей в пользу детей с особыми образовательными потребностями, а следующая ступень развития школы, когда образование становится реальным правом для всех.

Формирование инклюзивной культуры у учащихся образовательных организаций.

Успешность внедрения инклюзивного образования в общеобразовательные школы во многом зависит от того, как субъекты образовательного процесса готовы принять новую систему обучения. При этом важно как они относятся к самим детям с ООП и какое место занимают дети с ООП в системе общего образования.

Признавая общую гуманистическую идею с инклюзии, тем не менее, важно подходить к этому вопросу рационально, с тщательным продумыванием каждого шага на пути к образованию для всех, чтобы не навредить ни одному из участников.

Под созданием инклюзивной культуры мы понимаем построение школьного сообщества, в котором каждый чувствует, что ему в школе относятся доброжелательно. Участниками инклюзивной системы становятся дети с особыми образовательными потребностями, их здоровые сверстники, педагогический состав, родители.

Ученики помогают друг другу. Ученики и учителя относятся друг к другу с уважением. В школе приняты инклюзивные ценности. Всех учеников одинаково ценят. От всех учеников школы ожидают высоких достижений. Сотрудники школы, ученики и родители разделяют идеологию инклюзии.

Учителя стремятся преодолеть барьеры на пути обучения и полноценного участия всех учеников во всех аспектах школьной жизни.

Различия между учениками – принимается как ресурс, который используется в процессе обучения. Разнообразие между учениками поддерживается. Деятельность школы направлена на обеспечение полного участия учеников с разным происхождением, опытом, успеваемостью и нарушениями здоровья в обучении и школьной жизни. Ученики с ООП принимаются как личности с разными интересами, знаниями и навыками.

Для этого, прежде всего, необходимо принятие всеми участниками образовательного процесса основных принципов:

- Ценность человека не зависит от его способностей и достижений;
- Каждый человек способен чувствовать и думать;
- Каждый человек имеет право на общение и на то чтобы быть услышанным
- Все люди нуждаются друг в друге;
- Подлинное образование может осуществляться только в контексте реальных взаимоотношений;
- Все люди нуждается в поддержке и дружбе ровесников;
- Для всех обучающихся достижения прогресса, скорее может быть в том, что они могут делать, чем в том, что не могут;
- Разнообразие усиливает все стороны жизни человека

Для решения задачи по формированию инклюзивной культуры необходимо выполнение технологической цепочки:

- приобретение знаний по инклюзивной культуре,
- формирование ценностного отношения,
- получение опыта совместной деятельности,
- положительное отношение к существующей действительности.

Причем эта цепочка должна быть прожита и больными и здоровыми детьми.

Для приобретения знаний по инклюзивной культуре, формирования ценностного отношения может быть проведен цикл лекций, бесед, классных часов. Целью такой работы должно быть привлечение внимания обучающихся к проблемам людей-инвалидов, развитие нравственных качеств учащихся. Детям необходимо показать, что люди с особыми образовательными потребностями очень волевые, сильные и могут достичь высоких результатов во многих сферах жизни. Для нормально развивающихся детей знакомство с инклюзивной культурой, развитие у них ценностного отношения очень важно, так как встреча со сверстником, не похожим на них, может обернуться серьезным шоком и даже мировоззренческим кризисом.

Для получения опыта совместной деятельности может быть совместная подготовка к школьным мероприятиям «обычных» школьников и детей с ООП, как проведение социальных акций, проектов, организация переписки с детьми с ООП, организация волонтерского движения и т.п.

Приобретение опыта совместной деятельности – мощное социальное средство обучения детей. Совместная работа помогает ребятам (не только «обычным» школьникам, но и детям с ООП) познакомиться внутренне и даже внешне. Происходит развитие таких важных навыков как социальная компетентность, обретение социального опыта взаимодействия со сверстниками, навыки решения проблем, независимость, самоконтроль. Активное включение в такую работу детей с ООП позволит им более полно представить картину окружающего мира, расширится круг социальных контактов. В дальнейшей жизни им будет проще общаться, взаимодействовать и включаться в любую деятельность [39].

С переходом к инклюзивному образованию, безусловно, значительно возрастает роль ученического коллектива. Для того чтобы ученический коллектив стал для ребенка с особыми образовательными потребностями той социальной средой, которая позволит ему приобрести социальный опыт, *необходимо:*

- во-первых, усилить коллектив класса – все ученики должны быть членами коллектива или группы так, чтобы они могли принимать участие в жизни школы вместе с другими;

- во-вторых, каждый должен вносить свой вклад в коллектив класса, исходя из своих способностей;

- в-третьих, повысить демократичность – каждый должен быть услышан и все ученики и их близкие люди должны иметь возможность выражения и влияния своих интересов;

- в-четвертых, каждый должен получить хорошее обучение и в образовательном, и в социальном смысле.

Процесс формирования межличностных отношений в ученическом коллективе является одним из средств обеспечения социализации и интеграции детей с особыми образовательными потребностями в общество, что и является основной задачей инклюзивного обучения. Отношения и взаимодействие здоровых детей со сверстниками с особыми образовательными потребностями являются важнейшим фактором, обеспечивающим успешность инклюзивного образования.

Между тем, несмотря на все преимущества инклюзии для всех детей, далеко не все участники образовательного процесса сегодня могут принять ребенка с особыми образовательными потребностями. Эта неготовность имеет не только материально-технические причины, но и психологические, морально-этические. Следует отметить, что обучению соответствующих специалистов в настоящее время уделяется достаточно много внимания, ведется работа с особыми детьми и их родителями, тогда как здоровые дети оказались не вовлеченными в этот процесс, что порождает целый комплекс проблем и трудностей.

Таким образом, прежде чем организовывать инклюзивную среду необходимо подготовить всех участников образовательного процесса к ней. И прежде всего надо начинать работу с формирования у здоровых детей

способности принятия детей с ООП.

В работу со здоровыми детьми по формированию установки принятия детей с ООП можно включить элементы тренинга.

Структуру занятия логично выстроить в виде нескольких основных блоков:

3. *просветительский*, состоящий из информационного (разъясняющего, что такое инклюзивное образование, его основные принципы, каковы особенности детей с ООП, возможные трудности и проблемы и т.п.) и законодательного (информация о правах детей вообще и правах инвалидов в частности, о казахстанском и международном законодательстве, обеспечивающем право на равный доступ детей к образованию) блоков;

4. *психологический*, который предполагает:

- повышение коммуникативной культуры - помощь здоровым школьникам в овладении средствами коммуникации;

- формирование ряда социальных установок, необходимых для эффективного общения, в том числе и с детьми с ООП;

- формирование конфликтологической компетентности здоровых школьников - овладение эмоциями, уточнение своих желаний и возможностей, формирование установки на сотрудничество, рефлексивной культуры, конфликтоустойчивости, культуры саморегуляции, сензитивности, открытости и др.;

- работу с барьерами и стереотипами - рассмотрение существующих привычных представлений о людях с ООП и подходах к решению проблем инвалидности; выработку основных направлений по разрушению барьеров; развитие эмпатии, толерантности;

- формирование позиции позитивного принятия другого (ребенка с ООП).

Для определения готовности школьников к обучению с детьми с ООП рекомендуем пакет методик:

- Методику диагностики личностной агрессивности и конфликтности (Е.П.Ильин, П.А.Ковалев);

- Степени выраженности эмпатических способностей (В.В.Бойко);

- Методика диагностики принятия других (по шкале Фейя).

Отношение современного казахстанского общества к детям с особыми образовательными потребностями можно охарактеризовать как декларативно - толерантное, но не дружественное. Проблема состоит в том, что на сегодняшний день отношение общества к детям с ООП и их семьям не соответствуют критериям дружественности, заданным самими детьми и их окружением.

В качестве основных задач по повышению дружественности населения по отношению к детям с особыми образовательными потребностями можно выделить следующие:

- расширение практик инклюзивного образования;

- пропаганду успешных примеров совместного обучения;

– разрушение негативных стереотипов в отношении инвалидов.

Как показывает опыт развитых стран, формирование дружественного общества – длительный непрерывный процесс, требующий большого количества времени и усилий.

Причины, мешающие большинству наших сограждан проявлять дружественность по отношению к детям с ООП, можно разделить на две основные. *Первой* помехой для проявления дружественности по отношению к детям с ООП является эгоцентризм населения, невнимание к окружающим в принципе, а не только к детям с ограниченными возможностями. *Вторым* основным препятствием для проявления дружественности является изолированность детей с ООП, нерегулярное взаимодействие их с обществом и, как следствие, неумение общаться, правильно себя вести с детьми с особыми образовательными потребностями.

Одним из направлений по формированию дружественного отношения к детям с особыми образовательными потребностями может стать информирование населения о потребностях таких детей, причем не столько материальных (деньги, одежда, игрушки и пр.), сколько социальных (общение, проявление уважения, внимания и пр.) [39].

В целях формирования позитивного психологического климата в инклюзивном классе предлагаем *тренинг для учащихся 1-4 классов общеобразовательных школ по формированию толерантной личности* (См. Приложение 1).

Программа включает в себя комплекс занятий, основная цель которых заключается в том, чтобы в доступной форме объяснить и научить учащихся начальных классов толерантному отношению друг к другу, показать им различия окружающих людей, научить уважать, принимать эти различия и быть терпимыми. Выработка толерантного поведения способствует дальнейшему позитивному развитию учащихся, повышает их уверенность в своих возможностях и перспективах.

Программа направлена на решение *следующих задач*:

- формирование толерантного отношения к другим людям, умение чувствовать друг друга, вырабатывать потребность в оказании помощи тем, кто в ней нуждается;
- развитие уважения к культурным различиям;
- развитие терпимого отношения к различиям в поведении людей, привитие ценностного отношения к «иному»;
- развитие представлений о дружбе, умении поддерживать друг друга;
- формирование умений понимать другого как самого себя, потребность работать в «команде»;
- расширение представлений учащихся о способах выражения своих чувств, формирование умений сотрудничества и коллективного творчества.

Основные методы: ролевая игра, психотехнические игры, релаксация.

В программе предложено 9 занятий. Занятия могут проводиться с группой учеников или со всем классом, продолжительность - 30-40 минут

каждую неделю. Количество занятий и их внутренняя содержательная наполненность может изменяться, дополняться с учетом особенностей контингента. Элементы практикума могут проводиться и со всем классом в качестве «психологической минутки» на уроке.

Таким образом, среди учеников в школе необходимо проводить целенаправленную работу по формированию инклюзивной культуры. Особого внимания требуют подростки, так как подростковый возраст является наиболее сложным периодом становления личности ребенка. Подростки отличаются высокой критичностью, неуравновешенностью, негативизмом, что является большим препятствием на пути создания предпосылок для эффективного взаимодействия здоровых детей с детьми с ООП и формирования толерантного отношения здоровых детей к больным детям и инклюзивной культуры у подростков в целом.

Подростковый возраст – важнейший период в психосоциальном развитии человека. Подросток – уже не ребенок, но еще не взрослый. Он активно включается во взрослую жизнь, формирует свою идентичность, осваивает различные социальные требования и роли. Его глобальная жизненная ориентация зависит от того, как он будет относиться к миру в целом, к себе и другим в этом мире.

Позиция терпимости и доверия – это основа для формирования отношения будущих поколений в пользу мира. Укоренение духа толерантности в школе, формирование отношения к ней как к важнейшей ценности общества – значимый вклад школьного образования в развитие культуры мира на земле.

Предлагаем *Программу тренингов по формированию толерантности у подростков.*

Программа тренингов, разработанных для подростков, – важная составляющая психолого-педагогической программы воспитания учащихся в духе толерантности и культуры мира. Одна из его главных задач – сделать понятие «толерантность» близким и ясным для каждого участника группы.

Цели тренинга:

- Познакомить учащихся с понятиями «толерантность» и «толерантная личность», критериями и социальными проявлениями толерантности и нетерпимости, показать значение толерантного поведения при взаимодействии с людьми, а также в различных жизненных сферах.
- Развивать воображение, способность к эмпатии, сопереживанию и сочувствию, доверие, достоинство и самопознание как элементы толерантности в контексте отношений «Я» и «Другие».
- Формирование у старшеклассников позитивной самооценки; осознание подростком своих возможностей, способностей, личностных черт; понимание того, какими способами можно сделать общение толерантным.

Основные методы: ролевая игра, психотехнические игры, релаксация.

В программе предложено 7 занятий. Занятия могут проводиться с группой учеников или со всем классом, продолжительность - 30-40 минут

каждую неделю. Необходимые материалы и оборудования описываются в каждом занятии.

Каждое занятие состоит из трех частей:

- Вводная часть: включает в себя упражнения, способствующие активизации участников группы, созданию непринужденной, доброжелательной атмосферы, повышению сплоченности. Ведущий может воспользоваться предложенными вариантами или, если понадобится, подбирать упражнения для разминки самостоятельно в зависимости от особенностей каждой конкретной группы.

- Основная часть: включает в себя лекции, игры, упражнения, задания, помогающие понять и усвоить главную тему занятия.

- Закрепление, итог: в конце каждого занятия следует оставлять время, чтобы участники могли поделиться своими чувствами, впечатлениями, мнениями, поговорить о своем настроении. В сценарии тренинга приведены примерные вопросы для завершения каждого занятия, ориентированные на содержание. Однако ведущий может предлагать и свои варианты вопросов, обращая особое внимание на то, что, по его мнению, осталось не до конца понятым или недосказанным.

Программа курса не может быть чем-то однозначно заданным. Она может изменяться в зависимости от уровня подготовки класса, его особенностей, от психологического климата в коллективе. Проведение занятий по данному курсу возможно лишь с позиций сотрудничества с учениками, поэтому изменения программы курса оказываются в прямой зависимости от самого учителя (его готовности, интересов, задач).

Таким образом, программа тренингов по формированию толерантности предполагает творчество учителя.

Занятие №1: Вводное занятие

Цели: знакомство участников, создание доброжелательной и активной атмосферы в группе.

Материалы и оборудование: ватман с правилами работы в группе, формуляры «Бинго», карточки для «Корреспондентского марафона», мяч.

Ход занятия:

3. Вводная часть

Ведущий и учащиеся формулируют основные правила работы в группе:

- Конфиденциальность. Все, о чем говорится в группе относительно конкретных участников, не должно стать достоянием третьих лиц.

- Принцип добровольного участия в группе. Члены группы могут не принимать участие в тех или иных упражнениях (ведущий должен их оградить от возможного давления со стороны группы), заранее объявив о своем решении ведущему и всем участникам.

- Доброжелательная, открытая атмосфера. Не допустимы агрессивные действия и высказывания участников по отношению друг к другу. Члены группы могут говорить о своих чувствах, но не должны давать оценки поведению и высказываниям друг друга.

Дополнительно группа может дополнить свои правила. Для этого используется прием «мозговой штурм». Можно предложить:

а) изложить правила работы схематично, используя символы и знаки, в рисунках;

б) изложить правила групповой работы в стихотворной форме или

в) пояснить свое понимание правил в заранее написанной заготовке.

Игра «Бинго».

Игроки получают формуляры. Каждый игрок находит участника, соответствующего одной из характеристик, и просит поставить его свою подпись в нужной клетке. Первый, кто соберет пять разных подписей по горизонтали, вертикали или диагонали, должен крикнуть: «Бинго!». Если группа большая, то единственное правило игры звучит так: «Игроки не должны ставить свои подписи в один и тот же формуляр более одного раза». На втором этапе информация систематизируется и составляется «паспорт» группы или портрет каждого из участников. Можно зачитать характеристики некоторых членов группы, а остальные участники пусть попытаются угадать, о ком идет речь.

Опросный лист «Бинго»

У кого голубые глаза?	Кто умеет вкусно готовить?	Кто ежедневно читает газеты?	Кто любит мороженое?
Кто любит проводить отдых на природе?	У кого дома есть собака?	Кто предпочитает читать книги, чем смотреть телевизор?	У кого есть братья и сестры?
Кто любит петь песни?	Кто любит смотреть мультфильмы?	У кого есть кошка?	Кто умеет играть на музыкальном инструменте?
Кто умеет доить корову?	Кто любит танцевать?	Кто родился зимой?	Кто купался в Черном море?

Вопросы могут быть самые разные, но их количество должно быть ограничено исходя из времени, отведенного на упражнение.

4. Основная часть

Игра «Корреспондентский марафон».

Участникам упражнения предлагаются некоторые темы для разработки: любимый цвет, музыка, спорт, жанры кинофильмов, любимые животные, растения, мечта, будущая профессия, положительные человеческие качества, неприятные человеческие качества, хобби и т.д. Тем должно быть столько, сколько участников в группе. Темы могут быть заранее заготовлены ведущим, или предложены группой в ходе обсуждения.

Каждому участнику предлагается на некоторое время стать корреспондентом и взять интервью на какую-либо тему у всех участников игры. Для этого каждому предлагается выбрать для себя тему.

Члены группы вписывают выбранную тему в свою карточку в строку «Моя тема», затем подходят к каждому участнику, задают вопрос по теме, записывают ответ в бланк.

Образец бланка

Моя тема: _____

Имена участников: _____ Ответ на вопрос:

1..... _____

2..... и т.д. _____

На втором этапе участники усаживаются в круг и начинают передавать полученные опросники по часовой стрелке, одновременно выписывая сведения о конкретном члене группы в специальную карточку. В итоге получается портреты каждого участника.

Примерный образец карточки

Имя участника _____

Список тем (перечисляются темы 1 этапа)

4. Любимый цвет

5. Музыка

6. Спорт и т.д.

На первый взгляд – чисто механическая работа, но на самом деле более полное знакомство с каждым участником.

На третьем этапе зачитываются краткие характеристики членов группы, а участники угадывают, о ком идет речь.

3. Закрепление, итог

Упражнение «Комплименты»

Ведущий предлагает участникам придумать комплименты друг для друга. Он бросает мяч одному из участников и говорит ему комплимент. Например:

«Дима, ты очень справедливый человек» или «Катя, у тебя замечательная прическа». Получивший мяч участник бросает его тому, кому хочет сказать свой комплимент, и так далее. Важно проследить, чтобы комплимент был сказан каждому участнику.

Подведение итогов знакомства, выражение благодарности всем за участие

Занятие №2: Что такое толерантность?

Цели: познакомить учащихся с понятием «толерантность», способствовать развитию уважительного отношения между учащимися.

Материалы и оборудование: изображение геометрических фигур, презентация, материалы для упражнения «Лукошко», ватман, бумага, карандаши, ручки, определения толерантности, написанные на листах бумаги формата А3, доска, лист ватмана.

Ход занятия:

3. Вводная часть

Упражнение «Геометрические фигуры»

- Итак, перед вами пять фигур: круг, квадрат, треугольник, зигзаг, прямоугольник.
- Посмотрите на них внимательно и выберите для себя ту фигуру, которая вам больше всего нравится, нарисуйте её у себя на листочках. Не страшно, если фигуры получатся не совсем такими как у меня, ведь мы все разные, и рисунки наши тоже могут быть не похожи.
- А теперь поднимите руку те, кто выбрал круг - доброжелательны и общительны, чувствительны и доверчивы.
- Кто выбрал квадрат - организованные, настойчивые и твёрдые в решениях, трудолюбивы.
- Кто выбрал треугольник - лидеры, нетерпеливые и склонные к риску.
- Кто выбрал зигзаг - творческие натуры, мечтательны и непосредственны, изменчивы в настроении и поведении.
- Кто выбрал прямоугольник - неуверенные в себе, в своём выборе, пока ещё не определились в жизни.

Вот видите, какие мы все разные и живём все на одной планете. Вы все разные и в этом ваша самая большая ценность! Вы все разные, кто-то любит читать, кто-то заниматься спортом, кто-то играет с собачкой, а кто-то разводит цветы, но нам хорошо вместе.

4. Основная часть

На рубеже XVIII-XIX веков во Франции жил некто Талейран Перигор. Он отличается тем, что при разных правительствах оставался неизменно министром иностранных дел. Это был человек талантливый во многих областях, но, более всего, - в умении учитывать настроения окружающих, уважительно к ним относиться и при этом сохранять свои собственные принципы, стремиться к тому, чтобы управлять ситуацией, а не слепо подчиняться обстоятельствам.

С именем этого человека и связано понятие «*толерантность*».

Толерантность - это уважение, принятие и правильное понимание богатого многообразия культур нашего мира, форм самовыражения и способов проявления человеческой индивидуальности (16 ноября - Международный день толерантности).

Упражнение «Что такое толерантность?»

Подготовительный этап: написать определения толерантности на плотных листах бумаги формата А3 и прикрепить их перед началом занятия к доске или к стенам обратной стороной к аудитории

Ведущий делит участников на группы по 3–4 человека. Каждой группе предстоит выработать в результате «мозгового штурма» свое определение толерантности. Попросите участников включить в это определение то, что, по их мнению, является сущностью толерантности. Определение должно быть

кратким и емким. После обсуждения представитель от каждой группы знакомит с выработанным определением всех участников. После окончания обсуждения в группах каждое определение выписывается на доске или на большом листе ватмана. После того, как группы представят свои определения, ведущий поворачивает заранее заготовленные определения «лицом» к аудитории. Участники получают возможность ознакомиться с существующими определениями и высказать свое отношение к ним.

Слово «толерантность» имеет почти одинаковый смысл в различных языках:

- в испанском языке оно означает способность признавать отличные от своих собственных идеи или мнения;
- во французском - отношение, при котором допускается, что другие могут думать или действовать иначе, нежели ты сам;
- в английском - готовность быть терпимым, снисходительным;
- в китайском - позволять, принимать, быть по отношению к другим великодушным;
- в арабском - прощение, снисходительность, мягкость, милосердие, сострадание, благосклонность, терпение, расположенность к другим;
- в русском - способность терпеть что-то или кого-то (быть выдержанным, выносливым, стойким, уметь мириться с существованием чего-либо, кого-либо).

Беседа:

- Какое из определений вам импонирует более всего? (Ответы).
- Почему, на ваш взгляд, в разных странах определения различны? (Ответы).
- А что же объединяет эти определения? (Ответы).
- Почему так актуальна толерантность в настоящее время? (Ответы).

В процессе обсуждения обратите внимание на следующие моменты:

- Понятие «толерантность» имеет множество сторон.
- Каждое из определений выявило какую-то грань толерантности.

Упражнение «Акростих».

Класс делится на группы, каждой группе выдается лист бумаги.

На листе вертикально записывается слово толерантность, группе необходимо «расшифровать» каждую букву слова, чтобы в итоге сложилось единое представление о понятии.

Например:

Т - творчество

О - обсуждение

Л – любовь к ближнему

Е - единение

Р - радость

А - активность

Н - ненасилие

Т - терпимость

Н - надежда
О - осмысление
С - симпатия
Т - товарищество

Ь

Упражнение «Лукошко»

Ведущий проходит по кругу с лукошком, в котором находятся различные мелкие предметы. Участники, не заглядывая в лукошко, берут по одному предмету. После этого ведущий предлагает каждому участнику найти какую-нибудь связь между доставшимся ему предметом и понятием толерантности. Рассказ начинает участник, первым получивший игрушку, например: «Мне достался мячик. Он напоминает мне земной шар. Думаю, что толерантность должна быть распространена по всему миру».

Упражнение «Правила толерантного общения»

Учащиеся по группам составляют правила толерантного общения.
Правила толерантного общения:

1. Уважай собеседника.
2. Старайся понять то, о чем говорят другие.
3. Отстаивай свое мнение тактично.
4. Ищи лучшие аргументы.
5. Будь справедливым, готовым признать правоту другого.
6. Стремись учитывать интересы других.

Упражнение «Учимся ценить индивидуальность»

• В начале, учитель говорит учащимся о том, что каждый человек имеет свои особенности, каждый человек имеет свою индивидуальность. Индивидуальность каждого человека можно и нужно ценить.

• Учитель предлагает каждому учащемуся написать о каких-то трех признаках, которые отличают его от всех остальных учащихся (может быть признание своих достоинств, талантов, жизненных принципов и т.п.). Информация должна носить позитивный характер.

• Ученики записывают свои имена и выполняют задание. Предупреждает о том, что соберете записи и зачитаете их, а остальные учащиеся будут отгадывать, кто является автором тех или иных утверждений.

• Учитель собирает листочки и еще раз отмечает, что люди не похожи друг на друга: мы становимся интересны друг другу, можем найти нестандартные решения проблем, дать друг другу импульсы к изменению и обучению. Затем учитель читает каждый текст, учащиеся угадывают. Если автора не могут вычислить, он должен назваться сам.

3. Закрепление, итог

Подведение итога.

Рефлексия занятия – Что вы узнали о понятии «толерантность»? – Какие стороны и аспекты толерантности в наибольшей степени характеризуют это понятие?

Занятие №3: Насколько я толерантная личность

Цели: познакомить учащихся с основными чертами толерантной личности, дать учащимся возможность оценить степень своей толерантности.

Материалы и оборудование: бумажные цветки, материалы для упражнения «Лукошко», бумага, ручки, карандаши.

Ход занятия:

1. Вводная часть

Упражнение «Давайте говорить друг другу комплименты»

Варианты упражнения:

- Участники двигаются хаотично, по сигналу ведущего они останавливаются и говорят рядом стоящему взаимные комплименты (по поводу внешности, личных качеств и т.д.) По новому сигналу ведущего движение возобновляется. Упражнение продолжается до тех пор, пока все участники не получают в свой адрес комплименты.

- Каждый участник получает по 5 бумажных цветков. На цветках пишутся комплименты, цветы вручаются любым пяти членам группы по желанию. Так формируются букеты. Задача ведущего отслеживать, чтобы никто из группы не остался без цветов.

2. Основная часть

Упражнение «Лукошко»

Учащимся выдаются любые заготовки с изображением даров леса (грибы, шишки, ягоды, цветы и т.д.) или просто одинаковые полоски бумаги, на которых пишутся положительные качества личности. Ведущий обходит всех по кругу и собирает в «лукошко» эти листочки. Затем вывешивает их на доску (повторяющиеся черты личности откладываются).

Упражнение «Черты толерантной личности»

Из полученного списка (упражнение «Лукошко») учащиеся выделяют черты толерантной личности (7-10). Затем им предлагается сравнить этот список со списком в заранее заготовленном бланке. В ходе обсуждения список корректируется.

Черты толерантной личности:

Любознательность. Способность к сопереживанию. Расположенность к другим. Терпение. Снисходительность. Гуманизм. Умение слушать. Чувство юмора. Чуткость. Доверие. Умение владеть собой. Доброжелательность. Терпимость к различиям

После этого все работают индивидуально. Каждый во вновь полученном списке напротив каждой черты ставит баллы от 0 до 5, в зависимости от того, насколько она у него выражена.

Далее ведущий заполняет бланк на доске. Для этого он просит поднять руки тех, кто отметил максимальный балл напротив первого качества личности и т.д. по списку (можно посчитать и среднее арифметическое).

Таким образом, составляется список качеств толерантной личности с точки зрения, участвовавших в занятии. В него включаются 5 – 7 качеств, набравших наибольшее количество баллов.

Ребята сравнивают этот список со своим.

Упражнение «Волшебная лавка»

Попросите участников группы представить, что существует лавка, в которой есть весьма необычные «вещи»: терпение, снисходительность, расположенность к другим, чувство юмора, чуткость, доверие, альтруизм, терпимость к различиям, умение владеть собой, доброжелательность, несклонность осуждать других, гуманизм, умение слушать, любознательность, способность к сопереживанию.

Ведущий выступает в роли продавца, который «продает» качества в обмен на какие-нибудь другие. Вызывается один из участников. Он может приобрести одну или несколько «вещей», которых у него нет. Например, покупатель просит у продавца терпения. Продавец спрашивает у участника, сколько ему нужно терпения, зачем оно ему, к кому он хочет быть терпимым. В качестве платы ведущий просит что-то взамен, например, участник может расплатиться чувством юмора, которого у него с избытком.

3. Закрепление, итог

Ведущий подводит итоги занятия:

- Какие качества присущи толерантной личности?
- Какие качества характерны для интолерантной личности?
- Каковы, на ваш взгляд, условия, необходимые для формирования толерантной личности?
- Что нового вы узнали сегодня?

Занятие №4: Толерантность к себе и к другим

Цели: осознание того, как отношение к себе связано с толерантностью к другим; понимание роли чувства собственного достоинства в системе самоотношения личности; формирование у старшеклассников позитивной самооценки; осознание подростком своих возможностей, способностей, личностных черт; сопоставление своего портрета с тем, каким его видят окружающие; понимание того, какими способами можно сделать общение толерантным.

Материалы и оборудование: бумага, карандаши, бланки, карточки к упражнению «Как поступить?».

Ход занятия:

4. Вводная часть

Упражнение «Замороженный»

Участники разбиваются на пары. В каждой паре один участник играет роль «замороженного», а второй – «реаниматора». По сигналу ведущего «замороженный» застывает в неподвижности. В течение одной минуты «реаниматор» должен оживить «замороженного». Он не имеет права ни прикасаться, ни обращаться к «замороженному» со словами. Он может действовать только при помощи взгляда, мимики и пантомимики. Критерии «размораживания» – изменение в выражении лица, улыбка или смех «замороженного».

5. Основная часть

Упражнение «Пять добрых слов»

Участники разбиваются на подгруппы по пять человек, и получают следующую инструкцию «Каждый из вас должен обвести свою руку на листе бумаги и на ладошке написать свое имя. Потом вы передаете свой лист соседу справа, а сами получаете рисунок от соседа слева. На одном из пальчиков полученной чужой ладошки вы пишете какое-нибудь привлекательное, на ваш взгляд, качество ее обладателя, например: «Ты очень добрый», «Ты всегда заступаешься за слабых», «Мне очень нравятся твои стихи» и т.д. Другой человек делает запись на другом пальчике и т.д., пока лист не вернется к владельцу. Упражнение можно продолжить. Когда все надписи сделаны, ведущий собирает рисунки и зачитывает «комплименты», а группа должна догадаться, кому они предназначаются. В конце упражнения участники забирают листы со своими ладошками.

Вопросы для обсуждения: – Какие чувства вы испытывали, когда читали надписи на своей ладошке? – Все ли ваши достоинства, о которых написали другие, были вам известны?

Упражнение «Какой я?»

Каждый участник получает бланк. В первом столбике участник дает 5 ответов на вопрос «Какой я?». Во втором столбике – 5 ответов на вопрос «Какой я в глазах близкого человека?». В третьем столбике каждый участник записывает ответы на этот вопрос так, как, по его мнению, отозвался бы о нем сидящий слева от него. Записи должны быть сделаны достаточно быстро. Затем участники сворачивают свои листы так, чтобы их ответов не было видно, и передают их соседу слева. Таким образом, каждый участник получает от соседа справа лист. В пустом столбике на этом листе он должен дать ему 5 своих характеристик. После этого ведущий собирает листы и перемешивает их. По очереди зачитываются характеристики из последнего столбика, а группа должна угадать, о ком идет речь. Затем обсуждается, насколько группа согласна с этим портретом. Наконец, листы возвращаются участникам, и они сравнивают все четыре набора ответов, анализируя их сходство и различие.

Рефлексия занятия – Удалось ли вам на этом занятии узнать о себе что-то новое, ранее не изведенное? – Насколько хорошо вы знаете себя?

Упражнение «Как поступить»

Разделите участников на пары. Каждая пара получает одну карточку. Участники должны рассмотреть ситуации, выбрать самый подходящий и самый неподходящий вариант поведения.

Каждая пара делает презентацию своей ситуации. Рассказывает о возможных вариантах и о тех, которые были выбраны. Группа комментирует.

Карточка 1. КЛИЧКИ.

В компании, в которой вы проводите свободное время, принято называть людей разными кличками. Кому-то достаются приятные клички, кому-то - не очень. Одного из ребят все называют «Толстый», хотя он несколько раз просил так его не звать. На самом деле его зовут Саша. Вы называете его по имени, но все кричат «Какой он Саша, он - Толстый!».

Станете тоже называть его "толстый", иначе все могут начать смеяться

над вами?

Будете называть его по имени. Вам наплевать на мнение окружающих. Попробуете объяснить всем, что называть людей обидными кличками - глупо.

Карточка 2. ПРЕДРАССУДКИ.

В вашем дворе живет девочка - инвалид. Она передвигается с помощью инвалидного кресла. Вчера вы встретили ее во дворе. Она пригласила вас к себе на день рождения. Вы:

- откажетесь. Зачем вам общаться с инвалидами?
- согласитесь, но потом не пойдете. Наверняка там будет скучно.
- пойдете и приведете с собой сестру.

Карточка 3. БОЙКОТ.

Аня - очень странная. Никто в классе не хочет с ней общаться, потому что она одевается не так, как все остальные и вообще какая-то непонятная. На этой неделе вы готовитесь к школьному конкурсу спектаклей. Аня пришла к вам и попросила тоже принять участие в качестве художника. Она, правда, отлично рисует, но все ваши друзья не хотят, чтобы она вошла в группу. Вы - руководитель группы. Ваши действия:

- Несмотря на протесты друзей разрешить Ане стать вашим художником.
- Разрешить Ане участвовать, но дать ей какую-нибудь черную работу, которую никто другой не хочет выполнять.
- Найти предлог, чтобы не разрешить Ане участвовать.

Обсуждение:

- попросите участников вспомнить подобные ситуации, случавшиеся с ними в жизни;
- как они вели себя в таких случаях?
- что мешает нам иногда поступать так, как мы считаем правильным?
- что (или кто) может помочь нам вести себя так, как мы считаем правильным?
- что можно сделать, чтобы такие ситуации вообще не возникали вокруг нас?

6. *Закрепление, итог*

Ведущий и учащиеся подводят итоги занятия

Занятие №5: Толерантность к другим

Цель: развитие у подростков способности к пониманию, сопереживанию и сочувствию.

Материалы и оборудование: бумага, карандаши, карточка с ситуациями.

Ход занятия:

3. *Вводная часть*

Упражнение «Быть внимательным»

Участники сидят в кругу. Ведущий предлагает им внимательно посмотреть друг на друга и по возможности запомнить, кто во что одет. Потом члены группы садятся спинами друг к другу, и ведущий начинает проверять внимательность участников, например:

«Аня, вспомни, как одет Олег?»,

«Леша, какого цвета Сережины брюки?»,
«Катя, кто сегодня пришел в белой футболке и черных джинсах?» и т.п.
Упражнение «Ванька-встанька»

Участники становятся в круг как можно плотнее друг к другу. Один из участников выходит в центр круга. Он пытается максимально расслабиться, а остальные игроки, вытянув руки перед собой, покачивают участника, находящегося в центре, из стороны в сторону, поддерживая его и не давая упасть. В центре круга могут побывать все желающие. Затем начинается обсуждение упражнения. Ведущий задает вопрос всем, побывавшим в центре круга: «Кто действительно сумел расслабиться, снять зажимы, довериться людям в кругу?». Участникам необходимо оценить степень своего доверия по 5-балльной системе, подняв руку с соответствующим числом пальцев. Участников с низкой степенью доверия группе можно спросить, почему они не сумели расслабиться, что им мешало и т.п.

4. Основная часть

Упражнение «Точный пересказ»

Участники сидят в кругу. Ведущий предлагает участникам по очереди кратко рассказать о ситуации, когда с ним поступили несправедливо (интолерантно). Сосед, сидящий слева, должен пересказать эту историю наиболее точно, а также попытаться понять и передать чувства рассказчика. Автор истории должен, в свою очередь, оценить точность пересказа. Упражнение можно проводить по кругу.

Упражнение «Глаза в глаза»

Участники разбиваются на пары. В течение 3 минут партнеры смотрят друг другу в глаза, не используя слов, пытаясь понять мысли и чувства партнера, как бы общаясь глазами. Затем участники делятся своими ощущениями с группой.

Вопросы для обсуждения: – Удалось ли кому-то понять друг друга без слов?

– Какие чувства испытывают люди при длительном контакте глазами?

– Возникает ли ощущение понимания, доверия, духовной близости?

Упражнение «Как вы выражаете чувства?»

Участники делятся на группы по трое. Каждому участнику дается карточка с записанными на ней *ситуациями*:

7. Если вам становится скучно во время дискуссии, как вы обычно выражаете свои чувства?

Используя слова: _____

Не используя слов: _____

8. Когда вас раздражает человек, с которым вы хотели бы иметь лучшие отношения, как вы обычно выражаете свои чувства?

Используя слова: _____

Не используя слов: _____

9. Когда другой человек говорит или делает что-то, что очень обижает вас, как вы обычно выражаете свои чувства?

Используя слова: _____

Не используя слов: _____

10. Знакомый просит вас сделать что-то. Вы боитесь, что не сможете сделать это хорошо. Вы также хотите скрыть, что вы чувствуете себя неспособным выполнить дело. Как бы вы выразили свои чувства?

Используя слова: _____

Не используя слов: _____

11. Вы испытываете нежность к человеку, он вам нравится. В то же время вы не уверены, что этот человек чувствует то же самое по отношению к вам. Как бы вы выразили свои чувства?

Используя слова: _____

Не используя слов: _____

12. Ваш близкий друг надолго уезжает из города. Вы чувствуете, что остаетесь в одиночестве. Как бы вы в подобной ситуации выразили свои чувства?

Используя слова: _____

Не используя слов: _____

Участникам предлагается описать на бланке, как бы они выразили свои чувства, возникающие в ответ на эту ситуацию. Каждое чувство должно быть выражено двумя способами: с помощью слов и с помощью действия. Участники заполняют карточки и обсуждают свои ответы в микрогруппах (вариант: можно не делиться на «тройки» и после заполнения карточек устроить общее обсуждение).

Вопросы для обсуждения: Что вы узнали о способах, с помощью которых вы обычно выражаете свои чувства? Каким образом было бы полезно изменить ваши негативные способы выражения чувств?

Запишите (обсуждение всей группой, с записью ответов на доске) как можно больше правил конструктивного выражения чувств.

3. Закрепление, итог

Трудно ли поставить себя на место другого человека и понять его переживания? Какие группы людей особенно нуждаются в сочувствии, поддержке и понимании?

Занятие №6: Границы толерантности

Цели: понимание границ толерантного поведения; понимание критериев, определяющих применимость толерантного поведения в том или ином случае; развитие способности к критическому анализу, самостоятельности мышления; развитие социального восприятия.

Оборудование и материалы: мяч, Декларация прав человека (от 10 декабря 1948 года), Декларация принципов толерантности (от 16 ноября 1995 г.)

Ход занятия:

4. Вводная часть

Упражнение «Успей вставить слово»

Участники игры бросают друг другу мяч. Бросающий называет какое-

нибудь существительное, а тот, кому адресован мяч, должен быстро назвать глагол, подходящий по смыслу. Кто говорит бессмыслицу – выбывает из игры. Тот, кто правильно подобрал глагол, называет свое существительное и бросает мяч другому участнику и т.д. Игра ведется в быстром темпе.

5. Основная часть:

Обсуждение Декларации прав человека, Декларации принципов толерантности.

Процедура проведения. Ведущий инициирует обсуждение Всеобщей декларации прав человека по следующим вопросам:

- Какие права человека чаще всего нарушаются?
- Какие интолерантные действия приводят к нарушению прав человека?
- Какие последствия нарушения прав человека вы можете назвать?
- Какие права человека нарушаются в случае этнических конфликтов?
- Какие действия предприниматься в случае нарушения прав человека?
- Как конкретный человек может повлиять на соблюдение прав человека?

Обсуждение Декларации принципов толерантности по следующим вопросам:

- Как вы понимаете понятие «толерантность»?
- Какие мероприятия должно проводить государство по вопросам формирования толерантного общества? Должно ли оно принимать в этом участие?

- Какое значение имеет толерантность в нашем мире?

Упражнение «Кодекс толерантности».

Ведущий предлагает участникам группы создать на основе Всеобщей декларации прав человека «Кодекс толерантности». Каждый участник отмечает в декларации 10 статей, которые, по его мнению, наиболее важны для «Кодекса толерантности». Затем ведущий называет номера статей и путем общего голосования выбирает 10 статей, которые набрали большинство голосов. Номера статей, набравших наибольшее число голосов, выписываются на доске, и ведущий зачитывает их содержание.

6. Закрепление, итог

- Может ли интолерантное поведение быть оправданным? Если да, то в каких случаях?

- В каких сферах жизни проблема толерантности – интолерантности стоит наиболее остро?

Занятие №7: Все мы разные (формирование толерантного отношения к людям с особыми образовательными потребностями)

Цели: создание условий для формирования толерантного отношения к людям с ограниченными возможностями; развитие чувства общности, толерантности к людям, не похожим на нас внешне; развитие коммуникативных навыков.

Оборудование и материалы: изготовить повязки на глаза, подготовить листы бумаги по количеству участников, фломастеры, плеер.

Ход занятия:

4. Вводная часть

Упражнение «Фисташки»

Раздайте детям по две фисташки в скорлупе и попросите пока их не есть и не снимать скорлупу. Важно, чтобы упражнение проходило в спокойной, слегка «магической» атмосфере. Многое здесь зависит от тона вашего голоса. Попросите участников ответить на следующие вопросы (Старших - в парах, для младших - групповое обсуждение):

Какие фисташки на ощупь?

А КАКИЕ ЛЮДИ НА ОЩУПЬ?

Как бы вы описали скорлупу?

КАК БЫ ВЫ ОПИСАЛИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЕ ТЕЛО?

У фисташек одинаковые размер и форма?

А У ЛЮДЕЙ ОДИНАКОВЫЕ РАЗМЕР И ФОРМА?

Фисташки одного цвета?

А ЛЮДИ - ОДНОГО ЦВЕТА?

Есть ли на фисташках трещины или он чуть-чуть расколоты?

А ЛЮДИ МОГУТ ЛОМАТЬСЯ И ТРЕСКАТЬСЯ?

Потрясите фисташки. Вы чувствуете звук?

А КАКИЕ ЗВУКИ ИЗДАЮТ ЛЮДИ?

Откройте фисташки. Изнутри они другие, чем снаружи? В чем различия?

А ЛЮДИ ОТЛИЧАЮТСЯ ВНУТРИ И СНАРУЖИ?

Съешьте фисташки. Какие они на вкус?

МОЖНО ЛИ СКАЗАТЬ, ЧТО У ЧЕЛОВЕКА ЕСТЬ ВКУС?

Плохо ли делить фисташки на плохие и хорошие?

А МОЖНО ЛИ ПОСТУПАТЬ ТАК С ЛЮДЬМИ?

Вводная беседа «Люди с ограниченными возможностями».

Кто такие дети с особыми образовательными потребностями?

Дети с особыми образовательными потребностями - это дети, имеющие различные отклонения психического или физического плана, которые обуславливают нарушения их общего развития, и затрудняющие возможности детей вести полноценную жизнь. Это дети, которые нуждаются в особых условиях в обучении и воспитании.

К основным категориям детей с ООП относятся: дети с нарушением слуха (слабослышащие, позднооглохшие); зрения (слепые, слабовидящие); речи (логопаты); дети с нарушением опорно-двигательного аппарата; дети с интеллектуальными нарушениями; дети с нарушением поведения и общения; дети с комплексными нарушениями психофизического развития, с так называемыми сложными дефектами (слепоглухонемые, глухие или слепые дети с умственной отсталостью).

5. Основная часть

Упражнение «Слепой и поводырь»

Добровольцы делятся на пары. Одному человеку из каждой пары предлагается надеть повязку (он будет «слепой»); второй будет «поводырем».

Задание для поводыря: провести слепого по отведенному участку класса на скорость, обходя предметы, расположенные на пути.

Условие: слепого не трогать, а направлять словами. Затем в парах «слепой» и «поводырь» меняются ролями.

После проведения упражнения проводится беседа, в ходе которой можно задать следующие вопросы.

- Какие у вас были ощущения?
- Что было легче: направлять товарища или двигаться самому?
- Не было ли у вас желания взять «слепого» под руку и бежать рядом?
- Что вы чувствовали, когда не ничего видели?

Упражнение «Язык»

2-3 добровольцам просят выйти из класса. В это время оставшимся предлагается договориться говорить на одну тему, заменяя слова символами (например, все рассказывают одно стихотворение). После возвращения добровольцев им предлагается отгадать, что происходит в классе.

После выполнения упражнения проводится беседа, выясняется следующее.

- Как добровольцы догадались о том, что происходит в классе?
- Не возникло ли у тех учеников, которые выходили из класса, мысли, что вы попали в то место, где вас не смогут понять, и где вы никого не понимаете?
- Хотели ли ученики класса, чтобы добровольцы поняли быстрее, что происходит? Какие средства они использовали для этого?
- Легко ли было, рассказывая стихотворение, не говорить?

б. Закрепление, итог

- Насколько трудно общаться людям с ограниченными возможностями?
- Как мы можем им в этом помочь?
- Почему слово «инвалид» является для людей с ограниченными возможностями обидным?
- Бывает ли в жизни, что нужно о чем-то договориться с человеком, который вас не понимает? Что делать в этом случае?

Итог занятия: «Все мы разные, но каждый особен по-своему. Относиться нужно к другому так, как ты хотел бы, чтобы относились к тебе».

Таким образом, формирование инклюзивной культуры у учащихся образовательных организаций - важное условие включения детей с особыми образовательными потребностями в общеобразовательную среду. Именно общение со здоровыми, хорошо развитыми одноклассниками оказывает мощное стимулирующее влияние на детей с нарушением развития.

И самое главное, меняется оценка детей с особыми образовательными потребностями своего места в этом мире, в нашем обществе, в нашей стране. Детям с особыми образовательными потребностями сегодня вовсе не обязательно обучаться в специальных организациях, напротив, получить более качественное образование и лучше адаптироваться к жизни они смогут в обычной школе при определённых условиях.

Наиболее эффективным способом решения проблемы социализации, общения лиц, обучающихся на дому, является активное использование в учебном и воспитательном процессе информационных и коммуникационных технологий. Таким распространенным методом является дистанционное обучение (общение). Практика показывает, что у детей, обучающихся на дому, круг общения ограничен, общение с учителем-предметником недостаточен. Использование дистанционных технологий обучения (ДТО) и общения даст детям возможность расширить круг общения, наравне со всеми участвовать во всех мероприятиях школы, получать дополнительную консультацию по интересующим вопросам обучения и воспитания.

С целью создания безбарьерной среды в ГУ «Средней школы № 40 имени А.Маргулана» г. Нур – Султан создан Центр «Общения».

Идея проекта: Современный прогресс в области передачи и приема информации на расстоянии с использованием компьютерных средств коммуникаций позволяет поднять на более качественный уровень услуги общения для детей ООП.

Цель проекта:

- создание в школе адаптивной среды общения (устранение социальных барьеров, эффект присутствия), психологическое сопровождение ребенка (поддержка психолога и педагогов школы), изменение организационных форм общения (средства ДТО), формирование инклюзивной культуры у детей, родителей, педагогов,

- полное удовлетворение коммуникативных и образовательных потребностей учащихся школы, обучающихся на дому, независимо от места проживания, социального положения, возраста, состояния здоровья и других обстоятельств жизни.

Общение (дополнительное занятие) осуществляется в форме непринужденной беседы, индивидуальной консультации, самостоятельного участия в школьных и внешкольных мероприятиях. Сейчас у всех имеются гаджеты, сотовый телефон и компьютер, где можно установить скайп как средства общения. Через скайп каждый ученик, обучающийся на дому, имеет возможность проконсультироваться с любым педагогом школы, независимо от погодных условий и места проживания, общаться и видеть своих одноклассников и классного руководителя. Это полезно не только для ученика, но и для педагога тоже. Создаются условия для организации видеоконференций, интерактивных дистанционных консультаций учителей по всем учебным материалам дисциплин (по необходимости) через форумы, телефон, чат, электронную почту, стимулирующие познавательный интерес у учащихся к обучению и воспитанию, формируется инклюзивная культура у всех участников образовательного процесса (проведение уроков толерантности, тематических занятий, психолого-педагогическая поддержка родителей, включение родителей в процесс общения).

Результаты реализации данного проекта: поддержка обучающихся на дому, создание непрерывного образования и общения; изменение взгляда

учителей на возможности совместного обучения и дополнительного общения, используя возможности ДТО, овладение ими новыми профессиональными умениями; принятие всеми участниками образовательного процесса идеи инклюзивного образования и формирование у них инклюзивной культуры.

Формирование инклюзивной культуры в образовательных организациях у родителей учащихся с особыми образовательными потребностями (далее ООП).

Родители - основные участники психолого-педагогической помощи детям с ООП. Благополучие семейной ситуации, адекватное участие родителей в физическом и нравственном развитии ребенка определяют в большей степени развитие ребенка с особыми образовательными потребностями.

В связи с изменениями системы образования в соответствии с законом РК «Об образовании», который предусматривает внедрение в практику работы общеобразовательных организаций комплексных мер, направленных на своевременное обеспечение каждому ребенку адекватных условий для развития, воспитания, получения полноценного образования, возможность инклюзивного образования становится одним из основных условий успешной социализации детей с ООП, обеспечения их полноценного участия в жизни общества, эффективной самореализации в различных видах профессиональной и социальной деятельности. Отсюда особую важность приобретает вопрос формирования инклюзивной культуры у родителей, воспитывающих детей с особыми образовательными потребностями.

Таким образом, проблема сформированности инклюзивной культуры родителей, воспитывающих ребенка с особыми образовательными потребностями, в образовательных организациях сегодня особенно актуальна. Учет оценки сформированности инклюзивной культуры родителей учащихся с особыми образовательными потребностями будет способствовать ее повышению в образовательной организации.

Для ребенка с особыми образовательными потребностями огромную роль для сглаживания негативного влияния заболевания на его психическое здоровье играют его родители, ближайшее окружение. И родители должны понимать необходимость такой организации социума, которая могла бы максимально стимулировать развитие ребенка с особыми образовательными потребностями. Благополучие семейной ситуации, адекватное участие родителей в физическом и нравственном развитии ребенка определяют в большей степени развитие ребенка с особыми образовательными потребностями

Для многих родителей детей с ООП характерна особая ранимость и ощущение себя изгоями в обществе. Окружающие, к сожалению, не всегда толерантно относятся не только к самим детям с особыми образовательными потребностями (ООП), но и их родственникам.

Часто родители категорично отрицают диагноз, завышают требования к ребенку, в итоге результат не соответствует ожиданиям родителей, возникают конфликты.

В семьях, воспитывающих ребенка с особыми образовательными потребностями, возникают конфликты, осложняются отношения между супругами, родственниками, что сказывается на ребенке.

В настоящее время в мире большое количество детей с особыми образовательными потребностями, и количество их постоянно увеличивается. Лишь в условиях семьи при создании гармоничных отношений с ребенком возможно оказание ребенку эффективной помощи. Родители ребенка с ООП сталкиваются с множеством проблем. Выделим некоторые из них (рисунок 1).

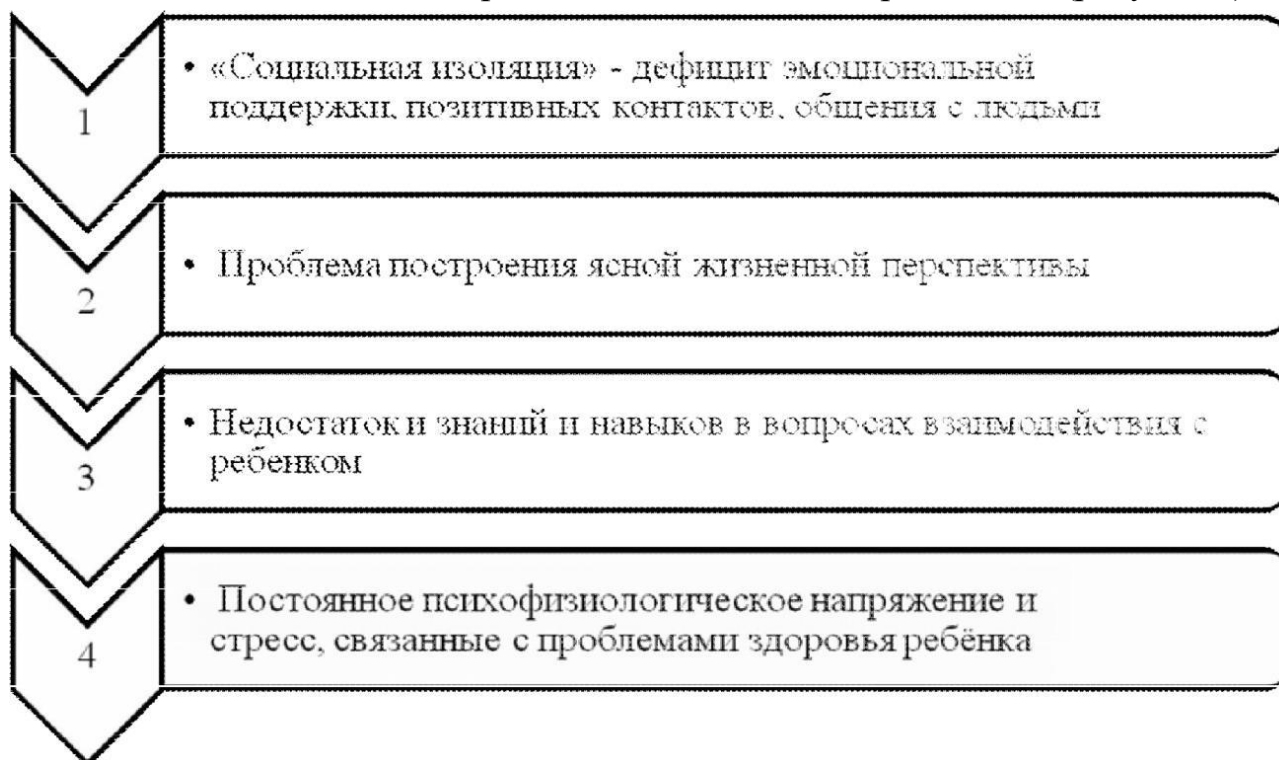

Рис. 1. Проблемы семей, имеющих детей с ограниченными возможностями здоровья

Согласно результатам исследований отечественных и зарубежных авторов, качественные изменения, имеющие место в семьях с детьми с ООП, проявляются на различных уровнях:

- ✓ психологическом,
- ✓ социальном,
- ✓ соматическом.

Психологический уровень (сильный стресс, оказывающий деформирующее воздействие на психику родителей, невозможность обретения новых жизненных ценностей, психологические особенности личности самих родителей (способность принять или не принять больного ребенка).

Социальный уровень (семья ребенка с ООП становится малообщительной, избирательной в контактах. Она сужает круг своих знакомых и ограничивает общение с родственниками в силу особенностей состояния ребенка с отклонением, а также из-за личностных установок самих родителей).

Соматический уровень (переживания, выпавшие на долю матери ребенка с отклонением в развитии, часто превышает уровень переносимых нагрузок, что проявляется в различных соматических заболеваниях, астенических и вегетативных расстройствах).

В семье, в которой родился ребенок с особыми образовательными потребностями, смещаются и деформируются ценностные ориентации и мотивационные установки родителей. Если мать или отец принимают дефект ребенка и особенности его развития, в их сознании возникает мотивация на оказание помощи ребенку, на преодоление тех недугов, которыми он страдает. Родители, не готовые принять недостатки в развитии ребенка, испытывающие стыд из-за того, что у них родился больной ребенок, пользуются мотивацией отказа. Такие родители часто скрывают наличие в семье ребенка с нарушениями развития. Его ценность открыто или подсознательно ими отвергается [40].

К факторам, влияющим на развитие неконструктивных моделей детско-родительских и родительско-детских взаимоотношений и, самое главное, определяющим условия воспитания детей с ООП в семье, мы относим следующие:

- 1) характер и степень выраженности нарушений у ребенка, их необратимость, длительность и внешние проявления психофизической недостаточности;
- 2) личностные особенности родителей;
- 3) ценностные ориентации родителей;
- 4) социальная среда и условия, которые способствуют или препятствуют реализации родителями своих воспитательных задач.

Родительская неадекватность в принятии ребенка с проблемами в развитии, недостаточность эмоционально-теплых отношений провоцируют развитие у детей негармоничных форм взаимодействия с социальным миром и формируют дезадаптивные характерологические черты личности.

Таким образом, инклюзивная культура родителей учащихся с особыми образовательными потребностями – это педагогическая проблема

Для развития инклюзии в образовательных организациях важны все три аспекта. В любом плане реформ и изменений, проводимых в школе, необходимо уделять внимание всем трём направлениям. В основании данного треугольника помещен аспект «создание инклюзивной культуры». Это объясняется тем, что именно развитие данного аспекта (формирование инклюзивных ценностей, сотрудничества) обуславливает изменения политики и практики образования. В настоящее время, по мнению авторов, недостаточно внимания уделяется развитию инклюзивной культуры, имеющей влияние на динамику и характер образовательных реформ.

Многие исследователи и практики рассматривают в основании инклюзии решение задачи формирования инклюзивной культуры в образовательной организации, отводя важность развития сотрудничества, принятия ценностей, уважения каждого, терпимости к различиям и др.

Таким образом, инклюзивное образование не обеспечивается исключительно организацией «безбарьерной среды», которая к тому же понимается лишь как физическая доступность. Главные барьеры - культурологические: стереотипы и предрассудки, готовность или нет учителей, детей и их родителей принять новые принципы образования. Поэтому одним из особо значимых направлений является исследование инклюзивной культуры родителей [41].

<i>Уровень вовлечения родителей в образование детей с ОВЗ</i>	<i>Характеристика уровня</i>
Уровень 1. Информированность	На этом, самом базовом, уровне школа информирует родителей о существующих программах, а родители задают вопросы.
Уровень 2. Участие в мероприятиях	Родители вовлекаются в мероприятия, но в ограниченной степени.
Уровень 3. Диалог и обмен мнениями	Родителям предлагают изучить цели и потребности класса.
Уровень 4. Участие в принятии решений	Родителей просят поделиться мнением о тех решениях, которые влияют на их ребенка.
Уровень 5. Принятие ответственности за действия	Это самый высокий уровень: родители принимают решения совместно со школой и вовлечены как в планирование, так и в оценку школьной программы

Успешность реализации инклюзивной практики во многом зависит от культуры отношения субъектов образовательного процесса к детям с ООП, от готовности педагогов и родителей к совместному взаимодействию.

Степень социально-психологической адаптированности родителей определяет эффективность воспитания и обучения ребенка. С появлением в семье ребенка с особыми образовательными потребностями родители проявляют различные типы реагирования в соответствии со своими личностными особенностями, уровнем культуры, знаний и иных факторов. Адаптированность родителей предполагает их информированность об особенностях развития собственного ребенка, основных характеристиках качества психического развития и их соответствия возрастным нормам, о роли эмоционально-позитивного общения, игровой деятельности и т.д.

Причиной неготовности к поддержке инклюзии на уровне семьи является отсутствие компетентности в принятии решений относительно своей жизни и жизни своего ребенка. Компетентность родителей зачастую зависит не столько от знаний по проблеме взаимодействия с ребенком с ООП, сколько от взаимоотношений между семьей и специалистами, возможности получить

определенный спектр услуг для ребенка. Дети особыми образовательными потребностями имеют такое же право вести жизнь, как и здоровые дети. Это право реализуется через возможность ходить в обычную образовательную организацию, общаться с нормально развивающимися сверстниками. Таким образом, в настоящее время пришло понимание необходимости интеграции и включения детей с особыми потребностями в среду обычных сверстников.

Отметим, что в целом общество относится к инклюзивному образованию не однозначно. Различные исследования показали, что наиболее заинтересованы в развитии инклюзии *родители, как обычных детей, так и детей с особыми образовательными потребностями.*

Так, 70 % родителей нормально развивающихся, здоровых детей считают приемлемым обучение их детей с детьми с ООП, т.к. включение детей с особыми потребностями в среду обычных сверстников способствует формированию у последних толерантности, взаимопомощи. При этом родители обычных детей отмечают необходимость проявления особых усилий педагогами образовательных организации.

Среди родителей детей с ООП 76 % также согласны с преимуществом совместного обучения, но понимают, что для этого необходимо преодолеть ряд барьеров различного характера.

Одним из таких барьеров является бытовая модель негативного отношения к детям с ограниченными возможностями здоровья.

Родители, негативно настроенные в отношении совместного образования обычных детей и детей с ООП, считают инклюзивное образование нецелесообразным. Подавляющее большинство таких родителей акцентируют внимание на своем ребенке, считая, что обучение и воспитание ребенка с ООП в обычном классе или группе детского сада снизит качество образования, будет способствовать развитию психологических травм у нормального ребенка.

Родители, являющиеся сторонниками инклюзивного образования, считают, что совместное обучение и воспитание обычных детей с детьми с ООП будет способствовать формированию у их ребенка социально желательных качеств личности (отзывчивости, ответственности, милосердия), позитивного изменения мировоззрения, системы ценностных ориентаций [42].

Таким образом, суть инклюзивной культуры - ценностное отношение к детям с ООП. В процессе инклюзивного образования выявляется решение важной проблемы, связанной с воспитанием, как у детей, так и у родителей терпимого отношения к «особым» детям, уважения к ним, внимательного отношения к их проблемам.

Инклюзивная культура родителей - это часть общей инклюзивной культуры. Ее формирование у родителей - это принятие родительской общественностью идеи инклюзивного образования как нового позитивного ресурса, как для здоровых детей, так и для детей с ООП.

Эффективным условием формирования инклюзивной культуры родителей является организация различных мероприятий. Основными факторами взаимодействия специалистов с родителями являются позитивное

отношение ко всем детям, демонстрация конструктивных способов поведения, позитивное подкрепление эффективных взаимодействий и информационная поддержка родителей.

Предлагаем комплекс мероприятий по формированию инклюзивной культуры родителей в образовательной организации

Цель комплекса мероприятий - формирование инклюзивной культуры у родителей учащихся образовательной организации.

Задачи:

4) создание условий инклюзивного процесса, удовлетворяющих всех его участников;

5) формирование партнерских отношений между родителями и педагогами;

6) развитие родительского сообщества - возникновение родительских объединений.

При разработке комплекса мероприятий необходимо учитывать следующие принципы:

3) Реализация индивидуального подхода:

При формировании наполняемости комплекса мероприятий по формированию инклюзивной культуры, важно учитывать принцип индивидуального подхода к родителям. Индивидуальный подход предполагает выбор форм, методов и средств взаимодействия с учетом индивидуальных образовательных потребностей каждого участника образовательных отношений. Все формы взаимодействия с родителями должны быть направлены на решение основной задачи - сформировать высокий уровень инклюзивной культуры родителей учащихся, который позволит повысить уровень компетентности родителей и привлечь их к сотрудничеству в вопросах реализации инклюзивного образования. Информационно-просветительская поддержка сформирует позицию по отношению к инклюзивному образованию, создание благоприятных условий для формирования инклюзивной культуры обеспечит непрерывность образования.

4) Активное включение всех участников: Командные формы выработки и принятия организационных решений: собрания, командные тренинги, проектные группы, родительские комитеты.

5) Партнерское взаимодействие с семьей: Организация партнерских форм взаимодействия с семьей, участие родителей в жизни образовательной организации, консультации родителей по волнующим их вопросам.

Необходимо уделять особое внимание индивидуальным консультациям или беседам с родителями. Индивидуальные беседы помогают педагогам организовать эффективное взаимодействие с родителями. В ходе индивидуальной беседы могут быть составлены первичные рекомендации по разработке индивидуальной программы развития, определяются направления дальнейшего взаимодействия с семьей воспитанника.

С учетом текущего состояния формирования инклюзивной культуры в образовательной организации предлагаем наиболее эффективные формы взаимодействия с родителями:

- ✓ круглый стол на тему «Инклюзивное образование: проблемы, поиски, решения»;
- ✓ практикум с родителями «Любящее сердце»;
- ✓ оформление информационных стендов на тему «Инклюзия в образовательной организации»;
- ✓ организация родительской почты по вопросам инклюзивного образования;
- ✓ консультации родителей по вопросам реализации инклюзивного образования в образовательной организации.

Первым ознакомительным мероприятием является круглый стол на тему «Инклюзивное образование: проблемы, поиски, решения» (См. Приложение 2).

Цель данного мероприятия - повысить уровень сформированности инклюзивной культуры среди родителей учащихся образовательной организации и обмен опытом семейного воспитания.

Задачи мероприятия:

- популяризация и пропаганда принципов организации учебно-воспитательного процесса в условиях инклюзивного образования;
- знакомство учащихся, родительской общественности, педагогов с принципами организации инклюзивного образования;
- организация диалога между всеми участниками учебно - воспитательного процесса;
- формирование активной положительной мотивации обучения в условиях инклюзивного образования;
- воспитание толерантного отношения к учащимся с ограниченными возможностями здоровья;
- повышение общепедагогической культуры участников учебно-воспитательного процесса;
- информирование учащихся и родителей о преимуществах инклюзивного обучения;
- расширение знаний об инклюзивном и дистанционном образовании учащихся с ограниченными возможностями здоровья.

Родители заранее готовят сообщения, педагоги оказывают помощь в организации выступления. В ходе проведения мероприятия отмечаются положительные результаты работы с родителями - они стали значительно больше проявлять интерес к инклюзивному образованию, родители чаще задают вопросы педагогам по организации совместной деятельности детей с ООП и нормально развивающихся сверстников.

После организации круглого стола в образовательной организации реализация проекта «Родительская почта». Данный проект поможет определить, какие информационные дефициты есть у родителей, а также, какая

форма информирования родителей будет наиболее эффективна в данном случае.

С целью ознакомления родителей с основными понятиями в инклюзивном образовании, а также с целью информирования родителей о реализации инклюзивного образования в образовательной организации, провести индивидуальную консультацию по вопросам реализации инклюзивного образования в школе.

Итоговым мероприятием является практикум с родителями «Любящее сердце». Цель: гармонизация отношений между детьми и их родителями.

В ходе практикума родители получают ответы на следующие, интересующие их вопросы:

- Как не замкнуться в себе, воспитывая ребенка с ООП?
- Как разобраться с детскими капризами, истериками и предупредить их?
- Как помочь ребенку бороться с комплексами?
- Что делать со страхами за будущее?
- Детская агрессия и нежелание общаться вне дома.
- Боязнь большого количества людей.
- Манипулирование взрослыми.

После реализации комплекса мероприятий должны быть достигнуты следующие положительные результаты:

- педагоги смогли выстроить эффективный диалог со всеми родителями, а не только с родительским активом;
- инициатива организации совместных мероприятий исходит от педагогов, но большинство родителей проявляют интерес к инклюзивному образованию;
- взаимоотношения педагогов и родителей стали партнерскими;
- родители стали чаще советоваться с педагогами по вопросам организации совместных мероприятий;
- родители выражают положительное отношение к работе образовательной организации.

Таким образом, для организации эффективного взаимодействия родителей и образовательной организацией необходимо учитывать некоторые условия:

- необходимо создать команду общности педагогов и родителей, основанной на уважении и интересе к личности каждого члена группы,
- важно формировать умения поддерживать друг друга среди всех участников образовательных отношений;
- обязательно учитывать запросы родителей.

Эффективным условием реализации инклюзивного образовательного процесса является успешно сформированная инклюзивная культура в образовательной организации. Использование комплекса мероприятий по формированию инклюзивной культуры у родителей в образовательной организации дает положительные результаты. Родители чаще проявляют

интерес к деятельности образовательной организации, принимают активное участие в образовательно-воспитательном процессе, предлагают новые формы взаимодействия.

Ключевым фактором в успешном создании инклюзивной культуры в образовательной организации являются именно родители, так как именно они выступают прямым посредником между образовательной организацией и ребенком.

Инклюзивная культура родителей - это часть общей инклюзивной культуры. Ее формирование у родителей - это принятие родительской общественностью идеи инклюзивного образования как нового позитивного ресурса, как для здоровых детей, так и для детей с ООП.

В целях изучения уровня сформированности инклюзивной культуры в общеобразовательных организациях предлагаем провести опросник:

Спасибо, что согласились помочь в проведении исследования. Оно станет основой изменений, способствующих включению в образовательное пространство тех учащихся, чье развитие является нетипичным.

Если не возражаете, укажите Вашу фамилию, имя и отчество _____

Поставьте в соответствующей строке: 5 - если Вы полностью согласны; 4 - скорее согласны; 3 - если не знаете, как ответить; 2 - скорее не согласны; 1 - полностью не согласны.

Не нужно много времени тратить на обдумывание ответов. В случае, если некоторые вопросы покажутся вам неясными или не достаточно четко сформулированными, постарайтесь представить "среднюю", наиболее типичную ситуацию, которая соответствует смыслу вопроса, и на основе этого выбирайте ответ. Старайтесь не прибегать слишком часто к промежуточным, неопределенным ответам, типа "не знаю". Отвечайте честно и искренне. Не стремитесь произвести хорошее впечатление своими ответами. Здесь не может быть ответов "правильных" или "ошибочных".

Вопросы:

1. Имею представление об инклюзии, понимаю, смысл понятия инклюзивная культура.

2. Всем обучающимся, родителям, общественности доступна информация о школе независимо от их родного языка или ограничения здоровья (информация переведена, набрана шрифтом Брайля или более крупным шрифтом, представлены аудио/видеоматериалы и др.).

3. В школе (на сайте) доступны переводчики с языка жестов или родного языка обучающихся, когда в них возникает необходимость.

4. В числе обучающихся в школе имеются дети с особыми образовательными потребностями.

5. В школе имеются сотрудники (учителя, обслуживающий персонал, администрация) с ограниченными возможностями здоровья.

6. Школа доброжелательно настроена по отношению ко всем обучающимся, включая детей с особыми образовательными потребностями.

7. Дружеские отношения среди обучающихся, в том числе с особыми образовательными потребностями, активно поощряются.

8. Обучающиеся избегают употребления оскорбительных для людей с ООП и членов социальных меньшинств оскорбительных, дискриминационных высказываний, прозвищ.

9. Сотрудники школы относятся друг к другу с уважением, независимо от занимаемой должности, возраста, пола, состояния здоровья, достатка и происхождения.

10. Сотрудничество между учителями является примером для обучающихся.

11. Обучающиеся к сотрудникам школы относятся с уважением, независимо от их статуса, возраста, пола, состояния здоровья.

12. Учителя и сотрудники выстраивают отношения с обучающимися ровно, не заостряя внимание на дефекте, но, одновременно, учитывая разные возможности при выполнении той или иной деятельности.

13. Обучающиеся и сотрудники образовательной организации с нарушениями здоровья чувствуют себя столько же комфортно, как и люди без нарушений.

14. Обучающиеся считают, что посещают школу, в которой возможны самые высокие достижения, в том числе для детей с особыми образовательными потребностями.

15. Обучающиеся понимают, что от разных детей может требоваться разная степень следования школьным правилам.

16. У обучающихся есть понимание того, что именно они могут помочь преодолеть барьеры на пути обучения и полноценного участия в школьной жизни, с которыми сталкиваются дети с особыми образовательными потребностями.

17. Мнение обучающихся изучается и учитывается при организации учебно-воспитательной и социально-культурной работы и влияет на изменение социокультурной ситуации в школе.

18. В школьном сообществе наблюдается политика принятия в школу всех детей, живущих поблизости, независимо от их происхождения, успеваемости или особыми образовательными потребностями.

19. Особые образовательные потребности детей не являются преградой для включения детей в общественно-значимую воспитательную деятельность.

20. Сотрудники оценивают способности обучающегося комплексно, не ориентируясь на текущие успехи и неудачи.

21. В школе ценятся различия детей, а не соответствие их неким унифицированным требованиям.

22. В школе существует общее стремление к предоставлению специальных условий детям с особыми образовательными потребностями.

23. В школьном сообществе высказываются сомнения относительно границ инклюзии, например, о возможности обучения в школе детей с тяжелыми множественными нарушениями развития.

24. У сотрудников есть понимание того, что образовательная среда включает в себя отношения между обучающимися и сотрудниками школы, доступность помещений, школьную культуру и политику, учебные планы, рабочие программы и методики преподавания

25. Сотрудники избегают дополнительного психологического усиления барьеров, возникших в результате особых образовательных потребностей обучающихся.

26. Сотрудники избегают противопоставления обычных и «особых» обучающихся.

27. Есть понимание того, что каждый человек может столкнуться с барьерами на пути обучения и полноценного участия в общественной жизни.

28. Сотрудники избегают навешивания на обучающихся ярлыков из-за различия их способностей.

29. Сотрудники считают, что осознание инвалидности усиливается в тот момент, когда человек с нарушениями здоровья сталкивается с негативным отношением и барьерами в обществе.

30. В школе оспариваются стереотипные представления о красоте тела.

31. Знание психолого-педагогических особенностей ребенка с ООП способствует работе учителя при выборе оптимальных форм, средств и методов обучения и воспитания.

32. Владение специальными методиками необходимо для проведения коррекционно-развивающей работы на уроке.

33. Сотрудники противостоят стереотипным представлениям о людях с нарушениями здоровья, например, когда их постоянно жалеют или воспринимают в качестве героев.

34. Исключение обучающихся с серьёзными нарушениями здоровья из образовательного процесса и школьной жизни отражает в большей мере психологические барьеры, существующие в школе, а не реальные практические сложности.

35. Имею личный опыт общения (работы) с детьми с особыми образовательными потребностями.

36. Не возражаю, если в классе будет обучаться ребенок (дети) с особыми образовательными потребностями.

37. Не возражаю, если со мной (с моим ребенком) за одной партой будет сидеть ребенок с особыми образовательными потребностями.

38. Имею психолого-педагогическую подготовку для общения (работы) с детьми с ООП.

38. Готов оказать посильную помощь ребенку с особыми образовательными потребностями, обучающемуся в одном классе с детьми, не имеющими нарушений в развитии.

39. Являюсь сторонником инклюзивного обучения, буду всячески содействовать приобщению к инклюзивной культуре других обучающихся, родителей, учителей.

Обработка результатов:

Первый блок вопросов (1-5) направлен на изучение мнения о сформированности представлений о сути понятия инклюзия и инклюзивная культура, а также о доступности и качестве информации об образовательной организации, среди таких вопросов-суждений следующие: «Имею представление об инклюзии, понимаю смысл понятия инклюзивная культура»; «Всем обучающимся, родителям, общественности доступна информация о школе независимо от их родного языка или ограничения здоровья (информация переведена, набрана шрифтом Брайля или более крупным шрифтом, представлены аудио/видеоматериалы и др.)»; «В школе (на сайте) доступны переводчики с языка жестов или родного языка обучающихся, когда в них возникает необходимость»; «В числе обучающихся в школе имеются дети с ограниченными возможностями здоровья поможет выяснить, в каком состоянии находится»; «В школе имеются сотрудники (учителя, обслуживающий персонал, администрация) с ограниченными возможностями здоровья».

Второй блок вопросов (6-13) направлен на изучение отношений в образовательной организации, в том числе к людям с ООП, выяснить которое помогут такие вопросы-суждения, как: «Дружеские отношения среди обучающихся, в том числе с ООП, активно поощряются»; Учителя и сотрудники выстраивают отношения с обучающимися ровно, не заостряя внимание на дефекте, но, одновременно, учитывая разные возможности при выполнении той или иной деятельности»; «Обучающиеся к сотрудникам школы относятся с уважением, независимо от их статуса, возраста, пола, состояния здоровья».

Третий блок вопросов (14-17), содержит информацию о сформированности (с точки зрения учителей) у обучающихся представления об инклюзивной культуре: «Обучающиеся считают, что посещают школу, в которой возможны самые высокие достижения, в том числе для детей с особыми образовательными потребностями»; «Обучающиеся понимают, что от разных детей может требоваться разная степень следования школьным правилам»; «У обучающихся есть понимание того, что именно они могут помочь преодолеть барьеры на пути обучения и полноценного участия в школьной жизни, с которыми сталкиваются дети с особыми образовательными потребностями»; «Мнение обучающихся изучается и учитывается при организации учебно-воспитательной и социально-культурной работы и влияет на изменение социокультурной ситуации в школе».

Четвертый блок вопросов (18-23) помогут понять: является ли ограничение возможностей ребенка преградой для включения детей в общественно-значимую воспитательную деятельность и каким образом оцениваются способности обучающихся: «В школьном сообществе наблюдается политика принятия в школу всех детей, живущих поблизости, независимо от их происхождения, успеваемости или особых образовательных потребностей»; «Сотрудники оценивают способности обучающегося комплексно, не ориентируясь только на текущие успехи и неудачи».

Пятый блок вопросов-суждений (24-34) направлены на понимание основ инклюзивной культуры сотрудниками образовательной организации. Здесь представлены следующие вопросы: «У сотрудников есть понимание того, что образовательная среда включает в себя отношения между обучающимися и сотрудниками школы, доступность помещений, школьную культуру и политику, учебные планы, рабочие программы и методики преподавания», «Сотрудники избегают дополнительного психологического усиления барьеров, возникших в результате особых образовательных потребностей обучающихся».

Шестой блок вопросов-суждений (35-40) поможет изучить и личную готовность учителя к инклюзивной деятельности в контексте понимания им инклюзивной культуры. «Имею психолого-педагогическую подготовку для работы с детьми с ООП»; «Готов оказать посильную помощь ребенку с особыми образовательными потребностями, обучающемуся в одном классе с детьми, не имеющими нарушений в развитии»; «Являюсь сторонником инклюзивного обучения, буду всячески содействовать приобщению к инклюзивной культуре других обучающихся, родителей, учителей».

Количество набранных респондентом баллов предлагаем соотнести с одним из предлагаемых нами уровней сформированности инклюзивной культуры.

1 уровень (0-40 баллов) - недостаточная информированность и сформированность представлений об инклюзии; в образовательной организации наблюдается полное отсутствие условий для обучения детей с ООП, что соответствует *низкому уровню* сформированности инклюзивной культуры.

2 уровень (40-80 баллов) - недостаточная информированность и сформированность представлений об инклюзии, непросвещенность и незаинтересованность в жизни образовательной организации, что соответствует *скорее низкому уровню* сформированности инклюзивной культуры.

3 уровень (81-120 баллов) - у участников образовательных отношений присутствует частичная информированность и имеются представления об инклюзии в образовательной организации; в образовательной организации присутствуют лишь элементарные условия для обучения детей с ООП, что соответствует *среднему уровню* сформированности инклюзивной культуры.

4 уровень (121-160 баллов) - участники образовательных отношений проинформированы и имеют представления об инклюзии в образовательной организации; условия образовательной организации соответствуют государственным стандартам, но организация не укомплектована надлежащим образом, т.е. не все виды детей с ООП могут обучаться, что соответствует *скорее высокому уровню* сформированности инклюзивной культуры.

5 уровень (161-200 баллов) - участники образовательных отношений проинформированы и имеют представления об инклюзии в образовательной организации; условия образовательной организации соответствуют государственным стандартам, организация укомплектована надлежащим образом и в образовательной организации могут обучаться все виды детей с

ООП, что соответствует *высокому уровню* сформированности инклюзивной культуры.

Суть инклюзивной культуры - ценностное отношение к детям с ООП.

С целью изучения общественного мнения об инклюзивном образовании было проведено выборочное анкетирование педагогов, учащихся и родителей г. Нур-Султан (школа №83), Карагандинской области (г. Сарань, КГУ СОШ № 16) и Акмолинской области (г. Степногорск, СШ №9 и Красногорская основная школа Аккольского р-на).

Всего в мониторинге участвовали 414 человек:

4) педагогов – 126 человек, из них:

67-сельской местности, 59 - городских;

69- на казахском языке, 57 - на русском языке.

5) обучающихся 9-11 классов – 180 человек, из них:

93 - сельской местности, 87 - городских;

101- на казахском языке, 79 - на русском языке).

6) родителей – 108 человек, из них:

68 - сельской местности, 40 - городских;

60 - казахскоязычных, 48 - русскоязычных).

Анализ анкетирования *родителей* показал следующее.

На вопрос «Как Вы понимаете, что такое «инклюзивное образование»?» 100% респондентов отметили «*Полное вовлечение ребенка с особыми образовательными потребностями в жизнь школы*».

На вопрос «Как Вы считаете, каким образом может быть решена проблема адаптации детей с ООП к жизни в обществе?» мнения анкетированных распределились следующим образом:

а) необходимо воспитывать их отдельно от других детей 8 / 7,4%;

б) такие дети должны расти и развиваться вместе со здоровыми детьми - 70/64,8%

в) затрудняюсь ответить - 15/13,9%

г) в зависимости от заболевания – 7/6,5%

Вопрос «Готовы ли Вы признать детей с ООП как равноправных членов общества?» показал следующую картину:

а) затрудняюсь ответить -10/9,3%

б) да, полностью согласен - 69/63,9%

в) частично согласен - 20/18,5%

г) нет, полностью не согласен-0

О том, «Как повлияет процесс совместного развития и воспитания с детьми с ООП на детей без ООП?» родители ответили:

а) дети станут добрее - 51/47,2%

б) научатся помогать другим - 62/57,4%

в) научатся быть терпимыми - 48/44,4%

г) получают опыт сочувствия, сострадания - 60/55,6%

д) расширит представления детей о жизни - 53/49,1%

е) нет положительных моментов - 0.

Опрос мнений «Как Вы считаете, какими дополнительными умениями и навыками должны владеть педагоги, воспитатели, работающие в общеобразовательных организациях, где совместно обучаются и воспитываются дети без ООП и дети с ООП?» выявил следующую картину:

а) они должны любить детей и быть терпимыми - 69/63,9%

б) необходимы специальные знания об особенностях развития детей с ООП - 83/76,9%

в) нужны навыки оказания поддержки, предотвращения конфликтов - 64/59,3%

г) затрудняюсь ответить - 9/8,3%

Анализ анкетирования педагогов.

Вопрос 1. Я знаю, что инклюзивное образование, инклюзивная культура – это полное вовлечение ребенка с особыми образовательными потребностями в жизнь школы 126 /100%

Вопрос 2. Мне кажется, что главным препятствием для включения детей с трудностями в детский сад и школу является...

а) опасения, страх родителей обычных детей-63/50%

б) опасение педагогов, что обычные дети будут ущемлены в правах, и им будет уделяться меньше времени на усвоение программы-56/44,4%

в) опасение педагогов, что дети с трудностями не усвоят то, что могли бы усвоить в специальных условиях-73/57,9%

г) опасение администрации, что организация будет менее популярной среди родителей-30/23,8%

д) другое 6 /4,8%

Вопрос 3. Какие отрицательные моменты для учащихся могут возникнуть в процессе совместного развития и воспитания с детьми с ООП?

а) снижение у детей интереса к занятиям познавательного цикла 27/21,4%

б) снижение успеваемости и темпа развития-42/33,3%

в) возникновение конфликтов в детском коллективе- 36/28,6%

г) нет отрицательных моментов – 18/14,3%

д) нарушение дисциплины в классе- 22/17,5%

Вопрос 4. Как повлияет процесс совместного развития и воспитания на детей с ООП?

а) ребенок с ООП с детских лет научится взаимодействовать с другими людьми-76/60,3%

б) сможет получить дополнительную поддержку со стороны сверстников -71/56,3%

в) будет чувствовать себя более полноценно, участвуя в жизни детского коллектива наравне с другими детьми-72/57,1%

г) общаясь с другими детьми, ребенок с ООП будет адекватно развиваться-58/46%

д) у него появится больше возможностей проявить свои способности в различных видах деятельности, общения -70/55,6%

е) нет положительных моментов

ж) другое - 3/2,4%

Вопрос 5. Как повлияет процесс совместного развития и воспитания на детей без ООП?

а) дети станут добрее - 72/57,1%

б) научатся помогать другим - 80/63,5%

в) научатся быть терпимыми - 57/45,2%

г) получают опыт сочувствия, сострадания - 71/56,3%

д) расширит представления детей о жизни - 81/64,3%

е) нет положительных моментов - 2/1,6%

ж) другое - 2/1,6%

Вопрос 6. Люди, которые отстаивают идею инклюзии, делают это, потому что:

а) считают, что люди с трудностями посланы Богом, чтобы «здоровые» могли обрести спасение с их помощью - 14/11,1%

б) хотят изменить людей в лучшую сторону - 63/50%

в) считают, что общение с людьми с трудностями может помочь обычным людям, стать толерантными и терпимыми - 83/65,9%

г) потому что видят в этой работе свое призвание - 59/46,8%

д) видят в этом основы для справедливого общества - 63/50%

е) другое - 3/2,4%

Анализ анкет для учеников о реализации инклюзивного образования в общеобразовательной организации.

Общие сведения

Вопрос 1. Сколько тебе лет?

а) 13-14 лет - 3/1,7%

б) 14-15 лет - 66/36,7%

в) 15-16 лет - 88/48,9%

г) 17-18 лет - 13/7,2%

Вопрос 2. Пол

а) Мужской 85/47,2% б) Женский 95/52,8%

Вопрос 3. Место жительства

а) Город - 87/48,3% б) посёлок - 93/51,7% учащихся

Вопрос 4. Как ты отнесешься к тому, если в твоём классе будет учиться учащийся с особыми образовательными потребностями:

а) положительно - 114/63,3%

б) отрицательно - 11/6,1%

в) равнодушно. 57/31,7%

Вопрос 5. На твой взгляд, чего в твоей школе не хватает для комфортного пребывания в нём детей с ООП:

а) дети с ООП не участвуют в мероприятиях школы - 18/10%

б) детям с ООП не хватает друзей - 100/55,6%

в) не знаю 62/34,4%

Вопрос 6. Что бы ты смог сделать для учащегося с ООП, если он будет учиться в твоём классе?

а) буду дружить, ходить в гости и в кино, делать вместе уроки - 103/57,2%
б) буду заботиться (помогать идти по лестнице, подавать рюкзак и т.д.) - 93/51,7%

в) буду держаться от него подальше и стараться не замечать - 5/2,8%

г) буду держаться от него подальше, но помогать при необходимости - 36/20%

Вопрос 7. Если бы в классе начал вести уроки учитель с ограниченными возможностями в развитии, каково было бы твое отношение к нему?

а) положительное - 49/27,2%

б) если его взяли работать в школу, значит он хороший учитель - 70/38,9%

в) не знаю - 65/36,1%

Вопрос 8. Что ты испытываешь, когда встречаешь людей с ограниченными возможностями в развитии:

а) жалость - 60/33,3%

б) смущение - 22/12,2%

в) равнодушие - 17/9,4%

г) желание помочь, поддержать их - 119/66,1%

Результаты анкетирования показали в целом положительное отношение учащихся, педагогов, учителей к обучению детей с ООП в общеобразовательных школах с полным вовлечением их в процесс обучения и воспитания.

Таким образом, формирование культуры инклюзии в образовательной организации связано с формированием в школьном сообществе неких универсальных ценностей инклюзии и понимания того, что инклюзивная школа - это:

- Равенство всех учеников в школьном сообществе, независимо от происхождения, языка, религии, состояния здоровья.

- Все ученики имеют равный доступ к процессу обучения в течение учебного дня.

- У всех учеников имеются равные возможности для установления и развития важных социальных контактов.

- Обучение всех учащихся тщательно планируется и проводится наиболее эффективным способом.

- Педагоги и все сотрудники школы, вовлечённые в процесс обучения, обучены стратегиям и педагогическим технологиям осуществления инклюзивного образовательного процесса.

- Программа обучения и педагогические методы, применяемые в обучении, учитывают потребности каждого ученика.

- Семьи активно участвуют в жизни школы.

- Все сотрудники школы разделяют ценности инклюзии, позитивно настроены и понимают свои обязанности.

Создание инклюзивной культуры образовательной организации – это основополагающий и достаточно сложный и противоречивый процесс по

формированию принятия идеологии и ценностей инклюзии, понимания преимуществ инклюзивного подхода в образовании, разделения ценностей инклюзивной школы не только среди школьных администраторов, но, главным образом, среди педагогов, учащихся и родителей - всех участников школьного сообщества. Данный процесс предполагает высокий уровень информирования педагогического коллектива, разработку инклюзивного плана развития школы, проведения специальных педагогических советов и занятий среди учащихся школы. Важнейшим направлением в работе по формированию инклюзивной культуры школы будет являться создание особой атмосферы эмоционального тепла и принятия каждого ученика, а также использование языка и терминологии, которые являются нейтральными и не формируют негативного, исключаящего отношения к участникам инклюзивного образовательного процесса.

Заключение

Инклюзивная культура - это часть общей школьной культуры, направленной на обеспечение поддержки ценностей инклюзии, высокий уровень которой способствует повышению эффективности процесса инклюзии в целом, уникальный микроклимат доверия, способствующий развитию взаимозависимых отношений семьи и школы, позволяющих избежать конфликтных ситуаций и нанести потенциальный вред каждому участнику процесса.

В организациях образования основной целью воспитательной работы должно быть формирование общей (в т.ч. инклюзивной культуры) обучающихся, создание воспитательной среды, способствующей формированию активной гражданской позиции, нравственной и психологической зрелости обучающихся, построение модели инклюзивного образования, исключающей любую дискриминацию детей, обеспечивающую толерантное отношение ко всем участникам образовательного процесса, создающую особые условия для каждого ребенка, имеющего особые образовательные потребности.

Главной целью педагога, классного руководителя, других специалистов организаций образования является помощь детям с ООП - это охрана жизни и здоровья детей, повышение уровня психического развития ребенка в социальной, интеллектуальной и эмоциональной сферах, успешная интеграция ребенка в общеобразовательную школу и общество сверстников. Им нужно помочь социально адаптироваться, самореализоваться в обществе.

Также необходимо сформировать социально-психологическую культуру, толерантное сознание всех участников образовательного процесса; совершенствовать условия, обеспечивающие развитие здоровьесберегающей среды, способствующие качественному образованию и социализации учащихся в обществе; предоставить условия для самоутверждения ребенка в значимых сферах жизнедеятельности, где в максимальной степени раскрываются его способности и возможности.

Формирование инклюзивной культуры образовательной организации - основополагающий и достаточно сложный и противоречивый процесс по формированию принятия идеологии и ценностей инклюзии, понимания преимуществ инклюзивного подхода в образовании, деления ценностей инклюзивной школы не только среди школьных администраторов, но, главным образом, среди педагогов, учащихся и родителей - всех участников школьного сообщества.

Таким образом, формирование инклюзивной культуры в образовательных организациях - это

- Готовность и способность сотрудников образовательной организации к работе с детьми с особыми образовательными потребностями:
  - принятие принципов и ценностей инклюзивного образования;
  - проведение для педагогов тренингов по инклюзивной практике;

- сотрудничество и кооперация: командное взаимодействие участников инклюзивного образования;

- организация системы оказания консультативной помощи специалистам организации образования, и, прежде всего, не имеющим специального образования;

- систематическое повышение квалификации специалистов инклюзивного образования.

• Готовность и способность учащихся к совместному обучению и взаимодействию в условиях инклюзивного образования:

- проведение для учащихся системы тренингов по формированию толерантности к лицам с особыми образовательными потребностями – использование активных форм работы по формированию у нормально развивающихся учащихся терпимости, сочувствия к детям с особыми образовательными потребностями, развитию эмпатии, идентификации обычных учащихся себя со сверстниками с особенностями развития;

- проведение тренингов межличностного взаимодействия по гармонизации взаимоотношений в детском коллективе, включению детей с особыми образовательными потребностями в коллектив, обучению учащихся конструктивным формам взаимодействия;

- включение учащихся с особыми образовательными потребностями в учебно-воспитательный процесс, что достигается путем создания учителем необходимых условий для активного участия ребенка с особыми образовательными потребностями, организации атмосферы сотрудничества.

• Организация взаимодействия с родителями:

- информирование родителей об особенностях инклюзивного образования, принятие ими инклюзивных ценностей;

- сотрудничество семьи и образовательной организации – обеспечение активного участия родителей ребенка с особыми образовательными потребностями в учебно-воспитательном процессе;

- взаимодействие семей-участников инклюзивного процесса (организация совместной деятельности, активное участие во внеклассных и внешкольных мероприятиях семей детей с особыми образовательными потребностями и семей нормально развивающихся детей).

Инклюзивную культуру можно рассматривать не только как фактор успешной реализации инклюзивного образования, результат реализации инклюзивной политики и практики, но и как основу изменения всего общества в целом.

Литература

15. Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2016-2019 годы, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 1 марта 2016 года, № 205.

16. [http://studopedia.ru/Идеи Л.С. Выготского о воспитании ребенка с нарушением развития](http://studopedia.ru/Идеи_Л.С._Выготского_о_воспитании_ребенка_с_нарушением_развития).

17. Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – С. 292-293.

18. Акатов Л.И. Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья. Психологические основы: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003.

19. Нигматов З.Г. Формирование поликультурной личности в условиях инклюзивного образования. Сборник научных трудов межд. научно - практической конференции "Поликультурное образовательное пространство Поволжья: пути и формы интеграции" (Казань, КФУ, 1 ноября 2013 г.

20. Бут Т. Показатели инклюзии: практическое пособие / Т. Бут, М. Эйнскоу; под ред. М. Воган; пер. с англ. И. Анিকেев; науч. ред. Н. Борисова, под общ. ред. М. Перфильевой. – М.: РООИ «Перспектива», 2007. – 124 с.

21. Сигал Н.Г. Инклюзия как вектор гуманизации образования и общества: зарубежный опыт. Вопросы педагогики и психологии: теория и практика: сборник материалов Межд. научной конференции. Россия, г. Москва, 26-28 июня 2014 г. URL: <http://books.google.ru>.

22. Алехина С.В. Принципы инклюзии в контексте изменений образовательной практики / С.В. Алехина // Психологическая наука и образование. – 2014. – № 1. – С. 5-16.

23. Электронный ресурс. URL: [Chelinc_obraz_soc_proekt.pdf](http://chelinc-obraz-soc-proekt.pdf).

24. Гумирова Г.Ф. Проблемы социальной интеграции лиц с ограниченными возможностями // Преемственная система инклюзивного образования: мат-лы V Межд. научно-практ. конференции, 1–2 марта 2017 г. Казань: Изд-во «Познание».

25. Мешков А.Ю. Структура корпоративной культуры / А. Ю. Мешков // Вестник ЮУрГУ. — 2012. — № 10. — С. 148–150.

26. Тихомирова Е.Л. Исследование инклюзивной культуры вуза как гетерогенной организации / Е. В. Шадрова // Стратегии формирования инклюзивной среды: сборник научных трудов по материалам межд. научно-практ. конференции 17–19 мая 2016 года. — СПб.: Изд-во СПб АППО, 2016.

27. Айдарбекова А.А. Организационные основы формирования позитивной культуры инклюзивной школы. Алматы, 2013.

28. Специальное образование в Казахстане. №1(46). 2014).

15. Всеобщая декларация прав человека (принята Генеральной Ассамблеей ООН 10.12.1948)

http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_120805/

16. Конвенция о борьбе с дискриминацией в области образования.

Принята 14 декабря 1960 года Генеральной конференцией Организации Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры на ее одиннадцатой сессии.

https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/educat.shtml

17. Декларация Прав Ребенка. Резолюция 1386 (XIV) Генеральной Ассамблеи ООН от 20 ноября 1959 г. <http://docs.cntd.ru/document/1901035>

18. Декларация о правах умственно отсталых лиц. Принята резолюцией 2856 (XXVI) Генеральной Ассамблеи от 20 декабря 1971 года. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/retarded.shtml.

19. Декларация о правах инвалидов. Провозглашена Резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН от 9 декабря 1975 года N 3447. <http://docs.cntd.ru/document/901739159>

20. Всемирная программа действий в отношении инвалидов. Принята 03.12.1982 Резолюцией 37/52 Генеральной Ассамблеи ООН. <https://www.lawmix.ru/abrolaw/14723>.

21. Всемирная декларация об образовании для всех и Рамки действий для удовлетворения базовых образовательных потребностей. 5 — 9 марта 1990 г., Джомтьен, Таиланд. <http://xn----jtbibbrldcuedw.xn--p1ai/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B9-%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80/%D0%BD%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D0%B5-%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D1%8B/108/857/>

22. Саламанкская декларация лиц с особыми образовательными потребностями. Принята Всемирной конференцией по образованию лиц с особыми потребностями: доступ и качество. Саламанка, Испания, 7-10 июня 1994 г.

23. Рамка мониторинга инклюзивного образования в Республике Казахстан. АО ИАЦ МОН РК, 2017. 185с.

24. Международная классификация функционирования, ограничений жизнедеятельности и здоровья (МКФ). <http://who-fic.ru/icf/>

25. Education And Disability/Special Needs: policies and practices in education, training and employment for students with disabilities and special educational needs in the EU. An independent report prepared for the European Commission by the NESSE network of experts www.nesse.fr.

26. М. А. Шаповалова, О. А. Денисова. Тенденции развития инклюзивного образования детей с ограниченными возможностями здоровья в зарубежных странах и России (электронный ресурс) <https://cyberleninka.ru/article/n/tendentsii-razvitiya-inklyuzivnogo-obrazovaniya-detey-s-ogranichennymi-vozmozhnostyami-zdorovya-v-zarubezhnyh-stranah-i-rossii>

27. ННПЦ КП. Лекотека. Октябрь, 2012. www.special-edu.kz/files/lekoteka.ppt

28. 38th Annual Report to Congress on the Implementation of the Individuals with Disabilities Education Act, 2016. U.S. Department of Education. <https://www2.ed.gov/about/reports/annual/osep/2016/parts-b-c/38th-arc-for-idea.pdf>

29. Italy. European Agency for Special Needs and Inclusive Education. <https://www.european-agency.org/country-information/italy/national-overview/complete-national-overview>

30. Соломин В. П., Кантор В. З., Антропов А. П. Образовательные стандарты как инструмент включения детей с ОВЗ в единое образовательное пространство России //Территория детства ребенка с особыми образовательными потребностями. – 2015. – С. 11-19.

31. Lynch, James. Provision for children with special educational needs in the Asia region / James Lynch p. cm.-(World Bank technical paper, ISSN 0253-7494; no. 261)

43. <http://www.dissercat.com/content/vospitanie-nravstvennykh-vzaimootnoshenii-mladshikh-shkolnikov-v-inklyuzivnom-obrazovanii>.

44. На пути к инклюзивной школе: пособие для учителей. Разработано в рамках Недели инклюзивного образования 14-21 ноября 2005г. РООИ «Перспектива». М., 2005. URL: <http://perspektiva-inva.ru>.

45. Пособие по проведению «Уроков доброты» со школьниками младших классов / авт.-сост. Е. Выговская, Ю. Симонова, Н. Хлудов, С. Прушинский, М. Перфильева; ред.-сост. О. Пестрякова. – М.: Изд. РООИ «Перспектива», 2012.

46. Тумина Л.Е. Притча как школа красноречия / Л.Е. Тумина. – М.: Изд-во ЛКИ, 2008. – 368 с.

47. http://psyjournals.ru/inclusive_edu/issue/44260_full.shtml]:

48. URL <https://moluch.ru/conf/ped/archive/96/4289/>.

49. Педагог инклюзивной школы [Электронный ресурс].- Режим доступа: <https://www.metod-kopilka.ru/statya-pedagog-inklyuzivnoy-shkoli-60322.htm.l>.

50. Формирование позитивного психологического климата в инклюзивном классе общеобразовательной школы. Методические рекомендации. Национальный научно-практический центр коррекционной педагогики. Алматы, 2014.

51. Ткачёва, В.В. Семья ребенка с ограниченными возможностями здоровья: диагностика и консультирование. М.:Национальный книжный центр, 2014. - 160 С.

52. Старовойт Н.В. Инклюзивная культура образовательной организации: подходы к пониманию и формированию. Концепт. - 2016. - Т. 8.

53. Бубеева Б.Н. Проблема инклюзивного образования детей с ограниченными возможностями здоровья. Вестник Бурятского государственного университета. - 2010. - № 1.

Тренинг для учащихся 1-4 классов общеобразовательных школ по формированию толерантной личности.

Программа включает в себя комплекс занятий, основная цель которых заключается в том, чтобы в доступной форме объяснить и научить учащихся начальных классов толерантному отношению друг к другу, показать им различия окружающих людей, научить уважать, принимать эти различия и быть терпимыми. Выработка толерантного поведения способствует дальнейшему позитивному развитию учащихся, повышает их уверенность в своих возможностях и перспективах.

Программа направлена на решение *следующих задач*:

- формирование толерантного отношения к другим людям, умение чувствовать друг друга, вырабатывать потребность в оказании помощи тем, кто в ней нуждается;
- развитие уважения к культурным различиям;
- развитие терпимого отношения к различиям в поведении людей, привитие ценностного отношения к «иному»;
- развитие представлений о дружбе, умении поддерживать друг друга;
- формирование умений понимать другого как самого себя, потребность работать в «команде»;
- расширение представлений учащихся о способах выражения своих чувств, формирование умений сотрудничества и коллективного творчества.

Основные методы: ролевая игра, психотехнические игры, релаксация.

В программе предложено 9 занятий. Занятия могут проводиться с группой учеников или со всем классом, продолжительность - 30-40 минут каждую неделю. Количество занятий и их внутренняя содержательная наполненность может изменяться, дополняться с учетом особенностей контингента. Элементы практикума могут проводиться и со всем классом в качестве «психологической минутки» на уроке.

Необходимые материалы и оборудования описываются в каждом занятии.

Занятие № 1: Знакомство - узнаем друг друга

Цель: создать благоприятную психологическую атмосферу, условия для самораскрытия, установить контакт между детьми.

Материалы и оборудование: карточки с приветствиями, фоновая спокойная музыка.

Ход занятия:

4. Вводная часть.

Упражнение «Приветствие».

Цели: разрядить обстановку, познакомиться с приветствиями в разных культурах, сплотить группу.

Участники получают карточки с приветствиями из разных стран:

- сложить руки (как в «молитве») на уровне груди и поклониться (Япония);
- потереться носами (Новая Зеландия);
- пожать друг другу руки, стоя на большом расстоянии друг от друга (Великобритания);
- крепко обняться и три раза поцеловать друг друга в щеки (Россия);
- показать язык (Тибет);

- очень крепко пожать друг другу руки, стоя близко друг к другу (Германия);
- обняться и поцеловать в щеки четыре раза по очереди (Париж).

Участники разбегаются по комнате и приветствуют друг друга способом, указанным на карточке.

Обсуждение: понравилась ли вам игра? попробуйте догадаться, из каких стран происходят ваши приветствия, было ли трудно здороваться каким-то способом? показались ли какие-то из приветствий смешными? как бы отреагировали люди из этих стран на ваши приветствия? какую роль играют приветствия в нашей жизни?

5. Основная часть

Игра «Круг знакомств»

Цель: познакомить участников друг с другом, сплотить группу.

Сегодня мы будем играть в «паровозики». Сначала у паровозика не будет вагонов, и тот, кого мы выберем паровозиком, будет в одиночку «ездить» по кругу, громко приговаривая «чух - чух – чух». Потом «паровозик» соскучится и подъедет к любому мальчику или девочке со словами:

- «Паровозик чух-чух-чух», и назовет свое имя. Тот ребенок, к которому подъехал «паровозик», в ответ называет свое имя и становится новым «паровозиком», а первый «паровозик» - его «вагоном». Новый «паровозик» вместе с «вагоном» продолжит движение по кругу, затем подъедет к любому ребенку со словами: «Паровозик чух-чух-чух» и назовет свое имя и имя своего «вагона». Игра продолжается до тех пор, пока в «паровозик» не будут включены все дети. Если «паровозик» ломается, т.е. кто-то из детей забывает имя своего «вагончика», то игру лучше начать сначала.

Игра «Домино»

Цели: создать в группе атмосферу открытости; позволить участникам открыто говорить о себе; показать, что в группе между участниками существуют как различия, так и объединяющие их вещи.

Правила игры: первый участник (желательно - ведущий) становится в центр и называет две свои характеристики – «С одной стороны, я ношу очки, с другой - люблю мороженое». Участник, который тоже носит очки или тоже любит мороженое подходит к первому участнику и берет его за руку, говоря, например «С одной стороны, я люблю мороженое, с другой стороны - у меня есть собака». Игра продолжается, пока все участники не станут частью домино. Возможны вариации в самом построении домино - можно построить круг или типичную «доминошную» структуру, участники могут брать за руки, обниматься, стоять или лежать на полу, и т.д.

Вопросы для обсуждения: что участники чувствовали, пока ждали, что к ним кто-нибудь «прицепится»; старались ли они называть самые распространенные характеристики или, наоборот; им хотелось чем-то выделиться; что нового они узнали друг о друге; что они чувствовали, когда узнавали, что кто-то в группе похож на них; что они чувствовали, когда узнавали, что кто-то на них не похож; хорошо или плохо, что в группе есть столько разных людей. Почему?

б. Закрепление, итог

Упражнение «Чувствуем друг друга»

Цель: закрепить навыки сотрудничества.

Ведущий: Давайте встанем в круг и возьмемся за руки. Послушаем свое дыхание. Затем прислушаемся к звукам в нашей комнате, потом - к звукам,

доносящимся с улицы. И снова послушаем свое дыхание. А теперь почувствуем свою правую руку, а в ней - руку соседа, затем почувствуем левую руку и руку соседа слева. Попробуем представить себе, что через руки бежит невидимый ручеек. В виде чего этот ручеек? Может быть, тепла или доверия, а может быть, поддержки друг друга или чего-нибудь еще? Постарайтесь запомнить это ощущение в руках, сохранить его до следующего занятия.

В этом упражнении дети действуют сообща, в непринужденной обстановке. Упражнение должно доставлять им удовольствие и в то же время помогать в приобретении навыков сотрудничества в малых группах или в составе всего класса.

Подведение итогов знакомства (что нового узнали о друг друге), выражение признательности всем за участие в задании.

Занятие № 2: Пойми меня

Цель: формировать у ребенка потребности во взаимопонимании.

Материалы и оборудование: опорные картинки с изображением тех или иных предметов (одушевленных или неодушевленных), о которых в рассказе должна идти речь.

Ход занятия:

3. Вводная часть

Вводная беседа на тему: «Что нужно, чтобы научиться понимать друг друга?». (Уметь не только слушать, но и уметь услышать друг друга.)

Игра «Испорченный телефон»

Цель: сформировать умения услышать друг друга, формирование позитивных и доброжелательных отношений в коллективе.

Участники игры садятся в круг. Каждый игрок по очереди произносит шепотом на ухо сидящему рядом какое-либо слово. Последний игрок произносит громко то слово, которое он услышал. Первый игрок должен назвать то слово, с которого он начал игру. Если слово совпадет, то все игроки правильно поняли соседа, если нет, то игроки не поняли друг друга.

4. Основная часть

Игра «Фантазеры»

Цель: сформировать умения услышать друг друга, формирование позитивных и доброжелательных отношений в коллективе.

Смысл игры заключается в том, чтобы ученики смогли продолжить рассказ, начатый предыдущим игроком.

Все игроки должны продолжить рассказ одним предложением. Тот игрок, на котором заканчивается рассказ, должен начать новый.

Участники игры садятся в круг. Ведущий показывает первую картинку с изображением, допустим, собаки. Первый игрок начинает рассказ одним предложением, например: «В одном доме жила собака...» Его сосед справа продолжает: «Эта собака любила гулять со своим хозяином у пруда...» Следующий сосед справа продолжает рассказ тоже одним предложением и так далее. Чем необычнее и смешнее будет поворот этой истории, тем лучше. Игра продолжается по кругу до тех пор, пока воображение участников не иссякнет, а интерес не угаснет. Желательно стремиться к тому, чтобы рассказ имел начало, середину и конец и строился вокруг какого-нибудь события (сюжета).

Закрепление, итог

Обобщающая беседа по теме занятия:

Что нового вы узнали сегодня о взаимоотношениях между собой и другими?

Этикетная задача

Ведущий предлагает детям решить следующую задачу: «Представьте себе, что с вами вместе находится ребенок со странностями поведения, не такой, как вы, а ему тоже хочется принять участие в вашей игре. Как вы сможете ему помочь?»

Вывод:

«Как хорошо, когда каждый из нас умеет слышать и понимать друг друга, тогда нам интересно быть вместе».

Детям предлагается улыбнуться друг другу и поблагодарить за игру.

Занятие № 3: Мы учимся чувствовать друг друга

Цели: формировать толерантное отношение к другим людям, умение чувствовать друг друга, вырабатывать потребность в оказании помощи тем, кто в ней нуждается.

Материалы и оборудование: Книга К. Чуковского «Федорино горе»; начатые, но недорисованные картинки с изображением посуды, мебели и т.д., загадки и карточки с рисунками-отгадками; рассказ В. Осеевой «Просто старушка».

Ход занятия:

4. Вводная часть

Вводная беседа на тему: «Умей понять и почувствовать, что нужно другому».

- Что такое чуткое отношение?
- Всегда ли мы замечаем, что происходит вокруг нас?
- Требуется ли кому-нибудь наше сочувствие или помощь?
- Наше отношение к этому?

5. Основная часть

Игра «Помоги Федору»

Цель: формировать у детей умение чувствовать друг друга, вырабатывать потребность в оказании помощи тем, кто в ней нуждается.

Постарайтесь помочь Федору. Вы почувствовали, как ей нужна ваша помощь.

Накануне детям дается задание прочитать сказку К. Чуковского «Федорино горе» и выучить отрывки из нее.

Во время игры педагог выступает в роли Федора из сказки и просит детей вспомнить сказку и прочитать отрывки из нее, поделиться впечатлениями. Сказка про Федора должна вызвать у детей чувство сострадания к ней, пообещать детям стать аккуратнее и попросить помочь ей вернуть все утерянное.

Из горки карточек на столе дети берут по одной недорисованной картинке и дорисовывают начатое на ней изображение. Затем они группируются на основе сходства изображений предметов по их назначению (например, посуда, мебель и пр.) и предлагают их Федору. Он благодарит детей и просит отгадать загадки. После того как дети отгадают, на обозрение представляется картинка-отгадка. Загадки: «Сама не ем, а людей кормлю» (ложка). «Из горячего колодца через нос вода льется» (чайник). «Гладит все, чего касается, а дотронешься — кусается» (утюг). Отгадавшим дается приз.

Обсуждение рассказа «Просто старушка»

Дети прослушивают рассказ «Просто старушка» и разыгрывают по ролям. После этого предлагается второй вариант инсценирования: как бы поступила девочка, если бы она была одна и увидела упавшую старушку. После этого разыгрывается ситуация, в которой мальчик и девочка вместе помогают старушке.

Отрывок из рассказа В. Осеевой «Просто старушка».

По улице шли мальчик и девочка. А впереди них шла старушка. Было очень скользко. Старушка поскользнулась и упала.

Подержи мои книжки! - крикнул мальчик, передал девочке свою сумку и бросился на помощь старушке. Когда он вернулся, девочка спросила его:

- Это твоя бабушка?

- Нет, - ответил мальчик. Мама? - удивилась подружка. Нет.

Ну, тетя? Или знакомая?

Да нет же, нет! - ответил мальчик. - Это просто старушка.

б. Закрепление, итог

Обобщающая беседа по теме занятия:

• Как вы думаете, наши добрые чувства по отношению к другим могут изменить их поступки?

• Приходилось ли вам помогать кому-нибудь?

Этикетная задача

Педагог предлагает детям решить следующую задачу: «Вы сейчас помогали Федору, который ленился убираться в доме и следить за собой, а как бы вы поступили, если бы рядом с вами жил ребенок, с трудностями передвижения?»

Итог занятия

Обсудить проблему, когда нужно оказывать поддержку человеку и как принимать помощь от других.

В конце занятия педагог делает *вывод*:

«Все мы разные, но каждый хорош по-своему. Относиться нужно к другому так, как ты хотел бы, чтобы относились к тебе. Умей почувствовать, что твоя помощь нужна другому».

Детям предлагается посмотреть друг на друга, пожалть друг другу руки и улыбнуться.

Занятие №4: Я выбираю дружбу

Цели: развить представления о товариществе и дружбе и умении их поддерживать, закрепить межличностные отношения, формировать потребности в чутком отношении друг к другу.

Ход занятия:

4. Вводная часть

Вводная беседа на тему «Какие отношения должны быть между друзьями».

- Как нужно относиться к своему другу?
- Как бы вы хотели, чтобы друг относился к вам?
- Хотели бы вы, чтобы ваша дружба крепла?
- Что, по вашему мнению, нужно сделать для укрепления дружеских отношений.

Игра «Угадай мое желание»

Цель: сформировать умения понимать друг друга

Попробуйте понять с помощью мимики и жестов желание своего друга. Дети делятся на две команды. Поочередно один из членов команды выбирает себе друга из другой команды и с помощью мимики и жестов выражает свое желание. Друг, которого выбрали, должен угадать желание. Если он не справляется с поставленной перед ним задачей, то ему помогает команда. Затем команды меняются ролями.

5. Основная часть

Этюд «Дружба»

Цель: проявление сочувствия в конкретном действии.

Стихотворение В. Томиной «Солидарность»:

За кота и за юлу

Брат опять стоит в углу. Плачет Леночка всерьез: Жалко братика до слез. Горько заплакала сначала, потом вдруг затихла, замолчала. Лена плакать перестала...

Рядом с братом в угол встала.

Дети отвечают на вопросы: Какие чувства переживает девочка? Чем они вызваны? Выделяют, что во внимании, заботе нуждается не только младший, но и сверстник. Сочувствие у него проявляется в конкретном действии: если вдруг упал, то надо помочь ему встать; если ему больно - утешить.

Дети разыгрывают этюд в парах.

Игра «Найди друга»

Цель: Научить детей чувствовать и переживать, устанавливать дружеские контакты.

Дети делятся на две группы. Одной группе завязывают глаза, дают возможность походить по помещению, затем предлагают найти и узнать друг друга. Узнать можно с помощью рук, ощупывая волосы, одежду, руки. Когда друг найден, игроки меняются ролями.

Игра «Мои друзья»

Цель: Выявить взаимоотношения детей внутри группы, осознание своих особенностей и особенностей друга.

Ведущий предлагает нарисовать друг друга. Дети могут нарисовать своих друзей, как в виде людей, так и в виде животных, птиц, цветов, деревьев и т.п. После выполнения задания дети обсуждают рисунки и отвечают на вопросы: кто здесь нарисован? Почему они нарисованы именно в таком виде?

Упражнение «Найди меня»

Участники игры встают в круг и держат друг друга за руки. В центре круга два игрока. У одного закрыты глаза. По команде ведущего игрок с завязанными глазами пытается найти второго игрока. Все остальные подсказывают ему верный путь, дают команды: «Направо, налево, прямо, назад, горячо, холодно». После того как второй игрок будет пойман, выбирается другая пара.

б. Закрепление, итог

Обобщающая беседа по теме занятия:

- Что нового вы узнали сегодня о том, как должны строиться отношения между друзьями?
- Расскажите, был ли у вас раньше друг или подруга? Какие отношения были между вами?

Этикетная задача

Представьте себе, что ваш друг или подруга, сосед или соседка, знакомые, ваши сверстники имеют трудности при передвижении — ходят с костылями или прикованы к инвалидной коляске. Они ничем не отличаются от вас, кроме того, что им трудно передвигаться, и они тоже хотят принять участие в таком же мероприятии. Как вы поступите в таком случае?

Ведущий. А теперь сделаем вывод:

«Все мы разные, но каждый хорош по-своему. Относиться нужно к другому так, как ты хотел бы, чтобы относились к тебе, нужно уметь понять и принять»

другого, тогда дружба станет крепче». Педагог предлагает обменяться улыбками и рукопожатиями.

Правила дружбы. В заключение всех встреч дети обговаривают некоторые приемы и правила, которые оформляются в «Правила дружбы», способствующие тому, чтобы общение ребят протекало без ссор и конфликтов.

- Помогай товарищу, если умеешь что-то делать - научи и его. Если товарищ попал в беду, помоги ему, чем можешь.
- Делись с товарищем, играй так, чтобы самое лучшее хотелось отдать другу.
- Останови товарища, если он делает что-то плохое.
- Умей порадоваться успехам товарища.
- Умей спокойно принять помощь, советы от других ребят.

Занятие № 5: Мы в этом мире

Цели: учить понимать другого как самого себя, формировать потребность работать в «команде».

Материалы и оборудование: карточки с фрагментами изображений школьной жизни, из которых складываются цельные картинки, конструкторы, раздаточный материал для основного этапа.

Ход занятия:

3. Вводная часть

Вводная беседа на тему: «Какие мы?»

Расскажите о себе и о том, кто, что умеет делать лучше всего: петь, рисовать, танцевать, играть на музыкальном инструменте, играть в футбол, в шахматы, шашки, бегать и т.д.

4. Основная часть

Игра «Собери картинку»

Из фрагментов фотографий вашей школьной жизни соберите полное изображение этих сюжетов.

Дети делятся на группы по желанию по три-четыре человека и получают фрагменты фотографий из их школьной жизни. Нужно сложить из них полное изображение того или иного сюжета. И рассказать о том событии, которое было запечатлено на фотографии. Побеждает та команда, которая работала более слаженно и быстро и чей рассказ будет более полным.

Подумайте, что нужно для того, чтобы в своей деятельности вы могли добиться наилучшего результата?

Игра «Кто что умеет лучше всего?»

Вы сейчас убедитесь, что успех любой работы зависит от слаженности работы группы. А чтобы ваша работа была слаженной, выберите и подчеркните, что для этого необходимо прежде всего.

- Уметь понимать друг друга.
- Обижаться друг на друга.
- Уметь поддержать друг друга.
- Ссориться по пустякам.
- Уметь слушать друг друга.

Вы рассказали чуть раньше о том, что лучше всего умеет делать каждый из вас. Вы теперь знаете, что необходимо, чтобы ваша работа была слаженной. Подумайте, на какие группы можно разделиться, чтобы выполнить задание очень хорошо.

- I группа — те, кто любит рисовать.

- II группа — те, кто любит танцевать, петь, играть на музыкальных инструментах.

- III группа — те, кто любит прыгать, бегать, играть в футбол.
- Что могла бы сделать каждая группа отдельно?
- Что вы могли бы сделать все вместе?

Игра «Город мастеров»

Ребята делятся на команды по пять–шесть человек.

Вариант 1. Каждая команда получает конструктор и должна построить свой город.

Вариант 2. Команда должна совместно нарисовать свой город.

Побеждает та команда, которая не только быстро закончила работу, но и работала более слаженно, где в команде никто не ссорился, все понимали друг друга и помогали друг другу.

Игра «Почувствуй себя в команде»

Те команды, которые уже были подобраны для работы в «Городе мастеров», проводят небольшую эстафету (бег с мячом, прыжки на одной ноге, прыжки со скакалками). Победившая команда получает приз.

5. Закрепление, итог

Обобщающая беседа по теме занятия:

- Вы научились рядом с собой чувствовать других?
- Вам понравилось быть частью команды?

Этикетная задача

«Что вы будете делать, если у вас в команде будет ребенок, у которого вследствие болезни постоянно трясутся руки и поэтому он не сможет быстро и ловко, как это получается у вас, выполнять работу:

- сердиться на него,
- не возьмете в игру,
- возьмете в игру и будете помогать ему,
- будете подбадривать его».

Вывод:

«Мы все разные, с разными возможностями, но каждый хорош по-своему. Чтобы жить в согласии, работать в одной команде, нужно уметь понимать и уважать друг друга, помогать друг другу». Педагог предлагает всем пожать друг другу руки и улыбнуться.

Занятие № 6: Все люди разные

Цели: Показать разнообразие человеческих типов, поведенческих реакций и возможности совместного проживания. Формировать способность считаться с различиями между людьми. Развивать терпимое отношение к различиям в поведении людей. Прививать ценностное отношение к «иному».

Материалы и оборудование: отрывок из сказки «Гадкий утенок», «Цветик-семицветик».

Ход занятия:

4. Вводная часть

Педагог предлагает детям поприветствовать друг друга, передавая по кругу мяч. При этом они называют присущие им качества. Перечисленные качества записываются на доске. По окончании упражнения педагог побуждает детей сделать вывод о том, что люди отличаются друг от друга не только внешними, но и

внутренними свойствами и качествами.

5. Основная часть

Обсуждение:

- Мы прочитали сказку Г.Х. Андерсена «Гадкий утенок». Что вы можете сказать о главном герое?

- Вспомним птичий двор и его обитателей. Было ли деление на хороших и плохих на птичьем дворе или гадкий утенок был просто чужим?

- Почему утенка назвали гадким?

- Как бы к нему отнеслись окружающие, если бы он родился не на птичьем дворе, а в семействе лебедей?

- Похоже ли поведение обитателей птичьего двора на поведение людей?

- Ребята, а вы что чувствуете, когда видите человека, не похожего на окружающих вас людей?

- Можно ли по внешнему виду судить о человеке?

- Если вы встречаете непохожего на вас человека и если он вам не приятен внешне – это не значит, что перед вами недостойный человек, а если вы к тому же и обидели его своим отношением, то извиниться никогда не поздно. Детям предлагается инсценировать отрывок из сказки «Гадкий утенок».

Инструкция. «Вы читали сказку Андерсена «Гадкий утенок»? Давайте в нее поиграем. Кто хотел бы быть «гадким утенком»? А кто другими птицами на птичьем дворе? Ведущий помогает каждому из детей получить роль и озвучить ее. Хорошо, если в озвучивании птиц принимает участие сам «гадкий утенок». Ведущий может спросить у «утенка», есть ли среди птиц учитель, родители, братья и сестры утенка. Когда все дети получают роли, каждая из «птиц» по очереди, а затем все вместе хором прогоняют «утенка» со двора. Затем ведущий делает знак «птицам» уснуть, остается один «утенок», который постепенно меняет свою походку, выражение лица (с помощью ведущего) и превращается в «лебедя». После слов «утенка»: «Я – лебедь» все «птицы» просыпаются, подлетают к нему по очереди, глядят его клювиками и говорят: «Какой красивый и сильный лебедь!»

Игру можно повторять несколько раз в разные дни до тех пор, пока все дети, желающие побывать «гадким утенком», не побывают в этой роли.

Игра «Цветик-семицветик»

Для этой игры понадобится цветик-семицветик с лепестками. Каждый ребенок, сорвав лепесток, высказывает свои добрые пожелания в адрес детей других социальных, этнических, культурных групп (дети-мигранты, больные дети, социальные сироты и т.д.).

6. Закрепление, итог

Закрепление представлений о том, что все люди разные. Предлагается аукцион идей: «Хорошо, что люди разные, потому что...»

Занятие №7: Этот разноцветный мир

Цели: осознание своей этнической уникальности в целостном культурном контексте; развитие уважения к культурным различиям, толерантности.

Оборудование и материалы: наличие свободного пространства, листы формата А4, краски, цветные карандаши, маски животных для инсценировки.

Ход занятия:

1. Вводная часть

Разминка «Моё любимое животное»

Ведущий предлагает каждому желающему ребёнку изобразить мимикой и пантомимой (без слов) то животное, которое, ему больше всего нравится.

Группа угадывает название животного.

Разминка «Чьи ладошки»

Один из участников с закрытыми глазами садиться на стул лицом к группе. Ребята по очереди подходят к нему, кладут на его ладошки свои. Ведущему необходимо догадаться, чьи ладошки приходили к нему в гости.

2. Основная часть

Ведущий рассказывает историю, которая в процессе рассказа разыгрывается детьми по ролям. Часть детей (5-6 человек) изображают зверей, а остальные - зрителей, которые потом должны будут «помочь» зверям.

«Кто из них прав?»

Жили на свете разные звери. Как-то раз собрались они на большой поляне в лесу и стали говорить о том, какая еда вкусней. Лев сказал:

- Вкуснее всего мясо!

- Нет, морковка, - перебил его заяц.

- Самое вкусное - это молоко, - сказала кошка.

- Вкуснее всего бананы, закричала обезьяна.

- Неправда, лучшая еда – это трава, - ударила копытом лошадь. Они чуть не подрались.

Обсуждение.

Ведущий: Ребята давайте поможем зверям ответить на вопрос: «Какая еда лучше?»

В процессе обсуждения ведущий подводит ребят к мысли, что нет «лучшей» еды для всех, каждому нравится что – то своё.

Упражнение «Иностранец»

Ведущий: Мы увидели, что сейчас происходило у зверей, теперь мы посмотрим, как то же самое бывает у людей.

Для разыгрыша ситуации выбираются актеры:

Один – «иностранец», другие (4-5 человек) – «местные жители», остальные ребята играют зрителей.

«Иностранец» (на нём надета рубашка задом наперёд) приехал в другую страну». Местные жители смеются над ним.

Ведущий: Они ругаются, что делать? Кто из них прав?

Стимулируется диалог между зрителями и актёрами, затем разыгрывается выход из ситуации, предложенный детьми.

Ведущий: - Почему люди не всегда хорошо относятся к иностранцам?

Упражнение «Это разноцветный мир»

Ведущий: А теперь представьте, что было бы, если мы были ...(выбирается любая этническая группа, чьё название известно детям).

Ведущий: Предлагаю закончить фразы: «Я (называется этническая принадлежность по выбору ребёнка) люблю... Я умею... Я мечтаю...

Ведущий: Вы увидели, что мир очень разный, в нём живёт много разных людей, каждый из них любит что-то своё, мечтает по-своему, отличается от других внешне... Мир - разноцветен.

Дети разбиваются на три группы с помощью цветных карточек (три цвета), которые они вытягивают.

Ведущий: Каждая группа придумывает свой разноцветный мир: название своей страны, флаг, герб, как здороваются, любимое блюдо и пр., а затем будем представлять свои проекты.

На листах бумаги дети воплощают свою фантазию.

3. Закрепление, итог

- Чем отличаются страны и люди, придуманные и нарисованные группами?
- Что у них общего?
- Чего больше между людьми - отличий или сходств?

Ведущий: Благодарю вас всех за работу, давайте все вместе поблагодарим друг друга аплодисментами.

Занятие № 8: Как мы решаем конфликты

Цель: Развитие навыков конструктивного взаимодействия в конфликтных ситуациях, умений распознать, предвидеть и предупредить конфликтную ситуацию; формирование умений социально-толерантного поведения в конфликтных ситуациях.

Оборудование и материалы:

Ход занятия:

4. Вводная часть

Этюд «Поссорились и помирились».

Цель: Показать связь выразительных движений с психическим состоянием, вызванным отношением к другому.

Два ребенка сначала изображают поссорившихся детей. Они стоят спиной друг к другу, и притопывают одной ногой, руки на поясе или за спиной. Затем помирившихся поворачивают лицом друг к другу, они, улыбаясь, берутся за руки, весело кружатся в танце. В конце обнимаются. Этюд выполняется под музыку.

5. Основная часть

Можно ли прожить вообще без конфликтов? Привести примеры наиболее часто встречающихся в школе конфликтов.

Что становится причиной конфликтов? Какую роль играют в этом обидные слова?

Упражнение «Приятное и неприятное»

Цель: Осознание детьми смысла и, соответственно, пользы и вреда от употребляемых ими ежедневно положительных и негативных слов и выражений.

Как вы себя чувствуете, когда кто-то говорит вам что-нибудь неприятное? Как реагируете в таких случаях?

В каких случаях вы сами говорите другим неприятные вещи? Думаете ли вы в этот момент о том, что вы говорите?

Почему дети говорят друг другу гадости?

Как вы себя чувствуете, когда вам говорят что-нибудь приятное? Как вы реагируете на это?

В каких ситуациях вы сами говорите другим приятное? Как вы себя при этом чувствуете? Что легче: сказать другому гадость или что-нибудь приятное? Почему?

Игра «Взаимоотношения»

Игра построена на обсуждении стихотворения Л. Кузьмина «Дом с колокольчиком».

Стоит небольшой старинный Дом над зеленым бугром.

У входа висит колокольчик, украшенный серебром.

И если ты ласково, тихо

В него позвонишь, то поверь,
Что в доме проснется старушка, Седая-седая старушка,
И сразу откроет дверь.
Старушка приветливо скажет:

- Входи, не стесняйся дружок. На стол самовар поставит,

В печи испечет пирожок. И будет с тобою вместе Чаек распивать дотемна, И старую добрую сказку Расскажет тебе она.

Но если, но если, но если Ты в этот уютный дом начнешь кулаком стучаться, Поднимая трезвон и гром, То выйдет Баба-Яга. И не слышать тебе сказки, И не видать пирога.

После чтения стихотворения дети приходят к выводу, что результат общения зависит от характера поведения, намерений. Одного и того же можно добиться разными путями, но эти пути также могут привести к разным результатам. У детей спрашивают, почему во втором случае к ребенку вышла вместо доброй старушки «Баба-Яга».

б. Закрепление, итог

Ведущий подводит итоги занятия.

Занятие №9: Коллективный рисунок «Я-МИР»

Цель: Закрепить умения эффективного позитивного взаимодействия с миром. Расширить представления ребенка о способах выражения своих чувств. Закрепить умения сотрудничества и коллективного творчества.

Оборудование и материалы: ватманы, краски, фломастеры, карандаши.

Ход занятия:

4. Вводная часть

Заканчиваются наши занятия. За это время мы узнавали себя и другого, путешествовали, пытались понять, что есть «Я» и что такое «Мир вокруг меня».

Сегодня мы подведем итог тому, что делали.

5. Основная часть

На полу раскладываются ватманы (склеиваются). Детям предлагается встать вокруг, положить руки на плечи друг друга, закрыть глаза и почувствовать другого. После настроя все молча начинают рисовать коллективный рисунок «Я – Мир».

б. Закрепление, итог

Далее рисунок обсуждается, подводится итог.

Мероприятие по формированию инклюзивной культуры в образовательной организации

Круглый стол «Инклюзивное образование: проблемы, поиски, решения»

Цели и задачи:

- 9) популяризация и пропаганда принципов организации учебно-воспитательного процесса в условиях инклюзивного образования;
- 10) знакомство учащихся, родительской общественности, педагогов с принципами организации инклюзивного образования;
- 11) организация диалога между всеми участниками учебно-воспитательного процесса;
- 12) формирование активной положительной мотивации обучения в условиях инклюзивного образования;
- 13) воспитание толерантного отношения к учащимся с особыми образовательными потребностями;
- 14) повышение общепедагогической культуры участников учебно-воспитательного процесса;
- 15) информирование учащихся и родителей о преимуществах инклюзивного обучения;
- 16) презентация об инклюзивном и дистанционном образовании учащихся с особыми образовательными потребностями.

Оформление зала: информационный стенд с материалами о принципах инклюзивного образования.

Мультимедийное сопровождение:

Проектор, экран для презентации, видеоролики, сопроводительные презентации участников Круглого стола.

Участники: педагоги, родители, учащиеся с особыми образовательными потребностями.

Форма проведения: круглый стол

Ход мероприятия:

Добрый день, уважаемые участники «Круглого стола»! Сегодня мы пригласили вас, чтобы обсудить проблему инклюзивного образования. Здесь собрались люди, наиболее заинтересованные в решении этой проблемы: ученики, родители, учителя.

Начать наше заседание я предлагаю с небольшого видеоролика.

(Демонстрация видеоролика «Инклюзивное воспитание»)

Одной из важных проблем образования в обществе является его доступность для ряда социальных групп, имеющих невыгодные стартовые условия. Среди них особое место занимают дети с особыми образовательными потребностями.

Получению качественного образования детьми с ООП препятствуют множественные структурные ограничения, так или иначе связанные с социальным неравенством.

Опыт показывает, что из любой жесткой образовательной системы какая-то часть детей выбывает, потому что система не готова к удовлетворению индивидуальных потребностей таких детей в обучении. Это соотношение составляет

15 % от общего числа детей в школах и, таким образом, выбывшие дети становятся обособленными и исключаются из общей системы. Нужно понимать, что не дети терпят неудачу, а система исключает детей. Инклюзивные подходы могут поддержать таких детей в обучении и достижении успеха, что дает шансы и возможности для лучшей жизни.

Инклюзивное или включенное образование - термин, используемый для описания процесса обучения детей с особыми потребностями в общеобразовательных школах. В основу инклюзивного образования положена идеология, которая исключает любую дискриминацию детей, которая обеспечивает равное отношение ко всем людям, но создает особые условия для детей, имеющих особые образовательные потребности. Инклюзивное образование подразумевает доступность образования для всех, в плане приспособления к различным нуждам всех детей, что обеспечивает доступ к образованию для детей с особыми потребностями.

Разработаны восемь принципов инклюзивного образования:

1. Ценность человека не зависит от его способностей и достижений.
2. Каждый человек способен чувствовать и думать.
3. Каждый человек имеет право на общение и на то, чтобы быть услышанным.
4. Все люди нуждаются друг в друге.
5. Подлинное образование может осуществляться только в контексте реальных взаимоотношений.
6. Все люди нуждаются в поддержке и дружбе ровесников.
7. Для всех обучающихся достижение прогресса скорее может быть в том, что они могут делать, чем в том, что не могут.
8. Разнообразие усиливает все стороны жизни человека.

Система инклюзивного образования включает в себя учебные заведения школьного и профессионального образования. Ее целью является создание безбарьерной среды в обучении и профессиональной подготовке людей с особыми образовательными потребностями. Данный комплекс мер подразумевает как техническое оснащение образовательных организаций, так и разработку специальных учебных курсов для педагогов и других учащихся, направленных на развитие их взаимодействия с инвалидами. Кроме этого необходимы специальные программы, направленные на облегчение процесса адаптации детей с ООП в общеобразовательной организации.

За рубежом, начиная с 1970-х гг., ведется разработка и внедрение пакета нормативных актов, способствующих расширению образовательных возможностей людей с ООП. В современной образовательной политике США и Европы получили развитие несколько подходов, в том числе:

- ✓ расширение доступа к образованию (widening participation),
- ✓ мэйнстриминг (mainstreaming),
- ✓ интеграция (integration),
- ✓ инклюзия, т.е. включение (inclusion).

Мэйнстриминг предполагает, что ученики с ООП общаются со сверстниками на праздниках, в различных досуговых программах. Интеграция означает приведение потребностей детей с ООП в соответствие с системой образования, остающейся в целом неизменной, не приспособленной для них. Включение, или инклюзия - это

реформирование школ и перепланировка учебных помещений так, чтобы они отвечали нуждам и потребностям всех детей без исключения.

Положения об инклюзивном образовании включены в Конвенцию ООН «О правах инвалидов», одобренной Генеральной Ассамблеей ООН 13 декабря 2006 года. В статье двадцать четвертой Конвенции говорится о том, что в целях реализации права на образование государства-участники должны обеспечить инклюзивное образование на всех уровнях и обучение в течение всей жизни человека.

Согласно проекту закона, число детей с ООП в инклюзивной школе будет ограничено - не более 10% на всю школу и не более трех человек - в одном классе. Прием детей ООП с в общеобразовательную школу должен быть на основе заключения медико-психологической и педагогической комиссии, то есть должно быть обязательно прописано, что он может учиться в общеобразовательной школе.

Все дети должны быть с самого начала включены в образовательную и социальную жизнь школы по месту жительства. Задача инклюзивной школы - построить систему, которая удовлетворяет потребности каждого; в инклюзивных школах все дети, а не только с ООП, обеспечиваются поддержкой, которая позволяет им добиваться успехов, ощущать безопасность, ценность совместного пребывания в коллективе. Инклюзивные школы нацелены во многом на иные образовательные достижения, чем те, что чаще всего признаются обычным образованием. Цель такой школы - дать всем учащимся возможность наиболее полноценной социальной жизни, наиболее активного участия в коллективе, местном сообществе, тем самым обеспечить наиболее полное взаимодействие, помощь друг другу как членам сообщества. Это очевидно показывает, что все члены школьного коллектива и общества связаны между собой и что учащиеся не только взаимодействуют между собой в процессе обучения, но и развиваются, когда принимают совместные решения по поводу управления процессами в учебной аудитории.

Те учителя, которые уже имеют опыт работы на принципах инклюзивного образования, разработали следующие способы включения:

- 1) принимать учеников с ООП "как любых других детей в классе",
- 2) включать их в одинаковые виды деятельности, хотя ставить разные задачи,
- 3) вовлекать учеников в коллективные формы обучения и групповое решение задач,
- 4) использовать и другие стратегии коллективного участия - игры, совместные проекты, лабораторные, полевые исследования и т.д.

Инклюзивные образовательные сообщества во многом изменяют роль учителя, который вовлекается в разнообразные интеракции с учениками, больше узнавая о каждом из них, а также активнее вступают в контакты с общественностью вне школы.

Мнения родителей и учителей сошлись в том, какие последствия они ожидают от интеграции детей с ООП в массовую школу: более двух третей опрошенных полагают, что это позволит учащимся стать более толерантными, научиться взаимопомощи, хотя не исключены и конфликты между детьми.

Выступление родителя учащегося с ООП

На тему «У инклюзивного образования большое будущее»

(Демонстрация видеоролика «Инклюзивное образование в действии»)

В соответствии с Законодательством дети с ООП могут получать образование в общих классах и группах системы общего образования, по

индивидуальной программе на дому, в специальных (коррекционных) образовательных организациях.

Помимо инклюзивного образования, в Казахстане существуют иные варианты обучения детей с ООП:

- Спецшколы и интернаты - образовательные организации с круглосуточным пребыванием обучающихся, созданные в целях оказания помощи семье в воспитании детей, формирования у них навыков самостоятельной жизни, социальной защиты и всестороннего раскрытия творческих способностей детей.

- Коррекционные классы общеобразовательных школ - форма дифференциации образования, позволяющая решать задачи своевременной активной помощи детям с ограниченными возможностями здоровья. Положительным фактором в данном случае является наличие у детей с ООП возможности участвовать во многих школьных мероприятиях наравне со своими сверстниками из других классов, а также то, что дети учатся ближе к дому и воспитываются в семье.

- Домашнее обучение - вариант обучения детей с ООП, при котором преподаватели образовательной организации организованно посещают ребенка и проводят с ним занятия непосредственно по месту его проживания.

- Дистанционное обучение - комплекс образовательных услуг, предоставляемых детям с ООП с помощью специализированной информационно-образовательной среды, базирующейся на средствах обмена учебной информацией на расстоянии (спутниковое телевидение, радио, компьютерная связь и т.п.). Для осуществления дистанционного обучения необходимо мультимедийное оборудование (компьютер, принтер, сканер, веб-камера и т.д.), с помощью которого будет поддерживаться связь ребенка с центром дистанционного обучения. В ходе учебного процесса проходит как общение преподавателя с ребенком в режиме онлайн, так и выполнение учащимся заданий, присланных ему в электронном виде, с последующей отправкой результатов в центр дистанционного обучения.

Выступление родителя учащегося, находящегося на дистанционном обучении.

Интеграция «проблемных» детей в общеобразовательные организации - это закономерный этап развития системы специального образования в любой стране мира, процесс, в который вовлечены все высокоразвитые страны. Такой подход к образованию неординарных детей вызван к жизни причинами различного характера. Совокупно их можно обозначить как социальный заказ достигших определенного уровня экономического, культурного, правового развития общества и государства.

Этап этот связан с переосмыслением обществом и государством своего отношения к людям с ООП, с признанием не только равенства их прав, но и осознанием обществом своей обязанности обеспечить таким людям равные со всеми другими возможности в разных областях жизни, включая образование.

Опыт показывает, что создание доступных школ и совместное обучение («включенное», или «инклюзивное» образование) способствует социальной адаптации детей с ООП, их самостоятельности и независимости, а самое главное - изменяет общественное мнение к детям с ООП, формирует отношение к ним как к полноценным людям, помогает «обычным» детям становиться более толерантными и научиться уважать другие личности.

(Демонстрация видеоролика «Инклюзивное образование глазами детей»)

По моему мнению, проблеме обучения детей с ООП государству следует уделять больше внимания, т.к. эти дети должны иметь равные права со здоровыми

детьми, ведь среди них так же есть способные дети в учебе, талантливые, одаренные, но не способные «влиться» в общественную жизнь самостоятельно.

Итак, подведем итоги нашего «Круглого стола».

Основной принцип инклюзивного образования:

«Дети должны учиться вместе».

Инклюзивное образование - это участие всех граждан в социуме, и в первую очередь, имеющих трудности в физическом развитии, т.е. обучение учащихся, относящихся к группе детей с особыми образовательными потребностями: детей с ООП, детей, находящихся на домашнем обучении. Это процесс реального включения инвалидов в активную общественную жизнь, что в одинаковой степени необходимо для всех членов общества. Инвалидность - это не обделённость судьбой, это такой образ жизни при сложившихся обстоятельствах, который может быть очень интересен инвалиду и окружающим его людям, если инвалидность рассматривать в рамках социальной концепции.

Ценности инклюзии:

- ✓ Каждый имеет право высказываться и быть услышанным.
- ✓ Каждый имеет право принадлежать к обществу и быть его частью.
- ✓ Каждый имеет право на образование и обучение в течение жизни.
- ✓ Каждый имеет право на дружбу и значимые отношения.
- ✓ Каждый имеет право на полноценную жизнь.

Инклюзивное образование:

- ✓ признает, что все дети могут учиться;
- ✓ работает над улучшением образовательных структур, систем и методик для обеспечения потребностей ВСЕХ детей;
- ✓ является частью большой стратегии по созданию инклюзивного общества;
- ✓ является динамичным процессом, который постоянно в развитии.

Что дает инклюзивное образование:

- ✓ предлагает новый социальный подход к инвалидности;
- ✓ приветствует разнообразие систем и методик работы с детьми;
- ✓ рассматривает различие между людьми как ресурс, не как проблему;
- ✓ личностное развитие и социальные навыки;
- ✓ развитие самостоятельности и самоопределения;
- ✓ развивает равные права и возможности вместо дискриминации.

Классный час для учащихся средних классов
Тема занятия: «Особые дети»

Цель занятия:

Формировать правильное понимание инвалидности. Расширять представление у учащихся общеобразовательной школы о детях с особыми образовательными потребностями.

Задачи:

- Сформировать представление об "особом ребенке".
- Рассмотреть проблемы детей с ООП, связанные с трудностями их социализации в обществе.
- Развивать чувство эмпатии к детям с ООП

Вступительное слово педагога:

Дорогие ребята. Тема нашей сегодняшней беседы звучит так: «Особые дети» Как вы думаете, о ком пойдет речь. Кто такие – особые дети. Что значит «особые»?

Ответы детей

Педагог: В немецком языке есть понятие "Sonderkind" (зондер кинд) – т.е. «особый ребенок» Это понятие в равной степени применяют как к талантливым детям, так и к детям с ООП. В нашей стране детей с инвалидностью, детей с ООП тоже принято называть "особые дети".

Кто же это такие - инвалиды? (Ответы детей)

Педагог: В "Большом энциклопедическом словаре" написано: "Инвалид (от лат. invalidus - слабый,немогущий) - лицо, частично или полностью утратившее трудоспособность".

Инвалиды - это люди, возможности развития которых ограничены заболеванием или нарушением, настолько, что они не могут обходиться без посторонней помощи и помощи государства.

Таким образом, мы выяснили, что инвалид – это человек с каким-либо нарушением, которое ограничивает его возможности. Вы все согласны с этим утверждением (*Ответы детей*)

На самом деле это не совсем так. Рассмотрим такой пример: давайте представим человека на коляске, который хочет взять книгу в общественной библиотеке. Почему он не может попасть в библиотеку? Если следовать пониманию инвалидности которое мы знаем, то ответом будет «Потому что он на коляске» или «потому что у него повреждены ноги». Проблема заключается в его ногах или в том, что он в коляске. Если суть проблемы – в самом инвалиде, то чтобы он попал в библиотеку нужно «починить» его ноги. Но если мы не можем этого сделать, и мы знаем, что большинство людей с инвалидностью не могут быть «починены»? Ну, тогда он никогда не сможет попасть в библиотеку. И в этом случае эта проблема неразрешима. Однако, если мы посмотрим на это по-другому и скажем, что этот человек в коляске не может попасть в библиотеку из-за ... ступенек. И это единственная причина, почему он не может попасть в библиотеку. Архитекторы, строители, планировщики, которые строили библиотеку, не считали людей с инвалидностью частью общества. Такое отношение и действия этих специалистов создали окружающую среду, которая делает человека инвалидом. Если бы был

построен пандус, то совершенно ясно, что этот человек в данной ситуации не был бы инвалидом, так как он мог бы посещать библиотеку, как и любой другой человек.

Человека делает инвалидом не его болезнь, а то, что в нашем обществе реально не предусмотрено для людей, имеющими какие-либо нарушения – они «незапланированы» для жизни в среде других людей, хотя имеют все права на это.

А вы сами видели когда-нибудь таких людей в нашем городе, в других местах?
(*Ответы детей*)

Да, действительно, их редко увидишь на улице. И теперь вы знаете причину этого.

А ведь людей с инвалидностью, детей-инвалидов, детей с ООП в нашем городе очень много. Порой мы просто не замечаем их - таких детей. Мы не знаем их.

Предлагаю посмотреть ролики о таких детях и обсудить – что нового мы узнаем о детях с ООП и что нового откроем для себя.

Просмотр роликов. Обсуждение

Работа в группах (прорабатывание вопросов и выдвижение предложений).

Человек с особыми образовательными потребностями такой же человек, как и все. Он нуждается в счастье, радости, общении, любви, страдает от одиночества, равнодушия, непонимания и нуждается в поддержке. Он приспособливается к обществу обыкновенных людей, а мы должны ему помочь.

Представьте, что вы идёте по улице, где много людей. Каких людей с ограниченными возможностями вы можете встретить на своём пути? (Слабовидящие, слабослышащие, те, кто передвигается на инвалидной коляске).

Какие чувства возникают у вас, когда вы встречаете на своём пути такого человека?

Сейчас я предлагаю разбиться на 3 группы по цветам. Каждой группе будет предложено проработать вопросы: «Что могут, чего не могут люди определённой группы с ограниченными возможностями? Чем мы могли бы им помочь?».

1. Слабовидящие люди

- Могут ли работать на компьютерах, врачами, лётчиками, учителями, водителями автомашин, сборщиками в цехах, инженерами?

- Могут ли сами перейти через дорогу?

- Могут ли обойти препятствие на дороге?

- Могут ли читать книги?

- Могут ли быть изобретателями и учёными?

- Могут ли заниматься спортом?

- Могут ли учиться в обычной школе?

Обоснуйте свой ответ. Что могут? Чего не могут? Чем можем им помочь мы или наше общество?

2. Слабослышащие люди

- Могут ли работать учителями, инженерами, конструкторами, водителями автомашин, хирургами, лётчиками?

- Могут ли заниматься спортом?

- Могут ли быть учёными?

- Могут ли учиться в обычной школе?

- Могут ли слушать радио, смотреть телевизор?

- Могут ли быть изобретателями, учёными?

- Могут ли быть артистами?

Обоснуйте свой ответ. Что могут? Чего не могут? Чем можем им помочь мы или наше общество?

3. Люди, которые передвигаются на колясках

- Могут ли учиться в обычной школе?

- Могут ли пользоваться общественным транспортом?

- Могут ли беспрепятственно ходить на работу?

- Могут ли работать конструкторами, компьютерщиками, юристами, врачами, водителями автомашин, лётчиками?

- Могут ли посещать театр, цирк, зоопарк?

- Могут ли заниматься спортом и в каком виде?

- Могут ли быть артистами кино?

Обоснуйте свой ответ. Что могут? Чего не могут? Чем можем им помочь мы или наше общество?

Ребята, из ваших ответов видно, что люди, имеющие ограниченные возможности, порой не могут делать самые простые для всех нас вещи, например: перейти дорогу, или прочитать книгу, или послушать радио, или зайти в трамвай, троллейбус, автобус, или подняться по лестнице в магазин, аптеку, в свой подъезд и т.д.

Давайте дадим слабовидящим людям возможность быть с нами на равных правах. Что им для этого нужно? (Ответ: очки, азбука Брайля, специальное компьютерное оборудование для проговаривания текста, собака-поводырь, трость с сигнализацией на препятствие, светофор с сигнализацией и др.)

Попробуем наглядно представить азбуку Брайля.

Ребята, возьмите лист бумаги. Начертите несколько клеточек. В каждой клеточке сделайте проколы, можно ручкой. Переверните лист бумаги и пальцами нащупайте выпуклые точки. Определенное количество таких точек соответствует какой-либо букве. Таков принцип Азбуки Брайля. По этой азбуке в специальной школе учатся слабо видящие дети, по этой азбуке читают слабовидящие люди. Книжки у них очень толстые, т.к. изготовлены из картона. Давайте попытаемся запомнить несколько букв из этой азбуки (практическая работа).

Давайте поможем слабослышающим людям. Что нужно этим людям, чтобы они слышали и понимали нас? (Ответ: слуховой аппарат, азбука жестов). Азбука жестов - это, когда каждой букве алфавита соответствует определенное положение пальцев рук. По азбуке жестов учатся слабовидящие дети в специальных школах.

Давайте поможем людям на инвалидных колясках. Что нужно этим людям, чтобы они могли жить и работать? (Ответ: электрическая легкая коляска, приспособления для приготовления пищи, уборки квартиры, для пользования ванной, транспорт с подъемником, компьютер, пандусы в жилых домах, магазинах, театрах и т.д., широкие двери в лифтах и жилых помещениях и офисах и т.д.).

(Выслушиваются ответы детей, их дополнения).

Итак, ребята, вы увидели, что люди с ограниченными возможностями - это такие же люди, как и все. Из-за несчастного случая или болезни они попали в тяжелое положение. Как и все нуждаются в счастье, радости, общении и сильнее других людей страдают от одиночества, равнодушия, непонимания. Они нуждаются в помощи здоровых людей.

Помните, ребята: *«Есть превосходные люди, которые невыносимы и есть другие, которые нравятся со всеми недостатками».* Эти прекрасные слова сказал

французский философ Ф.де Ларошфуко.

VII. Сообщения учащихся о героизме людей с ограниченными возможностями.

Сейчас вы узнаете о человеческой стойкости, мужестве и нестигаемой силе духа людей с ограниченными возможностями, но безграничными способностями (*Герои проекта «100 новых лиц Казахстана»*).

Наиболее *эффективным методом формирования толерантного* отношения к детям с интеллектуальными нарушениями является организация интерактивной деятельности учащихся, организация совместных мероприятий творческого или спортивного характера.

Предлагаем педагогам общеобразовательных школ *программу «ПриСОединяйтесь»* всемирного движения «Спешиал Олимпикс» для людей с умственной отсталостью, ключевой целью которой является изменение отношения общества к людям с ООП. Предлагаемый информационный ресурс позволяет здоровым детям узнать о существовании отклонений в развитии отдельных людей и о том, как они могут достигать своих целей, несмотря на существующие препятствия, а также материалы о движении «Спешиал Олимпикс. Учебные материалы содержат рекомендации по организации интерактивной деятельности, направленной на участие школьников и широкой общественности в изменении отношения к людям с ООП.

Раздел программы "*ПриСОединяйтесь*", предназначенный для в средних и старших классах, состоит из четырех поурочных сценариев, раздаточных материалов и других средств.

Цели и задачи занятий:

- формирование у учащихся уважения и понимания в отношении Специальных Олимпийских игр и участвующих в них спортсменов;
- вовлечение учащихся в общественно-полезную обучающую деятельность и мероприятия, проводимые по линии Специального Олимпийского движения;
- стимулирование понимания и терпимости к индивидуальным различиям;
- выявление и выработка уважения к индивидуальным различиям в уровне способностей, одаренности и навыков;
- акцентирование внимания учащихся на важности формирования и достижения краткосрочных и долгосрочных целей.

Последовательность занятий и структура курса

Четыре занятия предлагаемого курса образуют логически связную последовательность, каждая последующая тема в которой основывается на предыдущей:

- постановка проблемы;
- осознание проблемы;
- формирование стимула к действию;
- переход к конкретным действиям.

В свою очередь, каждое занятие также состоит из последовательных этапов:

что следует иметь в виду - изложение целей урока и задач обучения;

подготовка к занятию - информация для учителя о подготовке к занятию, включая копирование необходимых раздаточных форм и материалов;

план занятия - конкретные этапы занятия;

завершение занятия - процедуры подведения итогов и оценки знаний и понимания учащимися материала занятия.

Важность ориентации на конкретную деятельность.

Очень важно донести до сознания учащихся тот факт, что им предстоит участвовать в общественно-полезной обучающей деятельности, пускай и не продолжительное время. Сообщить об этом необходимо без промедления, поскольку данная деятельность является кульминацией всего курса..

Программа четырех уроков курса "*ПриСОединяйтесь*" содержит конкретную информацию по нескольким различным темам, таким как:

- умственная отсталость;
- Специальное Олимпийское движение;
- стереотипы, проистекающий от них вред и пути их преодоления; приятие индивидуальных различий;
- определение целей;
- истории жизни участников Специальных Олимпийских игр, добившихся успеха, несмотря на значительное отставание;
- методы совместной работы и позитивных действий на благо школы и района.

Некоторые педагоги способны с относительной легкостью преподносить материал и общаться с учащимися в более неформальном контексте, концентрируясь на вопросах общественной жизни и групповых отношений. Для других подобный подход может быть внове. Но независимо от того, к какой из категорий относитесь лично вы, в процессе подготовки к урокам вам полезно будет учитывать следующие *рекомендации*:

- *Избегайте категоричности в суждениях.* В ходе занятий не может быть правильных и неправильных ответов. Учащиеся могут высказывать мнения, которые застанут вас врасплох. В ходе занятий постарайтесь создать атмосферу открытости и приятия.

- *Затрагивайте деликатные и болезненные темы с осторожностью.*

Если учащиеся чувствуют себя неуверенно при обсуждении вопросов, относящихся к их семьям, знакомым людям с ограниченными возможностями, либо их собственным проблемам, не пытайтесь продолжать обсуждение во что бы то ни стало. Важнее позаботиться о сохранении комфортной психической атмосферы, способствующей приятию индивидуальных различий.

- *Привлеките людей себе в поддержку.* Поскольку основной целью программы "*ПриСОединяйтесь*" является привлечение учащихся к участию в Специальных Олимпийских играх и деятельности в их поддержку, ее выполнение требует привлечения имеющихся людских и иных ресурсов. Среди привлекаемых людей могут быть преподаватели по программам специального образования, преподаватели физического воспитания, а также сотрудники местного филиала Специал Олимпикс Казахстана и добровольцы.

За более подробной информацией о программе, равно как и о Специальном Олимпийском движении обращайтесь в головной офис Специал Олимпикс Казахстана по телефону: 8-(327)-250-18-87; факс: 8(327) – 250-19-56; E-mail: sokmain@kaznet.kz. specialkaz@asdc.kz

Website: www.socentralasia.org. (на русском языке).

Классный час: Слышать, видеть, понимать

Задачи занятия:

- Формирование у учащихся потребности во взаимопонимании;
- Воспитание эмпатии к детям с особыми образовательными потребностями.

План занятия:

5. Организационный момент.

6. Вводная часть. Беседа на тему: «Что нужно, чтобы научиться понимать друг друга.

7. Основная часть. Игра «Испорченный телефон» Беседа о детях с нарушениями слуха и речи.

Обсуждение презентации о детях-инвалидах. Игра «Фантазеры».

8. Закрепление, итог занятия.

Оборудование:

- Презентация об успехах детей с особыми образовательными потребностями;
- Опорные картинки с изображением тех или иных предметов (одушевленных или неодушевленных), о которых в рассказе должна идти речь.

3. Организационный момент. Приветствие детей. Знакомство с темой Педагог:

- Сегодня мы поговорим о том, как важно понимать друг друга. Ведь от этого зависит наша дружба, наше отношение друг к другу. Понимать человека – это значит не только слышать его, а услышать о чем он говорит, понять смысл его слов, его мысли. Понимать друг друга - значит быть готовым всегда услышать друг друга

4. Вводная часть

Вводная беседа на тему: «Что нужно, чтобы научиться понимать друг друга?». (Уметь не только слушать, но и уметь услышать друг друга.)

- Как вы думаете, есть ли разница между тем чтобы «просто слышать» и тем чтобы «услышать»? В чем тут разница?

(Ответы и рассуждения детей)

3. Основная часть

Чтобы еще лучше понять это, давайте поиграем в игру «Испорченный телефон».

Педагог объясняет правила и объявляет начало игры.

- Постарайтесь сейчас как можно лучше услышать и понять друг друга.

Правила игры «Испорченный телефон»

Участники игры садятся в круг. Каждый игрок по очереди произносит шепотом на ухо сидящему рядом какое-либо слово. Последний игрок произносит громко то слово, которое он услышал. Первый игрок должен назвать то слово, с которого он начал игру. Если слово совпадет, то все игроки правильно поняли соседа, если нет, то игроки не поняли друг друга.

Подведения итогов игры

Беседа о детях с нарушениями слуха и речи

Педагог:

- Какая интересная и веселая получилась у нас игра. Каждый из вас старался услышать другого и понять, а ведь это не так просто, ведь даже когда слышишь слово: не всегда удавалась его понять.

- А теперь представьте ребята, что если бы среди нас оказались дети с нарушением слуха, которые плохо слышат. Как, наверное, трудно им приходится, ведь из-за плохого слуха они не могут сразу понять других. Но, а в остальном они такие же как мы: они

тоже хотят веселиться и играть, и они умеют и хотят быть друзьями, и хотят понимать других людей, дружить с ними. И если им немного помочь - то они могут преодолеть трудности в понимании других и смогут общаться и дружить с нами.

- Как вы думаете, как мы можем помочь таким детям, чтобы они смогли стать нашими друзьями. Что бы мы смогли бы понимать друг друга»

Ответы и рассуждения детей

Педагог:

- А что если у наших друзей были бы какие-нибудь нарушения речи. Неужели мы бы отказались с ними играть, потому что их не понимаем. Наверное, это очень обидно, когда тебя не понимают, а ты в этом не виноват и очень хочешь играть и дружить с другими ребятами. Вы бы играли с таким ребенком. Расскажите, как вы бы дружил с ним, как бы помогали ему.

Ответы и рассуждения детей

Педагог:

- Да, ребята, вы – молодцы, что говорите о том, что могли бы играть с такими детьми, у которых есть нарушения слуха или речи. Ведь они такие же, как мы и они нуждаются в нашей поддержке и дружбе. Они не виноваты, что плохо слышат или говорят. Они заболели или родились такими. Среди них не только слабослышащие, есть еще другие- с нарушением зрения, дети, которым трудно передвигаться, дети которые отстают в развитии и др. Но, несмотря на это, многие из них не унывают и достигают больших успехов в самых разных делах. Давайте посмотрим на фотографии таких детей (Предъявление презентации об успехах детей – инвалидов)

Обсуждение презентации «Игра «Фантазеры»

Педагог:

- Ребята, давайте сыграем в такую игру, где будем составлять рассказ о таких детях. О том, как мы их себе представляем, о том, что мы о них думаем.

- Смысл игры заключается в том, чтобы вы смогли продолжить рассказ, начатый предыдущим игроком. Каждый игрок может продолжить рассказ 1-2 предложениями.

Участники игры садятся в круг. Педагог-ведущий игры может предложить начало рассказа. К примеру: «Жил-был мальчик. Он не мог ходить (при этом можно показать картинку с изображением мальчика в инвалидной коляске). Первый игрок продолжает рассказ, например: «У этого мальчика был друг...» Его сосед справа продолжает: «они были хорошими друзьями ...»

Желательно стремиться к тому, чтобы рассказ имел начало, середину и конец и строился вокруг темы занятия, для этого педагог может время от времени корректировать рассказ своими предложениями.

5. *Закрепление, итог занятия*

Обобщающая беседа по теме занятия: «Что нового вы узнали сегодня? Как важно уметь понимать друг друга? И как важно уметь понимать тех, кого трудно понять из-за того, что у них есть нарушения слуха, речи, зрения или др.

Педагог:

Вы молодцы. Вы показали, что умеете не просто слышать, а умеете услышать и понимать, ведь вы хорошо поняли то, о чем мы сегодня говорили. Теперь мы знаем «Как хорошо, когда каждый из нас умеет слышать и понимать друг друга», «Как важно уметь понимать тех, кто в этом особенно нуждается, ведь мы все должны быть вместе».

Предлагаю всем улыбнуться друг другу и поблагодарить друг друга.

Классный час на тему «Толерантность» 7 класс

Цели:

- познакомить учащихся с понятием «толерантность» и основными чертами толерантной и интолерантной личности,
- развивать способности адекватно и полно познавать себя и других людей,
- дать учащимся возможность оценить степень своей толерантности,
- развивать творческое мышление учащихся,
- воспитывать чувство коллективизма, сплочённости,
- способствовать развитию уважительного отношения между учащимися.

Оборудование и материалы: презентация, бумага, карандаши, фломастеры.

Ход классного часа

Мы собрались на сегодня на классный час «Толерантность». В течение этого урока мы познакомимся с понятием толерантность и постараемся выяснить, какие качества характерны для толерантной личности, какими качествами толерантной личности обладает каждый из нас, и как мы можем изменить себя.

Проживание в мире и согласии предполагает наличие у каждого таких человеческих качеств, как взаимопонимание, взаимоуважение, ответственность, доброжелательность, сдержанность, уступчивость, коммуникабельность, терпимость....

К сожалению, дух терпимости, неприязни к другой культуре, образу жизни, убеждениям, привычкам всегда существовал и продолжает существовать в наше время как в обществе в целом, так и в отдельных его институтах. Проявлять толерантность - это значит признавать то, что люди различаются по внешнему виду, положениям, интересам, поведению и ценностям и обладают правом жить в мире, сохраняя при этом свою индивидуальность.

Не всем, может быть, знакомо это слово, и на первый взгляд, звучит оно совершенно непонятно. Но смысл, который оно несет, очень важен для существования и развития человеческого общества.

На рубеже XVIII-XIX веков во Франции жил некто Талейран Перигор. Он отличается тем, что при разных правительствах оставался неизменно министром иностранных дел. Это был человек талантливый во многих областях, но, более всего, - в умении учитывать настроения окружающих, уважительно к ним относиться и при этом сохранять свои собственные принципы, стремиться к тому, чтобы управлять ситуацией, а не слепо подчиняться обстоятельствам.

С именем этого человека и связано понятие «толерантность».

Толерантность - это уважение, принятие и правильное понимание богатого многообразия культур нашего мира, форм самовыражения и способов проявления человеческой индивидуальности (16 ноября - Международный день толерантности).

Слово «толерантность» имеет почти одинаковый смысл в различных языках:

- в испанском языке оно означает способность признавать отличные от своих собственных идеи или мнения;
- во французском - отношение, при котором допускается, что другие могут думать или действовать иначе, нежели ты сам;
- в английском - готовность быть терпимым, снисходительным;

- в китайском - позволять, принимать, быть по отношению к другим великодушным;

- в арабском - прощение, снисходительность, мягкость, милосердие, сострадание, благосклонность, терпение, расположенность к другим;

- в русском - способность терпеть что-то или кого-то (быть выдержанным, выносливым, стойким, уметь мириться с существованием чего-либо, кого-либо).

- Какое из определений вам импонирует более всего? (Ответы).

- Почему, на ваш взгляд, в разных странах определения различны? (Ответы).

- А что же объединяет эти определения? (Ответы).

- Почему так актуальна толерантность в настоящее время? (Ответы). Любой человек совершает в жизни разные поступки. В одних ситуациях он поступает правильно и проявляет свои хорошие качества, но иногда бывает и наоборот...

Давайте попробуем составить правила толерантного общения (работа в группах) и напишем эти правила на доске.

Правила толерантного общения:

1. Уважай собеседника.

2. Старайся понять то, о чем говорят другие.

3. Отстаивай свое мнение тактично.

4. Ищи лучшие аргументы.

5. Будь справедливым, готовым признать правоту другого.

6. Стремись учитывать интересы других.

Работа в группе.

Учитель: Придумайте и нарисуйте символ толерантности.

– Можно ли жить мирно и не ссориться?

– Как это сделать?

Да, нужно проявлять уважение к однокласснику, не зависимо от его национальности, вероисповедания, уважение к его ценностям и традициям. Необходимо понять, что твой сосед, человек, отличающийся от тебя образом мысли, стилем одежды, он не обязательно тебе враг.

– Какие примеры толерантного поведения вы можете привести?

– Какие нормы поведения в классе считают толерантными?

А теперь давайте их прочитаем вслух:

- Ученик может выразить свое отношение к одноклассникам пятью способами: великодушием, учтивостью, доброжелательностью, отношением к ним, как к себе и верностью своему слову.

- Не делай другим того, чего не хотел бы от других.

- Не делай другому того, от чего больно тебе.

- В радости и в горе мы должны относиться ко всем людям, как относимся к самим себе.

- Не делай своему однокласснику того, от чего плохо тебе.

- Как ты думаешь о себе, так думай и о других.

- Считай успех соседа своим успехом, а потерю соседа своей потерей.

- Во всем, как хотите, чтобы с вами поступали одноклассники, так поступайте и вы с ними.

Упражнение «Учимся ценить индивидуальность»

4. В начале, учитель говорит учащимся о том, что каждый человек имеет свои особенности, каждый человек имеет свою индивидуальность. Индивидуальность каждого человека можно и нужно ценить.

5. Учитель предлагает каждому учащемуся написать о каких-то трех признаках, которые отличают его от всех остальных учащихся (может быть признание своих достоинств, талантов, жизненных принципов и т.п.). Информация должна носить позитивный характер.

Ученики записывают свои имена и выполняют задание.

Учитель предупреждает о том, что соберет записи и зачитает их, а остальные учащиеся будут отгадывать, кто является автором тех или иных утверждений.

6. Учитель собирает листочки и еще раз отмечает, что люди не похожи друг на друга: мы становимся интересны друг другу, можем найти нестандартные решения проблем, дать друг другу импульсы к изменению и обучению. Потом учитель читает каждый текст, учащиеся угадывают. Если автора не могут вычислить, он должен назваться сам.

Итог классного часа. Учитель подводит выводы.

Рецепт счастья

Возьмите чашу терпения,

Влейте в неё полное сердце любви,

Добавьте две горсти щедрости,

Посыпьте добротой,

Плесните немного юмора,

Добавьте как можно больше веры. Всё это хорошо перемешайте.

Намажьте на кусок отпущенной Вам жизни, Предлагайте каждому, кого встретите на пути.

Формирование инклюзивной культуры в 3 классе

Тема урока: Все люди нуждаются в поддержке и дружбе.

Л. Инимины «Хромой котенок»

Цели урока:

- 5) Создать условия для совместного размышления над такими нравственными категориями как сострадание и милосердие, добро и зло, выявить отношение учащихся к людям, имеющим особенности; донести мысль о том, что ценность человека не зависит от его способностей и достижений;
- 6) Учить работе с текстом (исследовать текст) так, чтобы видеть детали, "мелочи", формировать навыки анализа художественного произведения с точки зрения его жанра и авторского замысла; умение находить ключевые слова, помогающие раскрыть идею произведения и определить его проблематику;
- 7) Способствовать обогащению словарного запаса учащихся, развитию умения формулировать свое мнение, используя простые аргументы;
- 8) Развивать коммуникативные навыки при работе в малой группе, учить умению договариваться.

ХОД УРОКА

2. Предкоммуникативная фаза

Введение в урок. Создание мотивационного поля учащихся.

«Узнай портрет» (На экране изображения персонажей разных произведений, ранее прочитанных детьми, кроме рассказа «Хромой котенок».)

(Подушку - котика учитель приносит в класс для осуществления приема «волшебный якорь». Применение метода ассоциаций на уроках способствует развитию творческой активности и логического мышления учащихся, совершенствует механизмы запоминания, обогащает словарный запас. Зачастую не существует рационального объяснения, почему тот или иной образ вызывает представление о другом. Благодаря тому, что ассоциации у каждого человека могут быть сугубо индивидуальными, ребята не боятся ошибиться и чувствуют себя свободно, проявляют значительную активность на уроке. Соответственно, повышается интерес к учебному процессу и усиливается мотивация в обучении.)

Учащиеся без труда называют героев произведений Э. Успенского, К. Паустовского, Б. Емельянова. Затруднение вызывает последняя иллюстрация к рассказу «Хромой котенок».

Постановка задач урока, определение плана работы.

Учитель:

- Сравните портреты всех котов. Чем отличается котенок из рассказа Л. Иниминой «Хромой котенок»? С этим произведением мы сегодня познакомимся.
- Можно ли предположить о чем рассказ? Хочется ли узнать, что случилось с котенком?
- В интернете есть отзывы взрослых людей об этом произведении. Вот два из них:

- А я читаю впервые... Слёзы залили мои глаза, не могу успокоиться, перехватило дыхание и так горько на душе!!!!..

- Моя первая реакция тоже - слезы на глазах, а потом стала размышлять о причине этого... У нас во дворе мальчик, у которого нет пол ноги - он катается на велосипеде. Когда мне сын об этом рассказал, я не поверила, потом познакомилась с его родителями. Он под трамвай в детстве попал. Сейчас ведет себя как вполне полноценный тинэйджер. Есть знакомая врач, у которой из-за автомобильной

катастрофы не сложилась карьера балерины, которую ей прочили. Так она столько для людей сделала, что не каждый здоровый человек сумеет. То что кошачьи способны легко бегать и прыгать даже на трех лапах и хорошо восстанавливаться после травм - всем известный факт. Так о чем же плакать!? А то, что ребенок уже в таком нежном возрасте способен понимать чужую боль и сопереживать - вот это да, прошибает до слез. А надо бы радоваться.

-Думаю, что и вас рассказ не оставит равнодушными и вы захотите поделиться своими впечатлениями, сможете выразить свои мысли и переживания после прочтения.

2. Коммуникативная фаза

Чтение текста. Эмоциональное восприятие текста. Анализ художественного произведения.

Первичное чтение текста до момента, когда мальчик сказал, что хромым котенок стоит ровно столько же, сколько и другие.

(Учитель включает видеоролик с текстом рассказа (Приложение к плану урока). Выразительно читающие дети озвучивают его по ролям. Перед каждым ребенком лежит текст только части рассказа).

Анализ прочитанного отрывка.

Основные проблемные вопросы:

- Почему мальчик выбрал именно хромого котенка?
- Что значит неполноценный? Милосердный? Какие еще слова в тексте вызвали затруднение?
- Прав ли мальчик, считая, что хромым котенок стоит столько же, сколько и другие котята?

3. Чтение рассказа до конца.

Вопросы для обсуждения:

- Отчего заплакал продавец?
- Над чем можно плакать в этом рассказе, а чему радоваться? (*Обсуждение на эту тему может перерасти в дискуссию. Учитель должен быть готов к самым разным и даже противоположным и противоречивым высказываниям. Чтобы дискуссия не переросла в спор, необходимо просить детей аргументировать высказывания и соблюдать правила ведения диалога, разработанные на уроках развития речи.*)

Прием «Палитра настроения».

(Учащимся предлагается цветными карандашами раскрасить слова автора и реплики героев, в которых отражены чувства и переживания мальчика и продавца. Затем при сравнении явно видно, что палитра цветов у мальчика ярче и богаче. Далее с детьми обсуждается вопрос, кто из героев имеет более чувствительную душу и сильный характер. Можно ли считать такого человека неполноценным?)

- Работа в парах или тройках.

Учитель

-Найдите и подчеркните в тексте красным карандашом слова, выражающие основную мысль этого произведения.

- Обведите любым цветным карандашом отрывок в рассказе, который произвел на вас особенно сильное впечатление. Прочитайте его.

(Обсуждение выполненного задания.)

- Нарисуйте свою «палитру настроения», выражающую ваши чувства после прочтения рассказа. (2-3 человека, по желанию, могут озвучить нарисованное словами)

• *Возможные проблемы и трудности* учащихся и педагога могут возникнуть на этапе анализа текста. А именно, рассказ может вызвать сильный эмоциональный всплеск и дети начнут говорить о своих переживаниях, приводя примеры из своего жизненного опыта. Это может увести в сторону от предмета разговора или очень затянуть обсуждение. Также сильные эмоции могут затруднить формулирование высказываний детей. Поэтому учителю необходимо продумать вопросы, стоп-сигналы и речевые клише, помогающие учащимся обличить мысль в слова.

• Еще один возможный риск в том, чтобы после анализа текста учащиеся не остались только на эмоциональном уровне восприятия, сочувствия к хромому котенку и мальчику с больной ногой. Важно, чтобы дети говорили, пусть «на своем языке», о том, что ценность человека не зависит от его способностей и достижений.

3. Посткоммуникативная фаза

Рефлексия.

1. Прием "Свободный микрофон" (Можно считать на данном уроке как диагностический. Наблюдая за тем, охотно говорят ли дети, что говорят, учитель делает вывод о том, поняли ли учащиеся авторский замысел произведения и глубокий его смысл или нет.)

Учитель в ожидании ответов на поставленный вопрос предлагает "Свободный микрофон". Дети, которым не дали высказаться ранее, получают возможность сделать это.

Учащиеся делятся впечатлениями по поводу прочтения рассказа: у одних осталось веселое настроение, другие вдруг задумались и даже выступают в качестве обвинителей самих себя... (Считаю, что "Свободный микрофон" должен присутствовать на каждом уроке. В кабинете висит сменный стенд "Слова-помощники", куда помещаются словосочетания типа "мне кажется", "впечатление произвел", "запечатлелось", "запало в душу", "был поражен"...)

Учитель:

- Можно ли назвать это произведение притчей? (Обсуждается вопрос при условии, что учащиеся знакомы с особенностями этого жанра) Если да, тогда о чем она?

- Название произведения «Хромой котенок» отражает тему или основную мысль? Обсудите в парах и предложите другое название произведения, отражающего основную его мысль.

2. Домашнее задание

По выбору учащихся выполнить творческое задание:

- написать отзыв о прочитанном рассказе;
  - прочитать сказку К.Д. Ушинского «Слепая лошадь». Сравнить произведения;
  - сочинение-продолжение о том, как сложилась судьба котенка и мальчика;
  - сделать подборку рассказов той же проблематики, что и рассказ «Хромой котенок»;
  - описать случай, когда пришлось испытать такие же чувства, которые переживал мальчик в рассказе «Хромой котенок»;
  - написать эссе на тему «Все люди нуждаются в поддержке и дружбе ровесников».
- (Другие варианты творческих заданий могут быть предложены учащимися).

Содержание

Введение	164
1 Роль инклюзивной культуры в современном обществе	166
2 Формирование инклюзивной культуры: пути достижения в мировой практике	196
3 Развитие инклюзивной культуры в организациях среднего образования	218
Заключение	284
Список использованной литературы	286
Приложение	289

**Әдістемелік ұсыным
Білім беру ұйымдарында инклюзивтік
мәдениетті қалыптастыру бойынша
әдістемелік ұсынымдар**

**Методические рекомендации по
формированию инклюзивной культуры
в организациях образования
Методические рекомендации**

Басуға 11.06.2019 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/16.
Қағазы офсеттік. Офсеттік басылыс.
Қаріп түрі «Times New Roman». Шартты баспа табағы 20

Подписано в печать 11.06.2019 г. Формат 60×84 1/16.
Бумага офсетная. Печать офсетная.
Шрифт Times New Roman. Усл. п.л. 20